

მალხაზ ჩახნაშვილი

სამართლის საფუძვლები

მეორე გამოცემა

თბილისი-2021

მეორე გამოცემა:

საქართველო, თბილისი, 2021 წ.

ენის რედაქტორი:

მარიამ ბაკურიძე

რეცენზენტები:

გიორგი ლორია, გოჩა ლორთქიფანიძე

ტექნიკური რედაქტორი:

გივი ამაღლობელი

დიზაინერი-დამკაზადონებელი:

მაია ბარიაშვილი

სტამბა:

შპს "დიზი"

გამომცემელი:

შ.პ.ს შავი ზღვის საერთაშორისო უნივერსიტეტი

IBSU

IBSU პუბლიკაციების დირექტორი:

მ. მურათ ერგუშანი

პუბლიკაციის # 15

ISBN 978-9941-8-2641-6

© შ.პ.ს შავი ზღვის საერთაშორისო უნივერსიტეტი

წინასიტყვაობა

წინამდებარე სახელმძღვანელო წარმოადგენს 2013 წელს გამოცემული წიგნის -Basics of Law-ს მეორე გადამუშავებული გამოცემის ქართულ ვარიანტს.

წიგნი განიხილავს სამართლისა და სახელმწიფო მცოდნეობის ზოგად საკითხებს და განკუთვნილია არაიურიდიული ფაკულტეტის მსმენელთათვის, სამართლის საკითხებით დაუნტერესებულ მკითხველთა ფართო წრისათვის, აგრეთვე როგორც დამხმარე სახელმძღვანელო - იურიდიული ფაკულტეტის სტუდენტებისათვის.

ავტორის შესახებ

მალხაზ გაიოზის-ძე ჩახნაშვილი დაიბადა 1952 წლის 9 ივნისს ქ. თბილისში სამხედრო პირის და ექიმის ოჯახში. 1969 წელს დაამთავრა ქ.თბილისის 1-ლი საშუალო სკოლა. სკოლის და სტუდენტობის პერიოდში აქტიურად იყო ჩაბმული სახელოვნებო საქმიანობაში, კერძოდ სხვა ცნობილ მუსიკოსებთან ერთად იდგა საქართველოში პოპ და როკ მუსიკის გავრცელების სათავეებთან. 1977 წელს მან დაამთავრა ქ.თბილისის უცხო ენათა პედაგოგიური ინსტიტუტის ინგლისური ენის ფაკულტეტი.

1977-1978 წლებში გაიარა სამხედრო სავალდებულო სამსახური სსრკ შეიარაღებულ ძალებში.

1978 წლიდან დაიწყო მუშაობა საქართველოს შინაგან საქმეთა სამინისტროს სისტემაში, სადაც იმსახურა 2004 წლამდე. პარალელურად, მან წარჩინებით დაამთავრა მოსკოვის მილიციის უმაღლესი სკოლის თბილისის ფაკულტეტი, რის შედეგად 1987 წელს მიწვეულ იქნა აღნიშნული სკოლაში (შემდგომში შსს-ს აკადემია) მასწავლებლის თანამდებობაზე.

1987-2004 წლებში მ. ჩახნაშვილი ეწეოდა სამეცნიერო - პედაგოგიურ საქმიანობას სხვადასხვა თანამდებობებზე და აღნიშნულ უმაღლეს სასწავლებელში საქმიანობა დაასრულა განყოფილების უფროსის თანამდებობაზე პოლიციის პოლკოვნიკის წოდებით.

პარალელურად, მან წარმატებით დაიცვა საკანდიდატო დისერტაცია ქ.თბილისის ივ. ჯავახიშვილის სახელმწიფო უნივერსიტეტში და მიიღო იურიდიულ მეცნიერებათა კანდიდატის სამეცნიერო წოდება.

1988-1993 წლებში მალხაზ ჩახნაშვილი შსს აკადემიის პირად შემადგენლობასთან ერთად აქტიურ მონაწილეობას იღებდა საქართველოში საზოგადოებრივი წესრიგის დამყარების ღონისძიებებშიდა საქართველოს ტერიტორიული მთლიანობისათვის წარმოებულ ბრძოლებში. დაჯილდოებულია საქართველოს მთავრობის მედლებით და არის შეიარაღებული ძალების და ომის ვეტერანი.

სამეცნიერო-პედაგოგიური საქმიანობის 30 წლის განმავლობაში მალხაზ ჩახნაშვილი კითხულობს ლექციებს საქართველოს სხვადასხვა უმაღლეს სასწავ-ლებლებში კონსტიტუციურ, ადმინისტრაციულ, საერთაშორისო, ბიზნეს სამართალში, სახელმწიფოსა და სამართლის თეორიაში ქართულ, რუსულ და ინგლისურ ენებზე, მათ შორის 1997 წლიდან შავი ზღვის საერთაშორისო უნივერსიტეტში. არის ავტორი მრავალი სამეცნიერო სტატიისა, მათ შორის არის სახელმძღვანელო სახელმწიფოსა და სამართლის საფუძვლებში ინგლისურ ენაზე (Basics of Law), პირველი და მეორე გამოცემა, საქართველოს ადმინისტრაციული სამართალი ქართულ და ინგლისურ ენებზე (Administrative Law of Georgia).

სარჩევი:

შესავალი.....	9
I განყოფილება.	
სამართლის და სახელმწიფოს წარმოშობა	
თავი I.	
სამართლისა და სახელმწიფოს წარმოშობის სოციალური და ისტორიული ასპექტები	
§1. სამართლისა და სახელმწიფოს წარმოშობის პრეისტორია.....	11
§2. თეორიები სამართლისა სახელმწიფოსა და წარმოშობის შესახებ.....	16
II განყოფილება	
სახელმწიფო	
თავი II.	
სახელმწიფოს არსი	
§1. სახელმწიფოს ცნება და ნიშნები.....	21
§2. სახელმწიფო ხელისუფლება და მისი წყაროები.....	24
§3. ხელისუფლების განხორციელების ძირითადი პრინციპები.....	25
თავი III.	
სახელმწიფოს ფუნქციები	
§1. სახელმწიფოს ფუნქციის არსი და მისი კლასიფიკაცია.....	27
§2. სახელმწიფოს სამინაო და საგარეო ფუნქციები.....	29
§3. სახელმწიფოს ფუნქციების განხორციელების ფორმები და მეთოდები.....	31
თავი IV	
სახელმწიფოს ფორმა	
შესავალი.....	36
§1. სახელმწიფოს ფორმა და მისი ელემენტები.....	37
§1.1 სახელმწიფოს მართვა-გამგეობის ფორმები.....	37
მონარქია.....	38
რესპუბლიკა.....	40
მართვა-გამგეობის სპეციფიკური ფორმები.....	42
§1.2 სახელმწიფოს ტერიტორიული მოწყობის ფორმები.....	44
უნიტარული სახელმწიფო.....	44
ფედერაცია.....	46
ტერიტორიული მოწყობის სპეციფიკური ფორმები.....	48
§1.3 პოლიტიკური რეჟიმის სახეები.....	50
თავი V	
სახელმწიფო მექანიზმი	
§1. სახელმწიფო მექანიზმის არსი და მისი სტრუქტურა.....	57
§2. სახელმწიფოს მეთაური.....	57
მონარქი.....	58

პრეზიდენტი.....	59
§3. საკანონმდებლო ხელისუფლება.....	62
§3.1 პარლამენტის კომპეტენცია და საკანონმდებლო პროცესი.....	64
§4. აღმასრულებელი ხელისუფლება.....	65
§4.1 მთავრობის სტრუქტურა და მისი ჩამოყალიბების წესები.....	66
§4.2 მთავრობის კომპეტენცია.....	67
§5. სასამართლო ხელისუფლება.....	68

III განყოფილება

სამართალი

თავი VI

სამართლის არსი

§1. სამართლის ცნება და მისი ნიშნები.....	71
§2. სამართლის პრინციპები და ფუნქციები.....	75
§3. სამართლებრივი რეგულირების საგანი და მექანიზმი.....	78

თავი VII

სამართლის სისტემები

§1. სამართლის სისტემის არსი და სახეები.....	80
§2. სამართლის რომაულ-გერმანული სისტემა.....	82
§3. საერთო სამართლის სისტემა.....	87
§4. სამართლი რელიგიური სისტემები.....	91
§5. სამართლის სოციალისტური სისტემა.....	94
§6. ჩვეულებითი სამართლის სისტემა.....	95

თავი VIII

სამართლის სტრუქტურა

§1. სამართლის შინაგანი სტრუქტურის ელემენტები.....	97
§2. სამართლის დარგი.....	98
§3. საჯარო და კერძო სამართალი.....	100
§4. მატერიალური და საპროცესო სამართალი.....	102

თავი IX

სამართლის წყაროები

§1. სამართლის ძირითადი და არაძირითადი წყაროები.....	102
§2. სამართლის სხვა წყაროები.....	107
§3. ნორმატიული და ინდივიდუალური აქტები, როგორც სამართლის წყაროები.....	109
ნორმატიული აქტი.....	110
ინდივიდუალური აქტი.....	114
§4. ნორმათადაგენა და იურიდიული ტექნიკა. ინკორპორაცია და კოდიფიკაცია.....	115

თავი X

სამართლის ნორმა

§1. სამართლის ნორმა და მისი სტრუქტურა.....	117
§2. სამართლის ნორმის კლასიფიკაცია.....	125
§3. სამართლის ნორმის რეალიზაციის ფორმები.....	128
§4. სამართლის ნორმის განმარტება და მისი სახეები.....	129
§5. სამართლის ნორმათა კოლიზია.....	131

თავი XI

სამართალურთიერთობა

§1. სამართალურთიერთობის არსი.....	133
§2. სამართალურთიერთობის სტრუქტურა.....	137

თავი XII

სამართლის სუბიექტი

§1. სამართლის სუბიექტის ცნება და მისი სახეები.....	143
§ 1.1 სამართალსუბიექტუნარიანობა.....	145
§2. ფიზიკური პირი, როგორც სამართლის ინდივიდუალური სუბიექტი.....	146
§2.1 ფიზიკური პირების უფლებაუნარიანობა და ქმედუნარიანობა.....	148
§3. სამართლის კოლექტიური სუბიექტები.....	152

თავი XIII

სამართლის შეფარდება

§1. სამართალშეფარდების არსი, ნიშნები და სტადიები.....	174
§2. სამართალშეფარდების აქტები.....	175
§3. ხარვეზი სამართალში. ანალოგია სამართალში.....	177

თავი XIV

სამართლებრივი ქცევა და მისი სახეები

§1. სამართლებრივი ქცევის არსი.....	179
§2. მარლთხომიერი ქცევა.....	180
§2.1 უფლების ბოროტად გამოყენება.....	181
§3. არამარლთხომიერი ქცევა.....	181
§4. ობიექტურად მარლთსაწინააღმდეგო ქმედება.....	190

თავი XV

იურიდიული პასუხისმგებლობა

§1. იურიდიული პასუხისმგებლობის არსი, ცნება, მიზნები, ფუნქციები და სახეები.....	191
§2. იურიდიული პასუხისმგებლობის ნიშნები და პრინციპები.....	194
§3. გარემოებები, რომლებიც გამორიცხავენ იურიდიულ პასუხისმგებლობის დადგომას.....	197
§4. იურიდიული პასუხისმგებლობის დამამძიმებელი და შემამსუბუქებელი გარემოებები.....	202

IV განყოფილება

თავი XVI

სამართლის და სახელმწიფოს ტიპოლოგია

შესავალი.....	205
§1. მონათმფლობელური სამართალი და სახელმწიფო.....	206
§2. ფეოდალური სამართალი და სახელმწიფო.....	209
§3. ბურჟუაზიული (კაპიტალისტური) სამართალი და სახელმწიფო.....	212
§4. სოციალისტური სამართალი და სახელმწიფო.....	213
გამოყენებული ლიტერატურა.....	216

შესავალი

მეცნიერება, როგორც ადამიანის საქმიანობის უმნიშვნელოვანესი სფერო იყოფა საბუნებისმეტყველო და საზოგადოებრივ მეცნიერებებად. თავის მხრივ საზოგადოებრივი მეცნიერება იშლება კიდევ უფრო კონკრეტულ მეცნიერებებად, როგორცაა სოციოლოგია, პოლიტოლოგია, სამართალ-მცოდნეობა და სხვა.

სამართალმცოდნეობა ანუ სწავლება სამართლის შესახებ, როგორც საზოგადოებრივ მეცნიერებათა შემადგენელი ნაწილი აპელირებს საკუთარი ცნებებით და კატეგორიებით და წარმოადგენს მეცნიერების სისტემას, რომელიც მოიცავს ზოგადთეორიულ და ისტორიულ,¹ დარგობრივ,² საერთაშორისო³ და გამოყენებით იურიდიულ ასპექტებს.⁴ მათ შორის ისეთებს, რომლებიც შეისწავლიან სახელმწიფო ორგანოების საქმიანობას, სასამართლოს და პროკურატურის ორგანიზაციას, საპროკურორო ზედამხედველობას და ა.შ. ამავე დროს, სამართლის იმპლემენტაცია კონკრეტულ საზოგადოებაში შეუძლებელი განხორციელდეს სახელმწიფოს გარეშე, ვინაიდან სახელმწიფო არის ერთადერთი საშუალება და მექანიზმი, რომელიც უზრუნველყოფს ზოგჯერ იბულების წესით სამართლის დამკვიდრებას და პრაქტიკულ რეალიზაციას. შესაბამისად, წიგნში მნიშვნელოვანი ადგილი დათმობილი აქვს სახელმწიფოს საფუძვლების განხილვას, მიუხედავად იმისა რომ იურიდიულ ლიტერატურაში შეიძლება შეხვდეთ სახელმწიფოსა და სამართლის დაპირისპირების მცდელობას, ამ უკანასკნელის პრიორიტეტულობის ხაზგასმით, თუმცა ამით ხდება უკანონობის, განუკითხაობის და ზოგადად სახელმწიფოს მნიშვნელობის დაკნინება და დასუსტება.

დემოკრატიულ სახელმწიფოში სამართალი არის კონკრეტული ქვეყნის მოსახლეობის, ერის, ეთნოსის ანუ საზოგადოების წიაღში წარმოშობილი, აღმოცენებული იდეების კომპილაცია იმის თაობაზე, თუ როგორი უნდა იყოს სახელმწიფო, საზოგადოებრივი ურთიერთობები, საზოგადოების თითოეული წევრის თავისუფლების და უფლებაუნარიანობის ხარისხი, რაც შემდეგ აისახება კიდევ სამართლის ნორმებში სახელმწიფოს ხელშეწყობით. რა თქმა უნდა, სახელმწიფო იყო, არის და კიდევ დიდი ხანი დარჩება ერთადერთი და უნივერსალური ხასიათის საშუალებად, რომელიც უზრუნველყოფს ადამიანების თანაცხოვრებას, მარლთწესრიგს და ინდივიდთა უსაფრთხოებას.

ძალიან მნიშვნელოვანია გავმიჯნოთ სამართალმცოდნეობა, როგორც სამართლის მეცნიერება, სასწავლო დისციპლინა და სამართლის დარგი.

¹ სახელმწიფოსა და სამართლის თეორია (საფუძვლები), სახელმწიფოსა და სამართლის ისტორია (ავტ. კომენტარი)
² კონსტიტუციური, ადმინისტრაციული, სამოქალაქო, სისხლისსამართლის სხვა: (ავტ. კომენტარი)

³ მაგ., საერთაშორისო საჯარო და კერძო სამართალი, საერთაშორისო ორგანიზაციების, კომპლექტარულ, საზღვაო, საჰაერო და კოსმოსური სამართალი, ადამიანის უფლებებისა და თავისუფლებების სამართალი: (ავტ. კომენტარი)

⁴ მათ რიგს მიეკუთვნება კრიმინოლოგია, სასამართლო სტატისტიკა, სასამართლო ფსიქიატრია სასამართლო მედიცინა სასამართლოს და პროკურატურის ორგანიზაცია, საპროკურორო ზედამხედველობა და ა.შ. (ავტ. კომენტარი)

მაგალითად, სამართლის საფუძვლები¹ რატომ უნდა არის მეცნიერება, რომელსაც გააჩნია კვლევის საკუთარი საგანი და შეისწავლის სახელმწიფოსა და სამართლის წარმოშობის, განვითარების კანონზომიერებებს, აგრეთვე სხვა ზოგად თეორიულ საკითხებს და შეიმუშავებს რეკომენდაციებს სამეცნიერო ნაშრომების სახით. ამასთანავე, იგი არის *სასწავლო დისციპლინა*, რომლის მიზანია დაიყვანოს იურიდიული ფაკულტეტის სტუდენტებამდე სამართლის ფუნდამენტალური პრობლემები, ხოლო არაიურიდიული ფაკულტეტის სტუდენტებს გააცნოს სამართლისა და სახელმწიფოს წარმოშობის, განვითარებისა და ფუნქციონირების ძირითადი ასპექტები. ამ ამოცანის რეალიზაცია იწყება სწავლების პირველ კურსზე და თავდება დასკვნით კურსზე, რის შედეგად კურდსდამთავრებული შეძლებს სწორად აღიქვას მის გარშემო არსებული სამართლებრივი რეალობა. ამავე დროს, სამართლის საფუძვლები არ არის სამართლის დარგი, ვინაიდან არ შეიცავს სამართლის სავალდებულო ნორმებს და არ იღებს მონაწილეობას კონკრეტული საზოგადოებრივი ურთიერთობების მოწესრიგებაში. ამის საპირისპიროდ, კონსტიტუციური, სამოქალაქო და სისხლის სამართალი უპირველეს ყოვლისა სამართლის დარგებად გვევლინებიან, რომლებიც შესაბამისი სამართლებრივი ნორმების მეშვეობით აწესრიგებენ ისეთ საკითხებს როგორცაა:

- სახელმწიფოს მართვა - გამგეობის, ტერიტორიული მოწყობის ფორმები, ურთიერთობები ხელისუფლების სხვადასხვა შტოებს შორის და მათი ფორმირების წესები, ადამიანის უფლებები და თავისუფლებები (კონსტიტუციური სამართალი);
- დანაშაულთან დაკავშირებული სამართლებრივი ურთიერთობები (სისხლის სამართალი);
- ქონებრივი და ზოგიერთი არაქონებრივი ურთიერთობები (სამოქალაქო სამართალი).

ამასთან, სამივე დარგი წარმოადგენს *ჰუმანიტარული მეცნიერების შემადგენელ ნაწილს*, რომლებიც იკვლევენ შესაბამის საზოგადოებრივ ურთიერთობებს და *სასწავლო დისციპლინებს* საბაკალავრო, სამაგისტრო და სადოქტოროსა განმანათლებლო პროგრამებში.

¹ *საქართველოსა და სამართლის თეორია ან ზოგადი თეორია (ავტ. კომენტარი)*

I განყოფილება სამართლისა და სახელმწიფოს წარმოშობა

თავი I

სამართლის და სახელმწიფოს წარმოშობის სოციალური და ისტორიული ასპექტები

§1. სამართლის და სახელმწიფოს წარმოშობის პრეისტორია

Homo sapiens - ის ისტორია მოიცავს სულ რაღაც 150-200 ათას წელს, დაწყებული პრიმიტიული ჯოგიდან და დამთავრებული თანამედროვე გლობალური და მაღალგანვითარებული ცივილიზაციით. ზუსტად არავინ იცის როდის და როგორ წარმოიშვა სახელმწიფო და სამართალი. ეს არ მომხდარა ერთბაშად, არამედ წარმოადგენდა დროში გაწელილ, ისტორიულად რთულ და წინააღმდეგობრივ პროცესს. ჩვენ შეიძლება მხოლოდ გამოვთქვათ საკუთარი ვარაუდები ან დავეყრდნოთ უამრავ თეორიებს, როგორც სამართლის, ისე სახელმწიფოს წარმოშობის შესახებ. ზოგი მეცნიერისთვის ეს პრობლემა საერთოდ არ არსებობს, ვინაიდან მიიჩნევენ, რომ ერთი და მეორეც ყოველთვის არსებობდა, თუნდაც მის პრიმიტიულ ფორმებში. შევეცადოთ ძალიან მოკლედ გავანალიზოთ საზოგადოების განვითარების წინა - სამართლებრივი პერიოდი.

პროფ. გ.ლობჯანიძე წერდა: “ადამიანების ნებისმიერი ჯგუფი უნდა გაერთიანდეს რაიმე სახის ორგანიზაციულ ერთობაში, წინააღმდეგ შემთხვევაში იგი გადაიქცევა ბრბოდ”.⁶

ადამიანის განვითარების ეტაპებიდან ყველაზე ხანგრძლივ პერიოდს რა თქმა უნდა პირველყოფილი თემური წყობილება გახლდათ, რომლის განვითარებასევე შეიძლება დავყოთ გარკვეულ ისტორიულ ქვე-პერიოდებად.

საწყისი ეტაპი მოიცავს პირველყოფილ ჯოგს, რომელიც შედგებოდა პრიმიტიული და გადარჩენისთვის მებრძოლი არსებებისაგან კონკრეტული ჯოგის ლიდერის წინამძღოლობით, რომელიც ასეთად გვევლინებოდა ალბათ გარკვეული ფიზიკური, შეიძლება გონებრივი უნარების ან საუკეთესო გამოცდილების გამო. მაშინ, რა თქმა უნდა, არ არსებობდა კერძო საკუთრება და ამ სოციალურ ეკონომიკურ საფუძველს წარმოადგენდა საერთო კოლექტიური საკუთრება შრომისა და პირადი მოხმარების იარაღებზე და ნივთებზე. სხვათა შორის, ჯოგისთვის დამახასიათებელი იყო შეუზღუდავი სქესობრივი

⁶ გ.ლობჯანიძე, სახელმწიფოსა და სამართლის ზოგადი თეორია, 2003წ.

ცხოვრება, რასაც შემდგომში შეიძლება გამოეწვია ადამიანის საზოგადოების სრული დეგენერაცია, რომ არა ინცესტზე დადებული ტაბუ დაახლოებით ძვ. წლ-ის მერვე-მეხუთე ათასწლეულებში. თანდათანობით ჩამოყალიბდა ადამიანების გარკვეული ეთნოსები, რომლებიც განსხვავდებოდნენ სხვა ამგვარი ჯგუფებისაგან საკუთარი ენით, ტრადიციები, წესს-ჩვეულებებით. ადამიანების ამგვარ გაერთიანებაში შედიოდნენ სისხლით მონათესავე ინდივიდები, რაც უკვე ქმნიდა ისეთ ერთობას, როგორიც იყო გვარი. სწორედ გვარის პირობებში შეიქმნა საზოგადოების ეკონომიკური და სოციალური პირველუჯრედი ოჯახის სახით.

გვარის განვითარების ეტაპები ხასიათდება განსაკუთრებული ეკონომიკური აღმავლობით. მიწათმოქმედების, მესაქონლეობის და ხელოსნობის განვითარებამ, ადამიანების დაფუძნებამ გარკვეულ ტერიტორიებზე, შრომის იარაღების დახვეწამ შესაძლებელი გახადა არა მარტო გვარისთვის და ოჯახისთვის საკმარისი, არამედ ნამეტი პროდუქტის შექმნაც. ცალკეულ ოჯახს და მთლიანად გვარს უკვე შეეძლო საკმარისი დოვლათის შექმნა. დაიწყო პროდუქტის პირველი გაცვალა ანუ ბარტერი, ხოლო ზოგიერთმა საზოგადოებრივმა თანამდებობების პირებმა გარკვეული ეკონომიკური პრივილეგიები მიიღო. თუ ადრე საერთო კოლექტიურ პროდუქციას მაშინვე ანაწილებდნენ გვარის ოჯახებზე, ნამეტი პროდუქციის დაგროვების შემდეგ გვარის ბელადებმა დაიწყეს გარკვეული „რეზერვების“ შექმნა და მისი დარიგება გარკვეული რიტუალების ან დღესასწაულების დროს ან რაიმე დამსახურებისათვის. შესაბამისად, გვარის საზოგადოებრივმა ლიდერებმა შეიძინეს მნიშვნელოვანი ეკონომიკური დატვირთვა.

როგორც ცნობილია, გვარში ადამიანების იერარქიული დაყოფა თავდაპირველად ხდებოდა ბიოლოგიური ნიშნით ანუ ასაკის საფუძველზე. გარკვეული უპირატესობა ასაკის გამო ეფუძნებოდა ასაკთან დაკავშირებულ ცხოვრებისეულ გამოცდილებას. ამიტომაც იყო, რომ მაგალითად, რაიმე რიტუალების ჩატარება, სამხედრო წინამძღოლობა, საერთო პრობლემასთან დაკავშირებით მიღებული გადაწყვეტილების სავალდებულო ხასიათი გვარის ყველა წევრებისათვის ეფუძნებოდა სწორედ ასაკით უფროსი წევრის მეტ ავტორიტეტს, ანუ ძირითადად ბიოლოგიურ ასპექტს. თუმცა გვარის ყველა წევრი თანაბარი იყო უფლებებშიც და ვალდებულებებშიც გვარის „საზოგადოებრივ“ საჭიროებებთან მიმართებაში.

შემდგომში, საზოგადოებაში გაჩენილმა ქონებრივმა უთანასწორობამ განაპირობა გვარის წევრთა ბიოლოგიური იერარქიის ჩაანაცვლება სოციალური იერარქიით. ასეთი იერარქია აღარ იყო დაფუძნებული ბიოლოგიურ მდგომარეობაზე, არამედ განპირობებული იყო კონკრეტული ინდივიდის სოციალური სტატუსით. აღნიშნულ პროცესს განსაკუთრებით ხელი შეუწყვეს ომებმა და სამხედრო დაპირისპირებებმა გვარებსა და ტომებს შორის ან ტომების კავშირებს შორის. ყოველი ომის შედეგად ჩნდებოდა საზოგადოების ახალი და სრულიად უუფლებო წევრების მრავალრიცხოვანი არმია მონების სახით.

თუ თავდაპირველად ტყვეებს უბრალოდ კლავდნენ, შემდგომში ადამიანები მიხვდნენ, რომ შეიძლებოდა მონის შრომის გამოყენება და მისი ექსპლუატაციის საშუალებით დამატებითი პროდუქციის შექმნა, საკუთარი ცხოვრების პირობების გაუმჯობესება. სწორედ ამ დროს იჩინა თავი იმ სოციალურმა იერარქიის შედეგებმა, რომელიც უკვე არსებობდა ამ საზოგადოებაში. მხედველობაში გვაქვს უკვე სოციალურად „დაწინაურებულ“ სამხედრო და სამოქალაქო „თანამდებობის“ პირები უზუცესებისა და სამხედრო ლიდერების სახით, რომლებსაც შეეძლოთ მიეღოთ მეტი ნადავლი წარმატებული ომიდან მონებისა და სხვა დოვლათის სახით, ვიდრე სხვა რიგით წევრებს. დროთა განმავლობაში ამან კიდევ უფრო გაარღმავა საზოგადოების ქონებრივი დიფერენციაცია და თუ ადრე ამგვარი იერარქია ეფუძნებოდა ბიოლოგიურ და მარტივ სოციალურ პრივილეგიებს, ახლა ამას დაემატა მკვეთრი გამოიკვანა ქონებრივი და თანამდებობრივი სტატუსების საფუძველზე, რამაც შემდგომში განაპირობა საზოგადოების დაპირისპირებულ სოციალურ კლასებად დაყოფა.

აღნიშნულმა ფაქტორებმა ხელი შეუწყო ზე-გვაროვნული სტრუქტურების სწრაფ გაძლიერებას, განსაკუთრებით ტომის პირობებში, სადაც რამოდენიმე ასეული ან ათასი კაცისაგან შემდგარ მოსახლეობას და მონების საკმაო რაოდენობას შეეძლოთ მნიშვნელოვანი მოცულობის საზოგადოებრივი დოვლათის შექმნა. ტომის უზუცესებს უკვე გაუჩნდათ კონკრეტული სოციალური ფუნქციები. ქონება ჯერ კიდევ არ წარმოადგენდა საზოგადოებრივი „დაწინაურების“ საფუძველს, თუმცა საზოგადოება უკვე მიდიოდა ამ გზით. უკვე ჩამოყალიბდა ტომის კლანური იერარქია, რომელთა სათავეში იდგნენ ტომის ბელადები ან ტომის საბჭოს წევრები რელიგიური სიმბოლოებით და რიტუალებით. მოხდა საზოგადოებრივი ხელისუფლების თანდათანობითი ინსტიტუტულიზაცია, როდესაც ხელისუფლება აღარ იყო სრულად დამოკიდებული საზოგადოების წევრების ნება-სურვილზე და პირიქით, უკვე თვითონ „კარნახობდა“ მათ ქცევის წესებს.

პირველყოფილი თემური წყობილებისთვის დამახასიათებელია საუკუნეებისა და ათასწლეულების მანძილზე ჩამოალიბებული ჩვეულებების არსებობა, რომელთა შესრულება საზოგადოების ყველა წევრის ინტერესებში შედიოდა. სრულიად განსხვავებული მდგომარეობა შეიქმნა სოციალურად და ქონებრივად დაპირისპირებულ საზოგადოებაში. გვაროვნული ტრადიციები და ჩვეულებები უკვე ვეღარ პასუხობდნენ ეკონომიკურად და პოლიტიკურად გაბატონებული ფენების ინტერესებს. შედეგად, მათ დაიწყეს ისეთი სავალდებულო ნორმების დაწესება, რომლებიც უპირველეს ყოვლისა მათ ინტერესებს ემსახურებოდა. მაგრამ ესეც არ იყო საკმარისი. შეიქმნა სასამართლოები თავისი მოსამართლეებით და შეიარაღებული რაზმები, რომლებიც კონკრეტული ხელისუფალის სამსახურში გახლდათ. ამავე დროს, „ხელისუფლების“ მიერ დაგენილი ნორმების გვერდით ჩვენ ვხვდებით ჩვეულებებს, რომელთა ინკორპორირება და სამართლებრივ ნორმებად სანქციონირება ხდებოდა მმართველი წრეების ინტერესების

შესაბამისად. აღნიშნული „ინკორპორირებული“ ჩვეულები, სასამართლოს გადაწყვეტილებები და სამართლის სხვადასხვა პირველწყაროების საფუძველზე შეიქმნა სამართლის პირველი სისტემები მსოფლიოში ჯერ კიდევ მონათმფლობელურ და ადრეფეოდალურ სახელმწიფოებში, მაგალითად, ძვ.წ. მე-18 საუკუნის ჰამურაბის კანონები, ძვ.წ. მე-5 საუკუნეში თორმეტი ტაბულა ანტიკურ რომში, სოლონის და კლისფენის რეფორმები ანტიკურ საბერძნეთში. სამართლის აღნიშნულმა წყაროებმა განახორციელეს უკვე არსებული სოციალური და ქონებრივი უთანასწორობის ლეგიტიმაცია, მათ შორის მონებზე კერძო საკუთრების დაცვა.

პირველყოფილი და შემდგომში ტომობრივი „ხელისუფლების“ თანდათანობით ტრანსფორმაციას სახელმწიფო სტრუქტურებში ხელი ასევე შეუწყო მოსახლეობისა და სამართავი ტერიტორიების ზრდამ. სოციალური მმართველობის ის საშუალებები, რომლებიც გამოიყენებოდა ტომის ან ტომთა გაერთიანების სამართავად უკვე აღარ პასუხობდა იმ მოთხოვნებს, რომელსაც აყენებდა მრავალრიცხოვანი მოსახლეობის და დიდი მასშტაბის ტერიტორიების კონტროლის აუცილებლობა. გაჩნდა უფრო მრავალრიცხოვანი და კომპლექსური სისტემა დაქირავებული პირებისა, რომლებსაც უნდა განეხორციელებინათ სახელმწიფო მმართველობა კონკრეტული ხელისუფლების ინტერესების შესაბამისად.

ამ სოციალური პროცესების შედეგად აღმოსავლეთის ქვეყნებში ძვ.წლ.-ის IV-I ათასწლეულებში ჩამოყალიბდა ე.წ. პროტოსახელმწიფო (Chief dom). იგი ეფუძნებოდა ერთი პირის ხელისუფლებას გარკვეულ ტერიტორიაზე. როგორც წესი, ეს არის რამოდენიმე დასახლების გაერთიანება ერთი ქალაქის გარშემო, როგორც ამას ადგილი ჰქონდა უძველეს შუმერულ ქალაქ-სახელმწიფოებში ურუკი, ური, კიში, ლაგაში, ლარსა და ა.შ. . ამგვარი პროტო სახელმწიფოს სათავეში იდგა გარკვეული ტიტულის მატარებელი პირი,⁷ რომელიც ერთპიროვნულად ან კოლეგიურად მაგალითად, უხუცესთა საბჭოსთან ერთად ახორციელებდა ქალაქ - სახელმწიფოების და მეზობელი დასახლებული ტერიტორიების მართვას. ამასთან, სახალხო კრებები ჯერ კიდევ ინარჩუნებდნენ მნიშვნელოვან ფუნქციებს მაშინდელი „ხელისუფლების“ ოპერირებაში. თანდათანობით, „ცენტრალური“ ხელისუფლების გაძლიერებასთან ერთად დაიწყო სახელმწიფოს წარმოშობა და ძალაუფლების გადასვლა „მეფის“ ან „მეფეების“⁸ ხელში. ადრეული სახელმწიფო უკვე ხასიათდება სახელმწიფოსათვის დამახასიათებელი ზოგადი ნიშნებით: ტერიტორია თავისი საზღვრებით, მოსახლეობა, რომელიც შეადგენს რამდენიმე ათას ან შესაძლებელია რამოდენიმე ათეულ ან ასეულ ათას ადამიანს და რა თქმა უნდა ხელისუფლება მეფის სახით. ამასთან, ხელისუფლება „გადანაწილებული“ იყო ოთხ დონეზე:

- „ცენტრალური“ ხელისუფლება მონარქის სახით, რომელიც უკვე დამოუკი-

⁷ მაგ. ქანი ნიქსონი ქალაქ-სახელმწიფოებში

⁸ როგორც ეს იყო სპარტას სახელმწიფოს შემთხვევაში (ავტ.კომენტარი)

დებელია გვაროვნული სტრუქტურებისაგან;

- რეგიონალური ხელისუფლება მეფის ხელდასმული პირებით სათავეში, რომელიც მეტ-წილად კლანურ პრინციპზეა აგებული;
- ადგილობრივი თვითმმართველობა, სადაც ჯერ კიდევ შენარჩუნებულია გვაროვნული მმართველობა და სტრუქტურები;
- სხვადასხვა პროფესიულ-წოდებრივი გაერთიანებები (მეომრების, ქურუმების, მწიგნობართა, ხარკის ამკრებთა და ა.შ.).

ადრეულ სახელმწიფოში მრავალი ასეული წლის განმავლობაში შენარჩუნებული იყო საერთო გვაროვნული წყობილების ნიშნები. მაგალითად, ეგვიპტის ძველ სამეფოში ყოველი თავისუფალი ეგვიპტელი სარგებლობდა მიწაზე საერთო საკუთრებით, მათ შორის ფარაონიც, რაც თემური და გვაროვნული წყობილებისთვის დამახასიათებელ ნიშანს წარმოადგენს.

ზოგადად, სამართალმცოდნეობა იცნობს სახელმწიფოს წარმოშობის აღმოსავლურ (აზიურ), ათენურ, რომაულ და გერმანულ ვარიანტებს.

აღმოსავლურ და აზიურ ქვეყნებში, რომლებიც ძირითადად დესპოტური აბსოლუტურ მონარქიებს წარმოადგენდნენ, კარგად იყო განვითარებული სამოხელეო აპარატი, ხოლო ქვეყნის ეკონომიკურ საფუძველს მიწაზე კოლექტიური (საერთო) საკუთრებიდან წარმოშობილი სახელმწიფო საკუთრება წარმოადგენდა. კერძო საკუთრება არ იყო პრიორიტეტული სახელმწიფოს წარმოშობის საწყის ეტაპებზე. საერთო საკუთრების მართვა უმნიშვნელოვანეს ფუნქციას წარმოადგენდა და შესაბამისი მოხელეები ცალკე მმართველ ფენად ჩამოყალიბდა. აღმოსავლური ვარიანტისათვის დამახასიათებელი გვაროვნული სტრუქტურების ბუნებრივი ტრანსფორმაცია სახელმწიფო სტრუქტურებად, რომლის სათავეში იდგა მონარქი, აგრეთვე საერთო საკუთრების ტრანსფორმაცია სახელმწიფო საკუთრებაში.

ანტიკურ ათენში სახელმწიფოს და სამართლის წარმოშობა მოხდა ძირითადად საზოგადოების კლასობრივი დიფერენცირების და მიწაზე, მონებზე, საქონელზე კერძო საკუთრების ჩამოალიბების შედეგად. იგივე პროცესების დაძქარებას ძველ რომში, ხელი შეუწყო თავისუფალ პლებეებსა და პატრიციებს შორის ბრძოლამ.

რაც შეეხება გერმანულ ვარიანტს, ეს შედარებით მარტივი პროცესი გახლდათ, როდესაც გერმანულმა ტომებმა (ე.წ. ბარბაროსებმა) დაიპყრეს რომი და თავისი სახელმწიფოებრივი წესწყობილება გადმოიღეს რომის სახელმწიფოს დარად.

დასკვნის სახით, ალბათ შეიძლება ჩამოვაყალიბოთ სამართლისა და სახელმწიფოს წარმოშობის ძირითადი წინაპირობები:

- დასახლებული პუნქტების და მოსახლეობის მნიშვნელოვანი ზრდა, რომლის ეფექტური მართვა შეუძლებელი გახდა ტომის მმართველობისათვის დამახასიათებელი მეთოდებით და საჭიროებდა სპეციალურ ორგანოებს და ადამიანებს, რომლებიც პროფესიის სახით „ემსახურებოდნენ“ სახელმწიფოს;
- ქონებრივი უთანასწორობა და საზოგადოების დაყოფა სხვადასხვა ეკონომი-

- კური და პოლიტიკური ინტერესების მქონე ფენებად;
- გვაროვნული მმართველობითი სტრუქტურების და შესაბამისი ინდივიდუალური ტრანსფორმაცია საზოგადოებრივ ელიტად და მმართველ ფენად;
 - სამხედრო მეთაურთა და ცალკეულ პირთა მიერ საკუთარი ხელისუფლების და ძალაუფლების გაძლიერება, მათ შორის შიდა და გარე პოლიტიკური მოწინააღმდეგეების ფიზიკური განადგურებისა და ომების მეშვეობით.
 - მეომრების (შემდგომში რაინდების), ქურუმების, შეძლებური მონათმფლობელების, მიწათმფლობელების, მოქალაქეების ფენის ჩამოყალიბება, რომლებიც მონარქების ძალაუფლების მნიშვნელოვან დასაყრდენს წარმოადგენენ.

§2. თეორიები სამართლისა და სახელმწიფოს წარმოშობის შესახებ

სამართლისა და სახელმწიფოს წარმოშობასთან დაკავშირებით იურიდიულ მეცნიერებაში არსებობს უამრავი, ზოგჯერ ურთიერთგამომრიცხავი თეორიები. მოკლედ დავახასიათოთ ზოგიერთი მათგანი:

თეოლოგიური⁹ ანუ ღვთიური თეორია ერთ-ერთ უძველეს თეორიას წარმოადგენს, რომლის მიხედვით სახელმწიფო შექმნა და არსებობა ღვთის ნების გამოვლენას წარმოადგენს. ჯერ კიდევ ძვ.წლ.-ის IV-III ათასწლეულებში შუმერთა და ბაბილონელთა მეფეები აპელირებდნენ მათი ძალაუფლების ღვთიურ წარმომავლობაზე, მაგ., ჰამურაბის კანონებში (1759 წ. ჩვ.წლ.-მდე) ვკითხულობთ, რომ „ადამიანი ღმერთის ჩრდილია, მონა ადამიანის ჩრდილი და მხოლოდ ხელმწიფაა ღმერთის დარი“, რითაც ხაზს უსვამდნენ ბაბილონის მეფის ღვთიურ წარმომავლობას.¹⁰

სახელმწიფოსა და ხელისუფლების ღვთიურ პირველწყაროზე მიუთითებდნენ სხვა ხალხების მითოლოგიაშიც, მაგალითად: ინდურ მითოლოგიაში საყოველთაო წესრიგს კოსმოსში და დედამიწაზე უზრუნველყოფს ღმერთი ინდრა. ჩინურ მითოლოგიის მიხედვით წესრიგი ჩინეთში უზრუნველყოფილი იყო ზეციური ძალების მიერ, ხოლო იმპერატორი ითვლებოდა ზეცის შვილად დედამიწაზე. ძველი ებრაული რელიგიური პირველწყაროები საუბრობენ ღმერთსა და ებრაელებს შორის დადებულ ხელშეკრულებაზე, ხოლო ცნობილი ევროპელი თეოლოგი თომა აქვინელი (1225-1274) მიუთითებდა, რომ ღმერთმა ისევე შექმნა სახელმწიფო და სამართალი, როგორც ადამიანი და სამყარო.¹¹

⁹ შეჯამე ფერით ბრაინშეულია ის თეორიები, რომლებიც დაკავშირებული არიან როგორც სახელმწიფოს, ისე სამართლის წარმოშობის მიზეზებთან. ლურჯი ფერით-სახელმწიფოს წარმოშობის საფუძვლებთან და წითელი ფერით - სამართლის წარმოშობის თეორიებთან მიმართებაში

¹⁰ ის.სამოქალაქო განათლება ევკლასთის. თავი 2, გვერდი 18. სახელმწიფო, მისი წარმოშობა და ხელისუფლება. www.civiceducation.ge/ka/lessons/2-18

¹¹ იბ. Афанасьев Ф. Сумма Теологии. Ст.829-869 М.1969

პატრიარქალური თეორია ჩამოყალიბდა ძვ.წლ V-VI სს- ში კონფუციის მიერ¹² და შემდგომში განავითარა არისტოტელემ.¹³ ორივე მოაზროვნე სახელმწიფოს წარმოშობას უკავშირებდა და ადარებდა ოჯახს, რომელსაც ჰყავს ოჯახის მარჩენალი და „პატრონი“ მამის სახით, რომელიც შემდგომში გადაიზარდა გვარში, ტომში, სამეფოში და სახელმწიფოში. კონფუციი ჩინეთის იმპერიას ადარებდა ოჯახს, ხოლო იმპერატორს ოჯახის მამას.

შვეიცარიელი მოაზროვნის კარლ-ლუდვიგ პალლერის (1768-1854) სახელთან არის დაკავშირებული პატრიმონიული თეორია, რომელიც თავის ძირითად ნაშრომში „Restauration der Staats-Wissenschaft oder Theorie des natürlich-ge-selligen Zustands der Chimäre des künstlich-bürgerlichen entgegengesetzt“ (1820-1834) სახელმწიფოს წარმოშობას უკავშირებს მიწაზე საკუთრების უფლებას, რომელიც ხორციელდება ბუნებრივი საკუთრების უფლებების ფარგლებში. შესაბამისად, მიწაზე მომუშავე ან მცხოვრები ინდივიდები წარმოადგენენ მესაკუთრის „არენდატორებს“, „მოიჯარეებს“, ხოლო ოფიციალური პირები „მიწის მესაკუთრეებს“. აღნიშნული თეორიის მიმდევრები ხელისუფლებრივი უფლებამოსილებების წყაროდ მიწაზე საკუთრების უფლებას ასახელებენ. ამ ლოგიკით გამოდის, რომ მესაკუთრე ფლობს არამართო მიწას (მამულს, სახელმწიფოს), არამედ მასზე მომუშავეებსა და მაცხოვრებლებსაც (!), ვინაიდან მესაკუთრე არა მართო ფლობს და იყენებს, არამედ შეუძლია განკარგოს კიდევ საკუთრების საგანი ანუ მიწა (მამული, სახელმწიფო).

ძალმომრეობის თეორია, რომლის მიმდევრებს ე.დიურიენგი (1833-1921), კ.კაუტსკი (1854-1938) და ლ.გუმპლოვიჩი (1838-1909) წარმოადგენენ. სახელ-მწიფოს წამოშობას ისინი არა ეკონომიკურ წინაპირობებს, სოციალურ ხელ-შეკრულებას ან ღვთიურ ნებას, არამედ ძალმომრეობას, მონობას და სხვა ასეთ ძალმომრეობით ფაქტორებს. ძალადობა თემის და ტომის შიგნით, ერებსა და მეზობელ სახელმწიფოებს შორის, დაპყრობილი ტერიტორიების მორჩილებაში ყოლის აუცილებლობა საჭიროებდა ახალ მმართველობით სტრუქტურას, ორგანოებს, როლებიც შემდგომში სახელმწიფო სტრუქტურე-ბად ჩამოყალიბდნენ.

ფსიქოლოგიური თეორია დაკავშირებულია პეტრაჟიეცკის (1867-1931 და ფროიდის (1856-1939) სახელებთან. ლ.პეტრაჟიეცკი სამართლისა და სახელმ-წიფოს წარმოშობას უკავშირებდა ადამიანის ფსიქიკას და მის ემოციებს, ხოლო ზიგმუნდ ფროიდი¹⁴ მისი ფსიქოანალიზის თეორიით სახელმწიფოსა და სამართლის წარმოშობას ადამიანის ფსიქოლოგიის თავისებურებებს, კერძოდ, დაპირისპირების, დამორჩილების, მართველობის ქვეშ ყოფნის

¹² იხ. Демененко И. И. Конфуций М.1995, стр.240

¹³ იხ. Аристотель. Сочинения т.4, Полнотек М.1983, стр.38-52

¹⁴ სწორი ტრანკრიფცია, ვინაიდან რუსულ წყაროებში გამოიყენება - Фрейд (ავტ.შენიშვნა)

სურვილებს უკავშირებენ. სახელმწიფოს და სამართლის წარმოშობა მათი აზრით პირდაპირ კავშირშია ორ ასპექტთან: სახელმწიფო „უზრუნველყოფს“ ე.წ. „პატრონის“ (ხელმწიფე, მმართველი, ქურუმი) არსებობას, რაც თავის მხრივ არის გარანტია საერთო საზოგადოებრივი საქმეების გაძღოლის და ორგანიზების, აგრეთვე საზოგადოებაში არსებული ელემენტების (მაგ. ბოროტმოქმედთა) დათრგუნვისა.

სახელმწიფოს წარმოშობის ორგანული თეორია გავრცელდა მე-19 საუკუნეში ჰერბერტ სპენსერის (1820-1903) და სხვათა ძალისხმევით, აგრეთვე ჩარლზ დარვინის თეორიის მნიშვნელოვანი გავლენით. ამ შემთხვევაში სახელმწიფო შედარებულია ადამიანის ორგანიზმთან, სადაც ადამიანები გამოდიან როგორც ცოცხალი უჯრედები ორგანიზმში, ოღონდ მეტი თავისუფლებით. სპენსერის აზრით, სახელმწიფო ორგანოების უერთიერთკავშირი იდენტურია ადამიანის ორგანიზმში მოქმედი ორგანოების უერთიერთკავშირებისა.¹⁵

სოციალური ხელშეკრულების ისევე ძველია, როგორც ზოგადად ფილოსოფია (სოფისტები) და განმარტავს, რომ ადამიანების პოლიტიკური და მორალური ვალდებულებები ერთმანეთთან და სახელმწიფოსთან მიმართებაში ეფუძნება მათ შორის არსებულ (დადებულ) პირობით ხელშეკრულებას თანაცხოვრების წესებისა და სახელმწიფოსთვის გარკვეული უფლებამოსილებების ნებაყოფლობით გადაცემასთან დაკავშირებით. ჯერ კიდევ სოკრატე (469-399 ძვ.წთ.) თავის დიალოგში კრიტოსთან სწორედ სოციალური ხელშეკრულებით ამართლებდა თავის ვალდებულებას ყოფილიყო ციხეში და მიეღო სასიკვდილო განაჩენი.¹⁶

ხელშეკრულების თეორიის წინააღმდეგ გამოდიოდა გერმანული კლასიკური ფილოსოფიის ფუძემდებელი გ.ჰეგელი (1770-1831). როგორც ობიექტური იდეალისტი იგი არ იზიარებდა თეზას იმის შესახებ, რომ სახელმწიფო შეიქმნა ადამიანების მიერ მათი საკუთრებისა და პირადი თავისუფლების დაცვის მიზნით. ჰეგელის აზრით სახელმწიფო არ ემსახურება, არამედ ბატონობს და შესაბამისად სახელმწიფოს,¹⁷ ისევე, როგორც სამართლის საფუძვლად იგი მიიჩნევდა „აბსოლუტურ იდეას“.

სამართლის ბუნებითი თეორია ეფუძნება იდეას იმის შესახებ, რომ ადამიანს დაზადებიდან გააჩნია თანდაყოლილი და განუყოფელი უფლებები და თვისუფლებები, რომლებიც წარმოიშვა და განვითარდა სახელმწიფოსთან ერთად, თუმცა როგორც მწყობრი თეორია იგი ჩამოყალიბდა შუა საუკუნეების ეროპაში ჰუგო გროციუსის მიერ (1583-1645) და შემდგომში განვითარდა ისეთი ფრანგი განმანათლებლების მიერ, როგორებიც იყვნენ ან-ჟაკ რუსსო

¹⁵ იხ. Г. Спенсер. Силетическая Теория (в 3-х частях). Изд Вика-Центр. М.1997г.

¹⁶ იხ. ს. დარვინი, სოკრატეს ფილოსოფია, სახელგამო, 1936წ., გვ.95-104

¹⁷ იხ. ფილოსოფიის ისტორია (წიგნი II), სულსტან-საბა ორბელიანის სახ.თეოლოგიის, ფილოსოფიის, კულტურისა და ისტორიის ინსტიტუტი, თბ. 2008

(1712-1778), შარლ მონტესკიე (1689-1755), ვოლტერი (1694-1778) და ა.შ. ევროპაში ახლად ჩასახული ბურჟუაზია წარმატებით იყენებდა აღნიშნულ იდეებს აბსოლუტიზმის წინააღმდეგ ბრძოლაში. შუა საუკუნეების შემდგომი პერიოდის მოაზროვნეები თ. გობსის (1588-1679), ჯ.ლოკის (1632-1704) სახით იმდროინდელი ზნეობრივი და პოლიტიკური პოსტულატების საფუძველზე განმარტავდნენ ბუნებითი თეორიის ჭეშმარიტებას. მეოცე საუკუნეში ამ თეორიამ განვითარება ჰპოვა ჯონ როულზის (1921-2002) კანტიანურ ვარიანტში.

პოზიტივიზმი. ო.კონტი (1798-1857), ჯ. ოსტინი (1790-1859) არ იზიარებდნენ ბუნებით თეორიას, ზოგადად უარყოფდნენ ფილოსოფიის შემეცნებით მნიშვნელობას და ემპირიულ ცონას, ცდას და შემეცნების პრაქტიკას ანიჭებდა უპირატესობას. პოზიტივიზმის აზრით ბუნებითი სამართალი არის ვარაუდი და ფიქცია. პოზიტივიზმი ხაზს უსვამს სამართლის ტრადიციულ ხასიათს და სამართლის პირდაპირ კავშირს და დაქვემდებარებას ნორმართდამდგენ უფლებამოსილ პირებთან და ორგანოებთან. აღნიშნული თეორია არ ეფუძნება ღვთიურ ნებას ან ადამიანის ბუნებრივ ანუ თანდაყოლილ უფლებებს და შესაბამისად სამართლის ბუნებითი თეორიის საპირისპირო სკოლას წარმოადგენს. პოზიტივისტური თეორია არ გულისხმობს სამართლის შინაარსობრივ შეფასებას ან კანონმორჩილების ან კანონისადმი დაუმორჩილებლობის წახალისებას, არ აპელირებს მისი სამართლიანობის და ჰუმანურობის ხარისხით, არამედ ხაზს უსვამს სამართლის წარმოშობის ანუ დადგენის წყაროების მნიშვნელობას. თეზა მარტივია: სამართლის ნებისმიერი სუბიექტის უფლებამოსილებების მოცულობა, მათ შორის უფლებები და თავისუფლებები არა ბუნებრივად (ანუ დაბადებით) არის უზრუნველყოფილი არამედ კონკრეტული კანონმდებლის (მონარქის, კლასის, საზოგადოების) ნებაზეა დამოკიდებული.

ჰანს კელზენი (1881-1973) თავის თეორიას „სამართლის სუფთა თეორიას“ უწოდებდა თუმცა იურიდიულ ლიტერატურაში იგი ცნობილია, როგორც ნორმატივიზმის თეორია. კელზენის თანახმად “უფლებას განსაზღვრავს მხოლოდ სამართალი”. თავის „სამართლის სუფთა თეორიაში“ იგი სამართალს განიხილავდა როგორც ნორმათა ერთობლიობას, რომლის იმპლემენტაცია ხდებიაძულების წესით. იგი ზოგადად უარყოფდა იურისპუდენციის შინაარსში ეკონომიკური, პოლიტიკური, იდეოლოგიური, მორალური კომპონენტების არსებობას. ამით კელზენი მკაცრად უპირიპიდებოდა სამართლის ბუნებით თეორიას.

სამართლის ისტორიული სკოლა განვითარდა გერმანიაში XIX საუკუნის პირველ ნახევარში ისეთი იურისტების მიერ როგორებიც იყვნენ ჰ.კ. ჰუგო (1764-1844), გ. პუხტა (1769-1845), კ. სავინი (1779-1861) და რომლებიც ასევე

გამოდიოდნენ ბუნებითი თეორიის საწინააღმდეგო პოზიციით. ამასთან, ისინი სამართლის ჩასახვას ენისა და მორალის მსგავსად სპონტანურ და თავისთავად ისტორიულ პროცესს უკავშირებდა. შესაბამისად სამართლის ძირითად წყაროდ მიჩნეულია ჩვეულებები, რომლებიც სამართლის წარმოშობამდე არსებობდნენ და მოქმედებდნენ.

მარქსისტული თეორიის წარმოშობა და განვითარება დაკავშირებულია კ.მარქსის, ფ.ენგელსისა¹⁸ და ვ.ლენინის სამართლისა და სახელმწიფოს კლასობრივ იდეებთან. აღნიშნული თეორიის თანახმად სახელმწიფოსა და სამართლის წარმოშობა შესაძლებელი გახდა კონკრეტული ეკონომიკური გარემოების დადგომის შედეგად, როდესაც შესაძლებელი გახდა ნამეტი პროდუქციის შექმნა და რამაც საზოგადოება დაჰყო ორ კლასად: (ა) აბსოლუტური უმრავლესობა, რომლებიც თავის ცხოვრებას მუდმივ შრომაში ატარებდნენ და ქმნიდნენ ხსენებულ ნამეტ პროდუქციას, ხოლო ამის სანაცვლოდ იღებდნენ მიმინალურ საზღაურს, რაც მხოლოდ მათი ბიოლოგიური არსებობისთვის იყო საკმარისი და (ბ) უმცირესობა, რომელიც არ ქმნიდა პროდუქტს, სამაგიერო ითვისებდა სხვის მიერ ნაწარმოებ ნამეტ პროდუქციას და ამით უზრუნველყოფდნენ სიმდიდრეში ცხოვრებას. სწორედ საზოგადოების დაპირისპირებულ კლასებად დაყოფა გახდა მარქსიზმის მიმდევრების თანახმად სახელმწიფოს წარმოშობის აუცილებელი წინაპირობა, რომელიც მოწოდებული იყო უზრუნველყო პროდუქციის შემქმნელთა (გლეხებისა და სხვა მშრომელების) ექსპლუატაცია. რაც შეეხება სამართალს - მისი წარმოშობა მარქსიზმის თანახმად სრულ თანხვედრაშია სახელმწიფოს წარმოშობის მიზეზ-შედეგობრივ კავშირებთან და განპირობებული იყო მმართველი ელიტის ინტერესების სამართლებრივი დაცვის აუცილებლობით.

18 ნაგ ნახეთ ფ.ენგელსი.ოქავის . კრძო საკუთრების და სახელმწიფოს წარმოშობა.გ ქიქობის თარგმანი. . ტფილისი, სახელმწიფო გამომცემლობა . 1932 წ.

II განყოფილება

სახელმწიფო

თავი II

სახელმწიფოს არსი

§1. სახელმწიფოს ცნება და ნიშნები

სახელმწიფოს ისტორია განუყოფელია საზოგადოების ისტორიისაგან. იგი განვითარდა საზოგადოებასთან ერთად მარტივი, განუვითარებელი ფორმიდან თანამედროვე დემოკრატიული სახელმწიფოს მოდელამდე. წარმოიშვა რა შუამდინარეთში ძვ.წლ-ის მეოთხე ათასწლეულის შუაწელში, მან განიცადა ძირეული ცვლილებები სხვადასხვა ეპოქასა და ქვეყნებში საზოგადოების ინტერესებისა და მოთხოვნების შესაბამისად. მოაზროვნე ადამიანები ყოველთვის ცდილობდნენ გაეცათ პასუხი კითხვაზე: რა არის სახელმწიფო? რომელი ორატორი, ფილოსოფოსი და პოლიტიკური მოღვაწე მარკ ტულიი ციცერონი ასე პასუხობდა ამ კითხვას: “და რა არის სახელმწიფო, თუ არა საერთო მართლწესრიგი?”

არსებობს სახელმწიფოს განმსაზღვრელი უამრავი დეფინიციები: ზოგი თვლიდა და თვლის, რომ ეს არის ტერიტორიის, მასზე მცხოვრები ადამიანებისა და ხელისუფლების ერთობლიობა, მეორენი სახელმწიფოს მიიჩნევდნენ ერთი, ეკონომიკურად გაბატონებული კლასის ბატონობის საშუალებად, მესამენი ადამიანების თანაცხოვრების ფორმად, თუმცა ზოგიერთი მეცნიერი მიიჩნევდა და მიიჩნევს, რომ საერთოდ შეუძლებელია სახელმწიფოს ზუსტი დეფინიციის განსაზღვრა.

ნებისმიერი ფორმის და ტიპის სახელმწიფოს გააჩნია ეკონომიკური და სოციალური საფუძვლები. სახელმწიფოს არ შეუძლია არსებობა და განვითარება ეკონომიკური ბაზისი გარეშე ანუ კონკრეტულ სოციალურ მოქმედი ეკონომიკური ურთიერთობების და სხვადასხვა სახის საკუთრების ფორმების გარეშე, დაწყებული კერძო საკუთრებით და დამთავრებული სახელმწიფო და საზოგადოებრივი საკუთრების ფორმებით, რომლებიც ხშირად განსაზღვრავენ ამა თუ იმ სახელმწიფოს პოლიტიკურ წესწყობილებასაც კი. კერძო და სახელმწიფო საკუთრება თავისი ბუნებით პოლარულად განსხვავებულ ფორმებს წარმოადგენენ. ისტორიული გამოცდილება გვიჩვენებს, რომ თანამედროვე სახელმწიფოს ეკონომიკური საფუძველი უნდა იყოს სოციალურად ორიენტირებული საბაზრო ეკონომიკა, რომელიც ემყარება საკუთრების ფორმების მრავალფეროვნებას, რომლებიც თავისუფლედ უნდა კონკურირებდნენ ერთმანეთთან და ამტკიცებდნენ მათ უპირატესობებს.

სახელმწიფოს სოციალური საფუძველ მისი საზოგადოებრივი ფენები, კლასები, სოციალური ჯგუფები წარმოადგენს. სახელმწიფო, რომელიც ეფუძნება ვიწრო სოციალურ ბაზას, როგორც წესი არამდგრადია და პირიქით, სახელმწიფო, რომელიც სარგებლობს საზოგადოების ფართო ფენების აქტიური მხარდაჭერით როგორც წესი წარმატებით წყვეტს მის წინაშე მდგარ ამოცანებს.

სახელმწიფოს არსი წარმოჩინდება მის ნიშნებში:

1. **მოსახლეობა** ანუ იმ ინდივიდების ერთობლიობა, რომლებიც ცხოვრობენ ამა თუ იმ სახელმწიფოს ტერიტორიაზე და ექვემდებარებიან ამ ტერიტორიაზე მოქმედი საჯარო ხელისუფლებას;
2. **მოსახლეობის ტერიტორიული ორგანიზაცია.** წინასახელმწიფოებრივ პერიოდში ინდივიდის კუთვნილება განისაზღვრებოდა მისი სისხლისმიერი ნათესაური კავშირით ამა თუ იმ გვართან. ამასთან გვარს, თემს ხშირად არ ჰქონდა მკაცრად განსაზღვრული არეალი ცხოვრების, რის შედეგად ხდებოდა მათი გადაადგილება და საცხოვრველი ტერიტორიების ჩანაცვლება. სახელმწიფოში მოსახლეობის ორგანიზება სისხლიმიერი ანუ ნათესაური კავშირების საფუძველზე შეიცვალა მოსახლეობის ტერიტორიული ორგანიზაციით. სახელმწიფოს გააჩნია მკაცრად განსაზღვრული და საერთაშორისოდ აღიარებული ტერიტორია, რომელზეც იგი ახორციელებს საჯარო ხელისუფლებას, ხოლო მოსახლეობის კუთვნილება ამა თუ იმ ტერიტორიისადმი და შესაბამისად სახელმწიფოსადმი დაფიქსირებულია მოქალაქეობის და ქვესშევრდომობის ინსტიტუტებში.
3. **საჯარო (სახელმწიფო) ხელისუფლება.** ხელისუფლებას ეწოდება საჯარო, რადგანაც, მიუხედავად იმისა, რომ იგი სრულად არ ემთხვევა მოსახლეობას, საქმიანობას ახორციელებს მისი სახელით. ხელისუფლება არსებობდა წინასახელმწიფოებრივ ხანაშიც, მაგრამ ეს იყო უშუალოდ საზოგადოებრივი ხელისუფლება, რომელიც გამოიყენებოდა თვითმმართველობისათვის. იგი არ საჭიროებდა არც სპეციალურ აპარატს და არც სპეციალურ მოხელეებს. ძირეული განსხვავება ამ ორი სახის ხელისუფლებას შორის მდგომარეობს იმაში, რომ ხელისუფლება ხორციელდება საჯარო მოხელეების მიერ, ანუ პროფესიონალი მმართველების მიერ, რომლებიც ქმნიან მმართველობის ორგანოებს და და თავის საქმიანობაში იყენებენ სახელმწიფო იძულებას.
4. **სახელმწიფო სუვერენიტეტი.** აღნიშნული ცნება გაჩნდა შუა საუკუნეებში, ვინაიდან საჭირო გახდა სახელმწიფო ხელისუფლების გამიჯვნა საეკლესიო ხელისუფლებისაგან მისთვის მონოპოლური მდგომარეობის მინიჭების მიზნით. სახელმწიფო სუვერენიტეტი გულისხმობს სახელმწიფოს უფლებას განახორციელოს საკუთარი ფუნქციები დამოუკიდებლად, როგორც ქვეყნის შიგნით, ისე მის გარეთ, რა თქმა უნდა საერთაშორისო სამართლის მოთხოვნათა უპირობო შესრულებით. ქვეყნის შიგნით სახელმწიფო ხელისუფლების უზენაესობა გულისხმობს:
ა) მის გავრცელებას სახელმწიფოს ტერიტორიაზე მცხოვრებ ყველა ფიზი-

კურ პირზე და მოქმედ ყველა ორგანოზე და ორგანიზაციაზე;

ბ) ნებისმიერი სხვა სახის ხელისუფლებრივი გამოვლინების აკრძალვისა და გაუქმების უფლებას, თუ ეს უკანასკნელი არღვევს კანონის მოთხოვნებს;

გ) ზემოქმედების ისეთი საშუალებების გამოყენების უფლებას, რომელიც არ გააჩნიათ არც ერთ სხვა საზოგადოებრივ ხელისუფლებას, როგორცაა ჯარი, პოლიცია, საპატიმროები და ა.შ.

5. გადასახადები. აღნიშნული ნიშანი არცთუ ხშირად სახელდება სახელმწიფოს ნიშნებს შორის, თუმცა მიგვაჩნია რომ არ არსებობს სახელმწიფო გადასახადების გარეშე. სახელმწიფო ხელისუფლება უხსოვარი დროიდან აწესებდა სხვადასხვა სახის გადასახადებს თუნდაც ხარკის სახით საკუთარი ხაზინის შესავსებად. დღესაც, სახელმწიფოს საკუთარი ფუნქციების განხორციელებისათვის სჭირდება უზარმაზარი ფინანსური რესურსები, რომლის ბიუჯეტში აკუმულირება კანონიერი გზით მხოლოდ გადასახადების სახით არის შესაძლებელი.

6. სხვა სახელმწიფოებთან *de jure* ურთიერთობების, მათ შორის დიპლომატიური ურთიერთობების დამყარების შესაძლებლობა. აღნიშნული ნიშანი თანამედროვე საერთაშორისო ურთიერთობების რეალობიდან გამომდინარე ძალიან მნიშვნელოვანია. ქვეყანას შეიძლება ჰქონდეს ყველა ზემოთ ჩამოთვლილი ნიშნები, მათ შორის სახელმწიფო სუვერენიტეტიც, მაგრამ მაინც არ გააჩნდეს სრულუფლებიანი საერთაშორისო ურთიერთობების განხორციელების საშუალება მარტივი მიზეზის გამო: იგი არ არის აღიარებული უმრავლესი ქვეყნების მიერ ანუ ყველა სახელმწიფოს მიერ ან არ არის გაეროს წევრი. ამის ნათელი მაგალითია *de facto* აფხაზეთი დღეს ან კოსოვო. გარდა ამისა, არსებობენ ე.წ. ასოცირებული სახელმწიფოები, რომლებსაც სუვერენიტეტის ნაწილი გადაცემული აქვთ სხვა სახელმწიფოსთვის. მაგალითად, კოსტა-რიკა, რომლის საერთაშორისო ფუნქციები და თავდაცვისუნარიანობა აშშ-სკომპეტენციაში შედის.

აღნიშნული ნიშნების საფუძველზე შეგვიძლია ჩამოვყალიბოთ სახელმწიფოს დეფინიცია:

სახელმწიფო წარმოადგენს საზოგადოების პოლიტიკური ორგანიზაციის ისტორიულ ფორმას და მმართველობის განსაკუთრებულ მექანიზმს, რომელიც მმართველი პირის, კლასის ან საზოგადოების უმრავლესობის ინტერესების შესაბამისად ახორციელებს საშინაო და საგარეო ფუნქციებს იბულებითი მეთოდების საშუალებით.

აღნიშნული დეფინიცია ასახავს სახელმწიფოს განვითარების ისტორიულ ასპექტს, ვინაიდან „მმართველი პირის“ ქვეშ იგულისხმება ერთ-პიროვნელი მმართველი (მეფე, იმპერატორი, ფარაონი, დიქტატორი და ა.შ.), ხოლო „კლასის“ ქვეშ - მუშათა და გლეხთა კლასი ანუ პროლეტარიატი, რომლის ინტერესების დაცვას ემსახურება სოციალისტური (კომუნისტური) სამართალი და სახელმწიფო.

§2. სახელმწიფო ხელისუფლება და მისი წყაროები

სახელმწიფოს ევოლუციის მთავარი კანონზომიერება მდგომარეობს იმაში, რომ ცივილიზაციის განვითარებასთან ერთად, სახელმწიფო პრიმიტიული რეპრესიული მანქანიდან გადაიქცა დემოკრატიული საზოგადოების პოლიტიკურ ორგანიზაციად, სადაც ხელისუფლების დანაწილების პრინციპის საფუძველზე, აქტიურად მოქმედებენ სახელმწიფოს ინსტიტუტები საზოგადოების და ცალკეული ინდივიდების ინტერესების შესაბამისად.

სახელმწიფო ხელისუფლება აშკარად ატარებს სოციალური ხელისუფლების ნიშნებს, თუმცა მისგან განსხვავებით ხასიათდება პოლიტიკური და ზოგჯერ კლასობრივი შემადგენელით. გარდა ამისა, სახელმწიფო ხელისუფლების შემთხვევაში მისი სუბიექტები და ობიექტები მკვეთრად არიან ერთმანეთისაგან გამიჯნული და არ ემთხვევიან ერთმანეთს. სოციალური ანტაგონიზმის პირობებში ხელისუფლებას ახორციელებს ეკონომიკურად გაბატონებული ფენა, ხოლო დემოკრატიული საზოგადოების პირობებში ხდება ხელისუფლების სუბიექტისა და ობიექტის დაახლოება. ამ შემთხვევაში მოქალაქე არა მარტო ხელისუფლების ობიექტს წარმოადგენს, არამედ მას, როგორც დემოკრატიული საზოგადოების წევრს, უფლება აქვს იყოს ხელისუფლების წყარო და ხელისუფლების მატარებელი, იყოს არჩეული ან მიიღოს მონაწილეობა არჩევითი ორგანოების ფორმირებაში, გააკონტროლოს აღნიშნული ორგანოების საქმიანობას. თუმცა ეს არავითარ შემთხვევაში არ გულისხმობს ხელისუფლების სუბიექტისა და ობიექტის სრულ თანხვედრაც, რაც საბოლოო ჯამში ნიშნავს სახელმწიფო ხელისუფლების მიერ მისი პოლიტიკური ნიშან-თვისების დაკარგვას და სახელმწიფო ხელისუფლების საზოგადოებრივ ხელისუფლებად ტრანსფორმირებას, რომელსაც არ გააჩნია არც სახელმწიფო ორგანოები და არ ახასიათებს სახელმწიფო მმართველობა.

ხელისუფლებასთან მიმართებაში ძალიან მნიშვნელოვანია მისი ლეგიტიმურობის საკითხი. ზოგადად ხელისუფლების ლეგიტიმურობა ნიშნავს მოსახლეობის მიერ ხელისუფლების მხრიდან საზოგადოებრივი პროცესების მართვის უფლების აღიარებას, აგრეთვე მისდამი დამორჩილებაზე თანხმობას. სახელმწიფო ორგანოები მათ ლეგიტიმურობას იძენენ სხვადასხვაგვარად. წარმომადგენლობითი ორგანოების ლეგიტიმურობა წარმოიშევა არჩევნების შედეგად ანუ აღნიშნული ორგანოები ლეგიტიმურობას იძენენ უშუალოდ პირველწყაროდან ანუ ხალხისგან. მმართველობითი ორგანოების შემთხვევაში ადგილი აქვს საკონკურსო შერჩევას ან დანიშვნას. ამასთან ლეგიტიმური უნდა იყოს ორგანოთა უფლებამოსილებები, საქმიანობის მეთოდები, განსაკუთრებით იძულების მეთოდი. არალეგიტიმურ ხელისუფლება ითვლება უზურპირებულ ხელისუფლებად. უზურპაცია შეიძლება მოხდეს ხელისუფლების არაკანონიერად მითვისების გზით ან კანონიერი ძალაუფლების ბოროტად გამოყენებით.

ალბათ, სახელმწიფოსთან მიმართებაში გადაწყვეტი მნიშვნელობა აქვს საკითხს იმის შესახებ, თუ ვის ხელშია სახელმწიფო ხელისუფლება და ვის ინტერესებს ემსახურება იგი?

ხელისუფლების დემოკრატიული დოქტრინის მომხრეების აზრით ხელისუფლების პირველწყაროს გვევლინება ხალხი და ხელისუფლება უნდა განხორციელდეს ხალხის კონტროლის და მისი ინტერესების შესაბამისად. ამის საპირისპიროდ მარქსისტული თეორია განმარტავს, რომ ხელისუფლება ეკუთვნის ეკონომიკურად გაბატონებულ კლასს და ემსახურება მათ ინტერესებს, ხოლო ელიტების და ტექნოკრატიული თეორიების მიმდევრები ამტკიცებენ, რომ ხალხს არ ძალუძს სახელმწიფოს მართვა და სახელმწიფო ხელისუფლება და საზოგადოებრივი საქმეების გაძღოლა საზოგადოებრივ ელიტის ან პროფესიონალი მმართველი მენეჯერების საქმეა.

რა თქმა უნდა უნდა, ხალხი, ქვეყნის მოსახლეობა არ არის სახელმწიფო ხელისუფლების და ძალაუფლების ერთადერთი წყარო. ამ როლში ხალხის აღიარება მსოფლიოში დემოკრატიული პროცესების გაძლიერებამ შეუწყო ხელი, თუმცა მანამდე, ანუ თითქმის 6000 წლის მანძილზე სახელმწიფოს პირველი პირების, მონარქების ძალაუფლების პირველწყაროდ ამ ქვეყნების მოსახლეობაც და თვითონ უზენაესი მმართველნიც რელიგიურ პირველწყაროს უკავშირებდნენ. ამგვარი ე.წ. „პიარის“ გათვლა, როგორც ამას დღეს უწოდებენ, ზუსტი იყო. ის ვინც არ დაემორჩილება ან შეეწინააღმდეგება მონარქს, აუცილებლად ღმერთის ან ღმერთების რისხვას დაიმსახურებს, ვინაიდან მეფე, იმპერატორი და მსგავსნი სწორედ ღმერთის ხელდასმულებად იყვნენ აღიარებულნი. 1917 წელს რუსეთში მომხდარი რევოლუციის შემდეგ ბოლშევიკურ-კომუნისტური ხელისუფლების და შესაბამისი პარტიის ძალაუფლების წყაროდ არა ზოგადად ხალხი, მით უმეტეს ღმერთი, არამედ პროლეტარიატი ანუ მუშათა, გლეხთა და წითელარმიელთა კლასი იქნა მიჩნეული, როგორც ამას ვხვდებით დღეს ჩინეთში, კუბაზე, ჩრდილოეთ-კორეაში და ა.შ.

§3. ხელისუფლების განხორციელების ძირითადი პრინციპები

ხელისუფლება თავის ძალაუფლებას ახორციელებს არაერთგვაროვნად. თავდაპირველად, როგორც წესი ძალაუფლება მთლიანად თავმოყრილი იყო ერთი პირის, როგორც წესი მონარქის ხელში ან ერთი ორგანოს, მაგალითად, სახალხო დეპუტატთა საბჭოებში, როგორც ამას ადგილი ჰქონდა საბჭოთა კავშირში.¹⁹ ხელისუფლების ორგანიზაციის ასეთ მოდელი ხელისუფლების ერთიანობის პრინციპით არის ცნობილი. აღნიშნული პრინციპი არ სარგე-

¹⁹ თუმცა რეალურად ძალაუფლება საბჭოთა კავშირის კომუნისტური პარტიის პოლიტიბიუროსა და მისი გენერალური მდიანს ეკუთვნოდა (ავტ. შენიშვნა).

ბლობს დღეს „პოპულარობით,“ თუმცა მასაც გააჩნია გარკვეული დადებითი მომენტები, მაგალითად, ნებისმიერი საკითხის ოპერატიული გადაწყვეტის უზრუნველყოფა, ურთიერთ გადაბრალების შეუძლებლობა წარუმატებელი შედეგების შემთხვევაში, უფლებამოსილებების მოცულობის გაზრდვისათვის „ბრძოლის“ გაცილებით დაბალი დონე. ამავე დროს, ეჭვს არ იწვევს, რომ ძალაუფლების ერთი პირის ან ორგანოს ხელში თავმოყრა ქმნის ნოყიერ ნიადაგს უკონტროლობის, დიქტატორული და ტირანიული რეჟიმების ჩამოყალიბებისა და ფუნქციონირებისათვის.

ხელისუფლების დანაწილების პრინციპი წარმოადგენს დემოკრატიულ სახელმწიფოში ხელისუფლების რაციონალური ორგანიზაციის მეთოდს, რომელიც გულისხმობს სახელმწიფოს უმაღლესი ორგანოების ურთიერთ-კონტროლს და ურთიერთქმედებას შეკავებისა და ბალანსის მექანიზმის რეალიზაციის პირობებში. აღნიშნული პრინციპის ჩამოყალიბებაში განსაკუთრებული როლი ეკუთვნის შარლ მონტესკიეს (1689-1755). მის სამ ნაშრომში: „სპარსული წერილები“ (1721), „მოსაზრებები რომაელთა აღზევებისა და დაცემის თაობაზე“ (1734) და „კანონთა სულის შესახებ“ (1750) მან ჩამოაყალიბა რამოდენიმე საინტერესო მოსაზრება ხალხის როლის თაობაზე ხელისუფლების განხორციელებაში და ხელისუფლების დანაწილების შინაარსი. მონტესკიეს აზრით:

- ხალხს შეუძლია აკონტროლოს სხვა პირთა საქმიანობა, მაგრამ არ შეუძლია უშუალოდ მართოს ქვეყანა ამ სიტყვის პირდაპირი მნიშვნელობით;
- მიზანშეწონილი არ არის საკანონმდებლო და აღმასრულებელი ფუნქციების ერთი პირის ან ერთი ორგანოს ხელში თავმოყრა, ვინაიდან შეიძლება გაჩნდეს ხელისუფლების უზურპაციისა ცდუნება;
- ასევე მიუღებელი იქნებოდა სასამართლო ხელისუფლების კონვერგაცია საკანონმდებლო და აღმასრულებელ ხელისუფლებასთან პირველ შემთხვევაში მოსამართლე იქნება კანონმდებელიც და მსაჯულიც, რაც შექმნის განუკითხაობის საშიშროებას, ხოლო თუ მოსამართლე თვითონ განახორციელებდა კანონებსა და თუნდაც სასამართლო გადაწყვეტილებებს, მაშინ განუკითხაობას „ტირანია“ შეიძლება დაერთოს;
- კიდევ უფრო დაუშვებელია ერთი ორგანოს ხელში საკანონმდებლო, აღმასრულებელი და სასამართლო ფუნქციების თავმოყრა.

მიუხედავად ურთიერთშეკავებისა და ბალანსის სისტემისა, ხელისუფლების დანაწილების პრინციპი არ გამოირიცხავს ხელისუფლების ერთი შტოს წამყვან როლს მმართველობაში. როგორც წესი, ხელისუფლების ასეთ შტოდ აღნიშნული მოძღვრების ფუძემდებლები საკანონმდებლო შტოს მიიჩნევდნენ. რაც შეეხება აღმასრულებელ ხელისუფლებას, რომელსაც მთავრობა და პრეზიდენტი წარმოადგენს - იგი უნდა იყოს კანონქვემდებარე და მიზნად ისახავდეს კანონების აღსრულება-რეალიზაციას. აღმასრულებელი ხელისუფლების დაქვემდებარებაში მოქმედებენ ძალოვანი სამინისტროები. დამოუკიდებლობის ყველაზე მაღალი ხარისხით ასევე უნდა სარგებლობდეს

სასამართლოს ხელისუფლება, როგორც სამართლებრივი მართლმსაჯულებისა და დავების მომრიგებელი და საკონსტიტუციო კონტროლის განმახორციელებელ ხელისუფლების შტო. ამჟამად, ხელისუფლების დანაწილების პრინციპი ხორციელდება ყველა დემოკრატიულ ქვეყანაში. თუმცა აღნიშნული პრინციპის როგორც მკაცრი, ისე ლიბერალური ფორმა არსად არ მოქმედებს წმინდა სახით. ერთის მხრივ, არც ხელისუფლების თავმოყრა ერთი სახის ორგანოების, მაგ. საბჭოების ხელში, არ გამოირიცხავდა ხელისუფლების დანაწილებას შტოებს შორის, საკმაოდ მაღალი დამოუკიდებლობის ხარისხით, ვინაიდან სამივე ხელისუფლება ერთი პოლიტიკური პარტიის ზეგავლენის ქვეშ ფუნქციონირებდა და არც ხელისუფლების დანაწილების ლიბერალური ფორმა ურთიერთკონტროლისა და ბალანსის პირობებში ვერ უზრუნველყოფს ხელისუფლების შტოებს შორის სრულ დამოუკიდებლობას. როდესაც მთავრობას და მოსამართლეებს რეალურად ნიშნავს პარლამენტი, ძნელი წარმოსადგენია მათი დამოუკიდებლობის მაღალი ხარისხი. მაგანმა შეიძლება შეგვახსენოს, რომ პარლამენტის წევრების ხალხის მიერ არიან არჩეული, თუმცა როგორც წესი, პარლამენტის წევრები მათ საქმიანობაში და საშინაო პოლიტიკის განხორციელებაში, როგორც წესი მოქმედებენ საკუთარი პარტიული ინტერესებიდან გამომდინარე, რაც თავისთავად გულისხმობს „დამჯერი“ მთავრობისა და მოსამართლეების ყოლას, თუმცა ისეთ ქვეყნებში, როგორიცაა დიდი ბრიტანეთი, აშშ და სხვა, მოსამართლეებზე ზეგავლენა ნამდვილად არ არის და ვერ იქნება ისეთი, როგორც პოლიტიკურად არამდგრად ქვეყანაში.

თავი III

სახელმწიფოს ფუნქციები

§1. სახელმწიფოს ფუნქციის არსი და მისი კლასიფიკაცია

სახელმწიფოს წინაშე მდგარი ამოცანების გადაწყვეტა ხდება სახელმწიფოს მექანიზმის ოპერირების პროცესში. სახელმწიფო ხელისუფლება ზემოქმედებს საზოგადოებრივი ცხოვრების ყველა სფეროზე, რაც განაპირობებს სახელმწიფოს ფუნქციების მრავალფეროვნებას, რომლებიც შეიძლება განვსაზღვროთ, როგორც სახელმწიფოს საქმიანობის ძირითადი მიმართულებები. აღნიშნული დაფენიციის საფუძველზე შესაძლებელია სახელმწიფოს ფუნქციის მთავარი ნიშნების განსაზღვრა:

- სახელმწიფოს ფუნქცია წარმოადგენს ეკონომიკის, პოლიტიკის და სხვა სფეროებში ხელისუფლების საქმიანობის მთავარ მიმართულებას;
- ფუნქციის მეშვეობით სახელმწიფოს შეუძლია განახორციელოს მმართველობის წინაშე მდგარი მთავარი მიზნების რეალიზაცია;
- ფუნქციები თავის მხრივ განსაზღვრავენ მმართველობის მიზნებს სახელმ-

წიფოს განვითარების კონკრეტულ ისტორიულ სტადიაზე;

- ფუნქციების განხორციელება ხდება მმართველობის სპეციფიკური მეთოდების მეშვეობით.

სახელმწიფოს ფუნქცია წარმოადგენს ობიექტურ რეალობას, რომელიც განპირობებულია სახელმწიფოსა და საზოგადოების ურთიერთობების ხასიათით. რომელიმე ფუნქციის არგანხორციელება როგორც წესი იწვევს საკმაოდ ნეგატიურ შედეგებს ხელისუფლებისათვის. მაგალითად, თუ სახელმწიფო არ უზრუნველყოფს სათანადო დონეზე საზოგადოებრივ წესრიგს და უსაფრთხოებას, პიროვნების დაცვას, ამან შეიძლება გამოიწვიოს მოსახლეობის უკმაყოფილება, სახელმწიფო კორუფციის გავრცელება და საბოლოოდ, სახელმწიფო წეს-წყობილების ჩამოშლა. ამასთან, ფუნქციის ობიექტური ხასიათი არ გამორიცხავს მის რეალიზაციას ხალხის ნების და თანამონაწილეობის გარეშე. ფუნქციის ეფექტური რეალიზაცია შესაძლებელია თუ იგი ემთხვევა შესაბამისი სოციალური ობიექტურ ინტერესებს. აქედან გამომდინარე, ხელისუფლება ვალდებულია ჯერ განსაზღვროს საზოგადოებრივი მოთხოვნილებები და შემდეგ მათი რეალიზაციისთვის საჭირო ფუნქციები.

კლასობრივ საზოგადოებაში, სადაც მოქმედებენ ანტაგონისტური საზოგადოებრივი ფენები დაპირისპირებული ეკონომიკური და სოციალური ინტერესებით, სახელმწიფო, როგორც წესი ტრანსფორმირდება ეკონომიკურად გაბატონებული საზოგადოებრივი ფენის პოლიტიკურ ორგანიზაციად, რომელიც ემსახურება მათ ინტერესებს და ფაქტიურად გადაიქცევა დაპირისპირებული საზოგადოებრივი ფენების დამორჩილების რეპრესიულ მანქანად. ეს ეხება ყველა ტიპის სახელმწიფოს (მონათმფლობელურს, ფეოდალურს, სოციალისტურს), მათ შორის კაპიტალისტურ სახელმწიფოს მეოცე საუკუნის შუაწელამდე. XX საუკუნეში შეძლებული საშუალო ფენის გაჩენამ საბაზრო ეკონომიკის პირობებში უზრუნველყო საზოგადოებრივი ფენების დაახლოებას და აქედან გამომდინარე სახელმწიფოს ზოგადი რეპრესიული ფუნქციის ჩანაცვლება საერთო ინტერესების უზრუნველყოფის ფუნქციებით.

წარმოშობის საფუძვლების მიხედვით სახელმწიფო ფუნქციები შეიძლება იყოს:

1. ფუნქციები, რომლებიც გამომდინარეობენ სახელმწიფოში არსებულ კლასობრივი დაპირისპირებიდან (ანუ დამორჩილების ფუნქცია);
2. ფუნქციები, რომლებიც გამომდინარეობენ საზოგადოებრივი საჭიროებებიდან (წესრიგი, უსაფრთხოება, კეთილდღეობა).

მიზნობრივობის მიხედვით შეიძლება გავმიჯნოთ სახელმწიფოს სამიზნო და საგარეო ფუნქციები. ხსენებული ტიპის ფუნქციები მჭიდრო ურთიერთკავშირში არიან ერთმანეთთან და რეალურად ერთმანეთს ავსებენ.

§2. სახელმწიფოს საშინაო და საგარეო ფუნქციები

შიდა ფუნქციების მეშვეობით სახელმწიფო მოწოდებულია სხვადასხვა ხარისხით და მოცულობით დააკმაყოფილოს ის მოთხოვნები, რომელსაც მოსახლეობა უყენებს ხელისუფლებას.

სახელმწიფოს საშინაო ფუნქციებია:

1. ეკონომიკური ფუნქცია;
2. საზოგადოებრივი წესრიგის და უსაფრთხოების, პიროვნების დაცვის, კრიმინალთან ბრძოლის ფუნქცია;
3. სოციალური და კულტურულ-საგანმანათლებლო ფუნქციები;
4. გარემოს დაცვის ფუნქცია.

ეკონომიკური ფუნქცია ემსახურება საბაზრო ეკონომიკის შექმნისა და განვითარების მიზნებს მწარმოებლებისა და მომხმარებლების ინტერესთა მაქსიმალური გათვალისწინებით. სახელმწიფო პასუხისმგებელია ეკონომიკის მდგომარეობაზე. იგი ვალდებულია განსაზღვროს ეკონომიკური განვითარების მოსალოდნელ დონე, გააკონტროლოს და მოაწესრიგოს ბანკებისა და სხვა საფინანსო ინსტიტუტების საქმიანობა საკუთარი საბიუჯეტო და საგადასახადო პოლიტიკის მეშვეობით, ხოლო ფინანსური კრიზისის შემთხვევაში, კერძო სექტორის დახმარების მიზნით, დაგეგმოს და განახორციელოს განსაკუთრებულ ანტიკრიზისულ ღონისძიებები. სახელმწიფოს ექსკლუზიურ უფლებას წარმოადგენს ეკონომიკის სამართლებრივ რეგულირება, ანტი-მონოპოლურ კანონების შემუშავება და მიღება, იურიდიულ პასუხისმგებლობის დაკისრება ბიზნესის და ზოგადად ეკონომიკის სფეროში.

საკუთრების არსებული ფორმების დაცვა ყოველი სახელმწიფოს ფუნქციას წარმოადგენს, ვინაიდან, ამით იგი იცავს ქვეყნის ეკონომიკურ საფუძვლებს და მესაკუთრეთა ინტერესებს, იქნებიან ეს მონათმფლობელები, ფეოდალები, მმართველი ხელისუფალი (მეფე, იმპერატორი), კლასი (ბურჟუაზია კაპიტალისტურ და მუშათა კლასი სოციალისტურ სახელმწიფოში), პირთა ჯგუფი (დიქტატორული და ავტორიტარული რეჟიმების პირობებში), ისევე როგორც ნებისმიერი მესაკუთრე დემოკრატიულ სახელმწიფოში.

პირადი უსაფრთხოების და საზოგადოებრივი წესრიგის დაცვა, ბრძოლა კრიმინალთან სახელმწიფოს ერთ-ერთ უმნიშვნელოვანეს ფუნქციას წარმოადგენს. დემოკრატიულ ქვეყანაში ადამიანის უფლებებისა და თავისუფლებების დაცვა, მოქალაქის პირადი უსაფრთხოება, საზოგადოებრივი წესრიგი ფუნდამენტალურ მნიშვნელობას იძენს, თუმცა მონათმფლობელურ, ფეოდალურ, სოციალისტურ და ადრეულ კაპიტალისტურ სახელმწიფოში ხელისუფლებისა და მისი პოლიტიკისადმი წინააღმდეგობის განეიტრალება ასევე შედიოდა ხსენებული ტიპის სახელმწიფოთა შიდა ფუნქციებში.

ვეტერანების, შეზღუდული შესაძლებლობების პირების და პენსიონერების, ასევე მარჩენალ დაკარგული სხვა კატეგორიის მოქალაქეთა მაღალი დონის სოციალური დაცვა, სამედიცინო მომსახურება, ხელმისაწვდომი

განათლების სისტემა, სახელოვნებო დაწესებულებათა განვითარებული ქსელი დემოკრატიული და განვითარებული სახელმწიფოს ასევე უმნიშვნელოვანეს ფუნქციას წარმოადგენს. გლობალური კლიმატის ცვლილებების ფონზე სახელმწიფოს ეკოლოგიური ფუნქცია სულ უფრო და უფრო მეტ მნიშვნელობას იძენს. უკვე დღეს შეინიშნება სტიქიური უბედურებების რიცხვის და მათგან მიყენებული მატერიალური ზიანის მნიშვნელოვანი ზრდა. ადამიანს სჭირდება სუფთა წყალი, ნიადაგი, ჰაერი, ბუნებრივი და ჯანსაღი საკვები, ფლორა და ფაუნა, სუფთა წყალსატევები, ტყის საფარი და ა.შ.

ზემოთხსენებული ფუნქციები რა თქმა-უნდა შეიძლება თავის მხრივ დაიყოს უამრავ ქვე-ფუნქციებად.

სახელმწიფოს საგარეო ფუნქციებია:

1. სახელმწიფოს დაცვა გარე აგრესიისაგან;
2. აგრესიული ომების წარმოება;
3. საერთაშორისო მშვიდობისა და უსაფრთხოების დაცვა და ხელშეწყობა;
4. საზღვარგარეთის ქვეყნებთან თანამშრომლობა ეკონომიკის, უსაფრთხოების, კულტურის, განათლების, მეცნიერების, გარემოს დაცვის სფეროში;
5. საზღვარგარეთის ქვეყნებთან საერთაშორისო დავებისა და კონფლიქტების მოგვარებასთან დაკავშირებით თანამშრომლობის ფუნქცია;
6. ბრძოლა საერთაშორისო ტერორიზმთან, მონობასთან, ნარკოტიკებით და იარაღით და ადამიანებით უკანონო ვაჭრობასთან.

გარკვეულ კითხვები შეიძლება გაჩნდეს ისეთი საგარეო ფუნქციასთან დაკავშირების, როგორსაც „აგრესიული ომის წარმოება წარმოადგენს“. საქმე იმაშია რომ მეოცე საუკუნის სუაწელამდე აგრესიული ომი წარმოადგენდა სახელმწიფოებს შორის არსებული დავის გადაწყვეტის სრულიად „ლეგიტიმურ“ მთოდეს. შესაბამისად წინა საუკუნის 50-60-იან წლებამდე ასეთი საგარეო ფუნქცია დამახასიათებელი იყო სახელმწიფოებებისათვის. რა თქმა უნდა, დღეაგრესიული ომის წარმოადგენს უმძიმეს საერთაშორისო დანაშაულს.

ნებისმიერი სახელმწიფო, როგორც საერთაშორისო ერთობის წევრი, ვალდებულია განახორციელოს ზემოთ ხსენებული ფუნქციები ძირითადი საერთაშორისო პრინციპების (ლათინ. *Jus cogens*), „*pacta sunt servanda*“²⁰-ს საფუძველზე. რაც შეეხება აგრესიული ომების წარმოების ფუნქციას, მისი დასახელება გამოიწვია იმ გარემოებამ, რომ მეოცე საუკუნემდე აგრესიული ომების წარმოება საერთაშორისო დავების გადაწყვეტის დასაშვებ საშუალებად იყო აღიარებული.

²⁰ „სჯელმსჯელი სჯელმსჯელობა უნდა შესრულდეს კეთილსინდისიერად“

§3. სახელმწიფოს ფუნქციების განხორციელების ფორმები და მეთოდები

საგარეო და შიდა ფუნქციების რეალიზაცია უნდა მოხდეს კონკრეტული ფორმებისა და მეთოდების მეშვეობით. ფორმებს შორის უნდა დავასახელოთ სამართლებრივი და არასამართლებრივი ფორმები.

სამართლებრივი ფორმები ასახავს ურთიერთკავშირს სახელმწიფოსა და სამართალს შორის, აგრეთვე სახელმწიფოს ვალდებულებას იმოქმედოს სამართლის საფუძველზე და ფარგლებში. საჯარო მმართველობის ყოველდღიური საქმიანობა დაკავშირებულია სახელმწიფო ფუნქციების განხორციელების ისეთ ფორმებთან, როგორიცაა სამართალშემოქმედება და სამართალშეფარდება.²¹

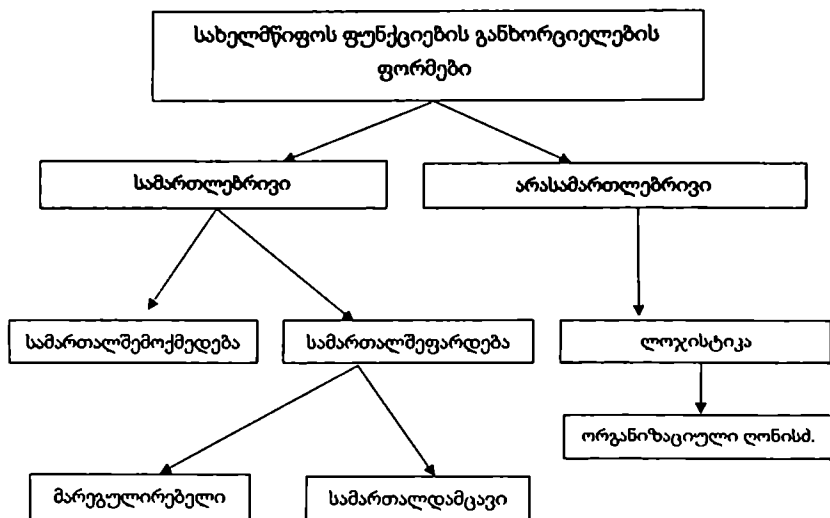
საქმიანობის სამართალშემოქმედებითი ფორმა გულისხმობს ახალი ნორმატიული აქტების (კანონებსა და კანონქვემდებარე აქტების) მიღებას, როგორც სახელმწიფო ფუნქციების განხორციელების აუცილებელი საშუალება, ხოლო სამართალშეფარდების შემთხვევაში საქმე გვაქვს უკვე მოქმედი კანონმდებლობის რეალიზაციასთან ხელისუფლების ყველა შტოების მიერ. განსაკუთრებული როლი სამართალშეფარდებითი ფორმის საქმიანობაში ეკუთვნის აღმასრულებელ ხელისუფლებას მთავრობისა და პრეზიდენტის მეთაურობით. სამართალშეფარდება თავის მხრივ შეიძლება დავყოთ რეგულაციურ (მომწესრიგებელ) და სამართალდამცავ ფორმებად. პირველი წარმოადგენს ჩვეულებრივ მიმდინარე „პოზიტიურ“ საქმიანობას, ხოლო სამართალდამცავი ფორმა გამოიყენება იმ შემთხვევაში, როდესაც მმართველობითი ურთიერთობების რომელიმე მხარე არღვევს ან არასათანადოდ ახორციელებს მასზე დაკისრებულ მოვალეობებს.

კანონის დაცვა ქვეყნის იდეალურ წესს წარმოადგენს, რომელიც სამწუხაროდ ხშირად ირღვევა ფიზიკური და იურიდიული (კოლექტიური) პირების მიერ. პოლიცია, სასამართლო, პროკურატურა, სპეცსამსახურები, არმია უფლებამოსილია გამოიყენოს სამართალდამრღვევების მიმართ იძულების ზომები და დააკისროს იურიდიული პასუხისმგებლობა.

სახელმწიფოს ფუნქციების განხორციელების არასამართლებრივი ფორმა მიზნად ისახავს სამართლებრივი ფუნქციების რეალიზაციის ხელშეწყობას ლოჯისტიკური და ორგანიზაციული ღონისძიებების საშუალებით.²²

²¹ იურიდიულ ლიტერატურაში აღნიშნული ტერმინების სანაცლოდ შეიძლება შევხედოთ „ნორმათადადგენას“, „სამართალგამოყენებას“, „ნორმათაგამოყენებას“

²² ლოჯისტიკური ანუ მატერიალურ - ტექნიკური ღონისძიებები და ორგანიზაციული ანუ თათბირები, კვლითი და მართვითი და სხვა. (ავტ. შენიშვნა)

ხელისუფლების განხორციელება დაკავშირებულია მმართველობის სუბიექტის ობიექტზე ანუ ადამიანების ნებელობაზე მიზანმიმართულ ზემოქმედებასთან. ზემოქმედება ხდება სხვადასხვა ხერხებით და საშუალებებით.

ზოგადად, ხელისუფლების განხორციელების მეთოდი:

- ასახავს ხელისუფლების კავშირს დაქვემდებარებულ სუბიექტებთან;
- წარმოადგენს ხელისუფლების განხორციელების პროცესში ორგანიზების და მოწესრიგების საშუალებას;
- ხასიათდება ზემოქმედების ინდივიდუალური²³ და ზოგადი,²⁴ პირდაპირი²⁵ და არაპირდაპირი ფორმებით;
- შეიძლება იყოს მოკლევადიანი და გრძელვადიანი ზემოქმედების;
- შეიძლება ჰქონდეს ტაქტიკური და სტრატეგიული ხასიათი.

სახელმწიფოს მიერ სამართლის რეალიზაცია უზრუნველყოფილია სახელმწიფო იძულებით, მაგრამ ეს არ ნიშნავს რომ სახელმწიფო იყენებს მხოლოდ იძულებას ხელისუფლების განხორციელების პროცესში. ხელისუფლება თავდაპირველად იყენებს დარწმუნების მეთოდს ეკონომიკური, სოციალური, ფსიქოლოგიური, ადმინისტრაციული ზომების სახით, ხოლო თუ ეს არ აღმოჩნდა საკმარისი, მაშინ ხელისუფლება იძულებულია გამოიყენოს იძულების მეთოდი. პირველ რიგში ეს ეხება დარწმუნებას, რომლის გამოყენების შედეგად სუბიექტი ნებაყოფლობით ასრულებს სამართლის მიერ

²³ მ.გ. ბრძანების დაქვემდებარებული სამხედრო მოსამსახურის მიმართ (ავტ.შენიშვნა)

²⁴ მ.გ. ქვეყნის წესის (ნორმის) სახით (ავტ.შენიშვნა)

²⁵ პირდაპირი ზემოქმედების მეთოდები ხასიათდება მმართველობის ობიექტზე ცალმხრივი, პირდაპირი ხელისუფლებითი ზემოქმედებით. მმართველობის სუბიექტი იღებს გადაწყვეტილებას, მაგალითად, ბრძანება, რაოდენიმე მკრეფიერ მმართველობის ობიექტისათვის სავალდებულოა, ხოლო არშესრულება გამოიწვევს უარყოფით შედეგებს (შესაძლებელია იურიდიული პასუხისმგებლობის სახითაც) (ავტ.შენიშვნა)

განსაზღვრულ ქცევის წესებს. დარწმუნება უნდა იყოს დროული, გასაგები და აღქმადი, აგრეთვე შესრულებადი. პირადი მაგალითი, წახალისება, ფინანსური შეღავათები და სხვა ღონისძიებების მეშვეობით ხელისუფლება ქმნის ისეთ პირობებს, როდესაც სახელმწიფოს ფუნქციების განმახრციელებელი სუბიექტები იქცევიან შესაბამისი მიზნებისა და სამართლებრივი მოთხოვნების შესაბამისად, მაგრამ თუ ეს არ აღმოჩნდა საკმარისი, სახელმწიფო უფლებამოსილია გამოიყენოს იძულების მეთოდები, მათ შორის იურიდიული პასუხისმგებლობა მრავალფეროვანი დისციპლინური, სამოქალაქო, ადმინისტრაციული და სისცხლის სამართლებრივი სანქციები სახით.

მიუხედავად მმართველობითი მეთოდების უმრავლესობის აშკარა არა-იძულებითი ხასიათისა, გადამწყვეტი მნიშვნელობა სახელმწიფო მმართველობის ეფექტური განხორციელებისათვის მაინც მმართველობის იძულებით ზომებს ენიჭებათ, ყოველ შემთხვევაში, საზოგადოებრივი განვითარების ამ ეტაპზე. თავისი ბუნებით, იძულების მეთოდი არის რეაქცია ობიექტის მიერ წარსულში ჩადენილ არასწორ ქმედებაზე და მიმართულია მომავლისკენ, რათა შემდგომში მან გამოასწოროს თავისი ქცევა ან აღარ ჩაიდინოს მარლთ-საწინააღმდეგო ქმედებები. ეს შეიძლება მოხდეს ალბათ იმ ზიანის გამო, რომელიც მიაღგება მის ინტერესებს იძულების გამოყენების შედეგად. ზიანი შეიძლება იყოს განსხვავებული, დაწყებული მორალური ზიანით და დამთავრებული ადრესატის ფიზიკურ ინტერესებით თავისუფლების აღკვეთის შემთხვევაში. ადრესატზე ზემოქმედების სპეციფიკის გათვალისწინებით შეიძლება ჩამოვყალიბოთ იძულების მეთოდის ცნება:

იძულება წარმოადგენს სახელმწიფოს მიერ მმართველობის ობიექტის მიმართ გამოყენებული ადმინისტრაციულ-ორგანიზაციული, იურიდიული და ფიზიკური ზემოქმედების ღონისძიებათა რეალიზაციის პროცესს, რომლის შედეგად შესაძლებელი ხდება აღკვეთა ან იურიდიული პასუხისმგებლობის დაკისრება, აგრეთვე ახალიარამარლთზომიერი ქცევის თავიდან აცილება.

იძულების გამოყენება ლოგიკურად გულისხმობს რაიმე არჩევანის არ არსებობას იძულების ადრესატისთვის, გარდა უპირობო დამორჩილებისა იძულებითი ზომების მიმართ. ზოგჯერ იძულების მეთოდი შეიძლება გამოყენებული იქნეს იმ პირის მიმართაც, რომელსაც არ ჩაუდენია არავითარი დარღვევა. მხედველობაში გვაქვს ე.წ. გამაფრთხილებელი ზომები, რომლებიც აშკარა პროფილაქტიკურ ხასიათს ატარებენ, განსხვავებით აღმკვეთი, პროცესუალური უზრუნველყოფის და სხვადასხვა სახის სასჯელებისაგან.

გამაფრთხილებელი ზომები იძულების განსაკუთრებულ ჯგუფს წარმოადგენს, ვინაიდან არ არის დაკავშირებული სამართალდარღვევასთან, არამედ მიზნად ისახავს დარღვევის პრევენციას, მოქალაქეთა სიცოცხლის, ჯანმრთელობის და ქონებისთვის ზიანის მიყენების თავიდან აცილებას, მაგალითად:

- კარანტინი;
- კვების, სავაჭრო ან სანებართვო სისტემის ობიექტის შემოწმება;

- სატრანსპორტო საშუალების ტექ.დათვალიერება და შემოწმება;
- სპეციალური კონტროლი აეროპორტებში, პორტებში და სხვა სატრანსპორტო ობიექტებზე;
- სპეციალური საპოლიციო კონტროლი;
- ადგილის დატოვების მოთხოვნა და კონკრეტულ ტერიტორიაზე შესვლის აკრძალვა;
- სანსატრანსპორტო საშუალების გადაადგილების ან ნივთის ფაქტობრივი ფლობის შეზღუდვა;
- ავტომატური ფოტოტექნიკის (რადარის) და ვიდეოტექნიკის გამოყენება;

გამაფრთხილებელი ზომებისაგან განსხვავებით **აღმკვეთი და პროცესუალური - უზრუნველყოფის ზომების** შეფარდება დასაშვებია მხოლოდ იმ ფიზიკური ან იურიდიული პირის მიმართ, რომელმაც ჩადინა ან ჩადის სამართალდარღვევას. საჯარო ორგანოები და პირველ რიგში, აღმასრულებელი ორგანოები იყენებენ ისეთ აღმკვეთ და პროცესუალური უზრუნველყოფის ზომებს, როგორიცაა:

- შემაკავებელი და დამცავი ორდერების გამოცემა;
- კვების, სავაჭრო ან სანებართვო სისტემის ობიექტის საქმიანობის შეჩერება;
- ტექნიკურად გაუმართავი სატრანსპორტო საშუალების ექსპლუატაციის აკრძალვა;
- ნასვამი მძღოლის მიერ ავტოსატრანსპორტო საშუალების მართვის აკრძალვა;
- უკანონო მიტინგის, დემონსტრაციის აღკვეთა;
- დაკავება (ადმინისტრაციული და სისხლის სამართლის წესით);
- სამართალდამრღვევის მიყვანა;
- პირადი და ნივთის გასინჯვა
- ნივთის და დოკუმენტის ამოღება.

ადმინისტრაციული და სისხლის სამართლის სასჯელები იძულების ყველაზე რეპრესიულ ფორმებს წარმოადგენს.

საქართველოს ადმინისტრაციულ სამართალდარღვევათა კოდექსის 24-ე მუხლის თანახმად ადმინისტრაციულ სამართალდარღვევათა ჩადენისათვის შეიძლება გამოყენებულ იქნეს შემდეგია დმინისტრაციული სახდელები:

ა) გაფრთხილება;

ბ) ჯარიმა;

გ) იმ საგნის სასყიდლით ჩამორთმევა, რომელიც ადმინისტრაციული სამართალდარღვევის ჩადენის იარაღი, უშუალო ობიექტი ან საქართველოს საგადასახადო კოდექსით დადგენილი, საქართველოს საბაჟო საზღვარზე საქონლის გადაადგილებასთან დაკავშირებული წესების დარღვევის საგანი, საქონლის ტრანსპორტირებისა და მიწოდების საშუალება იყო;

დ) იმ საგნის კონფისკაცია, რომელიც ადმინისტრაციული სამართალდარღვევის ჩადენის იარაღი, უშუალო ობიექტი ან საქართველოს საგადასახადო კოდექსით დადგენილი, საქართველოს საბაჟოსა ზღვარზე საქონლის გადაადგილებასთან დაკავშირებული წესების დარღვევის საგანი, საქონლის ტრანსპორტირების

და მიწოდების საშუალება იყო;

ე) მოქალაქისათვის მინიჭებული სატრანსპორტო საშუალების მართვის უფლების შეჩერება;

ვ) იარაღის ტარების უფლების ჩამორთმევა;

ზ) გამასწორებელი სამუშაოები;

თ) ადმინისტრაციული პატიმრობა.

კიდევ უფრო რეპრესიული სასჯელები არის განსაზღვრული საქართველოს სისხლის სამართლის კოდექსის 40-ე მუხლით:

ა) ჯარიმა;

ბ) თანამდებობის დაკავების ან საქმიანობის უფლების ჩამორთმევა;

გ) საზოგადოებისათვის სასარგებლო შრომა;

დ) გამასწორებელი სამუშაო;

ე) სამხედრო პირის სამსახურებრივი შეზღუდვა;

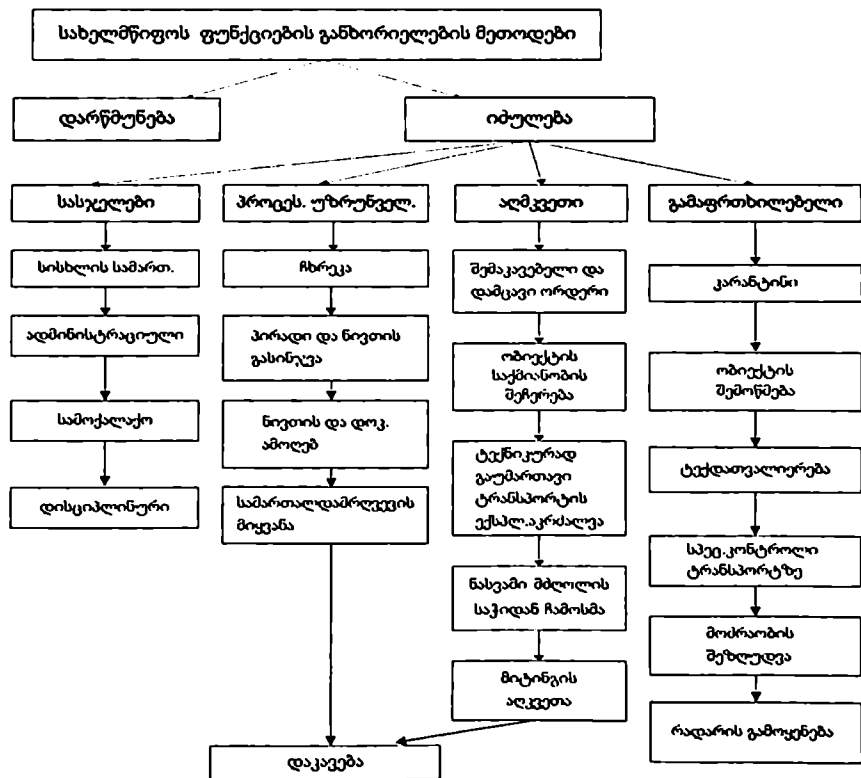
ვ) თავისუფლების შეზღუდვა;

ზ) შინაპატიმრობა;

თ) ვადიანი თავისუფლების აღკვეთა;

ი) უვადო თავისუფლების აღკვეთა;

კ) ქონების ჩამორთმევა.

თავი IV

სახელმწიფოს ფორმა

შესავალი

სახელმწიფოს ისტორიული ტიპი განსაზღვრავს მის შინაარსს, ხოლო ფორმა მის ბუნებას. თუ ჩვენ შევადარებთ ამ ორ კატეგორიას, აღმოვაჩენთ, რომ:

- 1) სახელმწიფოს ტიპი განაპირობებს სახელმწიფო ხელისუფლების ეკონომიკურ ბაზისს და მის პოლიტიკურ შინაარსს, მაშინ როდესაც ფორმა პირდაპირ არის დამოკიდებული და განსაზღვრული აღნიშნული ბაზისით და შინაარსით;
- 2) სახელმწიფოს ფორმა შეიძლება შეიცვალოს მისი ეკონომიკური ბაზისის და სოციალური სტრუქტურის ტრანსფორმაციის შედეგად.

ქვეყნის სოციალურ-პოლიტიკური ნიშნების საფუძველზე ჩვენ შეგვიძლია გავმიჯნოთ პოლიკრატიული, მონოკრატიული და სეგმენტარული სახელმწიფოები.

მონოკრატიული სახელმწიფო ემყარება ხელისუფლების ერთიანობის პრინციპს, როდესაც ძალაუფლება თავმოყრილია ერთი პირის (მაგ., თეოკრატიული მონარქია ომანის სულთანატში), ერთი ორგანოს (მაგ., არაბთა გაერთიანებული საემიროების ემირთა უზენაესი საბჭო) ან ორგანოთა სისტემის ხელში (მაგ., ფაშისტურ გერმანიაში). ზოგ შემთხვევაში, ასეთი მმართველობა შეიძლება ატარებდეს ტოტალიტარული მმართველობის სახეს, სადაც სახეზეა იდეოლოგიური მონიზმი, ერთპარტიული სისტემა და მმართველი პოლიტიკური პარტიის შეუცვლელობა.

მონოკრატიული სახელმწიფო ფორმა არ არის ერთგვაროვანი:

- თეოკრატიული მონოკრატიზმი ისლამური ფუნდამენტალიზმის ქვეყნებში (საუდის არაბეთი, ატარი, არაბთა გაერთიანებული საემიროები);
- ექსტრემისტული (ფაშისტური) მონოკრატიზმი (გერმანია ა.პიტლერის პერიოდში, ესპანეთი ფრანკოს დროს, იტალია მუსოლინის პერიოდში);
- მილიტარული მონოკრატიზმი, როდესაც ძალაუფლება სამხედრო ხუნტის ხელშია);
- ტოტალიტარული სოციალისტური მონოკრატიზმს (საბჭოთა კავშირი).

პოლიკრატიული სახელმწიფო როგორც წესი დაკავშირებულია ხელისუფლების დანაწილების პრინციპთან, როდესაც ქვეყანაში მოქმედებს ხელისუფლების რამოდენიმე ცენტრი (ქვეყნის მეთაური, საკანონმდებლო, აღმასრულებელი და სასამართლო ხელისუფლების შტოები), პოლიტიკური რეჟიმი ხორციელდება დემოკრატიული მეთოდებით, ადამიანის უფლებებისა და თავისუფლებების უპირობო დაცვით. პოლიკრატიული ფორმა თავის მხრივ შეიძლება იყოს ტრადიციული (დასავლეთის ქვეყნები და იაპონია მეორე მსოფლიო ომის შემდგომ) და პოსტ-სოციალისტური პოლიკრატიზმი (მაგ., აღმოსავლეთ

ევროპის პოსტ-სოციალისტური ქვეყნები).

სახელმწიფო სეგმენტარულია იმ შემთხვევაში, როდესაც ქვეყანას მართავს ოლიგარხთა ფართო წრე, თუმცა მმართველი ელიტა წარმოადგენს პრეზიდენტთან (მაგ., მუბარაკი ეგვიპტეში, სუხარტო ინდონეზიაში), მონარქთან დაკავშირებულ პირთა ვიწრო წრეს (მაგ., იორდანია, მაროკო). ამასთან თუ იორდანიაში სახელმწიფოს სეგმენტარული ფორმა უფრო ლიბერალურია, იგივე მაროკოში, ნიგერიაში, სენეგალში იგი უფრო ავტორიტარულ ხასიათს ატარებს

§1. სახელმწიფოს ფორმა და მისი ელემენტები

სახელმწიფოს ფორმა მიუთითებს მის ტერიტორიულ სტრუქტურაზე, ხელისუფლების უმაღლესი ორგანოების შექმნის წესზე და სახელმწიფო ორგანოებს შორის ურთიერთკავშირებზე. აგრეთვე ხელისუფლების განხორციელების წესზე და მეთოდებზე. სახელმწიფოს ფორმების მრავალფეროვნება განპირობებულია ისეთ ეკონომიკურ, პოლიტიკურ და ისტორიულ ფაქტორებზე, როგორიცაა:

- სახელმწიფოს განვითარების ისტორიული თავისებურებები;
- ქვეყანაში ძირითადი სოციალური ძალების თანაფარდობა;
- ქვეყნის ეროვნული და ეთნიკური სტრუქტურა;
- მოსახლეობის ცხოვრების დონე;
- საერთაშორისო ურთიერთობების ინტენსიობა.

სახელმწიფოს ფორმა წარმოადგენს შემდეგი ძირითადი ელემენტების ერთობლიობას:

1. მართვა-გამგეობის ფორმა;
2. ტერიტორიული მოწყობის წესი (სტრუქტურა);
3. პოლიტიკური რეჟიმის ფორმა.

§1.1. სახელმწიფოს მართვა-გამგეობის ფორმები

ადამიანების ნებისმიერი სოციალური ჯგუფისთვის, იქნება ეს ოჯახი, პარტია, სახელმწიფო, სამინისტრო, მეგობრები თუ ა.შ.შ ოპერირება (საქმიანობა, არსებობა) საერთო მიზნებისა და ამოცანების არსებობის შემთხვევაში შეუძლებელი სოციალური მმართველობის გარეშე, რომლის ერთ-ერთ სახეს საჯარო მმართველობა წარმოადგენს. სახელმწიფო წარმართავს საზოგადოებრივ პროცესებს სწორედ საჯარო მმართველობის ფორმებისა და მეთოდების მეშვეობით. საჯარო მმართველობის გარეშე არ არსებობდა, არ არსებობს და ვერც იარსებებს ვერცერთი სახელმწიფო. ამავე დროს საზოგადოებრივი ურთიერთობების პრაქტიკამ და ტრადიციებმა ხელი შეუწყვეს მართვა-გამგეობის გარკვეული ფორმების ჩამოყალიბებას. მართვა-გამგეობის ფორმა

თავისი შინაარსით ასახავს ხელისუფლების უმაღლესი ორგანოების შექმნის წესს, მათ შექმნაში და მათზე კონტროლის განხორციელებაში მოსახლეობის მონაწილეობის ხარისხს. ისტორიულად ცნობილია მართვა-გამგეობის ორი ძირითადი ფორმა: *მონარქია* და *რესპუბლიკა* მათი ქვესახეებით.

მონარქია

მონარქია სამეფო ოჯახის მმართველობას წარმოადგენს, რომელიც ითვალისწინებს მონარქის (მეფე, იმპერატორი, სულთანი, ემირი) დროში შეუზღუდავ უფლებამოსილებებს და ტახტის მემკვიდრეობით გადაცემას.²⁶ ათასობით წლების განმავლობაში მონარქია მმართველობის ძირითად სახეს წარმოადგენდა, რომელიც არსებობდა და არსებობს ორი ისტორიული ფორმით:

1. შეუზღუდავი მონარქია

2. შეზღუდული მონარქია

5000 წლის განმავლობაში მონარქის ძალაუფლება იყო შეუზღუდავი, დაწყებული აღმოსავლური დესპოტობით და დამთავრებული ეგვიპტის, შუმერების, ჩინელების, ინდოელების, ბერძნების, რომაელების მანათმფლობელური სახელმწიფოებით, სადაც მონარქების ხელში თავმოყრილი იყო „ღმერთის მიერ ბოძებული ძალაუფლება“, რომელიც მოქმედებდა მმართველი ელიტის ინტერესების შესაბამისად.

შეუზღუდავა ნუ აბსოლუტურ მონარქიაში (საუდის არაბეთი, ყატარი, ომანი, ბრუნეი, ვატიკანი (როგორც თეოკრატიული მონარქია) მეფე, დედოფალი, შეიხი ხელისუფლების ერთადერთ უზენაეს ორგანოს წარმოადგენენ. მონარქი, როგორც ხელისუფლების და მთავრობის მეთაური სარგებლობს სრული მმართველობითი უფლებამოსილებებით. იგი ერთპიროვნულად წარმართავს აღმასრულებელ ძალაუფლებას, იგი არის სამართლის წყარო, აკონტროლებს სასამართლო ხელისუფლებას, ზოგჯერ არის უმაღლესი მსაჯული ქვეყანაში. ქვეყანაში შეიძლება მოქმედებდეს პარლამენტი, როგორც საკონსულტაციო ორგანო, რომლის წევრებსაც ნიშნავს თითონ მონარქი. რა თქმა უნდა ქვეყნის პოლიტიკურ ხელმძღვანელობაში მონარქის ოჯახის წევრები არიან. საუდის არაბეთში მმართველობის სპეციფიკურ ორგანოს „ტახტის მემკვიდრის დამდგენი საბჭო“ წარმოადგენს.

შეზღუდული მონარქია აღნიშნული მმართველობის ფორმის უფრო დემოკრატიულ სახეს წარმოადგენს, როდესაც მონარქის ძალაუფლება გაზიარებულია სხვა ორგანოსთან ტრადიციის ან კონსტიტუციის საფუძველზე. ჩვენ შეგვიძლია დავასახელოთ შეზღუდული მონარქიის ისტორიული და მოქმედი ტიპები:

- წოდებრივი მონარქია;

²⁶ ზოგჯერ არაბულ წარწერებში ხელისუფლის არჩევა ხდება სამეფო ოჯახის იწვევებს შორის.

- დუალისტური მონარქია;
- კონსტიტუციური (საპარლამენტო) მონარქია.

წოდებრივი მონარქია წარმოიშვა მე-13-14 ს.ს.-ში (კასტილიაში მე-12 ხოლო უნგრეთსა და პოლონეთში - მე-15 საუკუნეებში). ფეოდალური სახელმწიფოს შედარებით უფრო ცენტრალიზებული ფორმის ჩამოყალიბებას ხელი შეუწყო ფეოდალებს შორის არსებულმა დაპირისპირებებმა, ქალაქების ზრდამ, ვაჭრობის განვითარებამ, რითაც უპირველეს ყოვლისა დაინტერესებული იყვნენ ფეოდალთა საშუალო ფენა ანუ ის სოციალური ჯგუფი, რომელსაც სხვებზე მეტად იყო დაინტერესებული ძლიერი სახელმწიფო აპარატის არსებობაში, რაც თავის მხრივ, ხელს შეუწყობდა მათ მიერ ყმა-გლეხების ექსპლუატაციაში და იცავდა უფრო მსხვილი ფეოდალებისაგან. კიდევ ერთ მხარდამჭერ ფენას ქალაქის მოსახლეობა წარმოადგენდა, რომლებსაც სურდათ მსხვილი ფეოდალების ძალადობისაგან განთავისუფლება. აღნიშნული სოციალური ფენებზე დაყრდნობით მონარქებმა ხელი შეუწყვეს შედარებით ძლიერი ცენტრალური და ადგილობრივი ბიუროკრატის წარმოშობას და განაგრცეს ქვეყნის მამულებით ახალი, მათ შორის, საგადასახადო კანონმდებლობა.

ისიც უნდა გავითვალისწინოთ, რომ ხელისუფალს მონარქის სახით ჰაერით სჭირდებოდა პარლამენტის მხარდაჭერა ახალი გადასახადების შემოღებასთან დაკავშირებით, რაც სრულიად აუცილებელი გახლდათ რეგულარული არმიის, სახელმწიფო ბიუროკრატის შესანარჩუნებლად, აგრეთვე საშინაო და საგარეო პოლიტიკის განსახორციელებლად. იმდროინდელი პარლამენტებისათვის დამახასიათებელი იყო სამღვდელოებისა და თავად-აზნაურობის დომინაცია თავისუფალ მოქალაქეთა წარმომადგენლებთან მიმართებაში და გლეხების წარმომადგენელთა მოსაკლისება. მხოლოდ შვედეთში და კასტილიაში აღნიშნული სოციალური ჯგუფის წარმომადგენლებიც იღებდნენ მონაწილეობას პარლამენტის საქმიანობაში, თუმცა ზოგადად პარლამენტები მათ მიმართ არ იყვნენ კეთილგანწყობილნი, ვინაიდან გლეხები იცავდნენ საკუთარ კლასობრივ ინტერესებს და მხარს უჭერდნენ ფეოდალებისაგან ქონებრივ და პირად დამოუკიდებლობას და ყოველმხრივ ეწინააღმდეგებოდნენ გადასახადების გაზრდას.

დუალისტურ მონარქიაში ²⁷ (იორდანია, კუვეიტი, მაროკო) საკანონმდებლო ხელისუფლება გადანაწილებულია მონარქსა და პარლამენტს შორის. მთავრობის მეთაურს მონარქიის ამ ფორმაში ნიშნავს მონარქი, რომლის მიმართაც იგი პასუხისმგებელია. მონარქი სარგებლობს აბსოლუტური ვეტოს უფლებით, შეუძლია პარლამენტის დათხოვნა, აგრეთვე კანონების გამოცემა პარლამენტის სესიებს შორის.

განსხვავებულია მდგომარეობა კონსტიტუციურ (საპარლამენტო) მონარქიებში, როგორიცაა, მაგალითად დიდი ბრიტანეთი, ესპანეთი, ნიდერლანდები, სადაც მონარქის უფლებამოსილებები მნიშვნელოვნად არის შეზღუდული

²⁷ უნდა გაიმიჯნოს დუალისტური მონარქია და დუალური მონარქიისაგან, როდესაც ორ სახელმწიფოს მართავს ერთი მონარქი, მაგალითად ავსტრო-უნგრეთის იმპერია (ავტ. შენიშვნა).

კანონმდებლობით. საკანონმდებლო ფუნქციები ასეთ მონარქიებში მთლიანად წარმომადგენლობითი ორგანოს ხელშია. მონარქი ფორმალურად არის აღმა-სრულებელი შტოს მეთაური, თუმცა რეალური უფლებამოსილებები მთავრობის ხელშია. მთავრობის ხელმძღვანელი ანუ პრემიერ-მინისტრი ფორმალურად ინიშნება მონარქის მიერ, თუმცა საპარლამენტო არჩევნების შედეგების გათვალისწინებით, ვინაიდან პარლამენტი ქვედა პალატის უმრავლესობის ლიდერი როგორც წესი ინიშნება პრემიერ-მინისტრის თანამდებობაზე. მონარქებს აქვთ ვეტოს უფლება პარლამენტის მიერ მიღებულ კანონებთან მიმართებაში, თუმცა იგივე დიდ ბრიტანეთში დედოფალი უკვე სამ საუკუნეზე მეტია არ იყენებს მას მოქმედი საკონსტიტუციო ჩვეულების საფუძველზე. დედოფალის განცხადებაც კი, რომელსაც იგი აკეთებს პარლამენტის სესიის დაწყებამდე მომზადებული ან შეთანხმებულია ისევ პრემიერ-მინისტრის ან მასთან შეთანხმებით არის მომზადებული.

როგორც ვხედავთ აბსოლუტულ მონარქიაში ხელისუფალის უფლებები შეუზღუდავია, ხოლო მონარქიის სხვა ფორმებში იგი გაზიარებულია სხვა საჯარო ორგანოებთან.

რესპუბლიკა

რესპუბლიკა მართვა-გამგეობის ისეთ ფორმას წარმოადგენს, სადაც უზენაესი ხელისუფლება არჩევითი პარლამენტის ან ქვეყნის მეთაურის ხელშია. რესპუბლიკა ხასიათდება შემდეგი ნიშნებით: უმაღლესი ორგანოების შექმნა არჩევნების გზით, ხელისუფლების დანაწილება და შტოებს შორის ბალანსის არსებობა, ხელისუფლების პასუხისმგებლობა მოსახლეობის წინაშე. მმართველობის რესპუბლიკურ ფორმას ვხვდებით ყველა ეპოქაში. ანტიკურ საბერძნეთში სახელმწიფოს უმაღლეს ორგანოს თავისუფალ მოქალაქეთა კრება - აგორა წარმოადგენდა, თუმცა ამ ეპოქაში უფრო გავრცელებული არისტოკრატიული რესპუბლიკა იყო, სადაც სამხედრო და მსხვილი მიწათმფლობელები წარმოადგენდნენ წამყვან სოციალურ ძალას. ფეოდალიზმის ეპოქაში მმართველობის რესპუბლიკური ფორმა ძირითადად არსებობდა დამოუკიდებელ ქალაქ-სახელმწიფოებში ნოვგოროდისა და ვენეციის სახით.

დღეს-დღეობით ძირითადად გავრცელებულია საპრეზიდენტო და საპარლამენტო რესპუბლიკები და მათი ქვე-სახეები.

საპარლამენტო რესპუბლიკაში (საქართველო, გერმანია, იტალია, ავსტრია ქვეყნის პრეზიდენტი ძირითადად აირჩევა პარლამენტის მიერ.²⁸ ზოგ შემთხვევაში მას აქვს გარკვეული აღმასრულებელი უფლებამოსილებები, თუმცა უმეტეს შემთხვევებში მას გააჩნია ძალიან შეზღუდული კომპეტენცია და ძირითადად წარმომადგენლობით და ცერემონიალურ ფუნქციებს ასრულებს. პრეზიდენტს ძირითადად არა აქვს საკანონმდებლო ინიციატივის უფლება და ზოგჯერ

²⁸ შერჩეული ფორმის საპარლამენტო რესპუბლიკაში, როგორსაც 2017 წლამდეწარმოადგენდა საქართველო, პრეზიდენტს ირჩევდა მოსახლეობა.

ვეტოს უფლებაც. მთავრობას აკომპლექტებს პარლამენტში უმრავლესობის მქონე პოლიტიკური ძალა. შედეგად მთავრობა პასუხისმგებელია არა პრეზიდენტის, არამედ პარლამენტის წინაშე. განსაკუთრებულ შემთხვევებში პრეზიდენტს შეუძლია დაითხოვოს პარლამენტი.

საპრეზიდენტო რესპუბლიკაში პრეზიდენტს ირჩევს ქვეყნის მოსახლეობა, რომელიც თავის მხრივ ნიშნავს მთავრობის წევრებს (მინისტრებს, სახელმწიფო მდივნებს) რომლების პასუხისმგებლები არიან მის წინაშე. როგორც წესი პრეზიდენტი წარმოადგენს ქვეყნის და აღმასრულებელი ხელისუფლების მეთაურს ერთდროულად. შესაბამისად, საპრეზიდენტო რესპუბლიკაში ვერ ვხვდებით პრემიერ-მინისტრის თანამდებობას. პრეზიდენტს სარგებლობს საკანონმდებლო ინიციატივით და ვეტოს უფლებით, რომელიც დაძლევადია პარლამენტის მხრიდან. ამასთან პრეზიდენტს არა აქვს პარლამენტის დათხოვნის უფლება. საპრეზიდენტო რესპუბლიკებია აშშ, ავღანეთი, ალჟირი, ანგოლა, არგენტინა, ბოლივია, ბრაზილია, გაბონი, გამბია, ბანა, ეგვიპტე, ინდონეზია, ირანი, კამერუნი, კენია, კონგო, მავრიტანია, მალავი, მექსიკა, ნიგერია, ნიკარაგუა, პანამა, პერუ, სალვადორი, სამხრეთ კორეა, სომალი, ტოგო, ურუგვაი, ჩადი, ყაზახეთი, ყირგიზეთი, უზბეკეთი და ბევრი სხვა ქვეყანა წარმოადგენს საპრეზიდენტო რესპუბლიკებს.

ნახევრად-საპრეზიდენტო რესპუბლიკაში (რუსეთი, საფრანგეთი პრეზიდენტი არ არის აღმასრულებელი ხელისუფლების მეთაური, მაგრამ არის კონსტიტუციის გარანტორი და არბიტრი ხელისუფლების შტოებს შორის. საპრეზიდენტო რესპუბლიკის მსგავსად მისი არჩევა ხდება მოსახლეობის მიერ, მაგრამ მისგან განსხვავებით აქვს პარლამენტის დათხოვნის უფლება, კანონპროექტის ინიცირების უფლება. პრემიერ-მინისტრის კანდიდატურას წარადგენს პრეზიდენტი და ამტკიცებს პარლამენტი. თავის მხრივ, პრემიერი ნიშნავს მინისტრებს. თუ ჩვენ შევადარებთ საპარლამენტო, საპრეზიდენტო და საკონსტიტუციო მონარქიის მართვა-გამგეობის ფორმებს, აღმოჩნდება, რომ:

- ამერიკის შეერთებულ შტატებში, როგორც საპრეზიდენტო რესპუბლიკაში პრეზიდენტი და კონგრესი აირჩევა ცალ-ცალკე, ხოლო საპარლამენტო რესპუბლიკაში საყოველთაო არჩევნების შედეგად;

- საპარლამენტო რესპუბლიკაში მთავრობას ნიშნავს ან წევრების კანდიდატურებს ითანხმებს პარლამენტი, ხოლო ამერიკის კონგრესს არა აქვს ამის უფლება. ამავე დროს პრეზიდენტს არა აქვს კონგრესის დათხოვნის უფლება, თუმცა დიდი ბრიტანეთის პრემიერ-მინისტრს გააჩნია ამგვარი უფლებამოსილებები;

- დიდ ბრიტანეთში პრემიერ-მინისტრი არის თემთა (ქვედა) პალატის წევრი. აშშ-ში არც პრეზიდენტს და არც მთავრობის წევრებს არა აქვთ კონგრესის წევრობის უფლება, გარდა ვიცე-პრეზიდენტისა, რომელიც არის სენატის სპიკერი იმავდროულად;

- აშშ-ში პრეზიდენტს არა აქვს კანონპროექტის ინიცირების უფლება, თუმცა სხვა ტიპის რესპუბლიკაში პრეზიდენტებს აქვთ ამის უფლებამოსილება.

მართვა-გამგეობის სპეციფიკური ფორმები

სახელმწიფოთა ისტორიული განვითარების პროცესისა და პოლიტიკური თავისებურებების შედეგად ჩვენ ვხვდებით მართვა-გამგეობის გარკვეულ სპეციფიკურ ფორმებს.

მონარქიების უმრავლესობა ეფუძნება მონარქის მიერ განუსაზღვრელი ვადით ქვეყნის მართვას და ტახტის მემკვიდრეობით გადაცემას. მაგრამ ზოგჯერ ჩვენ ვხვდებით ტახტის დაკავების განსხვავებულ წესს, როდესაც სამეფო გვირგვინის მემკვიდრეობით გადაცემის ნაცვლად ხდება ე.წ. **მონარქის არჩევა**, რისი ისტორიული მაგალითები უამრავია, მაგ.:

- მაკედონიის მეფეს როგორც წესი ირჩევდა ჯარი;
- ანტიკური რომის სამეფოში მეფეს ირჩევდა მოსახლეობის კრება;
- წმინდა რომის იმპერიაში დაახლოებით 1453-1740 წლებში იმპერატორს ირჩევდა ე.წ. „ჰაბსბურგების სახლი“;
- 1544 წლამდე შვედეთის მეფეებს ირჩევდნენ „თავისუფალი ადამიანები“;
- 1660 წლამდე დანიის მეფედ „ირჩევდნენ“ რჩევნების მოქმედი მონარქის უფროს ვაჟს;
- 1370 წლის შემდეგ პოლონეთის მეფეს ირჩევდა პოლონელ დიდებულთა პატარა საბჭო;
- 697-1797 წლებში ვენეციელ დოჟებს ირჩევდა 2000 ვენეციელი არისტოკრატისაგან შემდგარი დიდი საბჭო;
- მონგოლთა იმპერიაში „დიდ ხანს“ ე.წ. კურულთაი ირჩევდა;
- ისლამურ სამყაროში ხალიფებს, როგორც მუხამედის მემკვიდრეებს ირჩევდნენ საზოგადოებრივი კონსენსუსის საფუძველზე ე.წ. შურა -ს წესით;
- არაბთა გაერთიანებულ სამეფოებში მემკვიდრე ემირები შვიდი სამეფოდან დღასაც „ირჩევენ“ ფედერაციის მეთაურს. როგორც წესი ეს არის ყველაზე დიდი სამეფოს - აბუ-დაბის ემირი. ასეთ მონარქიას ზოგჯერ „**პოლექტიურ**“ მონარქიასაც უწოდებენ, ვინაიდან ქვეანას მართავს ემირთა საბჭო და ამ ნიშნით აგს-ის ემირი უფრო ახლოს დგას პრეზიდენტთან ვიდრე მონარქთან.;
- მალაიზიაში, რომელიც ფედერაციას წარმოადგენს, სადაც ცხრა შტატის სათავეში დგას მმართველი მონარქი „მალაი“. ყოველ ხუთ წელიწადში ერთხელ ან როდესაც ჩნდება სამეფო ვაკანსია, ტარდება მმართველთა კონფერენცია (*მეჯლის რაჯა-რაჯა*), რომელიც ირჩევს მალაიზიის მონარქს - **იანგ დი-პერტუან აგონგ-ს**.

ზოგჯერ სუჰერ - საპრეზიდენტო რესპუბლიკა რეალურად ატარებს მონარქიის ნიშნებს, როდესაც ქვეყნის „არჩეული“ პრეზიდენტი მართავს ქვეყანას განუსაზღვრელი ვადით, როგორც ამას ადგილი ჰქონდა სუხარტოს ინდონეზიაში, ბროზ ტიტოს ყოფილ იუგოსლავიაში ან როდესაც რესპუბლიკაში უმაღლესი თანამდებობა გადადის მამიდან შვილზე, როგორც ამას ადგილი ჰქონდა ჩრდილოეთ კორეაში, გამბიაში, თურქმენეთში და სხვა.

მართვა-გამგეობის თავისებურ მოდელს წარმოადგენს **ბრიტანეთის თანამე-**

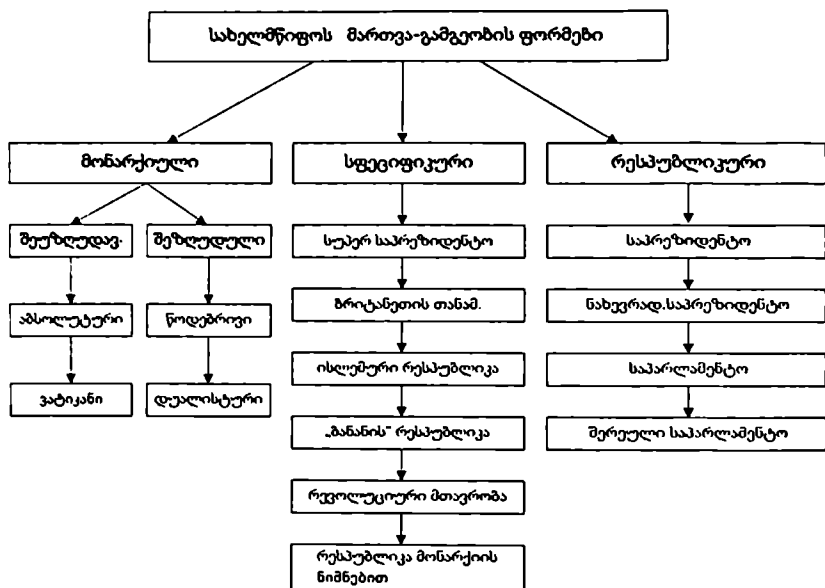
გობრობა, რომელიც 52 სახელმწიფოსაგან შედგება, მათ შორის, ავსტრალია, კანადა, ახალი ზელანდია, ინდოეთი, პაკისტანი, თავად დიდი ბრიტანეთი და ა.შ. ბრიტანეთის მონარქი ითვლება ბრიტანეთის თანამეგობრობის ფორმალურ მეთაურად, ამათან 17 ქვეყანაში იგი ითვლება ამ სახელმწიფოთა de-jure მეთაურად. აღნიშნულ ქვეყნებში გენერალ-გუბერნატორი წარმოადგენს. ინდოეთსა და პაკისტანში ხსენებული გუბერნატორები ინიშნებიან ბრიტანეთის მონარქის მიერ, თუმცა სხვა ქვეყნებში მისი კანდიდატურას ასახელებენ თვითონ თანამეგობრობის ქვეყნებში და აირჩევა ადგილობრივი პარლამენტის ან მთავრობის მიერ.

თეოკრატიული (ისლამური) რესპუბლიკა თავის თავში აერთიანებს რესპუბლიკისა და ისლამური ხალიფატის ნიშნებს. ირანის 1979 წლის კონსტიტუციის თანახმად ქვეყნის მეთაურს წარმოადგენს ირანის სულიერი ლიდერი - რაჰბარი, რომელსაც ირჩევს მოსახლეობა, მაგრამ საბოლოოდ ინიშნება ე.წ. „ექსპერტთა საბჭოს“ მიერ, რომელიც სპეციალურ რელიგიურ საბჭოს წარმოადგენს. აღმასრულებელ ხელისფლებას ახორციელებს არჩეული პრეზიდენტი, ხოლო საკანონმდებლო - პარლამენტის (მეჯლისის) მიერ. ირანში მოქმედებს სპეციფიკური ორგანო - „კონსტიტუციის გუშაგთა საბჭო“, რომელიც უფლებამოსილია დაბლოკოს პრეზიდენტის, მთავრობის წევრობის და მეჯლისის წევრობის კანდიდატურები, გამოიყენოს ვეტოს უფლება და განახორციელოს კონსტიტუციური სასამართლოს ფუნქციები.

„ბანანის“ რესპუბლიკა პოლიტიკურად არასტაბილურ კლექტოკრატიულ რესპუბლიკას წარმოადგენს, რომლის ეკონომიკური პოტენციალი მთლიანად დამოკიდებულია სოფლის მეურნეობის პროდუქციის, ძირითადად ხილის და წიაღისეულის ექსპორტზე, რომლის სოციალური შემადგენლობა ძირითადად შედგება გაღატაკებული უმრავლესობისა და მმართველი პლუტოკრატებისაგან „დაწინაურებული“ პოლიტიკოსების, მეწარმეთა და სამხედრო პირებისაგან ანუ პოლიტიკურ-ეკონომიკურ ოლიგარხებისაგან.

რევოლუციური ხელისუფლება (მთავრობა) ხელისუფლებაში მოდის რევოლუციის შედეგად, რომელიც განახორციელა როგორც წესი სამხედროთა პატარა ჯგუფმა ან მოსახლეობამ. მარქსიზმ - ლენინიზმის თეორიისა და პრაქტიკის საფუძველზე, მაო ძე-დუნმა, რომელიც სწორედ ამგვარი რევოლუციის შედეგად მოვიდა ჩინეთის სათავეში განავრცო თეორია იმის შესახებ, რომ რევოლუცია უწყვეტია და მხოლოდ ასეთ პირობებში კომუნისტურ ლიდერებს შეუძლიათ მუდმივ რევოლუციურ ტალღაზე ხალხის წარმართვა სოციალისტური საზოგადოების და შემდგომ კომუნიზმის შენების პროცესში.

რესპუბლიკა მონარქიის ნიშნებით - მაგ. ჩრდილოეთ კორეაში ანუ სახალხო რესპუბლიკაში უმაღლესი სახელმწიფო თანამდებობას ფაქტიურად იკავებენ მემკვიდრეობით, თუმცა ფორმალურად „არჩევნების“ შედეგად. საბოლოოდ, სახელმწიფოს მართვა-გამგეობის ფორმები შეიძლება გამოვსახოთ შენდევ სქემაში:

§1.2. სახელმწიფოს ტერიტორიული მოწყობის ფორმები

სახელმწიფოები განსხვავდებიან ერთმანეთისაგან მათტერიტორიული მოწყობის ფორმებით, რომელშიც აისახება ხელისუფლების ტერიტორიული ორგანიზაცია და სახელმწიფოს, როგორც ერთიანი პოლიტიკური ერთეულის შეფარდება მის ცალკეულ ნაწილებთან. სახელმწიფოთა უმრავლესობა მათი ტერიტორიული მოწყობის ფორმის მიხედვით, როგორც წესი ან უნიტარულ ან ფედერაციული სახელმწიფოს წარმოადგენს. კონფედერაცია, როგორც ტერიტორიული ორგანიზაციის ფორმა იშვიათ მოვლენას წარმოადგენს.

უნიტარული სახელმწიფო

უნიტარული სახელმწიფო წარმოადგენს ცენტრალიზებულ ქვეყანას, რომელც დაყოფილია ადმინისტრაციულ ერთეულებად. ზოგიერთი ქვეყნის კონსტიტუცია პირდაპირ შეიცავს მითითებას ტერიტორიული მოწყობის უნიტარულ ფორმაზე (მაგ. რუმინეთის კონსტიტუცია), ხოლო ზოგიერთი აცხადებს ქვეყანას ერთიან და დაუნაწილებელ ქვეყნად (მაგ. საფრანგეთის კონსტიტუცია). უნიტარული სახელმწიფოსთვის დამახასიათებელია ერთიანი ცენტრალური ხელისუფლება, კონსტიტუცია და მოქალაქეობა. იგი იყოფა

ისეთ ადმინისტრაციულ ერთეულებად, როგორსაც კომუნა, რაიონი, რეგიონი, დეპარტამენტი, პროვინცია და ა.შ. მიუხედავად იმისა, რომ უნიტარული სახელმწიფო მარტივ სახელმწიფოს წარმოადგენს, მსოფლიოში გვხვდება მისი განსხვავებული ტიპები:

- **მარტივი უნიტარული სახელმწიფო** (ავტონომიური წარმონაქმნების გარეშე);
- **ცენტრალიზებული უნიტარული სახელმწიფო**, სადაც მმართველობის ყოველ დონეზე მოქმედებენ ცენტრიდან დანიშნული წარმომადგენელი (მაგ., გუბერნატორის ინსტიტუტი საქართველოში);
- **დეცენტრალიზებული უნიტარული სახელმწიფო** (ცენტრიდან დანიშნული მოხელის გარეშე) ანუ **რეგიონალური სახელმწიფო**, როგორც უნიტარულიდან ფედერალურ ფორმაზე გარდამავალ ტერიტორიული მოწყობის ფორმა. მაგალითად, იტალია და ესპანეთი, სადაც ავტონომიური წარმონაქმნებს ფედერაციის სუბიექტების მინიჭებული აქვთ ფართო საკანონმდებლო და აღმასრულებელი უფლებამოსილებები;
- **შედარებით დეცენტრალიზებული უნიტარული სახელმწიფო**, სადაც ერთდროულად მოქმედებენ ადგილობრივი თვითმმართველობითი ორგანოები და ცენტრიდან დანიშნული თანამდებობის პირები.

უნიტარული სახელმწიფო შემადგენლობაში (ისევე როგორც ფედერაციის შემთხვევაში) ხშირად ვხვდებით ავტონომიებს, რომელთა შექმნის საფუძველი შეიძლება იყოს მოსახლეობის ეროვნული, კულტურული, თავისებურებები ან ადმინისტრაციული დაყოფა ან პოლიტიკური მიზეზები. შესაბამისად, შეიძლება გავმიჯნოთ **ნაციონალური** და **ტერიტორიული** ავტონომიები. ეროვნული (ნაციონალური) ავტონომია იქმნება მოსახლეობის ეროვნული ნიშნით, როგორსაც ესპანეთში კატალონია და საფრანგეთში კორსიკა წარმოადგენენ.

ტერიტორიული ავტონომიები იყოფა **ადმინისტრაციულ** და **პოლიტიკურ** ავტონომიებად:

- **პოლიტიკური ავტონომიისათვის** დამახასიათებელია საკუთარი პარლამენტი, მოქალაქეობის ინსტიტუტი და სასამართლო სისტემა, მაგ., ჩრდილოეთ ირლანდია გაერთიანებულ სამეფოში, გრელანდია დანიაში;
- **ადმინისტრაციულ ავტონომიაში** ადგილობრივ წარმომადგენლობით ორგანოს არა აქვს კანონის მიღების უფლება.

ზოგიერთ ქვეყანაში ეროვნული უმცირესობები ცხოვრობენ კომპაქტურად რომელიმე რეგიონში და სარგებლობენ **პერსონალური ანუ კულტურული ავტონომიის** უფლებით, სადაც საჯარო მმართველობა შეიძლება განხორციელდეს ეროვნული უმცირესობის მშობლიურ ენაზე, შეინარჩუნონ საკუთარი კულტურული იდენტობა და ტრადიციები, ჰყავთ საკუთარი წარმომადგენელი ქვეყნის პარლამენტში, თუმცა არ გააჩნიათ ავტონომიის ოფიციალური საზღვრები, მაგრამ.

აშშ-ში და ავტრალიაში ადგილობრივი ძირძველი უმცირესობები ინდიელების და აბორიგენების სახით ცხოვრობენ ე.წ. **რეზერვაციებში**, რომლებსაც გააჩნიათ თვითმმართველობის გარკვეული ხარისხი.

ფედერაცია

ფედერაცია წარმოადგენს სახელმწიფოს ტერიტორიულ მოწყობის რთულ ფორმას, რა გულისხმობს ერთიანი სახელმწიფოს შემადგენლობაში ფედერაციის სუბიექტების არსებობას, რომლებსაც გააჩნიათ დამოუკიდებელი ქვეყნის თითქმის ყველა ნიშანი.

დღეს-დღეობით მსოფლიოში სულ 24 ფედერაციული სახელმწიფო არსებობს. ევროპაში ესენია: ავსტრია, ბელგია, გერმანია, შვეიცარია, რუსეთი, სერბეთი, ბოსნია და ჰერცეგოვინა, აზიაში - ინდოეთი, მალაიზია, პაკისტანი, არაბთა გაერთიანებული საემიროები, ამერიკის კონტინენტზე - არგენტინა, ბრაზილია, ვენესუელა, კანადა, მექსიკა, ამერიკის შეერთებული შტატები, აფრიკაში - ნიგერია, ტანზანია, ეთიოპია, კომორის კუნძულები, ოკეანიაში - ავსტრალია, მიკრონეზიის შეერთებული შტატები, პაპუა-ახალი გვინეა.

ფედერაციის სუბიექტების რაოდენობა განსხვავებულია. ასე მაგალითად, ტანზანიასა და მიკრონეზიაში სულ ფედერაციის ორი სუბიექტია, პაკისტანში ოთხი, ეთიოპიაში ცხრა, მალაიზიაში ცამეტი, მექსიკაში - 31, აშშ-ში - 50, ხოლო რუსეთში 89.²⁹ ასევე განსხვავებულია სუბიექტის ფედერაციის სახელწოდებებიც: ინდოეთში, აშშ-ში, ბრაზილიაში - *შტატები*, კანადასა და პაკისტანში - *პროვინციები*, *მიწები* გერმანიაში, *კანტონები* შვეიცარიაში, *ემირატები* არაბთა გაერთიანებულ საემიროებში, *რესპუბლიკები*, *მხარეები*, *რეგიონები* - რუსეთის ფედერაციაში.

როგორც წესი, ფედერაციის სუბიექტებს გააჩნიათ საკუთარი კონსტიტუციები (მაგ. აშშ-ში, მექსიკაში),³⁰ უმაღლესი წარმომადგენლობითი ორგანოები, მთავრობები, სასამართლო სისტემა, მოქალაქეობა, დედაქალაქი, დროშა, თუმცა არააქვთ დამოუკიდებელი სახელმწიფოს მთავარი ატრიბუტი - სუვერენიტეტი. მაგალითად, აშშ-ს ყველა შტატში არის ხელისუფლების სამივე შტო, საკუთარი მოქალაქეობა, პოლიცია, განსხვავებული კანონმდებლობები, თუმცა არც ერთ მათგანს არა აქვს უფლება გავიდეს ფედერაციის შემადგენლობიდან, არა აქვს საერთაშორისო დიპლომატიური ურთიერთობების დამყარების უფლება უცხო ქვეყნებთან, ასევე არ გააჩნიათ საკუთარი ფულის ერთეული და არმია. ფედერაციის სუბიექტები წარმოდგენილნი არიან ფედერალურ პარლამენტში ან მეტიც, ფედერაციის სუბიექტების საკანონმდებლო და აღმასრულებელი ხელისუფლების მეთაურების ავტომატურად იკავებენ ადგილებს ფედერალური პარლამენტის ზედა პალატაში, როგორც ეს ხდება გერმანიაში, რუსეთში და ა.შ.

ფედერაციის სუბიექტებისა და ფედერალურ ხელისუფლების უფლებამოსილებების კონსტიტუციური გამიჯვნა ხდება:

- ფედერაციის და ფედერაციის სუბიექტების ექსკლუზიური უფლებამოსილებების განსაზღვრის გზით;

²⁹ თქვენს რუსეთში კიდევ ერთი ფედერაციის სუბიექტად მიიჩნევენ ყირიმს.

³⁰ თუმცა მაგალითად კანადაში ეს ასე არ არის.

- ფედერაციის და ფედრაციის სუბიექტების ექსკლუზიური უფლებამოსილებების და საერთო კომპეტენციის განსაზღვრის გზით;
- ფედერაციის ექსკლუზიური უფლებამოსილებების და საერთო კონპეტენციის განსაზღვრის გზით.

ფედერაციის სუბიექტები დამოუკიდებლად წარმართავენ საკუთარ საშინაო საქმეებს, მაგრამ თუ ფედრაციის სუბიექტის ხელისუფლების საქმიანობა საფრთხეს შეუქმნის ფედერაციის ტერიტორიულ მთლიანობას, ფედერალურ ხელისუფლებას უფლება აქვს გააუქმოს გარკვეული ვადით სუბიექტის თვითმმართველობა და დააწესოს ცენტრალური ხელისუფლების ან ქვეყნის პრეზიდენტის პირდაპირი მმართველობა, როგორც ეს არაერთხელ მომხდარა ინდოეთის თანამედროვე ისტორიაში ან გამოიყენოს ფედერალური იძულება, ანუ დაითხოვოს ადგილობრივი პარლამენტი და დანიშნოს ფედერალური კომისარი, როგორც ეს გათვალისწინებულია გერმანიის კონსტიტუციით ან განახორციელოს ფედერალური ინტერვენცია (მაგ., მექსიკაში, არგენტინაში, ეთიოპიაში)

ფედერაცია, როგორც სახელმწიფო მოწყობის ფორმა შეიძლება იყოს:

- **ტერიტორიული** (მაგ., აშშ, ბრაზილია, მექსიკა) რომელიც შეიქმნა ისტორიული, პოლიტიკური, გეოგრაფიული და სხვა წინაპირობების საფუძველზე;
- **ეროვნული** (მაგ., ყოფილი საბჭოთა კავშირი და იუგოსლავია, დღევანდელი ინდოეთი, ბელგია), რომლებიც შეიქმნა მისი მოსახლეობის ეროვნული კუთვნილების ნიადაგზე;
- **ეროვნულ-ტერიტორიული** (მაგ., რუსეთი) სადაც ფედერაციის სუბიექტების შექმნას საფუძვლად დაედო ორივე ზემოთხსენებული ნიშნები;
- **კონსტიტუციური** (მაგ., ინდოეთი, პაკისტანი) რომელთა წარმოშობა დაკავშირებულია სპეციალური კონსტიტუციური აქტთან, რომლის საფუძველზე მოხდა ერთიანი სახელმწიფოს დეცენტრალიზაცია;
- **კონვენციონალური** (მაგ., აშშ, აგს., ყოფილი სსრკ), რომლებიც შეიქმნა მრავალმხრივი ხელშეკრულების საფუძველზე ფედერაციის მომავალ სუბიექტებს შორის;
- **სიმეტრიული**, სადაც ფედერაციის ყველა სუბიექტს გააჩნიათ ერთი და იგივე მოცულობის ექსკლუზიური უფლებამოსილებები;
- **ასიმეტრიული**, სადაც ფედერაციის ყველა სუბიექტს გააჩნიათ განსხვავებული მოცულობის ექსკლუზიური უფლებამოსილებები;
- **ცენტრალიზებული**, სადაც ფედერალურ ხელისუფლება თავმოყრილია განსაკუთრებით ფართო უფლებამოსილებები;
- **დეცენტრალიზებული**, სადაც ფედერალურ ხელისუფლებას გადაცემული აქვს მნიშვნელოვანი უფლებამოსილებები ფედერაციის სუბიექტებისათვის.

ტერიტორიული მოწყობის სპეციფიკური ფორმები

სახელმწიფოთა ტერიტორიული ორგანიზაციის სპეციფიკურ ფორმებს შორის უნდა გამოვყოთ კონფედერაცია, იმპერია, თანამეგობრობა, პროტექტორატი, ევროკავშირი.

კონფედერაცია არ წარმოადგენს სახელმწიფოს ტერიტორიული მოწყობის გავრცელებულ ფორმას, როდესაც გარკვეული ქვეყნები დროებით ერთიანდებიან ამა თუ იმ პოლიტიკურ-ეკონომიკური მიზნების მისაღწევად, თუმცა ისინი მალევე იშლებიან, როგორც ეს მოხდა ამერიკის შეერთებული შტატების და შვეიცარიის შემთხვევაში ან კიდევ უფრო ახლი ისტორიულ პრიოდში, სენეგამბიის მაგალითზე, როდესაც 7 წლიანი ერთიანობის შემდეგ (1982-1989) დაიშალა სენეგალისა და გამბიის კონფედერაცია.

ძველი რომის, ბრიტანეთის, ჩინეთის, მონღოლთა, რუსეთის, ოსმალთა იმპერიები აერთიანებდნენ უზარმაზარ ტერიტორიაზე მცხოვრებ მრავალეროვან მოსახლეობას, უამრავ პროვინციებს და ძლიერ ცენტრალიზებულ ხელისუფლებას

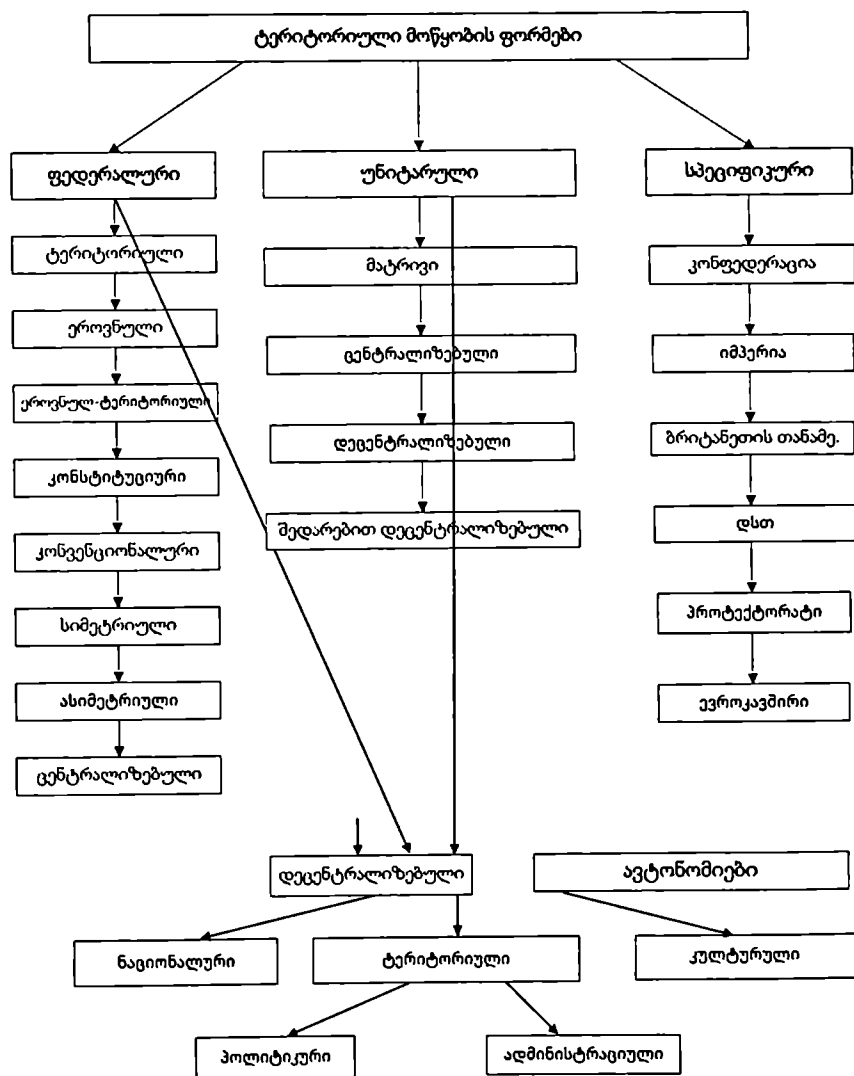
ტერიტორიული ერთიანობის განსახვავებულ სახეს წარმოადგენს **ბრიტანეთის თანამეგობრობა**, რომელიც შედგება 52 სახელმწიფოსაგან, სადაც, გაერთიანების ფორმალურ მეთაურად ითვლება ინგლისის დედოფალი, რომელიც დღესაც ნიშნავს გენერალ-გუბერნატორებს (მაგ., კანადაში), თუმცა თანამეგობრობის ქვეყნები ინარჩუნებენ პოლიტიკურ სუვერენიტეტს.

სრულიად განსხვავებულ პრინციპებზეა დაფუძნებული **დამოუკიდებელ სახელმწიფოთა თანამეგობრობა (CHG)**, რომელთა გაერთიანება მოხდა საერთო ეკონომიკური და პოლიტიკური მიზნების გარშემო.

პროტექტორატი წარმოადგენს ძლიერი სახელმწიფოს მეურვეობას შედარებით სუსტ ქვეყანაზე, რასაც როგორც წესი მიეყვარათ ამ უკანასკნელის დამოუკიდებლობის დაკარგვამდე და ოკუპაციამდე, თუმცა შეიძლება მოხდეს პირიქით, მაგ., 1882 წელს დიდმა ბრიტანეთმა განახორციელა ეგვიპტის ოკუპაცია, ხოლო 1914 წელს გამოაცხადა მასზე პროტექტორატი.

სახელმწიფოს ტერიტორიული მოწყობის სპეციფიკურ ფორმად დასახელებულია **ევროკავშირი**, რომელიც მისი არსებობის სამოცი წლის განმავლობაში თანდათანობით საერთაშორისო ორგანიზაციიდან ერთიანი სახელმწიფოს კონტურებს იძენს საერთო საზღვრებით, პარლამენტით, ერთიანი საშინაო და საგარეო პოლიტიკით ანუ იღებს ზე-სახელმწიფოებრივი სუპრასაერთაშორისო ორგანიზაციის სახეს.

სქემატურად სახელმწიფოს ტერიტორიული მოწყობის სახეების გამოი-
ყურება შემდეგნაირად:

§1.3. პოლიტიკური რეჟიმის სახეები

სახელმწიფოს ფორმის უმნიშვნელოვანეს ელემენტს პოლიტიკური რეჟიმი წარმოადგენს, რომელიც განსაზღვრავს როგორი პოლიტიკური და მმართველობითი მეთოდების მეშვეობის ხორციელდება ხელისუფლება ამა თუ იმ ქვეყანაში. პოლიტიკურმა რეჟიმმა შეიძლება განიცადოს მნიშვნელოვანი ცვლილებები ქვეყანაში ძველი მართვა-გამგეობისა და ტერიტორიული მოწყობის ფორმების პირობებშიც.

როგორც სახელმწიფოს ფორმის ელემენტი პოლიტიკური რეჟიმი განსაზღვრავს:

- ხალხის როლს ხელისუფლების უმაღლესი ემელონების შექმნის პროცესში;
- კორელაციას სახელმწიფოს უფლებებსა და ადამიანის უფლებებს შორის;
- ადამიანის უფლებების და თავისუფლებების გარანტიების ხარისხს;
- მოსახლეობის პოლიტიკური ძალაუფლების ხარისხს ქვეყანაში;
- საჯაროობისა და ტრანსპარენტულობის დონეს ხელისუფლების საქმიანობაში;
- საკანონმდებლო და აღმასრულებელი ხელისუფლების უფლებამოსილებებს შორის კორელაციას;
- პოლიტიკური ხელმძღვანელობის ნიშან-თვისებებს;
- მმართველობის ამა თუ იმ მეთოდების გამოყენების სუპრემაციას;
- კანონის უზენაესობის ხარისხს საზოგადოებრივი ცხოვრების ყველა სფეროში;
- საზოგადოებასა და ხელისუფლებას შორის ურთიერთობის პრინციპებს;
- ძალოვანი სტრუქტურების პოლიტიკურ და იურიდიულ სტატუსს;
- პოლიტიკური პლურალიზმის დონეს.

ამემად, საყოველთაოდ მიღებულია პოლიტიკური რეჟიმის სამი ძირითადი სახის იდენტიფიცირება:

- ა) დემოკრატიული რეჟიმი;
- ბ) ავტორიტარული რეჟიმი;
- გ) ტოტალიტარული რეჟიმი.

როგორც უკვე ავღნიშნეთ, პოლიტიკური რეჟიმი განსაზღვრავს სახელმწიფო ხელისუფლების განხორციელების მეთოდებს. თუ აღნიშნული მეთოდები დაკავშირებულია დარწმუნებასთან, კოორდინაციასთან დამოუკიდებელ სასამართლო სისტემასთან, მაშინ ჩვენ საქმე გვაქვს დემოკრატიულ პოლიტიკურ რეჟიმთან, ხოლო თუ მმართველობის განხორციელების პროცესში ხელისუფლება უპირატესობას ანიჭებს ძალადობას - მაშინ სახეზეა არადემოკრატიული რეჟიმი.

პოლიტიკური რეჟიმის დემოკრატიული ფორმა საყოველთაოდ აღიარებულ და მიზანშეწონილ მმართველობის წესს წარმოადგენს. დემოკრატია მმართველობის ისეთი წესია, როდესაც მოსახლეობის უმრავლესობას აქვს წვდომა ხელისუფლების სადავეებისადმი, თუნდაც ირიბად და ყოველი მათგანი

თანაბრად სარგებლობს უფლებებითა და თავისუფლებებით. ამასთან, თუ არ არის სათანადოდ დაცული ბალანსი ხელისუფლების შტოებს შორის, რასაც ხელისუფლების დანაწილების პრინციპი ითვალისწინებს, მაშინ იქმნება ხელისუფლების ერთ შტოს ხელში უფლებამოსილებების ზედმეტი კონტენტრაცია, რაც მნიშვნელოვან ზიანს აყენებს დემოკრატიის ხარისხს ქვეყანაში. გამოხატვის, სიტყვის, მასმედიის თავისუფლება დემოკრატიისათვის მნიშვნელოვანი ფაქტორებია, რადგანაც მოქალაქეებს ეძლევათ შესაძლებლობა მიიღონ საჭირო ინფორმაცია და საჭიროების შემთხვევაში გააკეთონ შესაბამისი არჩევანი საკუთარი ინტერესების შესაბამისად. დემოკრატია მრავალფეროვანია, თუმცა ნებისმიერ შემთხვევაში უზრუნველყოფილი უნდა იყოს შეჯიბრებითობაზე დაფუძნებული არჩევნები და გამოხატვის თავისუფლება. უმრავლეს დემოკრატიებში მოქალაქეები წარმოდგენილნი არიან პარლამენტში არჩეული კანონმდებლებით, რომლებიც სარგებლობენ კანონის ინიცირებისა და მიღების უფლებით.

პოლიტიკური რეჟიმის დემოკრატიული ფორმა გულისხმობს შემდეგ გარემოებებს:

- მოსახლეობა მონაწილეობას იღებს სახელმწიფო ხელისუფლების შექმნასა და მის განხორციელებაში პირდაპირი, უშუალო (მაგ., რეფერენდუმის გზით) და არაპირდაპირი დემოკრატიის ფორმით (მაგ., პარლამენტის და საკრებულოების ანუ ადგილობრივი თვითმმართველობის ორგანოების არჩევნებში მონაწილეობის გზით);
- გადაწყვეტილება მიიღება უმრავლესობის მიერ უმცირესობის აზრის გათვალისწინებით;
- ცენტრალური და ადგილობრივი ხელისუფლების პერიოდული შეცვლა;
- სახელმწიფო ხელისუფლების ლეგიტიმაციის მაღალ ხარისხს;
- ძალოვანი ორგანოების (პოლიცია, არმია, უშიშროება) საქმიანობას საზოგადოების რეალური კონტროლის ქვეშ;
- დარწმუნების მეთოდების პრიორიტეტს იძულების მეთოდებთან მიმართებაში;
- სამართლის უზენაესობსა ცხოვრების ყველა სფეროში;
- ადამიანის უფლებებისა და თავისუფლებების არა მარტო დეკლარირებას, არამედ რეალიზებას ცხოვრების ყველა სფეროში;
- კერძო სამართალურთიერთობებში ქმედების აკრძალვის მხოლოდ კანონისმიერი შეზღუდვა;
- პოლიტიკური პლურალიზმის და პოლიტიკური ოპოზიციის არსებობას და საქმიანობის თავისუფლებას;
- მასმედიის თავისუფლებას და ცენზურის არარსებობას;
- ხელისუფლების დანაწილების პრინციპის მოქმედებას.

აუცილებლად უნდა გაიმიჯნოს დემოკრატიის შემდეგი სახეები:

პირდაპირი (უშუალო) დემოკრატია, როდესაც ხალხი თავის თავს წარმოადგენს მაგალითად თემის, ტომის ან ქალაქის მოსახლეობის საერთო

კრებაზე და პირდაპირ ხმას აძლევს გადწვეტილებას, ახალ ქვეყნის წესს (მაგ. კანონს) ან რეფერენდუმის მეშვეობით;

ლიბერალური დემოკრატია, სადაც წარმომადგენლობითი დემოკრატია მოქმედებს ლიბერალური პრინციპების საფუძველზე. დემოკრატიის აღიშნულ სახეს ახასიათებს თავისუფალი, სამართლიანი და შეჯიბრებითობაზე დაფუძნებული მრავალპარტიული არჩევნები, ხელისუფლების რეალური დანაწილება ხელისუფლების შტოებს შორის, სამართლის უზენაესობა ყოველდღიურ ცხოვრებაში, როგორც ეს მიღებულია ღია საზოგადოებაში, ყოველი ადამიანის უფლებებისა და თავისუფლებების დაცვა. ლიბერალური დემოკრატია ხშირად არის დაკავშირებული კონსტიტუციასთან, როგორც ქვეყნის უზენაეს კანონთან კონსოლიდირებული³¹ ან არაკონსოლიდირებული³² სახით. ლიბერალური დემოკრატია შეიძლება არსებობდეს სხვადასხვა კონსტიტუციური ფორმით, როგორც არის კონსტიტუციური რესპუბლიკა საფრანგეთში, გერმანიაში, ინდოეთში, ირლანდიაში, იტალიაში, ამერიკის შეერთებულ შტატებში, ან კონსტიტუციური მონარქიები იაპონიაში, ესპანეთში, დიდი ბრიტანეთის გაერთიანებულ სამეფოში, ან საპრეზიდენტო რესპუბლიკის სახით (აშშ, არგენტინა, ბრაზილია, მექსიკა), ან ნახევრად-საფრეზიდენტო რესპუბლიკაში (საფრანგეთი, რუსეთი, ტაივანი) ან საპარლამენტო რესპუბლიკის სახით (საქართველო, ავსტრალია, კანადა, ინდოეთი, ახალი ზელანდია, პოლონეთი, დიდი ბრიტანეთის გაერთიანებული სამეფო).

წარმომადგენლობითი (არაპირდაპირი) დემოკრატია, - როდესაც მოსახლეობა ირჩევს მათ წარმომადგენლებს, რათა მათ ჩამოაყალიბოს ხალხის სახელით საზოგადოებრივი პოლიტიკური კურსი სახელმწიფოში.

სოციალური დემოკრატია მიმდევრები კატეგორიულად უარყოფენ კაპიტალისტური წარმოების წესის სოციალისტურ ეკონომიკაში ტრანსფორმაციის შესაძლებლობას. სოციალური დემოკრატია აუცილებლად გულისხმობს ყოველი ადამიანის წვდომას სოციალურ უფლებებთან, აგრეთვე საყოველთაო განათლებასთან, ჯანდაცვასთან, სოციალურ კომპენსაციებთან, საზოგადოებრივ ტრანსპორტთან, სხვა მომსახურებასთან, მაგალითად ბავშვებზე და მოხუცებზე ზრუნვის სერვისებთან. სოციალური დემოკრატია პირადად კავშირშია პროფკავშირულ მოძრაობასთან და დიდ მნიშვნელოვან ანიჭებს კოლექტიური ხელშეკრულებების როლს და თანასწორობის იდეასთან.

სოციალისტური დემოკრატია (ტოტალიტარული დემოკრატია ადვოკატირებს მშრომელთა მასების პრიორიტეტს საზოგადოების სხვა ფენებთან მიმართებაში, საზოგადოებრივი ინტერესების მაქსიმალურ პრიორიტეტს ინდივიდის ინტერესებთან შედარებით, არჩევნების ფორმალურ ხასიათს, რაც არ იწვევს ხელისუფლების რეალურ ცვლილებებს.

³¹ ქრისტიან ნორმალური აქტის სახით

³² როგორც ახალ ადგილი აქვს დიდ ბრიტანეთში. სადაც მოქმედებს 300 ზე მეტი კონსტიტუციური კანონი (Constitutional Act)

ტოტალიტარული პოლიტიკური რეჟიმი გულისხმობს უკიდურესად ცენტრალიზებული და ძალადობრივი ხელისუფლების არსებობას, რომელიც ცდილობს დეტალურად მოაწესრიგოს საზოგადოებრივი ცხოვრების ყველა ასპექტები.

ტოტალიტარული პოლიტიკური რეჟიმი გულისხმობს:

- სახელმწიფოს დომინანტურ როლს ცხოვრების ყველა სფეროში;
- საზოგადოების სრულ გამიჯვნას პოლიტიკური ცხოვრებიდან, რაც ხელისუფლების მიერ დაფარულია მოსახლეობის აზროვნებაში არასწორი და ცრუ რწმენების გავრცელებით ხელისუფლებისა და ხალხის კონვენგენციის შესახებ;
- მთავრობის კონტროლს ეკონომიკაზე, მასმედიაზე, კულტურაზე, რელიგიაზე და ზოგჯერ პირად ცხოვრებაზე;
- პრინციპის: „დასაშვებია მხოლოდ ის რაც დაშვებულია კანონით“ სუპრემაცია საზოგადოებრივ ურთიერთობებში;
- ხელისუფლების ფორმალურ ხასიათს;
- მმართველობის დომინანტურ მეთოდად იძულებისა და რეპრესიების და ზოგჯერ ტერორის დამოყენებას;
- ქვეყანაში ერთი პოლიტიკური პარტიის საქმიანობის ლეგიტიმაციას, ხოლო ოპოზიციური პოლიტიკური საქმიანობისა მაქსიმალურად შეზღუდუვას ან საერთოდ აკრძალუვას;
- ერთ იდეოლოგიას და არავითარ პოლიტიკურ პლურალიზმს;
- ადამიანის უფლებებისა და თავისუფლებების ფორმალურ დეკლარირებას;
- სახელმწიფო ან მონოპოლისტური საკუთრების ფორმის დომინირებას ეკონომიკურ ურთიერთობებში;
- ერთი პირის (დიქტატორის) ან მისი ახლო კავშირების ხელში მთელი ძალაუფლების თავმოყრას;
- ხელისუფლებაზე რეალური საზოგადოებრივი კონტროლის არარსებობას.

კაცობრიობის ისტორიული განვითარების მანძილზე მოქმედებდნენ სხვადასხვა სახის ტოტალიტარული რეჟიმები:

1. **ავტოკრატია** - ერთი პირის მმართველობა, რომლის გადწყვეტილებები არ ექვემდებარება არც შინაგან არც გარე კონტროლს;
2. **დესპოტიზმი** - ხელისუფლებრივი ერთეულის აბსოლუტური ძალაუფლება. ერთეულად გვევლინება ინდივიდი (მონარქი) ავტოკრატის ფორმით ან პირთა ჯგუფი, ოლიგარქიის სახით. ამასთან, თუ ავტოკრატს სჭირდება მსახურები, დესპოტის მხოლოდ მონები;
3. **დიქტატურა** - შეიძლება იყოს კლასობრივი, როგორც იყო საბჭოთა კავშირის პერიოდში ან ერთპიროვნული. ამასთან, დიქტატორი შეიძლება სრულიად ლეგიტიმურად მოვიდეს ხელისუფლებაში, ან ეს მოხდეს რევოლუციის შედეგად, ან სამხედრო გადატრიალების შემდეგ, თუმცა შემდგომ განუსაზღვრელი ვადით ინარჩუნებდეს მას ძირითადად ძალსმიერი მეთოდების გამოყენებით.

4. **ფაშიზმი** - რომელიც ემყარება ცრუ პატრიოტიზმს და ნაციონალური იდენტობისა და განსაკუთრებულობის იდეას. გერმანიის შემთხვევაში ამან მიიღო რასობრივი, ეროვნული და რელიგიური შეუწყნარებლობის უკიდურესი ფორმები, რომლის შედეგად განადგურებულ იქნა მილიონობით ადამიანი ევროპაში.

5. **ტირანია და სამხედრო რეჟიმები**, როგორც ტოტალიტარული რეჟიმის ნაირსახეობები პირველ შემთხვევაში ეფუძნება ერთი პირის მიერ ხელისუფლების უზურპაციას, ხოლო სამხედრო რეჟიმი შეიძლება დაამყაროს ერთმა მაღალჩინოსანმა ოფიცერმა ან სამხედრო პირთა ჯგუფმა სამხედრო ხუნტის სახით. ამასთან, ტირანიული რეჟიმი არ ნიშნავს მხოლოდ ერთი პირის მმართველობის ტირანიულ ფორმას. უმრავლესობის ტირანიას ადგილი აქვს, როდესაც უმრავლესობით მხარდაჭერილ ხელისუფლება ან ლიდერი იღებს გადაწყვეტილებებს მხოლოდ უმრავლესობის ინტერესების სასარგებლოთ.

გარკვეული თავისებურებებით ხასიათდება ანარქია და ანოკრატია:

- **ანარქია** შეიძლება ჩამოალიბდეს სამოქალაქო ომის შედეგად, როდესაც ძველი ხელისუფლება დამხობილ იქნა, ხოლო ახალი ჯერ არ ჩამოყალიბებულა ან იმ ლიდერების ხელშია, რომლებიც საერთოდ უარყოფენ სახელმწიფოს საჭიროებას. ანარქიული შეხედულებების მიმდევრები ზოგადად მიიჩნევენ, რომ ადამიანები უნდა გაერთიანდნენ არა იერარქიულ, ნებაყოფლობით ორგანიზაციებში (ასოციაციებში) სადაც ადამიანები ნებაყოფლობით ეხმარებიან და თანამშრომლობენ ერთმანეთთან;
- **ანოკრატის** პირობებში ხელისუფლება არ არის გადანაწილებული სახელმწიფო ორგანოებს შორის, არამედ საზოგადოების ელიტარულ ჯგუფებს შორის, რომლებიც მუდმივად ექიშპებიან ერთმანეთს ხელისუფლებისთვის ბრძოლაში. ამგვარი რეჟიმის მაგალითს წარმოადგენს სომალი, სადაც ხელისუფლებისთვის იბრძვიან შეიარაღებული რაზმების ლიდერები აგრეთვე კენიის და ზიმბაბვეს მთავრობები.

ავტორიტარული რეჟიმი წარმოადგენს გარკვეულ კომპორომის დემოკრატიულ და ტოტალიტარულ რეჟიმებს შორის. იგი უფრო ლიბერალური რეჟიმია ვიდრე ტოტალიტარიზმი, მაგრამ უფრო მკაცრი ვიდრე დემოკრატიული. მმართველობის ავტორიტარული რეჟიმი ნიშნავს:

- ძალაუფლების კონცენტრირებას ერთი ან რამოდენიმე სახელმწიფო ორგანოების ხელში;
- ხელისუფლების დანაწილების პრინციპის იგნორირებას;
- წარმომადგენლობითი ორგანოების უფლებამოსილებების შეზღუდვას;
- სასამართლო ხელისუფლების შტოს დაქვემდებარებას აღმასრულებელი ხელისუფლების ორგანოებთან;
- ხელისუფლების მაღალჩინოსნების მოსახლეობისადმი ანგარიშვალდებულების არარსებობას;
- მმართველობის ადმინისტრაციული მეთოდების უპირატესი გამოყენება;
- ცენზურის გახშირებულ ფაქტებს;

- ერთიანი იდეოლოგიის არარსებობას;
- ფაქტიურად ოპოზიციის არარსებობას და პოლიტიკური პლურალიზმის მოჩვენებით ხასიათს;
- ადამიანის უფლებებისა და თავისუფლებების ოფიციალური დეკლარირებას, მაგრამ მათი სრულფასოვანი რეალიზების შეუძლებლობას;
- ძალოვანი სტრუქტურების საქმიანობაზე რაიმე კონტროლის არარსებობას და მათი პოლიტიკური მიზნებისათვის აქტიურ გამოყენებას;
- ლიდერის როლი მაღალია, მაგრამ არა ხარიზმატული.

საჯარო მმართველობის და სახელმწიფოცოდნეობის ისტორიული განვითარების პრაქტიკამ პოლიტიკური რეჟიმის ძალიან ბევრი ფორმა იცის:

კრიტარქია - ანუ ისეთი რეჟიმი, სადაც ფაქტიურად შეზრდილია სახელმწიფო და ძალოვანი ორგანოები ანუ მოსამართლეები, მაგისტრი მოსამართლეები აჭურვილნი არიან ნორმადამდგენი და აღმასრულებელი უფლებამოსილებებით.;

ნეტოკრატია - ელიტაული კლასის მმართველობა, რომელიც ეფუძნება ტექნოლოგიურ უპირატესობებს და გამოცდილებას;

ოლიგარქია - საერთო ინტერესების ან ნათესაური კავშირების საფუძველზე გაერთიანებული ადამიანების ჯგუფის მმართველობა;

პლუტოკრატია - პოლიტიკური რეჟიმი რომლის ბირთვს შეძლებული კლასი წარმოადგენს. იმ შემთხვევაში, თუ ყველა არჩეული პირი შეძლებულ კლასს მიეკუთვნება, მაშინ საქმე გვაქვს რესპუბლიკურ პლუტოკრატიასთან;

სტატოკრატია - პოლიტიკური რეჟიმი, რომელიც ეფუძნება ქვეყნის მილიტარისტული (სამხედრო) სახელმწიფო ორგანოების ერთიანობას. ქვეყანას მართავენ ყოფილი ან მოქმედი სამხედრო ჩინოსნები, რომლის ისტორიულ მაგალითს სპარტას ქალაქ-სახელმწიფო წარმოადგენდა მისი გასამხედროებული ცხოვრების წესით;

თიმოკრატია - პოლიტიკური რეჟიმი, როდესაც ქვეყანას მართავენ პატივსაცემი მოქალაქეები და შეძლებული პირები. ამის შესანიშნავ მაგალითს ევროპული ფეოდალიზმი და პოსტ-რევოლუციური ამერიკის შეერთებული შტატები;

თეოკრატია - პოლიტიკური რეჟიმი, სადაც შერწყმულია სახელმწიფო და რელიგიური მმართველობა. მაგალითად, ვატიკანი (რომი პაპის მეთაურობით), ტიბეტის მთავრობა (დაღალი ლამას მეთაურობით) ირანი (ირანის სულიერი ლიდერის- ჰომეინის მეთაურობით);

ბანკოკრატია - რეჟიმი, რომელიც იმართება საბანკო და საფინანსო სექტორის მიერ;

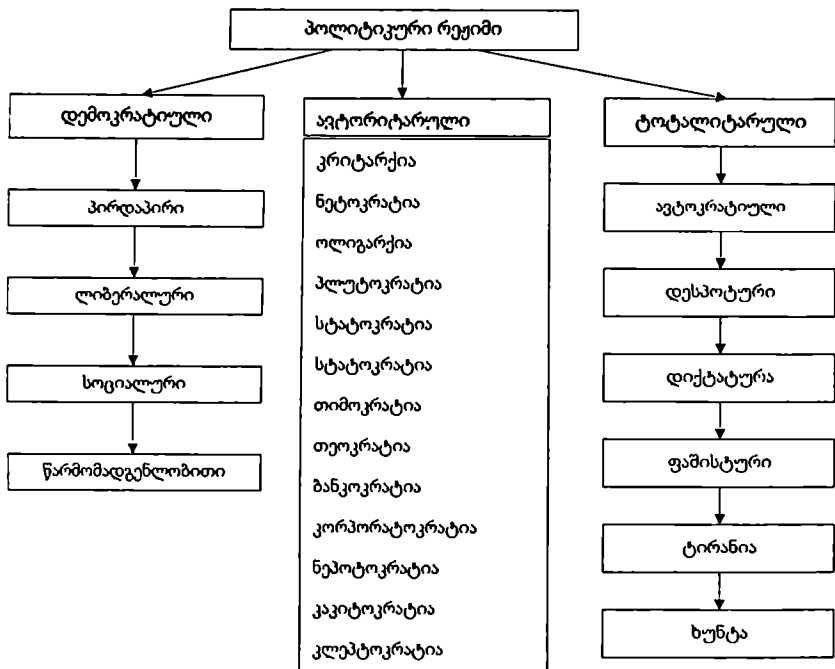
კორპორატოკრატია - პოლიტიკური რეჟიმი, სადაც ქვეყნის პოლიტიკური და ეკონომიკა დაქვემდებარებულია კორპორაციული ინტერესები;

ნეპოტოკრატია - ფავორიტიზმი ანუ რეჟიმი სადაც, გადამწყვეტი მნიშვნელობა ენიჭება ნათესაურ კავშირს იმ პირებთან, ვინც ხელისუფლებაშია, მიუხედავად კვალიფიკაციისა;

კაკიტოკრატია - სისტემა, სადაც საზოგადოების უარესი და ყველაზე ნაკლებად

კვალიფიციური ნაწილი მართავს ქვეყანას;

კლუტოკრატია - მმართველობის სისტემა, სადაც მმართველი ძალა დანარჩენი საზოგადოების ხარჯზე უზრუნველყოფს საკუთარ კეთილდღეობას, მათ შორის ნარკოკლუტოკრატია.

სახელმწიფო მექანიზმი

§1. სახელმწიფო მექანიზმის არსი და მისი სტრუქტურა

სახელმწიფო მექანიზმი წარმოადგენს საჯარო ორგანოებისა და ინსტიტუციების ერთიან იერარქიულ სისტემას, რომელიც ახორციელებს ქვეყნის საშინაო და საგარეო ფუნქციებს. სახელმწიფო მექანიზმის ერთიანობა უზრუნველყოფილია საქმიანობის საერთო პრინციპებით, ამოცანებით და მიზნებით. აღნიშნული მექანიზმის მთავარ სტრუქტურულ ერთეულს სახელმწიფო ორგანო წარმოადგენს, ხოლო ორგანოებს შორის ურთიერთობები ხასიათდება ურთიერთსანაცვლო კოორდინაციით და ქვემდებარობით. სახელმწიფო მექანიზმის უმნიშვნელოვანეს კომპონენტებს ძალოვანი ორგანოები წარმოადგენენ პოლიციის, სპეც.სამსახურების და არმიის სახით.

მექანიზმი ვითარდება უკვე 6 ათასი წლის განმავლობაში, თუმცა ბურჟუაზიული (კაპიტალისტური) სახელმწიფოს შედარებით გვიანდელ ეტაპამდე იგი ძირითადად სამხედრო, საგარეო და შინაგან საქმეთა ინსტიტუტების ერთობლიობას წარმოადგენდა.

დღეს სახელმწიფო მექანიზმი საკმაოდ რთული სტრუქტურით ხასიათდება, რომელიც მოიცავს საკანონმდებლო, აღმასრულებელ და სასამართლო შტოებს საკუთარი სისტემით, მიზნებით, იერარქიით და შექმნის თავისებურებებით. ქვეყნის მეთაური და სპეციალური საზედამხებელო ორგანოები სახელმწიფო მექანიზმის მნიშვნელოვან შემადგენელი ერთეულებია საქმიანობის სპეციფიკური სფეროებით.

§2. სახელმწიფოს მეთაური

სახელმწიფოს მეთაური არის პირი ან კოლექტიური ორგანო, რომელსაც უკავია უმაღლესი სახელმწიფო თანამდებობა საჯარო ინსტიტუტების იერარქიულ სტრუქტურაში და ახორციელებს წარმომადგენლობით ფუნქციებს საშინაო და საგარეო ურთიერთობებში. მისი სამართლებრივი მდგომარეობა მეტწილად დამოკიდებულია ამა თუ იმ ქვეყანაში მოქმედ მმართველ-გამგეობისა და პოლიტიკური რეჟიმის ფორმაზე. აბსოლუტურ და დუალისტურ მონარქიებში, ისევე როგორც საპრეზიდენტო რესპუბლიკაში ქვეყნის მეთაური რეალურად უმაღლეს პოლიტიკურ ლიდერად გვევლინება, თუმცა საპარლამენტო რესპუბლიკასა და მონარქიებში იგი წარმოადგენს ქვეყნის ფორმალურ მმართველს. მიუხედავად ქვეყნის მეთაურის სამართლებრივი მდგომარეობის ასეთი მრავალფეროვნებისა ზოგადად მისი უფლებამოსილებები შემხებლობაშია ხელისუფლების ყველა შტოს საქმიანობასთან. სახელმწიფოს მეთაური თავის თანამდებობას იკავებს ან არჩევნების (პრეზიდენტის შემთხვევაში) ან მემკვიდრეობით (მონარქის შემთხვევაში).

მონარქი

მონარქიულ სახელმწიფოში ქვეყნის მეთაურის სამართლებრივი მდგომარეობა გარკვეული თავისებურებებით ხასიათდება. მიუხედავად მონარქიის შეზღუდული თუ შეუზღუდავი ხასიათისა - მონარქი ფორმალურად სამართლის წყაროს წარმოადგენს და სახელმწიფო მმართველობა მისი სახელით ხორციელდება. ასეთ ქვეყნებში მონარქი:

- ახორციელებს სამართლებრივ სუპრემაციას;
- ნიშნავს მთავრობის წევრებს და სხვა უმაღლეს თანამდებობის პირებს, რომლებიც მოქმედებენ მისი სახელით;
- არის ქვეყნის მთავარსარდალი;
- ახორციელებს ქვეყნის პარლამენტის მიერ მიღებული აქტების პრომულგაციას, რომლებიც, ისევე როგორც სასამართლო აქტები გამოიცემა მონარქის სახელით. თუმცა ძალიან ხშირად, ყველა აღნიშნული უფლებამოსილება ატარებს ფორმალურ ხასიათს, ვინაიდან რეალურად მონარქი მხოლოდ ცერემონიალური და ფორმალური უფლებამოსილებებით სარგებლობს და საკმაოდ შორს დგას რეალური პოლიტიკური ძალაუფლებისაგან სახელმწიფოში, თუ საქმე არ გვაქვს აბსოლუტურ ან დუალისტურ მონარქიასთან, სადაც პარლამენტის წევრებიც კი ინიშნებიან მონარქის მიერ.³³ ხოლო მთავრობის წევრები მისი ახლო ნათესავები არიან, რომელთა თანამდებობიდან გადაყენება მონარქს შეუძლია ნებისმიერ დროს. ამასთან, მონარქი სარგებლობს სრული იმუნიტეტით ნებისმიერი სახის იურიდიული თუ პოლიტიკური პასუხისმგებლობისაგან.

საკონსტიტუციო (საპარლამენტო) მონარქიაში მდგომარეობა განსხვავებულია. კონსტიტუციურ მონარქიებში და ზოგიერთ საპარლამენტო მინარქიებში სახელმწიფოს მეთაური ხსნის და ხურავს პარლამენტის სესიებს, შეუძლია დაითხოვოს პარლამენტი ან მისი ქვედა პალატა და დანიშნოს ახალი საპარლამენტო არჩევნები. თუმცა აქაც შეინიშნება მნიშვნელოვანი სხვაობა მონარქის კომპეტენციაში. მაგალითად, 1946 წლამდე იაპონიის იმპერატორი ქვეყნის აბსოლუტურ მმართველს წარმოადგენდა, თუმცა II მსოფლიო ომის დამთავრების შემდეგ იაპონიაში ძირფესვიანად შეიცვალა პოლიტიკური სისტემა და ქვეყანა გადავიდა საპარლამენტო მონარქიის მმართველობის ფორმაზე, სადაც მონარქი, მიუხედავად იმისა რომ კონსტიტუციით გამოცხადდა როგორც ქვეყნის სიმბოლო, არავითარ რეალურ მმართველობით ფუნქციებს არ ასრულებს. მაგალითად, იგი ნიშნავს პრემიერ-მინისტრს ან მინისტრებს შესაბამისად, მხოლოდ პარლამენტის და მთავრობის რეკომენდაციით. ფორმალურად იგი აცხადებს მთავრობის გადაწყვეტილებებისა და ხელშეკრულებების შესახებ, იწვევს პარლამენტის ყოველწლიურ სესიას.

³³ ნიკ. სალდის არხივიში (ავტ. შენიშვნა)

დიდ ბრიტანეთში დედოფალს ფორმალურად მრავალი კონსტიტუციური უფლებამოსილებები გააჩნია (მაგ., შეუძლია პარლამენტის დათხოვნა, არის ანგლიკანური ეკლესიის მეთაური და ქვეყნის მთავარსარდალი, აქვს ვეტოს გამოყენების უფლება), თუმცა ინგლისში მოქმედი კონსტიტუციური ჩვეულების თანახმად იგი არ იყენებს ვეტოს უფლებას და რეალურად დიდი ბრიტანეთის პრემიერ-მინისტრის პოლიტიკის ჩარჩოებშია მოქცეული და „სარგებლობს მისი რეკომენდაციებით“. კანდაში, დიდ ბრიტანეთში, ავსტრალიაში, ინდოეთში დიდი ბრიტანეთის დედოფალი მიჩნეულია ამ ქვეყნების პარლამენტების შემადგენელ ნაწილად, თუმცა მხოლოდ ფორმალურად.

მონარქის მიერ ტახტის დაკავების ტრადიცია და წესი განსხვავებულია:

- სალიკური სისტემა ითვალისწინებს ტახტის გადაცემას მხოლოდ მამრობითი სქესის მემკვიდრეზე (ნორვეგია, შვედეთი, იაპონია, მაროკო, იორდანია, საუდის არაბეთი);

- კასტილიური სისტემა დასაშვებად მიიჩნევს ტახტის გადაცემას მდედრობითი სქესის მემკვიდრეზე, მაგრამ ინარჩუნებს გარკვეულ პრიორიტეტს მამაკაცების დაკავშირებით ანუ უმცროს ძმას აქვს უპირატესობა უფროს დასთან შედარებით (დიდი ბრიტანეთი);

- ავსტრიული სისტემა დასაშვებად მიიჩნევს ტახტის გადაცემას მდედრობითი სქესის მემკვიდრეზე, თუ არ არის მამრობითი სქესის პირდადაპირი მემკვიდრე. ამგვარი წესი აქტიურად გამოიყენებოდა რუსეთში, რის შედეგად ხშირად ტახტს იკავებდნენ ქალბატონები (მაგ. ეკატერინე მეორე).

არაბულ ქვეყნებში როგორც წესი ტახტი გადადის უფროს ვაჟიშვილზე, თუმცა ქუვეითში ნებისმიერი ვაჟის კანდიდატურა შეიძლება დააყენოს მოქმედმა მონარქმა, რაზედაც აუცილებელია ეროვნული ასამბლეის თანხმობა.

მონარქის მიერ ტახტის გადაცემა მემკვიდრეზე ხდება მისი ნების საფუძველზე ან ობიექტური მიზეზის არსებობის შემთხვევაში ან ძალდატანებით და სახელმწიფო გადატრიალების შედეგად.

პრეზიდენტი

პრეზიდენტი წარმოადგენს არჩეულ უმაღლეს თანამდებობის პირს, რომლის სამართლებრივი მდგომარეობა საპრეზიდენტო და საპარლამენტო რესპუბლიკებში მნიშვნელოვნად განსხვავდება ერთმანეთისაგან. პირველ რიგში, ეს ეხება პრეზიდენტის არჩევის წესს. საპრეზიდენტო, ნახევრად საპრეზიდენტო და შერეული ფორმის საპარლამენტო რესპუბლიკაში პრეზიდენტი აირჩევა ან პირდაპირი, საყოველთაო და ფარული არჩევნების შედეგად (საფრანგეთი, რუსეთი, საქართველო 1991 წლიდან დღემდე) ან არაპირდაპირი წესით (აშშ, იტალია, გერმანია, საქართველო მომავალში) სპეციალურად შექმნილი ორგანოს მიერ, რომლის დაკომპლექტება ხდება სხვადასხვაგვარად, მაგ., იტალიაში იგი შედგება იტალიის პარლამენტის

სენატორების და დეპუტატებისაგან, გერმანიაში - ფედერალური და მიწების პარლამენტის დეპუტატებისაგან, ხოლო საქართველოში - 300 საარჩევნო კოლეგიის წევრი).

რაც შეეხება უფლებამოსილებებს - პრეზიდენტის პოლიტიკური მნიშვნელობა უფრო მაღალია საპრეზიდენტო რესპუბლიკაში, სადაც იგი სარგებლობს გაცილებით მეტი უფლებებით, ვიდრე საპარლამენტო რესპუბლიკაში. საქართველოს პრეზიდენტის, როგორც ქვეყნის უმაღლესი თანამდებობის პირის უფლებომოსილებები მეტად შეზღუდულია, თუმცა იგი არის ქვეყნის მთავარსარდალი, ანიჭებს უმაღლეს წოდებებს, ჯილდოებს, აქვს მსჯავდებულთა შეწყალების უფლება და ა.შ. ზოგიერთ ქვეყანაში დელეგირებული უფლებამოსილებების საფუძველზე იგი გამოსცემს კანონის იურიდიული ძალის მქონე აქტებს³⁴ და კანონქვემდებარე აქტებს.³⁵ იშვიათი გამონაკლისის გარდა, პრეზიდენტის აქტებს არ სჭირდება დამტკიცება (შეთანხმება).³⁶

საპრეზიდენტო რესპუბლიკის კლასიკურ მაგალითს ამერიკის შეერთებული შტატები წარმოადგენს, სადაც პრეზიდენტი ქვეყნის და იმავდროულად მთავრობის მეთაურია. აშშ-ს პრეზიდენტის სამართლებრივი სტატუსის ანალიზი აშკარად მეტყველებს, რომ ამ ქვეყნის სახელმწიფო მექანიზმში იგი გაცილებით უფრო ხელშესახებ როლს თამაშობს ვიდრე თვით აშშ-ს კონგრესი. ფაქტიურად ამ ქვეყნის საშინაო და საგარეო პოლიტიკას აშშ-ს პრეზიდენტი უძღვება. ამის საპირისპიროდ, მაგალითად, გერმანიის პრეზიდენტის უფლებემოსილებები გაცილებით შეზღუდულია. მისი ნებისმიერი აქტი, განკარგულება ან პარლამენტის მიერ მიღებული კანონი საჭიროებს გერმანიის კანცლერის ან შესაბამისი მინისტრის ხელმოწერას.

ნახევრად საპრეზიდენტო რესპუბლიკაში სახელმწიფოს მეთაურის უფლებამოსილებები განაწილებულია პრეზიდენტსა და პრემიერ-მინისტრს შორის. მაგალითად, საფრანგეთში პრეზიდენტი იწვევს და მინისტრთა საბჭოს სხდომებს, ხოლო პრემიერ-მინისტრი - მინისტრთა კაბინეტის სხდომებს, მაგრამ მინისტრთა საბჭოს მიერ გამოცემულ აქტებს აქვთ უპირატესობა მინისტრთა კაბინეტის მიერ გამოცემული აქტების მიმართ.

საპარლამენტო რესპუბლიკაში პრეზიდენტი ძირითადად წარმომადგენლობით ფუნქციებს ახორციელებს ქვეყნის მმართველობაში აქტიური და რეალური მონაწილეობის გარეშე. ხშირ შემთხვევაში, პრეზიდენტის მიერ გამოცემული სამართლებრივი აქტები საჭიროებენ ქვეყნის პრემიერმინისტრის ან შესაბამისი მინისტრების კონტრ - ასიგნაციას.

გასათვალისწინებელია ამა თუ იმ ქვეყნის თავისებურებებიც. მაგალითად, უმრავლეს საპრეზიდენტო რესპუბლიკაში პრეზიდენტი შეიძლება იყოს კანონპროექტის ინიციატორი, გარდა აშშ-ს პრეზიდენტისა, რაც ამ ქვეყნის

³⁴ მაგ. საბერძნეთში, სკართოვლოში პრეზიდენტს აქვს დეკრეტის გამოცემის უფლება (ავტ. შენიშვნა)

³⁵ საქართველოში პრეზიდენტს აქვს ბრძანებების და ბრძანებების (ავტ. შენიშვნა)

³⁶ შეთანხმების წესი ბოქსერებს საქართველოში (ავტ. შენიშვნა)

კონსტიტუციით არის გათვალისწინებული. ბევრ ქვეყანაში პრეზიდენტი ნიშნავს უზენაესი და/ან საკონსტიტუციო სასამართლოს მოსამართლეებს, სარგებლობს მათი გადაწყვეტის უფლებით და განიხილავს მსჯავრდებულთა შეწყალების საქმეებს, თუმცა საპარლამენტო რესპუბლიკაში პრეზიდენტს არა აქვს მთავრობის დანიშვნის უფლება პარლამენტის ქვედა პალატის თანხმობის გარეშე. გამონაკლისია ისეთი შემთხვევა, როდესაც გამარჯვებულ პარტიას არ გააჩნია მნიშვნელოვანი უმრავლესობა ქვედა პალატაში ან რა ჰყავს გამოკვეთილი ლიდერი.

პრეზიდენტის ჩანაცვლება ზოგადად ხდება მომდევნო საპრეზიდენტო არჩევნების საფუძველზე ან პარლამენტის მიერ ვადის ამოწურვის შემდეგ. აუცილებელ შემთხვევაში, პრეზიდენტის უფქციები შეიძლება განახორციელოს ვიცე-პრეზიდენტმა (აშშ, ინდოეთი), პარლამენტის ზედა პალატის თავჯდომარემ (საფრანგეთი, გერმანია, იტალია) ან მთავრობის მეთაურმა (ფინეთი, ავსტრია). საპრეზიდენტო ვადის ხანგრძლივობა ვარიირებს 4 წლიდან (აშშ) 7 წლამდე (იტალია, საფრანგეთი). წესით ერთი და იგივე პირი პრეზიდენტად შეიძლება იყოს არჩეული მხოლოდ ორჯერ ან ზედიზედ ორი ვადით.

ვადის ამოწურვამდე პრეზიდენტის გადადგომა შესაძლებელი მისი გარდაცვალების, ფიზიკური მდგომარეობის, ან იმპიჩმენტის წესით, როდესაც ხდება პრეზიდენტისათვის კანონდარღვევის ინკრიმინირება. ასეთ შემთხვევაში პრეზიდენტის მოქმედების შეფასება ევალება უზენაეს სასამართლოს (საფრანგეთი), საკონსტიტუციო სასამართლოს (გერმანია) ან სპეციალურ სასამართლოს (დანია, იაპონია). საქართველოში პრეზიდენტის იმპიჩმენტის ინიციატორად შეიძლება გამოვიდეს საქართველოს პარლამენტის 50 წევრი. ისინი წერილით მიმართავენ საკონსტიტუციო სასამართლოს, რომლის დასკვნის საფუძველზე პარლამენტს უფლება აქვს კენჭი უყაროს პრეზიდენტის იმპიჩმენტს. თუ ქვეყნის პარლამენტი ორი პალატისაგან შედგება, პრეზიდენტის იმპიჩმენტისათვის საჭიროა ორივე პალატის კოორდინირებული მოქმედება. აშშ-ში, პირველ ეტაპზე კონგრესის წარმომადგენელთა პალატის (ქვედა პალატა) სპეციალური კომისია შეიმუშავებს შესაბამის დასკვნას პრეზიდენტის საქმეზე, რომელიც გადაეცემა ზედა პალატის (სენატის) ასევე სპეციალურად შექმნილ კომისიის. თუ ამ კომისიის (კომიტეტის) დასკვნაც იქნება უარყოფითი, მაშინ სენატი განიხილავს ორივე პალატის დასკვნებს და კენჭს უყრის პრეზიდენტის იმპიჩმენტს სენატის 2/3-ით.

§3. საკანონმდებლო ხელისუფლება

პარლამენტარიზმი მმართველობის სპეციფიკურ სახეს წარმოადგენს, რომელიც ხასიათდება კანონშემოქმედებითი, ნორმათდამდგენი და მაკონტროლებელი ფუნქციებით. ხელისუფლების საკანონმდებლო შტო სახელმწიფო მექანიზმში წარმოდგენილია წარმომადგენლობითი ორგანოებით - პარლამენტით და ადგილობრივი თვითმმართველობის ორგანოთი.³⁷

პარლამენტი (ლათინური ტერმინი - "parlare" - ლაპარაკი) არის უმაღლესი წარმომადგენლობითი ორგანო, რომლის წევრები უმეტეს შემთხვევაში არჩეული ან დანიშნული არიან სხვადასხვა წესით. ქვეყნების უმრავლესობაში პარლამენტი შედგება ქვედა და ზედა პალატისაგან, ამასთან პარლამენტის სახელწოდება შეიძლება იყოს განსხვავებული, მაგალითად, კონგრესი, მეჯლისი, ეროვნული ან ნაციონალური კრება და ა.შ. ასევე განსხვავებულია პალატების სახელწოდებებით. აშშ-ში ეს არის სენატი და წარმომადგენელთა პალატა, დიდ ბრიტანეთში - ლორდთა და თემთა პალატა, გერმანიაში ბუნდესტაგი და ბუნდესრატი, საფრანგეთში - სენატი და ეროვნული ასამბლეა. როგორც წესი ქვედა პალატაში ხდება დეპუტატების არჩევა საპარლამენტო არჩევნების მეშვეობით,³⁸ ხოლო ზედა პალატაში დეპუტატების განწესება ხდება განსხვავებული წესებით: მაგალითად, იტალიაში, ირლანდიაში და ბელგიაში ეს ხდება საყოველთაო არჩევნებისგზით, ისევე როგორც აშშ-ში, სადაც სენატორებს ასევე ირჩევს მოსახლეობა - ყოველ შტატში ორი სენატორი 6 წლის ვადით, ხოლო რუსეთსა და გერმანიაში ამ ქვეყნების ფედერაციის სუბიექტების უმაღლესი საკანონმდებლო და აღმასრულებელი ხელისუფლების უმაღლესი თანამდებობის პირები ავტომატურად ხდებიან ზედა პალატის წევრები.

სრულიად განსხვავებულია დიდი ბრიტანეთის ლორდთა პალატის წევრთა განწესების წესი. აღნიშნული პალატის დაახლოებით 700 წევრი დანიშნულია დედოფლის მიერ პრემიერ - მინისტრის რეკომენდაციით უვადოდ, მაგრამ წევრობის მემკვიდრეობით გადაცემის უფლების გარეშე. 26 არქივისიქოპოსი და ეპისკოპოსი განწესებული არიან მათი გადადგომის ვადამდე და მხოლოდ 92 ლორდთა პალატის წევრს მიღებული აქვს ეს თანამდებობა მემკვიდრეობით 1999 წლის ლორდთა პალატის შესახებ კანონის საფუძველზე, რომელმაც მნიშვნელოვნად შეამცირა მემკვიდრეობითი წევრობის უფლებები.

როგორც წესი, პარლამენტის ზედა პალატა გამოირჩევა უფრო მაღალი ხარისხის კონსერვატიზმით, ვიდრე ქვედა პალატა, რისი მიზეზებიც უნდა ვეძიოთ განწესების უფრო ხანგრძლივ ვადებში და ასაკობრივ განსხვავებებში.

³⁷ საქართველოში - საკრებულოთი (აგტ.შენიშვნა)

³⁸ გამოწვევის წარმომადგენის აბსოლუტური მონარქია, მაგალითად საუდის არაბეთი სადაც პარლამენტი, როგორც საკონსულტაციო ორგანო დაკომპლექტებულია მონარქის მიერ პერსონალურად. (აგტ.შენიშვნა)

პარლამენტის პალატების ყოველდღიურ საქმიანობას უძღვებიან პალატის თავჯდომარეები (სპიკერები), რომელთა აღნიშნულ თანამდებობაზე განწესების წესიც განსაზღვრულია. როგორც წესი, ქვედა პალატაში ხდება სპიკერის არჩევა პალატის წევრებისაგან, ხოლო ზედა პალატის სპიკერი გარდა არჩევისა, შეიძლება ავტომატურად იქნეს დანიშნული ამ თანამდებობაზე: მაგ., აშშ-ში და ზოგიერთ სხვა საპრეზიდენტო რესპუბლიკაში ქვეყნის ვიცე-პრეზიდენტი ავტომატურად იკავებს ზედა პალატის სპიკერის თანამდებობას. დიდ ბრიტანეთში ლორდ - კანცლერი (ლორდთა პალატის თავჯდომარე) მიიწეულია აღმასრულებელი ხელისუფლების წარმომადგენლად, ხოლო კანადაში სენატის სპიკერს ნიშნავს გენერალ-გუბერნატორი ქვეყნის პრემიერ-მინისტრის რეკომენდაციით.

პარლამენტის მნიშვნელოვან სტრუქტურულ ერთეულს შესაბამისი დარგობრივი კომიტეტები (კომისიები) წარმოადგენენ, რომლებიც საქმიანობენ შესაბამისი დარგის სფეროებში ან ატარებენ დარგთაშორის ხასიათს, მაგალითად, იურიდიული კომიტეტები.

პარლამენტის წევრები შეიძლება გაერთიანდნენ უმრავლესობაში, უმცირესობაში ან საპარლამენტო ფრაქციებში რომელთა სამართლებრივი სტატუსი განსაზღვრულია კონსტიტუციით, კონსტიტუციური კანონებით და შეთანხმებებით, პარლამენტის რეგლამენტით და ჩვეულებებით, მათ შორის კონსტიტუციური ჩვეულებებით. დასავლეთის დემოკრატიულ ქვეყნებში ძირითადად გამოიყენება „თავისუფალი მანდატის“ პრინციპი, რომლის შესაბამისად, პარლამენტის წევრი წარმოადგენს არა კონკრეტული რეგიონს, ქალაქს, არამედ მთელ ერს და აქედან გამომდინარე არავის არ აქვს მისი ვადამდე გამოწვევის უფლება.

პარლამენტის წევრები აღკუთვნილი არიან შეზღუდული იმუნიტეტით და თუ ისინი არ არიან დაკავებული დანაშაულის ფაქტზე, მაშინ მათი სისხლის სამართლის პასუხისგებაში მიცემა შეიძლება მხოლოდ პარლამენტის თანხმობით. ამავე დროს, მათ არ შეიძლება ეკავოთ სხვა საჯარო თანამდებობა, უშუალოდ ახორციელებდნენ კომერციულ საქმიანობა. აშშ-ში, შვედეთში ირანში მინისტრი არ შეიძლება იყოს პარლამენტის წევრი, თუმცა ავსტრიაში და ნორვეგიაში ეს შესაძლებელია, ხოლო იაპონიაში აუცილებელიც.

საქართველოს ერთპალატიანი პარლამენტის დაკომპლექტებ ხდება საყოველთაო, თავისუფალი, თანასწორი და პირდაპირი საარჩევნო უფლების საფუძველზე ფარული კენჭისყრით 4 წლის ვადით ერთიან მრავალმანდატიან საარჩევნო ოლქში პროპორციული სისტემით არჩეული 150 პარლამენტის წევრისაგან.³⁹ პარლამენტის წევრი შეიძლება გადეს საარჩევნო უფლების მქონე საქართველოს მოქალაქე 25 წლის ასაკიდან.

³⁹ იხ. საქართველოს კონსტიტუცია მუხლი 37.2, 4

§3.1 პარლამენტის კომპეტენცია და საკანონმდებლო პროცესი

პარლამენტის კომპეტენცია განაპირობებს მის ადგილს სახელმწიფო ორგანოების იერარქიაში. პარლამენტის კომპეტენცია შეიძლება პირობითად დავყოთ სამ ჯგუფად:

- პირველ ჯგუფში უნდა შევიყვანოთ პარლამენტები აბსოლუტურად განსაზღვრული კომპეტენციით. მინიჭებული კომპეტენციის ფარგლების გადამეტება შეიძლება გახდეს სასამართლოს მიერ მისი გაუქმების საფუძველი. ასეთი პარლამენტის კლასიკურ მაგალითს აშშ-ს კონგრესი წარმოადგენს;
- მეორე ჯგუფი - პარლამენტები განუსაზღვრული კომპეტეტენციით, რომლის მაგალითებია საქართველოს, დიდი ბრიტანეთისა და ახალი ზელანდიის პარლამენტები;
- მესამე ჯგუფს წარმოადგენს პარლამენტები შედარებით განსაზღვრული კომპეტენციით, ანუ კანონშემოქმედებითი ფორმები შეზღუდულია მმართველობის გარკვეული სფეროებით, მაგ.ლიბერიის პარლამენტი.

ზოგადად, პარლამენტის უფლებამოსილებებში იკვეთება 4 ძირითადი მიმართულება:

- 1.კანონშემოქმედებითი საქმიანობა ანუ კონსტიტუციის და კანონების მიღება და მათში ცვლილებების შეტანა;
- 2.უფლებამოსილებები საფინანსო სფეროში - სახელმწიფო ბიუჯეტის განხილვა და დამტკიცება, გადასახების ახალი სახეების დაწესება, ეროვნული ბანკის და მთლიანად ქვეყნის საფინანსო სისტემის სამართლებრივი რეგულირება და კონტროლი;
- 3.მთავრობის შემადგენლობის დაკომპლექტებაში აქტიური მონაწილეობა და მთავრობის საქმიანობის კონტროლი;
- 4.ახალი სახელმწიფო ორგანოების შექმნა, მათ შორის ქვეყნის მეთაურის არჩევა. მაგალითად, საბერძნეთში პარლამენტი ირჩევს ქვეყნის მეთაურს, ხოლო გერმანიაში პარლამენტის პალატები ირჩევენ გერმანიის საკონსტიტუციო სასამართლოს წევრებს.

საკანონმდებლო პროცესი როგორც წესი მოწესრიგებულია კონსტიტუციით და პარლამენტის საქმიანობის მარეგულირებელი ნორმატიული აქტებით.⁴⁰ საქართველოში აღნიშნული პროცესი მოიცავს კანონპროექტის მომზადებას კონსტიტუციით განსაზღვრული სუბიექტების მიერ, მის განხილვას პარლამენტის სესიებზე სამი მოსმენით და კენჭისყრას, ასევე პრეზიდენტის მიერ ვეტოს უფლების გამოყენების შემთხვევაში, პარლამენტის მიერ ვეტოს დაძლევის შესაძლებლობას. ორპალატიან პარლამენტში, ქვედა პალატაში კანონის კენჭისყრის შემდეგ იგი გადადის განსახილველად

⁴⁰ საქართველოში - პარლამენტის რეგლამენტი(ავტ.შენიშვნა)

ზედა პალატაში, რომელსაც შეუძლია მიიღოს იგი, უარყოს მთლიანად ან ნაწილობრივ. ასეთ შემთხვევაში ქვედა პალატას აქვს უფლება დაძლიოს ზედა პალატის უარყოფითი გადაწყვეტილება საბოლოოდ. ხშირად პალატებს შორის წინააღმდეგობის დაძლევის მიზნით ხშირად იქმნება შემთანხმებელი კომისია. კანონპროექტის ორივე პალატის მიერ დამტკიცების შემდეგ მას ხელს აწერს ქვეყნის პრეზიდენტი.

თავის საქმიანობას პარლამენტი ახორციელებს სესიურად, რომელთა რაოდენობა განსხვავებულია სხვადასხვა ქვეყნებში 1-დან 4-მდე. რიგგარეშე სესიის მოწვევის უფლება საქართველოში, საფრანგეთში, ბელგიაში, იაპონიაში აქვს პრეზიდენტს, იტალიასა და თურქეთში - პარლამენტის სპიკერს. მიღებული კანონი შედის ძალაში მისი ხელმოწერის დღიდან ან კანონში მითითებული დღიდან ან მისი გამოქვეყნებიდან 1-28 დღის განმავლობაში.

§4. აღმასრულებელი ხელისუფლება

ხელისუფლების შტოებს შორის აღმასრულებელი ხელისუფლებას განსაკუთრებულიადგილიუკავია,რაცგანპირობებულია მისშემადგენლობაში იძულების განმახორციელებელი ორგანოების ფუნქციონირებით. რომ არა აღმასრულებელი ორგანოები შეუძლებელი იქნებოდა როგორც საკანონმდებლო და სასამართლოს ხელისუფლების გადაწყვეტილებების, ისევე როგორც ზოგადად სახელმწიფოს საშინაო და საგარეო ფუნქციები პრაქტიკული რეალიზაცია.

აღმასრულებელ ხელსუფლებას სათავეში უდგას ან პრეზიდენტი (საპრეზიდენტო რესპუბლიკაში) ან პრემიერ-მინისტრის მიერ (საპარლამენტო რესპუბლიკაში, ნახევრად-საპრეზიდენტო რესპუბლიკაში, ან კონსტიტუციურ მონარქიებში). ცენტრალურ მმართველობით და ფუნქციურ ორგანოდ მთავრობა გვევლინება, რომლის შემადგენლობაში შედიან მინისტრები და სახელმწიფო მინისტრები. ზოგიერთ ქვეყანაში ტერმინი „მინისტრი“ (ლათინური სიტყვიდან „მინისტერიუმ“ ანუ თანამდებობა), ჩანაცვლებულია „სახელმწიფო მდივანი“. მთავრობის მეთაურის დასახელებაც განსხვავებულია: იტალიაში ეს არის „მინისტრთა საბჭოს თავჯდომარე“, გერმანიაში და ავსტრიაში - „კანცლერი“, ნორვეგიაში - „სახელმწიფო მინისტრი“.

ხელისუფლების დანაწილების პრინციპის შესაბამისად. აღმასრულებელი ხელისუფლების საქმიანობა, რომელიც შეიძლება დავახასიათოთ ფორმულით: „აღასრულებს, მაგრამ არ წყვეტს“, დაბალანსებული უნდა იქნეს საკანონმდებლო და სასამართლო ხელისუფლების მიერ, მაგრამ რეალურად აღმასრულებელი ხელისუფლება მაინც ინარჩუნებს რეალურ ფუნქციონალურ უპირატესობას ხელისუფლების სხვა შტოებთან შედარებით

§4.1 მთავრობის სტრუქტურა და მისი ჩამოყალიბების წესები

მთავრობის სტრუქტურა და მისი ჩამოყალიბების წესი პირდაპირ კავშირშია სახელმწიფოს ფორმასთან და განსხვავებულია სხვადასხვა ქვეყნებში:

- კონსტიტუციურ მონარქიაში და საპარლამენტო რესპუბლიკაში მთავრობის ფორმირებაში მთავარი როლი ეკუთვნის პარლამენტს ან მის ქვედა პალატას (მაგ., გერმანიაში) ან იგი იქმნება ქვეყნის მეთაურის რეკომენდაციის საფუძველზე პარლამენტის ან მისი ქვედა პალატის მიერ (მაგ., იტალიაში). დანიშნული პრემიერ-მინისტრი როგორც წესი ნიშნავს მთავრობის წევრებს ქვეყნის მეთაურთან და პარლამენტთან შეთანხმებით (მაგ., გერმანიაში, იაპონიაში, ესპანეთში);
- საპრეზიდენტო და ნახევრად-საპრეზიდენტო რესპუბლიკაში მთავრობის წევრებს ნიშნავს პრეზიდენტი პარლამენტთან შეთანხმებით. თითქმის ყველა ქვეყანაში მთავრობის წევრები ინიშნებიან ქვეყნის მეთაურის აქტების საფუძველზე. გამონაკლისს წარმოადგენს შვედეთი, სადაც მთავრობის წევრებს და პრემიერ-მინისტრას ნიშნავს პარლამენტის თავჯდომარე. საქართველოში ახლად არჩეული პარლამენტის უწევს 2 კვირის განმავლობაში ნდობას უცხადებს პარლამენტს არჩევნებში გამარჯვებული პოლიტიკური პარტიის მიერ წარმოდგენილი პრემიერ-მინისტრის მიერ წარმოდგენილ მთავრობას;⁴¹
- ამერიკის შეერთებულ შტატებში არც კონსტიტუცია და არც ზოგადად კანონმდებლობა არ შეიძებს მთავრობის ფორმირებასთან დაკავშირებულ სპეციალურ ნორმებს, თუმცა ნაგულისხმევია აშშ-ს პრეზიდენტის საკონსულტაციო ფუნქციებში, რაც გამოიხატება იმაში, რომ პრეზიდენტი ასახელებს მთავრობის წევრებს და ფორმალურად ათანხმებს მათ კანდიდატურებს სენატთან;
- იაპონიაში ამ ქვეყნის პარლამენტის ქვედა პალატის უმრავლესობის ლიდერი მტკიცდება ქვეყნის პრემიერ-მინისტრად პარლამენტის ორივე პალატის რეზოლუციით, რის შემდეგ, იგი ასახელებს მომავალი მთავრობის წევრებს;
- გერმანიაში ფედერალური კანცლერი აყალიბებს ქვეყნის მთავრობას პარლამენტის ფრაქციებთან პოლიტიკური კონსულტაციების შემდეგ და წარუდგენს მთავრობის წევრებს დასამტკიცებლად გერმანიის პრეზიდენტს;
- იტალიაში, ბელგიასა და საბერძნეთში მთავრობას ნიშნევს ქვეყნის პრეზიდენტი და შემდეგ ტარდება კენჭისყრა ამ ქვეყნების პარლამენტებში მთავრობისათვის ნდობის გამოცხადების მიზნით.

უშუალოდ მთავრობის წევრების სამართლებრივი სტატუსი ანუ მათი მანდატიც განსხვავებულია. საფრანგეთში, აშშ-ში და ნორვეგიაში, ისევე როგორც საქართველოში არ შეიძლება იყვნენ იმავდროულად პარლამენტის წევრები, თუმცა საპარლამენტო რესპუბლიკებში ეს დაშვებულია. იაპონიაში

⁴¹ იხ. საქართველოს კონსტიტუცია, მუხლი 56

სამხედრო ჩინოსანს არ შეიძლება ეკავოს რაიმე თანამდებობა მთავრობაში, თუმცა ამერიკის შეერთებულ შტატებში თავდაცვის მინისტრი საერთოდ არ შეიძლება იყოს სამხედრო ჩინის მატარებელი პირი.

§4.2 მთავრობის კონპეტენცია

მთავრობის საქმიანობა ატარებს აღმასრულებელ - განმარგულებელ ხასიათს, რომლის მიზნები და ამოცანები განსაზღვრულია კონსტიტუციით,⁴² შესაბამისი საკანონმდებლო აქტებით და ხელისუფლების საშინაო და საგარეო პოლიტიკით.

მმართველობითი ორგანოების აღმასრულებელი მიზნებიდან გამომდინარე მთავრობის ძირითად ფუნქციას წარმოადგენს მოქმედი სამართლის, ქვეყნის საშინაო და საგარეო ფუნქციების პრაქტიკული რეალიზაცია. მთავრობა აღჭურვილია ძალიან მნიშვნელოვანი უფლებამოსილებებით ეკონომიკის, სოციალ - კულტურულ, ადმინისტრაციულ - პოლიტიკურ სფეროებში, საბიუჯეტო პროცესებში, საზოგადოებრივი წესრიგის, უსაფრთხოების და სახელმწიფოს თავდაცვის სფეროებში, საერთაშორისო ურთიერთობებში, რის გამოც აღმასრულებელი ხელისუფლება ჩამოყალიბდა და რეალურად წარმოადგენს ხელისუფლების ყველაზე ძლიერ შტოს, თუმცა არა ნომინალურად.

აღმასრულებელი ორგანოების ნორმატივადმდგენი ფუნქცია წარმოადგენს ხელისუფლების აღნიშნული შტოს უფლებამოსილებების მნიშვნელოვან ნაწილს, რომლის მეშვეობით ხდება მოქმედი საკანონმდებლო ნორმების დეტალიზება და იმპლემენტაცია საზოგადოებაში. სამთავრობო ორგანოები გამოსცემენ ბრძანებებს, დადგენილებებს, გადაწყვეტილებებს, განკარგულებებს, ინსტრუქციებს ნორმატიული ინდივიდუალური სამართლებრივი აქტების სახით.⁴³

ე.წ. „დელეგირებული უფლებამოსილებების“ საფუძველზე საფრანგეთში, იტალიაში და ესპანეთში ამ ქვეყნის მთავრობები ასევე უფლებამოსილნი არიან გამოსცენ კანონის იურიდიული ძალის მქონე ნორმატიული აქტები პარლამენტის ნებართვით, თუმცა იმავე იტალიაში და ესპანეთში, აგრეთვე დანიაში და ისლანდიაში მთავრობას შეუძლია გამოსცეს ასეთი აქტები პარლამენტის ნებართვის გარეშე პარლამენტის ზამთრის და საზაფხულო არადადაგებების პერიოდშიც.

ძალიან მნიშვნელოვანია მთავრობის საბიუჯეტო უფლებამოსილებები, რომლის პროექტის მომზადება, პარლამენტში წარდგენა, რეალიზაცია, მასში

⁴² მაგ. საქართველოს კონსტიტუციის 54-ე მუხლი მოუთხოვს „საქართველოს მთავრობა არის აღმასრულებელი ხელისუფლების უმაღლესი ორგანო, რომელიც ახორციელებს ქვეყნის საშინაო და საგარეო პოლიტიკას“. (ავტ. კომენტარი)

⁴³ მაგ. პრეზიდენტის ბრძანებულებები, პრემიერ-მინისტრის ბრძანებები, მთავრობის დადგენილებები, განკარგულებები, მინისტრის ბრძანებები (ავტ. კომენტარი)

ცვლილებების შეტანა მთავრობის ექსკლუზიურ უფლებამოსილებას წარმოადგენს. მეტიც, მთავრობა როგორ წესი უფლებამოსილია ინიცირება გაუკეთოს ამა თუ იმ კანონპროექტს, ხოლო იაპონიაში არც ერთი კანონპროექტი არ შეიძლება შევიდეს განსხილველად პარლამენტში შესაბამისი მინისტრის ვიზირების გარეშე.

§5. სასამართლო ხელისუფლება

როგორც ცნობილია, ძალოვანი ორგანოები მოქმედებენ ყველა ქვეყანაში, მაგრამ მხოლოდ სასამართლოები არიან უფლებამოსილი განახორციელონ მარლთმსაჯულების ფუნქციები. სასამართლო არ წარმოადგენს ნორმათდამდგენ ორგანოს, არ აღასრულებს სახელმწიფოს საშინაო და საგარეო ფუნქციებს, თუმცა უფლებამოსილია განახორციელოს მარლთმსაჯულება სისხლის სამართლისა და ადმინისტრაციულ საქმეებზე, აგრეთვე სამოქალაქო დავებთან დაკავშირებით. ზოგადად ეს ფუნქციები აკისრიათ მოსამართლეებსა და ნაფიც მსაჯულებს. პროფესიონალ მოსამართლეთა რაოდენობა კონკრეტული საქმის განხილვის პროცესში შეიძლება იყოს 1,3,5, ხოლო ნაფიც მსაჯულთა რაოდენობა - 6,9,12 ან 24. ნაფიცი მსაჯულები უფლებამოსილი არიან მხოლოდ გაარკვიონ არის თუ არა პირი დამნაშავე, ხოლო სასჯელს ყოველთვის განსაზღვრავს პროფესიონალი მოსამართლე.

მოსამართლეთა არჩევა ან დანიშვნა ხდება განსახვედებული წესით:

- საქართველოში მოსამართლეებს ნიშნავს იუსტიციის უმაღლესი საბჭო, გარდა საკონსტიტუციო სასამართლოს მოსამართლეების, რომლებსაც ნიშნავს პარლამენტი, პრეზიდენტი და უზენაესი სასამართლო;
- ამერიკის შეერთებულ შტატებში ქვედა ინსტანციის მოსამართლეებს ირჩევენ, ხოლო უზენაესი სასამართლოს მოსამართლეებს ნიშნავს აშშ-ს პრეზიდენტი;
- დიდ ბრიტანეთში მაღალი ინსტანციის მოსამართლეებს ნიშნავს ლორდ-კანცლერი ანუ ლორდთა პალატის სპიკერი;
- აშშ-ში დაბალი ინსტანციის მოსამართლეებს ირჩევენ, ხოლო აშშ-ს უზენაესი სასამართლოს მოსამართლეებს პირადად ნიშნავს პრეზიდენტი უვადოდ. მოსამართლეთა დანიშვნა შეიძლება მოხდეს:
- გარკვეული ვადით;
- გარკვეული ვადით და შემდეგ უვადოდ, როგორც ეს ხდება საქართველოში;
- გარკვეული ასაკის მიღწევამდე (იაპონიაში - 65 წელი, დიდ ბრიტანეთში - 72 წელი)
- უვადოდ (მაგ., აშშ-ში ამ ქვეყნის უზენაესი სასამართლოს მოსამართლეების შემთხვევაში).

მოსამართლეები თავიანთი საქმიანობაში განხორციელების პროცესში არიან დამოუკიდებელნი, თუმცა აკრძალული აქვთ პოლიტიკური და ბიზნეს საქმიანობა.

მარლთმსაჯულების სისტემა მოიცავს ქვედა, საშუალო და მაღალი ინსტანციის სასამართლოებს, როგორცაა უზენაესი სასამართლო, მაღალი სასამართლო, საკონსტიტუციო სასამართლო, სახელმწიფო საბჭო.⁴⁴

ფედერაციულ ქვეყნებში სასამართლო სისტემა არსებობს ორ დონეზე: ფედერალური და ფედერაციის სუბიექტების. სასამართლო სისტემის ყველაზე დაბალ დონეზე ანუ პირველ ინსტანციაში ჩვენ ვხვდებით მაგისტრანტ მოსამართლეებს,⁴⁵ მედიატორებს, მრჩეველებს.⁴⁶ ისინი ინიშნებიან საჯარო ორგანოს მიერ ან ადგილობრივი თვითმმართველობის მიერ და განიხილავენ შედარებით მარტივ საქმეებს, მაგალითად, დავებს მეზობლებს შორის, სამოქალაქო დავებს, ადმინისტრაციულ გადაცდომებს და ზოგჯერ სისხლის სამართლის საქმეებს, რომლებიც დაკავშირებულია მსუბუქ დანაშაულთან.

აშშ-ში, საფრანგეთში ადმინისტრაციული სასამართლოები შედიან ადმინისტრაციული იუსტიციის სისტემაში, თუმცა საერთო სამართლის ქვეყნებში ასეთი სასამართლოს თავისებურება მდგომარეობს იმაში, რომ ისინი წარმოადგენენ ორგანიზაციის შემადგენელ ნაწილს სადაც ორგანიზაციის ხელმძღვანელს უფლება აქვს გააუქმოს სასამართლოს გადაწყვეტილება. დიდ ბრიტანეთში ასეთ სასამართლოებს ეწოდებათ „ტრიბუნალი“ სადაც ადმინისტრაციული დავების გარდა განიხილება შრომითი, საგადასახადო და სხვა სახის დავები და საქმეები. რაიონული, საქალაქო სასამართლოები პირველი ინსტანციის რანგში განიხილვენ სისხლის სამართლის სამოქალაქო და ადმინისტრაციულ საქმეებს. საქმეთა განხილვის პროცედურა შესაბამისი ქვეყნის მარლთმსაჯულების განვითარების ისტორიული თავისებურებებიდან გამომდინარე შეიძლება იყოს:

- ანგლო-საქსონური მოდელი, სადაც მოსამართლე არ არის აქტიურად ჩართული სასამართლო პროცესში, არამედ მართავს ამ პროცესს;
- რომაულ-გერმანული მოდელი, სადაც მოსამართლე არის მთავარი ფიგურანტი საქმის განხილვის პროცესში;
- სოციალისტური მოდელი, არცეული მოსამართლისა და სახალხო მსაჯულების, რომლებიც სარგებლობენ თანაბარი უფლებებით პროცესში;
- ისლამური მოდელი, სადაც მოსამართლე დამოუკიდებლად წყვეტს საქმეს.

მეორე და მესამე ინსტანციის სასამართლოები სააპელაციო და უზენაესი სასამართლოების სახით, განიხილავენ აპელაციებს პირველი ინსტანციის სასამართლოების გადაწყვეტილებებზე და ზოგჯერ ასევე განიხილავენ მძიმე და განსაკუთრებით მძიმე ან რეზონანსულ დანაშაულთან დაკავშირებულ საქმეებს, როგორც პირველი ინსტანციის სასამართლოები.

სასამართლო ხელისუფლების სათავეში მოიაზრება საკონსტიტუციო სასამართლოები, რომლების ახორციელებენ სამართლებრივ კონტროლს საკანონმდებლო აქტების ქვეყნის კონსტიტუციასთან შესაბამისობის უზრუნ-

⁴⁴ საფრანგეთში სახელმწიფო საბჭო წარმოადგენს ადმინისტრაციულ დავებზე უმაღლეს ინსტანციას (ავტ. კომენტარი)

⁴⁵ როგორც ეს საქართველოშია (ავტ. კომენტარი)

⁴⁶ საფრანგეთში, იტალიაში (ავტ. კომენტარი)

ველსაყოფად, ადამიანის უფლებებისა და თავისუფლებების დაცვაზე და ფედერაციის სუბიექტებს შორის წამოჭრილ დავებთან დაკავშირებულ საქმეებზე. ზოგიერთ ქვეყანაში ამ ტიპის სასამართლო ოპერირებს განსხვავებული სახელით, მაგალითად, საფრანგეთში ეს არის საკონსტიტუციო საბჭო, ხოლო ზოგიერთ ქვეყნებში, როგორიცაა დიდი ბრიტანეთი, აშშ - საერთოდ არ არის საკონსტიტუციო სასამართლოები და მის ფუნქციას უზენაესი (მაღალი) სასამართლოები ახორციელებენ. ბევრ ქვეყანაში ასევე მოქმედებენ სპეციალური სასამართლოები, როგორიცაა არასრულწლოვანთა, სამხედრო მოსამსახურეთა, საბაჟო, საგადასახადო, შრომის დავების სასამართლოები.

III განყოფილება

სამართალი

თავი VI

სამართლის არსი

§1. სამართლის ცნება და მისი ნიშნები

სამართლის პირველსაწყისებს მივყავართ ქრისტეს შობამდე III-II ათასწლეულების შუმერთა მეფეების შულგის და ლიპიტ-იშტარის კოდექსებთან და საყოველთაოდ ცნობილ „ჰამურაბის კანონებთან (ძვ-წლ-ის 1750 წ.), რომელიც, როგორც მეცნიერები ვარაუდობენ, ეფუძნებოდა უფრო ადრინდელ ემშუნას ტაბულას და რომელიც შემდგომში ბაბილონელმა ვაჰრებმა გაავრცელეს ხმელთაშუაზღვის ქვეყნებში. რა თქმა, უნდა ჰამურაბის კანონები არ არის ერთიანი და მწყობრი ნორმატიული სამართლებრივი აქტი, არამედ საუკუნეების განმავლობაში ხალხის და „ხელისუფლების“ მიერ დაგროვილი სამართლებრივი, პოლიტიკური და ზნეობრივი გამოცდილების და თანამდევი ისტორიული პროცესების ზოგად ანარეკლს წარმოადგენს.

საზოგადოებაში საერთო წესრიგი მიიღწევა იმ ქცევის წესების საშუალებით, როლებიც განსაზღვრავენ შესაბამისი საზოგადოებისთვის მისაღები და დასაშვები ქმედების მოდელს, რაშიც გადამწყვეტ როლს სწორედ სამართალი თამაშობს. თუმცა სამართალი არ არის ქცევის წესების ერთადერთი და უძველესი ერთობლიობა. უძველესი დროიდან სამართალზე უფრო ადრე, ადამიანებს შორის ურთიერთობებს აწესრიგებდნენ მორალური, ზნეობრივი ქცევის წესები (ნორმები) და ჩვეულებები ანუ ათასწლეულების განმავლობაში ჩამოყალიბებული ტრადიციები, ადათ-წესები.

სამართალი ყოველთვის გამოხატავს და „ემსახურება“ იმ სუბიექტის ინტერესებს, ვისაც აქვს მისი დადგენის და რეალიზაციის უფლება. ამ ნიშნით სამართლის ისტორიული განვითარების კვალობაზე შეიძლება გამოვყოთ სამი ძირითადი წყარო, რომელთა ნებელობა და ინტერესი იყო ჩადებული მათ მიერ მიღებულ, განხორციელებულ და სახელმწიფოს ძალით დაცულ სამართლის ნორმებში:

- **მონარქი** (მეფე, დედოფალი, იმპერატორი, ფარაონი, სულთანი, შახი, ფადი-შახი, ხონთქარი და სხვა);
- **მუშათა და გლეხთა კლასი** სოციალისტურ სახელმწიფოში, სადაც სამართალი უშუალოდ იცავდა კონკრეტული სოციალური ფენის ინტერესებს;
- **მოსახლეობის უმრავლესობა** დემოკრატიულ ქვეყნებში, სადაც სამართალი ხალხის მიერ არჩეული პარლამენტების მეშვეობით იღებს ისეთ საკანონ-

მდებლო აქტებს, რომლებიც უნდა გამოხატავდეს მოსახლეობის უმრავლესობის ინტერესებს.

ვინ გვევლინება სამართლებრივი ნორმების შემოქმედად? რა თქმა უნდა, ისევ მონარქი, კლასი და ხალხი პარლამენტის მეშვეობით, თუმცა იურიდიულ ლიტერატურაში მარტივად ასახელებენ სახელმწიფოსა და ხელისუფლებას, როგორც სამართლის ნორმების დადგენის უფლებამოსილ სუბიექტებს.

როგორც უკვე აღინიშნა, იმ შემთხვევაში, თუ ვინმემ არ შეასრულა ზნეობრივი ქცევის წესები, არ გაითვალისწინა არსებული ტრადიციები - ამას შეიძლება მოჰყვეს მხოლოდ საზოგადოებრივი გაკიცხვა, მაგრამ არა სამართლებრივი რეაგირება. ამის საწინააღმდეგოდ, სამართლის ნორმების მოთხოვნათა არ შესრულება ან დარღვევა პოტენციურად წარმოადგენს სახელმწიფოს მხრიდან სამართლებრივი რეაგირების საფუძველს და იურიდიული პასუხისმგებლობის დაკისრების წინაპირობას. სწორედ ეს ნიშანია ყველაზე მნიშვნელოვანი ფაქტორი, რომელითაც შეიძლება გავმიჯნოთ სამართალი სხვა სოციალური ნორმებისაგან. ავიღოთ სამი იურიდიული ფაქტი (გარემოება):

- მოქალაქემ საქალაქო ტრანსპორტში დაარღვია ქცევის ეთიკური ნორმები და შეაწუხა თავის მოქმედებით სხვა მგზავრები;
- მოქალაქემ არ გადაიხადა ქელები;
- მძღოლმა დაარღვია საგზაო მოძრაობის წესები და გააჩინა წითელ შუქნიშანზე.

პირველ ორ შემთხვევაში მოქალაქემ და გარდაცვლილის ახლო ნათესავებმა შეიძლება დაიმსახურონ მხოლოდ საზოგადოების მხრიდან გაკიცხვა.⁴⁷ შესაბამისად, მორალური ნორმებისა და ჩვეულებების რელიზაციის სავალდებულო ხასიათი არ არის მაღალი, ვინაიდან მათი არ შესრულება შედეგად არ გამოიწვევს იურიდიული პასუხისმგებლობის დაკისრებას. თუმცა სხვა შედეგი მოჰყვება მძღოლის მიერ საგზაო მოძრაობის წესის დარღვევას და მას ანუ დამრღვევ მძღოლს დაეკისრება ადმინისტრაციული პასუხისმგებლობა. ამის მიზეზი კი სამართლებრივი ნორმების სავალდებულო ხასიათი წარმოადგენს და მათი რეალიზაცია დაცულია სახელმწიფო იძულებით.

ზემოთ აღნიშნული ნიშნების საფუძველზე შესაძლებელია სამართლის ცნების განსაზღვრა:

სამართალი წარმოადგენს სახელმწიფოს სახელით დადგენილი მმართველი პირის,⁴⁸ კლასის⁴⁹ ან საზოგადოების⁵⁰ ინტერესების თანმხედრი, ფორმალურად განსაზღვრული, სავალდებულო ნორმების ერთობლიობას, რომელთა იმპლემენტაცია საზოგადოებაში უზრუნველყოფილია სახელმწიფო იძულებით.

⁴⁷ თუ მოქალაქე სპორტსპორტო საშუალებაში არ ჩაიდენს ადმინისტრაციულ სამართალდარღვევას, მაგალითად წაიღოს ან სულსაფრის სახით (ავტ. შენიშვნა)

⁴⁸ "გვულისხმობთ მონარქს (ავტ. შენიშვნა)"

⁴⁹ "გვულისხმობთ ბუშათა და გლეხთა კლასის სოციალისტურ სახელმწიფოში, სადაც სამართალი იცავს საზოგადოების აღმშენებელი ფენის კლასობრივ ინტერესებს (ავტ. შენიშვნა)"

⁵⁰ "გვულისხმობთ საზოგადოების (ბოსნიელების) უპრავლესობას დემოკრატიულ ქვეყანაში (ავტ. შენიშვნა)"

აღნიშნულ ცნებაში უკვე გამოვკვეთეთ სამართლის ისეთი ნიშნები, როგორიცაა ხელისუფლება, როგორც სამართლებრივი ნორმების დამდგენი უფლებამოსილი სუბიექტი, მისი ინტერესების დაცვა და იძულებით უზრუნველყოფილი სამართლის ნორმების სავალდებულო (ხშირად იმპერატიული) ხასიათი.

გარდა აღნიშნული ნიშნებისა, სამართალი:

1. წარმოადგენს რთულ სისტემას თავისი სტრუქტურით სამართლის ნორმების, ინსტიტუტების, დარგებისა და ზოგადად კანონმდებლობის სახით;
2. ატარებს ნორმატიულ ხასიათს. იგი წარმოადგენს ურთიერთდაკავშირებული და ხშირად ურთიერთდაქვემდებარებული ზოგადსავალდებულო ნორმების სისტემას, რომლებიც განსაზღვრავენ სოციალური ურთიერთობების მონაწილეების უფლებებსა და მოვალეობებს, ხოლო აუცილებელ შემთხვევაში, მათ პასუხისმგებლობის ზომას. სამართლის ნორმები განსაზღვრავენ სამართლის სუბიექტების მართლზომიერ ქცევის მოდულს, აწესებენ ინდივიდის უფლებებისა და მოვალეობების შინაარსს და მოცულობას. ჯერ კიდევ საფრანგეთის რევოლუციის პერიოდში მიღებული დეკლარაცია „ადამიანის და მოქალაქის უფლებების შესახებ“ (მუხლი მე-4) მიუთითებდა, რომ „თავისუფლება არის ადამიანის უფლება გააკეთოს ყველაფერი რაც სხვას არ აყენებს ზიანს“. აქედან გამომდინარე, ადამიანის თავისუფლება შეიძლება შეიზღუდოს საზოგადოების სხვა წევრის იგივე უფლებით. პოზიტივიზმის მიმდევრები ბენტამის, ოსტინის, ხოლო შემდგომში ჰანს კელზენის სახით სამართლის ნორმატიულ ხასიათს უკავშირებდნენ ძირითადად იძულებას და ერთგვაროვანი საზოგადოებრივი ურთიერთობების რეგულირებას.
3. ხასიათდება ინტელექტუალურ-ნებელობითი ნიშნით. მასში გამოხატულებას ჰპოულობს ერთი მხრივ საზოგადოების, ორგანიზაციების და ინდივიდების მოთხოვნილებები, ინტერესები, მიზნები და მეორეს მხრივ, მათი ნებელობა.
4. მიუხედავად იმისა, რომ ფორმალური განსაზღვრულობა გარკვეულწილად ახასიათებთ სხვა ნორმატიულ სისტემებსაც, მაგალითად, კორპორატიულ ნორმებს კომპანიის წესდებებში ან რელიგიური ნორმა-დოგმებს რელიგიურ პირველწყაროებში, ვერც ერთი მათგანი ვერ ანიჭებს აღნიშნულ ნორმებს საერთო სავალდებულო ხასიათს, როგორც ეს ხდება სახელმწიფოს და მის ორგანოების მიერ შესაბამისი ნორმების კანონის რანგში აყვანით და მათთვის ოფიციალური ხასიათის მინიჭებით. პრეცედენტულ სამართალში ფორმალური განსაზღვრულობა მიიღწევა სასამართლო გადაწყვეტილებების ოფიციალური გამოქვეყნებით, რომლებიც აღიარებულია და სავალდებულოა გამოყენებისათვის ანალოგიურ საქმეებზე.

თეორიული პოლემიკა სამართლის არსის შესახებ მიმდინარეობს მრავალი საუკუნეა, რაც საბოლოოდ სამართლის არსის ორ განსხვავებულ მიდგომად ჩამოყალიბდა: **პოზიტიური** და **ბუნებითი** სამართალი.

პოზიტიური ანუ ნორმატიული მიდგომა სამართალს აღიქვამს, როგორც სახელმწიფოს მიერ დაგენილ ზოგადსავალდებულო ნორმათა ერთობლიობას, რომლებიც უზრუნველყოფენ საზოგადოებრივი ურთიერთობების იურიდიულ (სამართლებრივ) რეგულირებას და რომლებიც დაცულია სახელმწიფოს მიერ. მათი არსებობა დაკავშირებული ადამიანების ნებელობასთან, არის პოზიტიური და ნორმატიული ხასიათის, ვინაიდან იურიდიულად გაფორმებულია სხვადასხვა სამართლებრივ აქტებში და საჯაროა.

ბუნებითი მიდგომა სამართალს განიხილავს როგორც უფრო რთულ საზოგადოებრივ მოვლენას, რომელიც აღმოცენდა ადამიანისა და საზოგადოების ბუნებრივ წიაღში და დაკავშირებულია ადამიანის თანდაყოლილ, ბუნებრივ და ობიექტურად არსებულ უფლებებთან: დაბადებიდან იყოს თავისუფალი, ხელშეუხებელი, ადამიანური ღირსების მატარებელი, თვითონ განაგოს საკუთარი ბედი, ფლობდეს საკუთრებას და ა.შ. ბუნებითი სამართალი, რომლის ძირითადი პოსტულატები დღეს ითვლება ზოგადსაკაცობრიო ღირებულებებად პოზიტიურ სამართალთან მიმართებაში გარკვეულწილად ატარებს სამართლებრივი იდეალის სახეს, რომელიც უფრო მაღლა დგას ვიდრე სახელმწიფო და მისი კანონები. მაგრამ რეალობა არც ასე მარტივია. ადამიანებს გააჩნიათ საკუთარი პირადი ან ჯგუფური, კორპორაციული ან კლასობრივი, ეკონომიკური, პოლიტიკური თუ რელიგიური ინტერესები. სამართალი ემსახურება პირველ რიგში მათ ინტერესებს, ვისაც აქვს უფლება საზოგადოებას დაუწესოს ქცევის წესები, სადაც აბსოლუტურად შეუძლებელი მოიძიო ყველასთვის მისაღები და ყველასთვის სამართლიანი ნორმები. ბუნებითი სამართალი დაკავშირებულია სამართლის შინაარსთან და მის ღირებულებებთან, ხოლო პოზიტიური სამართალი - რეალურ დროსა და სივრცესთან.

როგორც უკვე ავღნიშნეთ, სამართალი წარმოადგენს სოციალურ ურთიერთობათა მართვის სისტემას, რომელიც ატარებს ნორმატიულ ხასიათს, არის ფორმალურად განსაზღვრული⁵¹ და იძულებით უზრუნველყოფილი. როგორც სავინი განმარტავდა, “სამართალი არის ინდივიდის მოქმედების ფარგლებისა და, ამგვარად, მისი თავისუფალი სივრცის განმსაზღვრელი წესი”.⁵² ზნეობისა და ტრადიციების მსგავსად, სამართალიც შედგება ქცევის მრავალჯერადი გამოყენების წესებისაგან, რომელთა მიზანს ადამიანის ანტი-სოციალური ქცევის თავიდან აცილება და ინდივიდის პირადი თავისუფლების უზრუნველყოფა წარმოადგენს. მაგრამ მათგან განსხვავებით, აუცილებელ შემთხვევებში, სამართალი იყენებს სახელმწიფო იძულებას და იურიდიულ პასუხისმგებლობას.

⁵¹ *ჩუ. ნედენბა სახელმწიფოს მიერ დღევანდელ ნორმებისაგან (ქცევის წესებისაგან). რომლებიც თავმოყრილია სამართლებრივ აქტებში რიგიანობა კონსტიტუცია, კანონები, კოდექსები და სხვა. (ავტ. კომენტარი)*

⁵² *ib. K. Savigny, Band 1, 1840. პარ. 52. გვ. 332*

§2. სამართლის პრინციპები და ფუნქციები

სამართლის პრინციპი (ლათინური "Principium") წარმოადგენს საწყისს და ფუძემდებლურ იდეას, დებულებას, რომელშიც აისახება სამართლის არსი და მიზანი საზოგადოებაში. სამართლის პრინციპი მის პოლიტიკურ, ეკონომიკურ, იდეოლოგიურ საფუძვლებს წარმოაჩენს. ისინი იყოფა ზოგად-სამართლებრივ, დარგობრივ და დარგთაშორის პრინციპებად.

სამართლის ზოგად პრინციპებად მოიაზრება: კანონიერება, კანონისა და მართლმსაჯულების უზენაესობა, დემოკრატიულობა, კანონის წინაშე თანასწორობა, ჰუმანიზმი, სამართლიანობა, უფლებებისა და მოვალეობების ერთიანობა, პიროვნებასა და სახელმწიფოს შორის პასუხისმგებლობის ურთიერთმონაცვლეობა, პასუხისმგებლობისა და ბრალის ურთიერთკავშირი. კანონიერება და კანონის უზენაესობა ერთმანეთთან ძალიან ახლოს მდგომი პრინციპებია. ნებისმიერი ინდივიდი თუ ორგანიზაცია ვალდებულია იმოქმედოს მხოლოდ კანონის ფარგლებში, განსაკუთრებით იძულების გამოყენების შემთხვევაში. ვერავითარი „კეთილი მიზანი“ ვერ გაამართლებს კანონის მცირე დარღვევასაც კი; მართლმსაჯულების უზენაესობასთან დაკავშირებით ხაზი უნდა გაესვას იმ გარემოებას, რომ იგი უზრუნველფეს ადამიანის უფლებებისა და თავისუფლებების მართლმსაჯულების მეშვეობით. საქართველოს კონსტიტუციის მე-13 მუხლის 3.2 განმარტავს, რომ: "თავისუფლებების აღკვეთა ან პირადი თავისუფლების სხვაგვარი შეზღუდვის შეფარდება დასაშვებია მხოლოდ სასამართლოს გადაწყვეტილებით". სამართლის განვითარების მრავალსაუკუნოვანმა პრაქტიკამ ჩამოაყალიბა შემდეგი იურიდიული აქსიომატური პრინციპები:

- კანონს არა აქვს უკუქცევითი ძალა;
- არავის აქვს თვითგანსჯის უფლება;
- ერთი დანაშაულისათვის დამნაშავეს შეიძლება დაეკისროს მხოლოდერთი სასჯელი.

დემოკრატიულობა, როგორც სამართლის პრინციპი დაკავშირებულია ადამიანების მონაწილეობასთან საზოგადოებრივ საქმეების მოწესრიგებაში. ადამიანის უფლებები და თავისუფლებები, სახელმწიფო მექანიზმის საქმიანობის გამჭვირვალობა, პოლიტიკური პლურალიზმი და თავისუფალი არჩევნები, ისევე როგორც კანონის უზენაესობა წარმოადგენენ დემოკრატიულობის, როგორც პრინციპის ელემენტებს;

კანონის წინაშე თანასწორობა ფაქტიურად კონსტიტუციურ ნორმას წარმოადგენს. საქართველოს კონსტიტუციის მე-14 მუხლი განმარტავს, რომ „ყველა ადამიანი დაბადებით თავისუფალია და კანონის წინაშე თანასწორია განურჩევლად რასისა, კანის ფერისა, ენისა, სქესისა, რელიგიისა, პოლიტიკური და სხვა შეხედულებებისა, ეროვნული, ეთნიკური და სოციალური კუთვნილებისა, წარმოშობისა, ქონებრივი და წოდებრივი მდგომარეობისა, საცხოვრებელი ადგილისა“;

ზოგადად ჰუმანიზმი ქვეყნის კანონმდებლობის ზნეობრივ საფუძველს უნდა წარმოადგენდეს. პირის უკანონო დაკავება, უკანონო ფიზიკური თუ მორალური იძულება, წამება დემოკრატიული ქვეყნისთვის მიუღებელ და აკრძალულ ქმედებებს წარმოადგენს. სიმბოლურია, რომ საერთაშორისო სამართლის ერთ-ერთ უმნიშვნელოვანეს დარგს ჰუმანიტარული სამართლი წარმოადგენს.

სამართლიანობა ადამიანის ყოფიერების უმნიშვნელოვანესი და ურთულესი მიზანია. მაგრამ სამართალს არ ძალუძს ყოველთვის დაიცვას სამართლიანობის პრინციპი, ვინაიდან სამართლის ნორმები და აქტები ხშირად შეიცავენ შეზღუდვებს, რომლებიც შეიძლება ვერ პასუხობენ ჰუმანიზმისა და სამართლიანობის პრინციპებს, თუმცა სრულიად აუცილებელია სამართლის პრაქტიკული მიზნებიდან გამომდინარე.

უფლებებისა და ვალდებულებების ერთიანობა დაკავშირებულია მათ შორის გარკვეული ბალანსის არსებობასთან. ზოგადად, ყოველგვარი უფლება უნდა გაწონასწორებული იქნეს შესაბამისი ვალდებულებით (მოვალეობით) და პირიქით. ამასთან, სახელმწიფოსა და ადამიანს შორის ურთიერთსაანაცვლო პასუხისმგებლობა გულისხმობს, რომ ნებისმიერი დემოკრატიული ქვეყნის კანონმდებლობამ და კონსტიტუციამ უნდა უზრუნველყოს როგორც სახელმწიფოს უფლებები და ვალდებულებები ადამიანის (მოქალაქის) მიმართ, ისე პირუკუ. სამართლის ყოველ სუბიექტს აქვს უფლება თავისუფლად ისარგებლოს მინიჭებული უფლებებითა და ერთდროულად აკისრია დავის-რებული მოვალეობების განხორციელების ვალდებულება.

და ბოლოს, **პასუხისმგებლობასა და ბრალს შორის კავშირი**: ადამიანს შეიძლება დაეკისროს იურიდიული პასუხისმგებლობა მხოლოდ იმ შემთხვევაში თუ მისი ბრალი დადგენილი და დამტკიცებული იქნა უფლებამოსილი ორგანოს ან თანამდებობის პირის მიერ.

როგორც უკვე აღინიშნა, სამართლი ზოგადი პრინციპები სამართლის ყველა დარგისთვის არის დამახასიათებელი, მაგრამ თითოეულ მათგანს, რა თქმა უნდა აქვს საკუთარი, მისთვის შესაფერისი და საჭირო პრინციპები. მაგალითად, სისხლის სამართლის უმნიშვნელოვანეს პრინციპს წარმოადგენს „უდანაშაულობის პრეზუმპცია“, სამოქალაქო სამართალში - „ზიანის ანაზღაურება“ პრინციპი, ადმინისტრაციულ სამართალში - „მომეტებული პასუხისმგებლობის“ პრინციპი და ა.შ.

ამასთან, სამართლის რამოდენიმე დარგს შეიძლება გააჩნდეს საერთო პრინციპები. ასე მაგალითად, სამოქალაქო-საპროცესო სამართალს და სისხლის სამართლის საპროცესო ისეთი საერთო პრინციპები, როგორიცაა „საჯაროობა“ ან „შეჯიბრებითობა“.

სამართლის ფუნქციის არსის აღსაქმელად საჭიროა პასუხი გავცეს კითხვას: - რა დანიშნულება აქვს სამართალს საზოგადოებრივ ცხოვრებაში და რა არის მისი იმპლემენტაციის ძირითადი მიზნები? იურიდიულ ლიტერატურაში თქვენ შეიძლება შეხვდეთ სამართლის სხვადასხვა ფუნქციებს: სოციალური ურთიერთობების რეგულირება, ზნეობრივი დებულებების

(სტანდარტების) ჩამოყალიბება, სოციალური სამართლიანობის მხარდაჭერა, სატატუს-კვოს შენარჩუნება, საზოგადოებრივი წესრიგის უზრუნველყოფა და ასე შემდეგ. ვფიქრობთ, რომ ყველა ზემოთ ჩამოთვლილი ფუნქციები შეიძლება გავაერთიანოთ სამ ძირითად ფუნქციაში:

1. **რეგულირების ფუნქცია** შესანიშნავად წარმოაჩენს სამართლის, როგორც მმართველობის ძირითადი ინსტრუმენტის არსს. მისი მეშვეობით ხდება გარკვეული ქცევის სტანდარტების დადგენა, არსებული ან საჭირო მდგომარეობის შენარჩუნება, შეძლებისდაგვარად, სოციალური სამართლიანობის უზრუნველყოფა. ეს ყველაფერი ხორციელდება სამართალურთიერთობების მონაწილეებისთვის გარკვეული უფლებების მინიჭებით და ვალდებულებების დაკისრებით. სამართალი არა მარტო ანიჭებს უფლებებს ფიზიკურ და იურიდიულ პირებს, არამედ გარკვეულ და მნიშვნელოვან ვალდებულებებსაც, როგორიცაა სამშობლოს დაცვა, გადასახადების გადახდა, კანონის მოთხოვნათა დაცვა, სამუშაო დისციპლინის დაცვა, სახელშეკრულებო ვალდებულებების შესრულება და სხვა.
 2. **დაცვის ფუნქცია** უზრუნველყოფს საზოგადოებრივი წესრიგისა და უსაფრთხოების, აგრეთვე ინდივიდის თუ იურიდიული პირის არამართზომიერი ქცევისაგან დაცვას სამართალდამცავი ორგანოების მიერ იძულებითი ზომების გამოყენებისა და იურიდიული პასუხისმგებლობის დაკისრების გზით.
 3. როდესაც ინდივიდი მოქმედებს მართლზომიერად, არავის არა აქვს უფლება მის მიმართ გამოიყენოს იძულებითი ზომები. თუ ინდივიდის ქცევა არ არის მართლზომიერი, მაშინ იძულების გამოყენების აუცილებლობის საკითხი შეიძლება მართლაც დადგეს, მაგრამ იმის გადაწყვეტა, შეიცავს თუ არა ესა თუ ის ქმედება სამართალდარღვევის ან მით უმეტეს დანაშაულის ნიშნებს ანუ ქმედების შეფასების უფლებამხოლოდ სამართალს გააჩნია, რისთვისაც გამოიყენება უამრავი ნორმები და პროცედურები.
- ზემოთ აღნიშნულის გათვალისწინებით სამართლის ფუნქციები შეიძლება განვსაზღვროთ, როგორც *„სახელმწიფოსა და საზოგადოების ამოცანების განხორციელების მიზნით საზოგადოებრივ ურთიერთობებზე სამართლებრივი ზემოქმედების ძირითადი მიმართულებები...“*⁵³

⁵³ იხ. ჯ. ზეველიანი, სამოქალაქო სამართლის ფუნქციები, თბილისი 1995 წ.

§3. სამართლებრივი რეგულირების საგანი და მექანიზმი

წინა პარაგრაფში აღინიშნა სამართლებრივი რეგულირების, როგორც სამართლის ფუნქციის მნიშვნელობა. მოკლედ დავახასიათოთ სოციალური ურთიერთობების სამართლებრივი მოწესრიგების არსი, საგანი და მისი განხორციელების მექანიზმი.

სამართლებრივი რეგულირების არსი კარგად არის წარმოჩენილი მის ცნებაში, როგორც „სხვადასხვა სამართლებრივი (იურიდიული) საშუალებების მეშვეობით ადამიანის ქცევაზე და სოციალურ ურთიერთობებზე მიზანმიმართულ ზემოქმედება“. სამართლებრივი პრაქტიკის განვითარების ისტორია ნათლად გამოჰყოფს იმ სოციალური ურთიერთობები ჯგუფებს, რომლებიც ზოგადად წარმოადგენენ სამართლებრივი მოწესრიგების ობიექტს:

1. ურთიერთობები, რომლებიც დაკავშირებულია საზოგადოებაში სხვადასხვა სახის სიკეთის ურთიერთგაცვლასთან, როგორიცაა: ქონება, შრომა. საზოგადოება დაინტერესებულია იმაში, რომ ქონებრივი ურთიერთობები და ანაზღაურებადი შრომა სამართლებრივად და რაც შეიძლება სამართლიანად იქნას მოწესრიგებული;
2. ურთიერთობები, დაკავშირებული სოციალურ და საჯარო მმართველობასთან, მათ შორის, იძულების გამოყენებასთან;
3. ურთიერთობები, რომლებიც უზრუნველყოფენ საზოგადოებრივ წესრიგს და უსაფრთხოებას, რაც თავის მხრივ აუცილებელია საზოგადოებრივი სიკეთისა და ღირებულებების ურთიერთგაცვლისა და სოციალური მმართველობის განხორციელებისათვის.

საზოგადოებრივ ურთიერთობებზე ზემოქმედებას სამართალი ახდენს ისეთი ზოგადი მეთოდების გამოყენებით, როგორიცაა:

- ფიზიკური და იურიდიული პირებისთვის ამა თუ იმ ქმედებების განახორციელების *უფლებების მინიჭება* მაგ., სამართალი ანიჭებს მესაკუთრეს უფლებას, გამოიყენოს, ფლობდეს და განკარგოს მისი ქონება;
- ფიზიკური და იურიდიული პირებისათვის *ვალდებულებების დაკისრება*: მაგ., უძრავი ქონების მესაკუთრე ვალდებულია გადაიხადოს შესაბამისი გადასახადი ასეთის არსებობის შემთხვევაში;
- გარკვეული *შეზღუდვების დაწესება*, რომელთა საფუძველზე სამართლის სუბიექტი ვალდებულია თავი შეიკავოს გარკვეულისა ხის ქმედებებისაგან: მაგ., დამსაქმებელმა თავი უნდა შეიკავოს არასრულწლოვნის ზეგანაკვეთურ სამუშაოზე გამოყენებისაგან.

დემოკრატიულ ქვეყნებში სამართლებრივი რეგულირება ითვალისწინებს ორ ძირითად პრინციპს:

1. **ნებადართულია ყველაფერი, რაც არ არის კანონით აკრძალული ანუ კერძო ავტონომიის პრინციპი:**

ქვეყნის აღნიშნული სახე ძირითადად გამოიყენება კერძო სამართლის ისეთ

დარგებში, როგორიცაა სამოქალაქო სამართალი, ბიზნეს სამართალი, შრომის სამართალი;

2. ნებადართულია ყველაფერი, რაც დაშვებულია კანონით ანუ კანონიერების პრინციპი:

გასაგებია, რომ ასეთი პრინციპი გამოიყენება იმ საჯარო სამართლის სფეროში. შესაბამისად მაგ., პოლიციის ოფიცერს არა აქვს უფლება განახორციელოს რაიმე მოქმედება, რომელიც არ არის გათვალისწინებული კანონით, პროცესუალური ნორმებით ან სამსახურებრივი ინსტრუქციებით და ბრძანებებით.

რაც შეეხება სამართლებრივი რეგულირების მექანიზმს, იგი დაკავშირებულია სამართლის ნორმებთან, ნორმატიულ აქტებთან, სამართალშეფარდების და სამართლის ნორმის განმარტების აქტებთან, იურიდიულ ფაქტებთან, სამართლებრივ შეგნებასა და სამართლის რეალიზაციის არსებულ პრაქტიკასთან. სწორედ მათი მეშვეობით სახელმწიფო და ხელისუფლება ზოგადად ახორციელებს საზოგადოებრივი ურთიერთობების სამართლებრივ რეგულირებას.

მოკლედ დავახასიათოთ ისინი:

- სამართლის ნორმა სამართლებრივი რეგულირების საფუძველი დაძირითადი საშუალება. ნორმა არის ქცევის ის იდეალური წესი, რომლის განხორციელებას მოითხოვს სამართალი. ნორმა განსაზღვრავს რომელი ქმედება წარმოადგენს მართლთხომიერ ქცევას და რომელი არა;
- სამართლებრივი ნორმატიული აქტები, შეიცავენ სამართლის ზოგადი ხასიათის დროებით ან მუდმივ მოქმედების ნორმებს;
- სამართლის ნორმათა განმარტების აქტების მეშვეობით უფლებამოსილი ორგანო იძლევა ნორმის შინაარსის და მიზნის განმარტებას (მაგ., უზენაესი სასამართლოს პლენუმის აქტები ან საქართველოს საკონსტიტუციო სასამართლოს აქტები);
- იურიდიული ფაქტების საფუძველზე ხდება სამართალურთიერთობის წარმოშობა, შეცვლა ან შეწყვეტა;
- სამართალშეფარდებითი აქტების მეშვეობით ხდება სოციალურ ურთიერთობათა მოწესრიგება მიღებული კანონების საფუძველზე ანუ სამართლის პრაქტიკული რეალიზაცია;

თავისთავად სამართლებრივი შეგნება და სამართლის განხორციელების რეალური პრაქტიკა სამართლებრივი რეგულირების ზოგად, არამატერიალურ საშუალებებს წარმოადგენენ, თუმცა სწორედ ისინი განაპირობებენ ამა თუ იმ ქვეყანაში სამართლებრივი რეგულირების ეფექტურობას.

თავი VII

სამართლის სისტემები

§1. სამართლის სისტემის არსი და სახეები

სხვადასხვა ქვეყნებში სამართლის წარმოშობა და განვითარება წარიმართა მსგავსი ისტორიული პროცესების ზეგავლენით, რომელთა საფუძველზე შემდგომში ჩამოყალიბდა სამართლის ესა თუ ის „ოჯახი“. ასე მაგალითად, რომაულ-გერმანული სამართლის სისტემას საფუძვლად დაედო ევროპული ქვეყნების საერთო კულტურა, ხოლო საერთო სამართლის - დიდი ბრიტანეთის ისტორიული განვითარების თავისებურებები. რელიგიური სამართალი ეფუძნება რელიგიურ დოგმებს და ტრადიციებს, განსაკუთრებით კერძო სამართლებრივ ურთიერთობებში, ხოლო სოციალისტური სამართლის შემთხვევაში კომუნისტური იდეოლოგია არის ის საერთო ზედნაშენი, რომელიც ძირეულად ცვლის ამა თუ იმ ქვეყანაში ტრადიციულად მოქმედი სამართლებრივ სისტემის მიზნებს და სოციალურ დატვირთვას.

სხვადასხვა ქვეყნების სამართლის სისტემების ერთ სამართლებრივ ოჯახში გაერთიანებას საფუძვლად უდევს:

- საერთო გენეზისი, როგორც საერთო ისტორიული განვითარების შედეგი (საერთო სამართლებრივი პრინციპები და ტრადიციები, საერთო წინარე სახელმწიფოს არსებობა);
- სამართლის ერთგვაროვანი წყაროები (კანონები, სასამართლო პრეცედენტები, სასამართლო გადაწყვეტილებები);
- სამართლის სისტემების ერთგვაროვანი სტრუქტურული დაყოფა;
- სოციალური ურთიერთობების მართვის საერთო პრინციპები (მაგ. სამართლის სუბიექტის თავისუფლება - ერთ შემთხვევაში, რელიგიური დოგმები მეორე და სოციალუსტური იდეოლოგია მესამე შემთხვევაში);
- სამართლებრივი ტერმინების, დეფინიციების, კლასიფიკაციების, სამართალ-შემოქმედებითი ტექნიკის ერთგვაროვნობა.

სამართლის ოჯახებს ახასიათებთ სამი ტიპის სამართლის წყაროები ნორმატიული აქტების, სასამართლო პრეცედენტებისა და ჩვეულებების სახით, თუმცა მათი ურთიერთშეფარდებითობა და პროპორციულობა სამართლის სხვადასხვა ოჯახებში რა თქმა უნდა განსხვავებულია:

ა) ის ქვეყნები, სადაც სამართლის კოდიფიკაცია და ზოგადად კანონმდებლობა სამართლის ძირითად წყაროს წარმოადგენს ქმნიან რომაულ-გერმანული სამართლის სისტემას (ოჯახს);

ბ) ის ქვეყნები, სადაც სამართლის ძირითად წყაროს სასამართლო პრეცედენტი წარმოადგენს - შედიან საერთო სამართლის ოჯახში;

გ) არიან ქვეყნები, სადაც სამართალი ეფუძნება რელიგიურ დოგმებსა და პოსტულატებს ან გარკვეულ იდეოლოგიას, რაც მათი რელიგიური ან სოციალისტური სამართლის სისტემებში გაერთიანების საფუძველს წარმო-

ადგენს.

სწორედ ამ ნიშნების საფუძველზე ცნობილი მეცნიერი რენე დავიდმა გამოიჩინა *რომაულ-გერმანული, საერთო, რელიგიური, სოციალისტური და ჩვეულებითი*⁴⁴ სამართლებრივი სისტემები („ოჯახები“).

არსებობს სამართლის ოჯახების სხვა კლასიფიკაციებიც, რომლებიც შეიძლება ძირითადად არ განსხვავდებიან რენე დავიდის კლასიფიკაციისაგან, თუმცა ასახავენ ავტორისეულ ხედვას სამართლის ოჯახებთან დაკავშირებით, მაგალითად რომაული, გერმანული, სკანდინავიური, ანგლო-ამერიკული, შორეული აღმოსავლეთის (ჩინური და იაპონური), ისლამური, ჰინდუს, აგრეთვე აფრიკულ სამართლებრივი სისტემების სახით.

ჩვენი აზრით, უფრო მართებულია ჩინური და იაპონური სამართლის სისტემების განვიხილვა ცალ - ცალკე ან როგორც რომაულ - გერმანული სამართლის სისტემის ნაწილი, მაგრამ არა როგორც შორეული აღმოსავლეთის ცალკე აღებული სამართლებრივი ოჯახის სახით.

ჩინეთის სამართლის განვითარება ხდებოდა კონფუციანიზმის⁴⁵ და ლეგისტების მიმდევართა დაპირისპირების პირობებში, მათ შორის ჩინეთის მმართველი დინასტიების მხრიდან. გასული საუკუნის 20-იან წლებში, ჩან-კაი-შის მმართველობის პერიოდში ჩინეთში მოხდა გერმანული და შვეიცარიული სამართლის რეცეფცია, ხოლო 1949 წლიდან, კომუნისტური იდეოლოგიამ ზედნაშენის სახით უზრუნველყო კომუნისტურ იდეოლოგიაზე დაფუძნებული სამართლის სისტემის ჩამოყალიბება ჩინეთში.

იაპონური სამართალი თავის მხრივ საუკუნეების განმავლობაში თვითონ განიცდიდა ჩინური კულტურისა და სამართლის ზეგავლენას, თუმცა მე-20 საუკუნეში ჩინეთის მსგავსად გერმანული სამართლის გავლენის ქვეშ მოექცა, რასაც მეორე მსოფლიო ომის შემდეგ დაერთო ამერიკული საერთო სამართლის ზემოქმედებაც. როგორც ოდა მიუთითებს: „იაპონური სამართალი არის რომაულ-გერმანული სამართლის ოჯახის ნაწილი ამერიკული სამართლის გარკვეული ელემენტებით“⁴⁶

სახელმწიფოთა ისტორიული განვითარების განსხვავებული გარემოებების შედეგად ბევრ ქვეყანაში ერთდროულად მოქმედებენ სხვადასხვა სამართლის სისტემები, მაგალითად, რომაულ - გერმანული და საერთო სამართალი, რომაულ-გერმანული და კანონიკური ან ისლამური სამართალი, საერთო სამართალი და ისლამური სამართალი, ან სხვა ქვეყნის სამართლის სისტემა, ქვე-სისტემა ან ნორმატიული აქტივი კი (მაგ. ე.წ. ნაპოლეონის სამოქალაქო კოდექსი). ასე მაგალითად, ბალტიისპირეთის ქვეყნებში რომაულ-გერმანული სამართლის ჰოლანდიური ქვე-სისტემა გამოიყენება. თურქეთში, რომელიც სეკულარულ ქვეყანას წარმოადგენს, ძირითადად მოქმედებს შვეიცარიული სამართალი, რომელიც თავის მხრივ გერმანული და ფრანგული

⁴⁴ იხ. რენე დავიდი. თანამედროვეობის ძირითადი სამართლებრივი სისტემები, ზონა კაუზა, 2010წ.

⁴⁵ კონფუციის მოძღვრება დამახასიათებელია „კონსოხური პარამონისა“ და ძველი ადამიკისა და ტრადიციების სუპრემაციით (ვეტკომენტარი)

⁴⁶ იხ. Oda, Japanese Law, გ.296, 1992

სამართლებრივი სისტემების ნაზავს წარმოადგენს.

არიან ქვეყნები, სადაც მოსახლეობის სხვადასხვა კატეგორიების მიმართ გამოიყენება სხვადასხვა სამართლის სისტემები. მაგალითად:

- ეგვიპტეში რომაულ-გერმანულ სამართლის ფრანგული (ნაპოლეონის) ტიპის სამართალი გამოიყენება არამუსლიმი პირების მიმართ;
- ინდონეზიაში, რომელიც ჰოლანდიის ყოფილ კოლონიას წარმოადგენს, გამოიყენება რომაულ-გერმანული სამართლის სისტემა და ე.წ. ადათი;
- ნიგერიაში ძირითადად მოქმედებს საერთო სამართალი, მაგრამ ქვეყნის ჩრდილო სტატებში, სადაც მოსახლეობის უმრავლესობას მუსლიმები წარმოადგენენ ასევე მოქმედებს შარიათის წესები;
- ბანგლადეშში და მალაიზიაში შარიათი მოქმედებს მხოლოდ მუსლიმებთან მიმართებაში;
- პაკისტანში ისლამური სამართალი ძირითადად სამემკვიდრეო სამართალში გამოიყენება;
- ინდოეთი სამართლის ჰიბრიდულ ფორმას იყენებს. როგორც ინგლისის ყოფილი კოლონია, ინდოეთში ხდება რომაულ-გერმანული, საერთო სამართლის, ჩვეულებითი და რელიგიური სამართლის შერეული ფორმის აპლიკაცია. შესაბამისად, ქრისტიანების, მუსლიმების და ინდუისტების მიმართ მოქმედებს განსხვავებული კოდექსები. ამასთან ინდოეთის უმაღლესი სასამართლოს და სხვა მაღალი ინსტანციის სასამართლოების გადაწყვეტილებები სავალდებულოა უფრო დაბალი ინსტანციის სასამართლოებისათვის. სამართლის ძირითად წყაროდ ინდოეთში კანონი გვევლინება და ინგლისისაგან განსხვავებით ინდოეთში მოქმედებს საკონსტიტუციო სასამართლო.

§2. სამართლის რომაულ-გერმანული სისტემა

სამართლის რომაულ-გერმანული სისტემა, რომელიც გავრცელებულია საქართველოში, კონტინენტურ ევროპაში, თურქეთში, რუსეთში, ლათინურ ამერიკაში, სამხრეთ კორეაში, იაპონიაში და სხვა ქვეყნებში, წარმოიშვა ჩვ.წლ.-მდე მეხუთე საუკუნეში (დაახლოებით 450 წელს), რასაც უკავშირებენ ცნობილ თორმეტ ტაბულას, ხოლო შემდგომში, 534 წელს ე.წ. "corpus juris civilis" ანუ სამოქალაქო სამართლის კრებულის მიღებას.

ევროპაში რომაულ - გერმანული სამართალი გამოჩნდა XII-XIII ს.ს. რომაული სამართლის რეცეფციის შედეგად რომლის ხელშემწყობ გარემოებებზე უნდა ჩაითვალოს ევროპულ ქვეყნებში ხელოსნობის, ვაჭრობის და ზოგადად ქალაქების განვითარება, როდესაც პატრიმონიული ფეოდალური ურთიერთობებმა ნელა-ნელა ადგილი დაუთმო საბაზრო ურთიერთობებს, ისევე როგორც განათლების, ხელოვნების და კულტურის განვითარება და გავრცელება. სწორედ ევროპული უნივერსიტეტები გახდნენ რომაული

სამართლის რეცეპციის ანუ გადმოტანის ინიციატორები, ვინაიდან მათი პროფესურა და სტუდენტები ორიგინალში სწავლობდნენ რომაული სამართლის ძეგლებს და შემდგომში ხელს უწყობდნენ რომაული წესების დამკვიდრებას ევროპის სინადვილეში. შედეგად, რომაულ - გერმანულ სისტემას ხშირად „უნივერსიტეტების სამართალს“ უწოდებენ.

XIII საუკუნეში სამართლის რომაულ-გერმანული სისტემა გასცდა გერმანიის ფარგლებს და XVI-XVII საუკუნეებში მისი ევროპაში დამკვიდრება დამთავრდა.

რომაულ-გერმანული სამართლის სისტემას ახასიათებს:

- ა) სამართლის დაყოფა საჯარო და კერძო სამართლად;
- ბ) სამართლის დაყოფა სამართლის დარგებად;
- გ) სამართლის წყაროების ერთიანი იერარქიული სისტემა;
- დ) კანონის, როგორც სამართლის ძირითადი წყაროს სუპრემაცია;
- ე) კონსტრუქციის უზენაესობა;
- ვ) კანონქვემდებარე აქტების მომეტებული მნიშვნელობა.

აღნიშნული სამართლის ოჯახის მთავარ დამახასიათებელ ნიშანს წარმოადგენს კანონი, როგორც სამართლის ძირითადი წყარო, განსხვავებით საერთო სამართლის სისტემისაგან, სადაც ძირითად წყაროს სასამართლო პრეცედენტი წარმოადგენს. სამართლის ნორმები ხასიათდება მკაცრი იერარქიულობით და მათი შეფარდება და გამოყენება საშუალებას აძლევს კანონმდებელს მოახდინოს აუცილებელი ზემოქმედება სოციალურ ურთიერთობებზე და საჭიროების შემთხვევაში შეცვალოს ისინი, ხოლო სასამართლოში საქმის განხილვა წარმოადგენს სამართლებრივი ნორმების შესაბამის იურიდიულ ფაქტებთან მისადაგების პროცესს.

როგორც უკვე აღვნიშნეთ ზოგიერთი მეცნიერი სამართლის ოჯახების კლასიფიკაციაში არ იყენებს ტერმინებს „რომაულ-გერმანული“ და „საერთო სამართალი“, არამედ განიხილავენ დამოუკიდებლად გერმანულ, რომაულ, ჩრდილოეთის (სკანდინავიურ), ანგლო-ამერიკულ, შორეული აღმოსავლეთის, რელიგიური სამართალის ოჯახებს.⁵⁷

სამართლის გერმანულ ოჯახში იგულისხმება გერმანული, ავსტრიული და შვეიცარიული სამართლის სისტემები, რომლებსაც ახასიათებთ მსგავსი სამართლის წყაროები, მარლთმსაჯულების სისტემა და სასამართლო პრაქტიკა. გერმანული სამართალი ყველაზე ახლოს დგას რომაული სამართლის სისტემასთან, შედარებით ნაკლებად სკანდინავიურ სამართალთან და მნიშვნელოვნად განსხვავდება სოციალისტური სამართალისაგან, რაც ამ უკანასკნელის ეკონომიკური და იდეოლოგიური განსაკუთრებული მახასიათებლებით არის განპირობებული.

როგორც ჰ.კიოტსი მიუთითებს: „რომის სამართლის რეცეპცია გერმანულ სამართალში მოხდა შედარებით გვიან ანუ მე-15 საუკუნეში, თუმცა

⁵⁷ იხ. ჰ.კიოტსი, უ. მაუნსი, პ.კინკლერ ფონ მორენფელსი «Международное Частное Право и Сравнительное Правоведение», М. 2001 გვ., აგრეთვე ჰ.კიოტსი «Introduction to Comparative Law», 1995

განხორციელდა გაცილებით სწრაფად ვიდრე საფრანგეთში, რაც განპირობებული იყო ფეოდალური დაქუცმაცებულობით, კაიზერის ანუ ცენტრალური ხელისუფლების სისუსტით, საერთო გერმანული სამოქალაქო სამართლისა და ერთიანი სასამართლო სისტემის არარსებობით. ასეთ გარემოებებში, არსებული სამართლებრივი ვაკუუმი გერმანულ სამართალში სწრაფად შეავსო რომის სამართალმა. გარდა ამისა, აღსანიშნავია სხვა ხელშემწყობი გარემოებებიც. ერთის მხრივ, ეს იყო *imperium romanum* ანუ წმინდა რომის იმპერიის სამართალი, რომლის იმპლემენტაცი ქმნიდა გარკვეულ ასოციაციებს გერმანიის მეფეებისათვის რომის კეისრებთან შემხებლობასთან დაკავშირებით, ხოლო მეორეს მხრივ, წმინდა პრაქტიკული და უტილიტარული სარგებელი მათთვის, ვინც გათვიცნობიერებული იყო რომის სამართალში. ისინი, როგორც წესი სამართალს ეუფლებოდნენ ჩრდილოეთ იტალიის უნივერსიტეტებში, რის შედეგად ისინი სარგებლობდნენ უპირობო უპირეტესობით დასაქმებისას. რომის სამართლის რეცეპცია კიდევ უფრო დაჩქარდა მას შემდეგ, რაც უნივერსიტეტებში დაიწყო რომის სამართლის შესწავლა და შემდეგი ორი საუკუნის განმავლობაში ჩამოყალიბდა გარკვეული სიმბიოზი რომაული და ადგილობრივი მოქმედი გერმანული სამართლისა".⁵⁸

რომაული სამართლის ოჯახში გაერთიანებული სამართლებრივი სისტემები მოქმედებენ საფრანგეთში, ბელგიაში, ლუქსემბურგში, კვებეკის პროვინციაში (კანადა), ლუიზიანას შტატში (აშშ), იტალიაში, რუმინეთში, ნიდერლანდებში, ესპანეთში და პორტუგალიაში და ნაპოლეონის კოდექსის ოჯახის სახელითაც არიან ცნობილნი.

რომის სამართლის გავრცელება თანამედროვე საფრანგეთის ტერიტორიაზე დაიწყო გალების ქვეყნიდან, რომელიც რომის იმპერიის პროვინციას წარმოადგენდა. 476 წელს, დასავლეთ რომის იმპერიის დაშლის შემდეგაც, რომის სამართლის გავლენა შენარჩუნდა მაშინდელი ფრანკების ქვეყანაში, განსაკუთრებით მის სამხრეთ ნაწილში დაწერილი სამართლის სახით (*droit écrit*), თუმცა ქვეყნის ჩრდილოეთ ნაწილში სამართლის ძირითად წყაროდ ჩვეულება (*droit coutumier*) რჩებოდა. 11-12-ე ს.ს. ჩრდილოეთ იტალიაში რომის სამართლის რენესანსთან ერთად ტულუზისა და მონპელიეს უნივერსიტეტებში დაიწყო *corpus juris*-ის შესწავლა და შესაბამისად მისი გავლენის გაძლიერება მთელი ქვეყნის ტერიტორიაზე, თუმცა გერმანიისაგან განსხვავებით, რომის სამართლის გავრცელებას მეტი წინააღმდეგობა შეხვდა ფრანკი მეფეებისაგან. ჩვეულების მნიშვნელობის გაზრდის მიზნით დაიწყო ჩვეულებების წერილობითი ფორმით კოდიფიცირება, რომელიც დასრულდა დაახლოებით 18-ე საუკუნეში, როდესაც რომაული სამართლის ოჯახს დამატა კიდევ ერთი წყარო - ადამიანის და მოქალაქის უფლებებისა და თავისუფლებების იდეა. საინტერესოა, რომ ნაპოლეონის კოდექსში, რომელიც მიღებულ იქნა 1804 წელს, სახელმწიფოებო სამართალი ძირითადად რომაულ

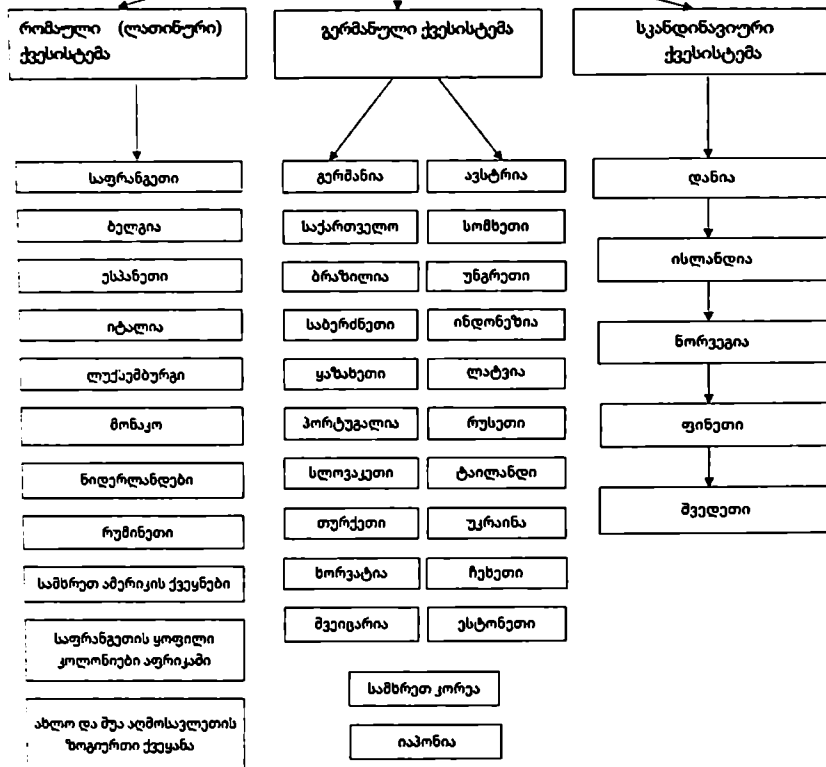
⁵⁸ ჯ. კოლტერი, *Introduction to Comparative Law*, გვ. 132-144, 1995წ.

სამართალს ეფუძნებოდა (*droit écrit*), ხოლო საოჯახო და სამემკვიდრეო სამართალი - ჩვეულებით სამართალს (*droit coutumier*). ნაპოლეონის კოდექსის მნიშვნელობა მდგომარეობს იმაში, რომ მან უზრუნველყო გარკვეული სამართლებრივი თანასწორობა და უფლება ჩაერთული ყოფილიყვნენ ეკონომიკურ საქმიანობაში, განახორციელა ოჯახის სეკურილაზაცია და მისი დაცვა. კოდექსმა მოიპოვა დიდი პოპულარობა მსოფლიოში და ფრანგული კოლონიური სისტემის გავრცელებასთან ერთად გავრცელდა მსოფლიოს ბევრ ქვეყანაში.

რომაულ-გერმანული სამართლის კიდევ ერთ ქვესახეს სკანდინავიური სამართალი წარმოადგენს, რომელიც დღეს-დღეობით მოქმედებს დანიაში, ფინეთში, ისლანდიაში, ნორვეგიაში და შვედეთში. ამ ქვესისტემის არსებობა განპირობებულია აღნიშნულ ქვეყნებს შორის მჭიდრო პოლიტიკური, ეკონომიკური და კულტურული კავშირებით და რომის სამართლის შედარებით სუსტი ზეგავლენით. ისტორიულ ასპექტში სკანდინავიური სამართალის ბაზისს ძველი გერმანული სამართალი წარმოადგენს. მეთორმეტე საუკუნიდან მოყოლებული სკანდინავიურ ქვეყნებში დაიწყო სამართლისა და ჩვეულებების კოდიფიცირება დაწერილი სამართლებრივი აქტების სახით. ამ ქვეყნების კოდექსების შექმნასა და განვითარებაზე უდიდესი ასევე გავლენა იქონია ნაპოლეონის სამოქალაქო კოდექსმა, განსაკუთრებით საოჯახო და სამემკვიდრეო სამართლის სფეროში და გენდერული თანასწორობის გავრცელებაში ჩრდილოეთ ევროპის ქვეყნებში⁹⁹.

⁹⁹ იხ. პ. კოტისი „Introduction to Comparative Law.“, 1995, გვ.გვ. 74-77, 132-135

ქვეყნები, სადაც მოქმედებს სამართლის
რომაულ-გერმანული სისტემა

§3. საერთო სამართლის სისტემა

საერთო სამართალი ანუ ანგლო-საქსონური სამართლის სისტემა წარმოიშვა გაცილებით გვიან ვიდრე რომაულ-გერმანული სამართალი. მიუხედავად იმისა, რომ ორივე სამართლის სისტემას ჰქონდათ ერთიანი რომაული წინამძღვრები, საერთო სამართლის შემთხვევაში რომის სამართლის გავლენა მხოლოდ პირობითია და ეფუძნება რომის ხუთ საუკუნოვან ბატონობას ინგლისში. 11-ე ს. - მდე, ანუ ბრიტანეთში ნორმანების გამოჩენამდე ინგლისში მოქმედებდა ცალკეული მიწათმფლობელების (ლორდების, ბარონების) უამრავი სამართლის სისტემები. ინგლისური სამართლის, როგორც ერთიანი სისტემის რეალური ჩამოყალიბება მოხდა ნორმანების შემოჭრის, ანუ 1066 ცნობილი ჰასტინგსის ბრძოლის შემდეგ. ვილჰელმ I-მა შექმნა ერთიანი სასამართლო სისტემა და შემდეგ, ჰენრი I მეფობის პერიოდში საფუძველი ჩაეყარა ე.წ. „მოგზაური მოსამართლეების“ ტრადიციას, რომელმაც მეფე ჰენრიხ მეორის მეფობის პერიოდში პერმანენტული ხასიათი მიიღო. როგორც მეფის მიერ წარგზავნილი მოსამართლეები, ისინი, რა თქმა უნდა ამკვიდრებდნენ ინგლისში ერთიან სამართლის სისტემას დაქუცმაცებული ფეოდალურ-ვასალური სისტემების საწინააღმდეგოდ.

გარდა ამისა, შუა საუკუნეების ანგლო-საქსონური სამართალი უკვე იცნობდა ნაფიც მსაჯულთა მსგავს ინსტიტუტს ადგილობრივი თავისუფალი თემის წევრების სახით. მეფის ბრძანებით ყველა დასახლებულ პუნქტებში შეირჩა 4-12 საზოგადოებაში ნდობით აღჭურვილი პირი. ისინი ფიცს დებდნენ მეფის მოსამართლის წინაშე, რომ მიაწვდინდნენ ინფორმაციას მძიმე დამაჯილბოვებლის შესახებ, ხოლო შემდგომში მათ მიეცათ უფლება გარკვეული მომაწილეობა მიეღოთ სასამართლო პროცესებში „მრჩევლების“ სახით, რაც განპირობებული იყო სრულიად პრაქტიკული მიზეზით - მათ კარგად იცოდნენ ადგილობრივი წეს-ჩვეულებები, რაც ეხმარებოდა მეფის მიერ წარგზავნილ მოსამართლეებს დავის განხილვაში, თუმცა არ იცნობდნენ სასამართლო პრეცედენტებსა და მეფის ორდონანსს. ჰენრიხ მეორის მეფობის დასასრულისთვის ისინი უკვე გამოთქვამდნენ თავის მოსაზრებებს სისხლის სამართლის საქმეებზეც, მაგალითად, იყო თუ არა პირი დამნაშავე. როგორც ვხედავთ დღევანდელი სასამართლო სისტემის მნიშვნელოვანი ინსტიტუტი, ნაფიცი მსაჯულების სახით თავის განვითარების სათავეებს იღებს ძველ ინგლისურ სასამართლო პროცედურებში. მაგრამ ეს არ არის ყველაზე მნიშვნელოვანი. თანდათანობით მოსამართლის მიერ საქმეზე მიღებული გადაწყვეტილება სავალდებულო ხდება სხვა მოსამართლეებისათვის მსგავს საქმეებთან მიმართებაში. ეს კი სასამართლო პრეცედენტი გახლდათ, რომელიც მალე საერთო სამართლის ყველაზე წონად ნიშან-თვისებად ჩამოყალიბდა.

XII-XV საუკუნეები საერთო სამართლის აყვავებისა და გავრცელების ხანად გვევლინება, თუმცა მეთხუთმეტე საუკუნეში ჩამოყალიბდა მეორე, პარალელური სამართლის სისტემა, ე.წ. „სამართლიანი სამართლის“ სახელით.

ამ დროისათვის ძველი სამართლებრივი ფორმები და ინსტიტუტები ვეღარ პასუხობდნენ ახლადშობილი კაპიტალისტური საბაზრო ურთიერთობების მოთხოვნებს და შეძლებული ფენების წარმომადგენლები ხშირად თვლიდნენ, რომ მეფის სასამართლოებში მათ საქმეზე მიღებული გადაწყვეტილება არ იყო სამართლიანი და ვერ უზრუნველყოფდნენ სამართლიანი კომპენსაციის მიღებას მათთვის მიყენებული ზარალის სანაცვლოდ. მათ გამონახეს მათი ინტერსების დაცვის ახალი საშუალება ლორდ-კანცლერის სასამართლოს სახით. საქმე იმაშია, რომ მეფის სახელზე მიმართულ აპელაციებს უნდა გაეგლო ლორდ-კანცლერის ინსტანცია, რომელიც თანდათანობით თვითონ გახდა საქმის განმხილველი მოსამართლე. მაგრამ, განსხვავებით მეფის სასამართლოსაგან, რომლებიც პირველ რიგში ყურადღებას სასამართლო პროცედურების დაცვას აქცევდნენ, ლორდ-კანცლერის სასამართლო დავის არსის გარკვევას ცდილობდა. აღნიშნული სასამართლოს მიერ დადგენილ კომპენსაციებს „სამართლიანი“ და „შესაფერისი“ საზღაურის სახელი შეიძინა მამინდელ საზოგადოებაში. სამი საუკუნის განმავლობაში ორივე სამართალი მოქმედებდნენ გვერდი-გვერდ 1875 წლამდე, როდესაც სამართლებრივი რეფორმის შედეგად ინგლისელი მოსამართლეები ვალდებული იყვნენ სასამართლო პრაქტიკაში გამოეყენებინათ ორივე სამართლის პრეცედენტები და ნორმები.

ზოგადად, საერთო სამართლის სისტემას ახასიათებს:

- ა) სასამართლო პრეცედენტის, როგორც სამართლის წყაროს სუპრემაცია;
- ბ) სამართალშემოქმედებით სფეროში სასამართლო სისტემის მომეტებული როლი;
- გ) პროცესუალური სამართლის პრიორიტეტი მატერიალურ სამართალზე;
- დ) სამართალი არ არის მკვეთრად დაყოფილი საჯარო და კერძო სამართლად;
- ე) სამართლის დარგების ბუნდოვანი გამიჯვნა;
- ვ) კოდექსების არ არსებობა ან მათი შეზღუდული რაოდენობა.

რომაულ-გერმანული სამართლისაგან განსხვავებით საერთო სამართლის ძირითად წყაროს სასამართლო პრეცედენტები წარმოადგენენ. ამიტომაც, მას ხშირად „მოსამართლეთა სამართალს“ უწოდებენ. სასამართლო პრეცედენტების („ratio dividendi“) დადგენა მხოლოდ მაღალი ინსტანციის სასამართლოს პრეროგატივას წარმოადგენს. პრეცედენტული სამართლის დოქტრინის „Stare decisis“⁴ ფიზიკდით მოსამართლე ვალდებულია გადაწყვიტოს საქმე ისე, როგორც ეს მოხდა უფრო ადრეულ პრეცედენტში. თუმცა, არ უნდა დაგვაიწყდეს, რომ სასამართლო პრეცედენტებსაც ახასიათებთ გარკვეული იერარქია.

ასე მაგალითად:

1. ლორდთა პალატის პრეცედენტი სავალდებულოა ყველა სხვა სასამართლოსათვის;

⁴ „Stare decisis“ (იტალიური „დრე“) (ფიქსირებული)

2. სააპელაციო სასამართლოსთვის სავალდებულოა საკუთარი და ლორდთა პალატის პრეცედენტები (სისხლის სამართლისა და სამოქალაქო საქმეებზე);
3. ე.წ. მაღალი სასამართლო ვალდებულია გაითვალისწინოს ლორდთა პალატის და სააპელაციო პალატის პრეცედენტები;
4. სამეფო (გვირგვინის) და საოლქო სასამართლოები, აგრეთვე მაგისტრატი მოსამართლეები და ტრიბუნალები არ ქმნიან არავითარ პრეცედენტებს, ხოლო თვითონ ვალდებული არიან გაითვალისწინონ ყველა სხვაზემდგომი სასამართლოს სასამართლო პრეცედენტები.

საერთო სამართლის მნიშვნელობით მეორე წყაროს კანონი წარმოადგენს. საინტერესოა პრეცედენტსა და კანონს შორის ურთიერთდმოკიდებულების საკითხი. ერთის მხრივ, კანონს ძალუმს პრეცედენტის გაუქმება. მეორეს მხრივ, მიღებული კანონის რეალიზაცია სწორედ სასამართლო პრეცედენტის მეშვეობით ხდება. ინგლისის სასამართლო პრაქტიკისათვის ცნობილია ბევრი შემთხვევა, როდესაც ინგლისური მართლმსაჯულება „იგნორირებდა“ ამა თუ იმ სტატუტს ან ახდენდა განსხვავებულ ინტერპრეტაციას. ამის საფუძველზე შეიძლება დავადკვნათ, რომ კანონი (სტატუტი) საერთო სამართალში უფრო სამართლის დამატებით, მეორად წყაროს წარმოადგენს. ეს გარემოება წმინდა სტატისტიკურადაც შეიძლება შევფასოთ. დახლოებით ცხრა საუკუნის მანძილზე, ინგლისის პარლამენტმა მიიღო დაახლოებით 40 ათასი აქტი (კანონი), მაშინ როდესაც სისტემატიზებული პრეცედენტების რაოდენობა სამასი ათას აჭარბებს.

ზოგადად, ინგლისური კანონები შეიძლება დავაჯგუფოთ, როგორც საჯარო კანონები, რომლებიც მოქმედებენ მთელი ქვეყნის ტერიტორიაზე და პირთა შეუზღუდავი წრის მიმართ და *კერძო* კანონები, რომლებიც ოპერირებენ შეზღუდულ ტერიტორიაზე და შეზღუდული პირთა წრის მიმართ. გარკვეულ შემთხვევებში პარლამენტი გადასცემს მონარქს, მთავრობას ან მინისტრებს დელეგირებულ უფლებამოსილებებს კანონმდებლობით სფეროში. ამგვარი დელეგირებული უფლებამოსილების უმაღლეს ფორმას წარმოადგენს ე.წ. „ბრძანება საბჭოში“,⁶¹ თუმცა რეალურად იგი ბრიტანეთის მთავრობის გადაწყვეტილებას წარმოადგენს.

საერთო სამართლის უბეღეს წყაროს ჩვეულება წარმოადგენს. სწორედ ჩვეულება წარმოადგენს საერთო სამართლის სამართლებრივ საფუძველს. ბრიტანელი იურისტები ყოველთვის აღნიშნავენ, რომ საერთო სამართალი თავისი შინაარსით ჩვეულებით სამართალს წარმოადგენს. სასამართლო პროცესებში თავიდანვე მონაწილეობდნენ თავისუფალი მეთემეები, რომლებმაც კარგად იცოდნენ ადგილობრივი ჩვეულებები, რომელსაც მეფის მოსამართლეები აუცილებლად ითვალისწინებდნენ თავიანთ გადაწყვეტილებებში. აღნიშნული გადაწყვეტილებები შემდგომში სასამართლო პრეცედენტებად ყალიბდებოდნენ და მათ შექმნაში დიდ როლს სწორედ ადგილობრივი ჩვეულებები

⁶¹ იგულისხმება მისი უდიდებულესობის საბჭო, რომელშიც შედიან მრჩეველებისხვადახვა მინისტრულით. (ავტ. კომენტარი)

თამაშობდნენ. ჩვეულების განსაკუთრებულ სახეს ე.წ. „კონსტიტუციური ჩვეულებები“ წარმოადგენენ, რომლებიც ინგლისის სახელმწიფო მმართველობის მნიშვნელოვანი ტრადიციაა და რომელზედაც საუბარი სახელმძღვანელოს შემდგომ თავებში გვექნება.

ინგლისური სამართლის სპეციფიკა მდგომარეობს არა მარტო განსხვავებულ წყაროებში, არამედ განსხვავებულ მიდგომებში, და სამართლებრივ ტრადიციებში, მაგალითად სახელშეკრულებო სამართლის სფეროში:

- **„Consideration** („შემხვედრი დაკმაყოფილება“), რომლის თანახმად ვალდებულების შესრულების დაპირება კარგავს სავალდებულო ხასიათს თუ არ არსებობს შემხვედრი დაპირება იმ პირის მხრიდან, ვის მიმართ მიცემული იქნა ზემოთ ხსენებული დაპირება. მაგალითად, სახელშეკრულებო სამართალი ევროპაში არ იცნობს მტკიცე ოფერტის (firm offer) დოქტრინას და მისი გამოთხოვა დასაშვებია აქცეპტის მიღებამდე;
- **Mailbox rule** („საფოსტო ყუთის“ წესი), რომლის მიხედვით წერილობითი აქცეპტის მიღებულად ჩასათვლელად საკმარისია აქცეპტის (დოკუმენტის) ჩაშვება საფოსტო ყუთში. ამის საპირისპიროდ, რომაულ-გერმანულ სამართალში აუცილებელია აქცეპტმა (დოკუმენტმა) მიაღწიოს ოფერტის შემთავაზებლამდე;
- **Parol Evidence rule** („ზეპირი ჩვენებების“ წესი), რომელიც ძალიან დიდ და ბუკვალურ მნიშვნელობას ანიჭებს წერილობითი სახით დაფიქსირებულ ჩვენებებს;
- **Privity of Contract** („სახელშეკრულებო კავშირების“ დოქტრინა), რომლის მიხედვით, ხელშეკრულება შემხებლობაშია და წარმოშობს ურთიერთ ვალდებულებებს მხოლოდ ხელშეკრულების მხარეებისათვის;
- **Specific Performance** (რეალური შესრულება, შესრულება ნატურით) სახელშეკრულებო დავაში დაზარალებულის არა აქვს უფლება მოთხოვოს სასამართლოს სახელშეკრულებო ვალდებულებების იძულებით შესრულება, არამედ მხოლოდ მიყენებული ზარალის ანაზღაურება;
- დოქტრინა **Ultra Vires** (კორპორაციის სოციალური პასუხისმგებლობის პრინციპები). საერთო სამართალი ზღუდავს კომპანიის ხელმძღვანელობის წარმომადგენლობით ფუნქციებს და თუ ისინი დადებენ ისეთ გარიგებებს, რომლებიც ცდება კომპანიის მიზნებს, ვალდებულებები წარმოეშობათ არა კომპანიას, არამედ დირექტორებს;

ინგლისური პრეცედენტული სამართალი „ექსპორტირებულ“ იქნა ინგლისის კოლონიებში და ამერიკის კონტინენტზე. ამჟამად საერთო სამართალი მოქმედებს ირლანდიაში, დიდ ბრიტანეთში (შოტლანდიის გამოკლებით), ავსტრალიაში, ახალ ზელანდიაში, ბანგლადეშში, ინდოეთში (გოას გამოკლებით), პაკისტანში, სამხრეთ აფრიკაში, კანადაში (კვებეკის გამოკლებით), ჰონკ-კონგში, შეერთებულ შტატებში (ლუიზიანას გამოკლებით) და სხვაგან.

ბაზი უნდა გაესვას ამერიკული საერთო სამართლის მნიშვნელოვან თავისებურებებს. პირველ რიგში ეს ეხება კონსტიტუციის არსებობას (1787წ.), დიდი ბრიტანეთისაგან განსხვავებით, სადაც ერთიანი დაწერილი კონსტიტუცია ჯერაც არ არის მიღებული. აშშ-ს ზოგიერთ შტატებში მიღებულ იქნა სისხლის სამართლის, სისახლის - სამართლის საპროცესო და სამოქალაქო საპროცესო კოდექსები. ამასთან, ყოველი შტატი უფლებამოსილია საკუთარი შეხედულებებისამებრ კანონმდებლობის და პრეცედენტული სამართლის განვითარება. შესაბამისად, აშშ-ში მოქმედებს 51 სამართლის სისტემა. ყოველწლიურად აშშ-ში გამოიცემა პრეცედენტული სამართლის 300 ტომი და თუ გავითვალისწინებთ სხვადასხვა შტატების კანონმდებლობასა და პრეცედენტულ სამართალს შორის მნიშვნელოვანი წინააღმდეგობების არსებობას, გასაგები ხდება, რომ შესაბამისი პრეცედენტის მოძიება მნიშვნელოვან სირთულეებთან არის დაკავშირებული.

§4. სამართლის რელიგიური სისტემები

სამართლის რელიგიურ სისტემებს (კათოლიკურ, კანონიკურ და მარლთ-მადიდებელ საეკლესიო, ისლამურ, ებრაულ, ჰინდუს, ბუდისტურ, კონფუციანურ) აქვთ ზოგადი რელიგიური საფუძვლები, თუმცა საზოგადოებაში იმპლემენტაციისა და საზოგადოებრივი ურთიერთობების რეგულირების განსხვავებული დონით.

რელიგიურ სამართლის სისტემებს ახასიათებს:

- ა) სამართლის პირველწყაროდ ღმერთის და შესაბამისი რელიგიური პირველწყაროების აღიარება;
- ბ) სამართლებრივი ნორმებისა და რელიგიური, ზნეობრივი ფილოსოფიური პოსტულატების ხშირი თანხვედრა;
- გ) სამართლის არ არის დაყოფილი საჯარო და კერძო სამართლად;
- დ) იურიდიულ პრაქტიკაში ვალდებულების პრიორიტეტი ადამიანის ძირითად უფლებებსა და თავისუფლებებთან შედარებით;

კანონიკური სამართალი ნორმებისა და რეგულაციების სისტემა ჩამოყალიბებული იქნა ქრისტიანული საეკლესიო ავტორიტეტების მიერ. დაახლოებით ჩვ.წლ.-ის მეთორმეტე საუკუნესთვის აღნიშნული ნორმები კანონისტ გრაციანის მიერ სისტემიზირებულ იქნა ე.წ. „დეკრეტალიებში“ (რომის პაპის დეკრეტებში) ან კონკორდატებში, პაპა გრიგოლ IX-ის დეკრეტალიებში (1234წ.), ხოლო მე-13 საუკუნის ბოლოსათვის - იურიდიულ კანონთა კრებულში („Corpus Juris Canonici“), რომელიც შედგება პაპა გრიგოლ IX-ის, ბონიფაცი VIII - ის და კლემენტ V-ის დეკრეტალიებისაგან.

რომის კანონიკური სამართლის შემადგენელ ნაწილებს ასევე წარმოადგენენ რომის ეკლესიის ეკუმენიკური საბჭოების გადაწყვეტილებები, რომის პაპისა და საპაპოსტოლო წერილები, რომის კურიის აქტები და ვატიკანის აქტები.

საქართველოს მართმადიდებელი ეკლესიის საქმიანობა მოწესრიგებულია კონსტიტუციური შეთანხმებით საქართველოს სახელმწიფოსა და საქართველოს სამოციქულო ავტოკეფალური მართმადიდებელ ეკლესიას შორის (2002წ.), დიდი და მცირე სჯულის კანონებით, I, II და VII მსოფლიო კრების კანონებით, საქართველოს მართმადიდებელი ეკლესიის მართვა-გამგეობის დებულებით (1995წ.), და წმინდა სინოდის განჩინებებით.

ზოგადად, საეკლესიო სამართალი მნიშვნელოვნად განსხვავდება სეკულარული (საერო) სამართლისაგან. მთავარ განმასხვავებელ ნიშანს წარმოადგენს დებულება იმის შესახებ, რომ კანონიკური სამართლის ძირითად წყაროს წარმოადგენს ღვთის ნება დედამიწაზე მისი ეკლესიის დაარსებასთან დაკავშირებით. შესაბამისად, ეკლესიის მსახურთა აზრით ეკლესიის „ხელისუფლებრიობა“ ღვთიურ ნებასთან არის დაკავშირებული. გარდა ამისა, მათ შორის განსხვავებაა წითელი ხაზი გადის სამართლის მიზანზე (კაცობრიობის გადარჩენა კანონიკური სამართლის მიხედვით), მოქმედების დროზე (როგორც ადამიანის სიცოცხლის, ისე მისი გარდაცვალების შემდგომ პერიოდზე) და ადგილზე (მსოფლიო ეკლესიის წიაღში).

მსოფლიოს მოსახლეობის დიდ ნაწილს მუსლიმები შეადგენენ. ავღანეთის, ალჟირის, ბანგლადეშის, ეგვიპტის, ინდონეზიის, ირანის, ირაკის, იორდანის, კუვეიტის, ლიბიის, მალაიზიის, ლამის, მავრიტანიის, მაროკოს, ნიგერის, ჩრდილოეთ იემენის, ომანის, პაკისტანის, ატარის, საუდის არაბეთის, სომალის, სამხრეთ იემენის, სუდანის, სირიის, თურქეთის და არაბთა გაერთიანებული ემირატების მოსახლეობის უმრავლესობას წარმოადგენენ. ისლამური სამართლის ანუ შარიათის ძირითად წარმოადგენს ყურანი, სუნა (მუჰამედ იბნ აბდულლას, ალაჰის მოციქულის წინასწარმეტყველებანი), იჯმა, კიასი, ადათი. ისლამურ შარიათში რაიმე ცვლილებების შეტანა დაუშვებელია, განსხვავებით ფიკებისაგან ანუ შარიათის არაძირითადი წყაროებისაგან, რომლებიც შეიძლება შეიცვალოს ამა თუ იმ გარემოებების გამო. ამჟამად, სუნიტურ ისლამურ სამართალში, რომლის მიმდევრები შეადგენენ ისლამის მიმდევრების 80-90% ყველაზე გავრცელებული მიმართულებებია: ჰანაფი, მალიკი, შაფიი და ანბალი, ხოლო შიიტურ ისლამში ეს არის ჯაფარი. დღესდღეობით სამ ქვეყანაში: საუდის არაბეთში, სუდანსა და ირანში შარიათის კანონი ოფიციალურად არის აღიარებული სამართლის პირველწყაროდ. იემენი, ყატარი, კუვეიტი და ბახრეინი ასევე აღიარებენ შარიათის პრინციპებს, თუმცა არა იმ დოზით, როგორც ჩამოთვლილ სამ ქვეყანაში. ყველა სხვა ისლამურ ქვეყნებში ჩვენ ვხვდებით გარკვეულ ჰიბრიდს ისლამსა და ევროპულ სამართლებრივ სისტემებს შორის.

ებრაული სამართალი წარმოადგენს თორას იდეოლოგიასა და თეოლოგიაზე დაფუძნებულ რთულ სამართლებრივ სისტემას. თორა შეიცავს რელიგიური, პოლიტიკური და სამართლებრივი ცხოვრების ნორმებს რაც იუდაიზმის სახით გვევლინება. ებრაული სამართალი რავინების სამართალია. იგი ცნობილია ჰალაკაბების სახელით და ძირითადად გამოიყენება რავინი

მოსამართლეების მიერ. მიუხედავად იმისა, რომ ებრაელები დღეს მსოფლიოს ნებისმიერ კუთხეში შეიძლება შეგვხვდნენ, ისეთ კერძო ხასიათის ურთიერთობებში, როგორიცაა ქორწინება, განქორწინება, მემკვიდრეობა და სხვა ცდილობენ იუდაიზმისათვის დამახასიათებელი ნორმებით იხელმძღვანელონ. ანუ თორაზე დაფუძნებული პრინციპები თანაარსებობენ შესაბამისი ქვეყნის სეკულარულ სამართალთან.

ინდუისტური რელიგია გავრცელებულია ინდოეთში, სადაც ისინი მოსახლეობის 80% - ს შეადგენენ. გარდა ინდოეთში, ბირმაში, კენიაში, მალაიზიაში, პაკისტანში, სინგაპურში, ბანგლადეშში, ტანზანიაში და უგანდაში. **ჰინდუს** სამართალი რელიგიურ სამართალს წარმოადგენს. კლასიკური ჰინდუს სამართალი ეფუძნება არა კოდექსებს ან სასამართლო გადაწყვეტილებებს, არამედ ათასწლეულების განმავლობაში ზეპირ თქმულებებში, რომლებმაც თავიანთი საბოლოო ასახვა ჰჰოვეს ე.წ. სმრიტისებში (სამართლის კრებულები). ჰინდუს სამართალს სანსკრიტზე დჰარმასასტრა ეწოდება. იგი წარმოადგენს მარლთზომიერი ქცევის დოქტრინას ე.წ. ვედების ანუ რელიგიური გამოცხადებების კრებული სახით წმინდა ლოცვების, სიმღერების, თქმულებების მეშვეობით, რომელთა შექმნა თარიღდება ქრისტესშობამდე 2000- 1000 წლებს შორის. ზოგადად, ჰინდუს სამართალი აწესრიგებს საოჯახო და სამემკვიდრეო საკითხებს. ინდოეთში ინგლისის ბატონობის პერიოდში ბრიტანელი მოსამართლეები საქმეების განსჯისას იყენებდნენ საერთო და ჰინდუს სამართლის კომბინაციას, რომელიც ინდოეთის მიერ დამოუკიდებლობის მიღების შემდეგ თანდათანობით ჩანაცვლდა ჰინდუს სამართლით კერძო ურთიერთობების სფეროში. გასული საუკუნის 50-ან წლებში კოდიფიცირებულ იქნა ჰინდუს სამართალზე დაფუძნებული კანონი ქორწინების შესახებ, არასრულწლოვანთა და მეურვეობის შესახებ, მემკვიდრეობის შესახებ.

ტიბეტური (ბუდისტური) სამართლის ძირითად წყაროებია:

- რელიგიური ხასიათის პირველწყარო ვინაია, რომელიც შეიცავს რელიგიურ წესებს ბუდისტი ბერებისათვის;
- სხვადასხვა ოფიციალური დოკუმენტები, ედიქტები, ხელშეკრულებები, მმართველობითი ხასიათის გარიგებები და ა.შ.
- არასამთავრობო ინსტიტუტების (ორგანიზაციების) დოკუმენტები, კერძო ხასიათის ხელშეკრულებები;
- სამართლებრივი კოდექსები;
- წერილობითი და ზეპირი განცხადებები, დაკავშირებული რელიგიურ სისტემასთან

დჰამასასტრა არის სამართლებრივი ხასიათის ლიტერატურის ჟანრი, რომელიც წარმოიშვა დაახლოებით ჩვენი წელთაღრიცხვის პირველ ათასწლეულში და შეიცავს ლაოსში, ბირმაში, ტაილანდში ადგილობრივი მოსახლეობის მიერ გამოყენებულ წესებს, კოლონიალიზმის პერიოდში შრი ლანკის ბუდიზმის მიმდევარი მოსახლეობა სასამართლო პროცესებში იყენებდნენ ე.წ. „სამართლის აქტებს (ქმედებებს)“, ანუ ორდალს, რომელიც წარმოადგენს

პირის უდანაშაულობის დამადასტურებელ ფიცს. უნდა ითქვას, რომ სასამართლო პროცედურებში ბუდისტური წესები უფრო მდგრადი აღმოჩნდა ვიდრე საკანონმდებლო რეგულირება.

კონფუციის მოძღვრება ეფუძნება ჩვეულებას და შესაბამისად „ლი“ ანუ ჩვეულება. ტრადიცია უფრო მნიშვნელოვანია ვიდრე პოზიტიური სამართალი „ფა“. იგი ხაზს უსვამდა საზოგადო ინტერესების პრიორიტეტულობას პირად ინტერესებზე კონფუციანიზმი უფრო ხშირად აღიქმება როგორც ფილოსოფიური მოძღვრება, ვიდრე რელიგიური, თუმცა ჩვენ შემთხვევაში იგი მნიშვნელოვანია, როგორც სოციალური კონტროლისა და ზოგადად ჩინური სამართლის საფუძვლები, როგორსაც დღეს მსოფლიო სამართლებრივი სისტემებისათვის წარმოადგენს რომის სამართალი.

§5. სამართლის სოციალისტური სისტემა

სამართლებრივი ოჯახებიდან ყველაზე ახალგაზრდა ოჯახს სოციალისტური სისტემა წარმოადგენს, რომელიც საფუძველია მარქსიზმი და აქედან გამომდინარე კაპიტალიზმის და კერძო საკუთრების თანდათანობით გაქრობაზეა ორიენტირებული.

მეცნიერთა ნაწილი უარყოფს სამართლის სოციალისტური ოჯახის ცალკე სამართლის ოჯახად გამოყოფის საჭიროებას, რაც ჩვენი აზრით ცოტა არ იყოს გაუგებარია შემდეგი მიზეზების გამო:

- მიუხედავად იმისა, რომ სოციალისტური სამართალი მეტწილად საზოგადოებრივი ურთიერთობების ზედნაშენის სახით დაემატა ამათუ იმ ქვეყანაში ისტორიულად მოქმედ სამართლის სისტემებს, იქნებოდა ეს გერმანული, რომელიც თუ კონფუციის რელიგიურ-ფილოსოფიური მოძღვრება, მან იმდენად შეცვალა სამართლის, როგორც საზოგადოებრივი ურთიერთობების რეგულატორის შინაარსი, რომ უპირობოდ ჩამოყალიბდა, როგორც სამართლის დამოუკიდებელი სისტემა, რომელიც აშკარად იდეოლოგიური დატვირთვის მატარებელია, ემსახურება საზოგადოების ერთი ფენის (კლასის) ინტერესებს სოციალური თანასწორობის იდეის დროშით;
- სამართლის სოციალისტური სისტემის არსებობა ისტორიულ რეალობას წარმოადგენს, რომელმაც მნიშვნელოვანი ზეგავლენა მოახდინა გლობალური პოლიტიკის და საზოგადოებრივი განვითარების ტენდენციებზე და ახლაც მოქმედებს ან უცვლელი ან ტრანსფორმირებული (კონვერგირებული) სახით, მოგვჩონს ეს თუ არა. როგორც სამართლის სისტემა იგი ჩამოყალიბდა რუსეთში 1917 წლის ოქტომბრის რევოლუციის შემდეგ, ხოლო მეორე მსოფლიო ომის შემდეგ გავრცელდა აღმოსავლეთ ევროპის,⁶² აზიისა⁶³ და

⁶² ბელარუსი, პოლონეთი, რუმინეთი, ჩეხოსლოვაკია, გერმანიის დემოკრატიულ რესპუბლიკა, იუგოსლავია (ავტ.კომენტარი)

⁶³ ჩინეთი, კორეა, ვიეტნამი (ავტ.კომენტარი)

აფრიკის ქვეყნებში.

სოციალისტური იდეოლოგია ემყარება იდეას, რომ სამართლის მიზნები განპირობებულია ქვეყნის ეკონომიკური ბაზისით და უნდა ითვალისწინებდეს წარმოების საშუალებებზე სახელმწიფო საკუთრებას. საზოგადოების დაყოფა კლასებად, პოლიტიკური პლურალიზმისა და ადამიანის უფლებების კარდინალური შეზღუდვა, რელიგიის მაქსიმალური დათრგუნვა წარმოადგენს იმ საშუალებებს, რითაც სოციალისტური სამართალი „ემსახურება“ მუშათა და გლეხთა კლასობრივ ინტერესებს. ამასთა, ბურჟუაზია, მსხვილი მიწათმფლობელები და მაღალი სოციალური წარმომავლობის ადამიანები უნდა დაექვემდებარონ ან პირდაპირ კლასობრივ განადგურებას ან დათრგუნვას. შეძლებული ფენის ჩამოყალიბების შესაძლებლობის გამორიცხვის მიზნით სოციალისტურ ქვეყნებში მაქსიმალურად არის შეზღუდული კერძო საკუთრება, განსაკუთრებით წარმოების საშუალებებზე, ოპოზიციური პოლიტიკური საქმიანობა და რელიგია.

§6. ჩვეულებითი სამართლის სისტემა

ჩვეულებითი სამართალი წარმოადგენს კონკრეტული საზოგადოების ისტორიული განვითარების ათასწლეულების მანძილზე ჩამოყალიბებულ და ამ სოციუმის წევრების მიერ აღიარებულ ნორმათა ერთობლიობას, რომლებიც არ არის დაცული სასამართლოს მხრიდან. დღესაც კი, აფრიკის, აზიის ქვეყნებში და მაგადასკარზე ტრადიციები და ჩვეულებები გადამწყვეტ ზეგავლენას ახდენენ საზოგადოებრივი ცხოვრების ყველა სფეროებზე, მათ შორის სახელმწიფოს მართველობის პროცესებზე და დაცულია მოქმედი სამართლით. მსოფლიოს ბევრ ქვეყანაში პარალელურად შეიძლება მოქმედებდეს ერთი ან მეტი ტიპის ჩვეულებითი სამართალი რასაც „სამართლებრივი პლურალიზმი“ ეწოდება.⁶⁴

რომაულ-გერმანული სამართლის ქვეყნებში ჩვეულებითი სამართალი შეიძლება წარმოადგენდეს სამართლის წყაროს, ოღონდ ადგილობრივ კანონმდებლობასთან დაქვემდებარებული მდგომარეობით ანუ როგორც სამართლის არაპირითადი წყარო.

კათოლიკურ კანონიკურ სამართალში ჩვეულება სამართლის მნიშვნელოვან წყაროს წარმოადგენს, თუმცა საჭიროებს ეკლესიის მხრიდან აუცილებელ ლეგიტიმაციას.

ინგლისურ საერთო სამართალში ჩვეულება უხსოვარი დროიდან გამოიყენება, განსაკუთრებით „ადგილობრივი“ სამართლის წყაროს სახით. ასე მაგალითად, საკუთრებასთან დაკავშირებულ ურთიერთობებში დღესაც

⁶⁴ მაგ., ლიბერიაში - საერთო სამართალი, გამბიაში - საერთო სამართალი, ისლამური სამართალი და ჩვეულებითი სამართალი ერთდროულად, შრი ლანკაში საერთო სამართალი, რომაულ-გერმანული (პოლანდიური) სამართალი და ჩვეულებითი სამართალი; სამხრეთ აფრიკაში - რომაულ-გერმანული (პოლანდიური), საერთო სამართალი და ჩვეულებითი სამართალი. (ავტ. კომენტარი)

ფართოდ გამოიყენება პრინციპი, რომლის მიხედვით თუ დიდი ხნის განმავლობაში პირი სარგებლობს ან იყენებს მიწის ნაკვეთს (ტერიტორიის) მესაკუთრის მხრიდან წინააღმდეგობის გარეშე, სარგებლობა შეიძლება ჩაითვალოს კანონიერად და გაგრძელდეს მომავალშიც;

კანადაში ადგილობრივ ჩვეულებების რეალიზაციის კონსტიტუციური საფუძვლები გააჩნია. ასევე მნიშვნელოვან ადგილი უკავია ჩვეულებას სკანდინავიურ სამართალში;

ე.წ. "მესამე მსოფლიოს" ქვეყნებში, განსაკუთრებით აფრიკაში ჩვეულებითი სამართალი გამოიყენება საერთო ან რომაულ-გერმანულ სამართალთან პარალელურად. მაგალითად, ეთიოპიაში, სადაც გასული საუკუნის 50-იან წლებში მიღებულ იქნა რამოდენიმე კოდექსი, დღემდე მოქმედებენ 60-ზე მეტი ჩვეულებითი სამართლის სისტემები;

ყირგიზეთში, 1995 წლიდან ამოქმედდა ე.წ. „აქსაკალთა სასამართლო“, რომელიც სოფლის უხუცესებისაგან შედგება;

ინდოეთში ჩვეულებები ფართოდ გამოიყენება, მაგალითად ოფიციალური საქორწინო ცერემონიები დროს.

§1. სამართლის შინაგანი სტრუქტურის ელემენტები

იურისტებისათვის აქსიომას წარმოადგენს დებულება იმის შესახებ, რომ სამართალი თავისი შინაარსით არა მარტო უნდა ასახავდეს ერის ყოვაცხოვრების წესს, არამედ წარმოადგენდეს ადამიანების ქცევის და საქმიანობის რეგულირების უნივერსალურ საშუალებას. შესაბამისად, ის უნდა იყოს სტრუქტურულად ორგანიზებული.

იმის გათვალისწინებით, რომ სამართლის შინაარსი სამართლის ნორმებში წარმოჩინდება, სამართლის შინაგანი სტრუქტურის ძირითად ელემენტად სწორედ სამართლის ნორმა უნდა ვაღიაროთ. ნორმები თავის მხრივ გაერთიანებულ არიან სამართლის ინსტიტუტებში, ხოლო სამართლის ინსტიტუტები - სამართლის დარგში ან დარგებში. შესაბამისად, სამართლის შინაგანი სტრუქტურა წარმოადგენს სამართლებრივი ნორმების, ინსტიტუტების და დარგების შინაგან ერთობლიობას.

სამართლის ნორმებს დავახასითებთ შემდეგ თავში. რაც შეეხება სამართლის ინსტიტუტს, იგი წარმოადგენს სამართლებრივი ნორმების შედარებით მცირე, მაგრამ მდგრად ერთობლიობას, რომლებიც აწესრიგებენ საზოგადოებრივი ურთიერთობების განსაზღვრულ სახეს. სამართლის ინსტიტუტი შეიძლება იყოს დარგობრივი ანუ მარტივი და დარგთაშორისი ანუ რთული. სამართლის დარგობრივი ინსტიტუტი აერთიანებს სამართლის ერთი დარგის ნორმებს, ხოლო დარგთაშორისი შეიცავს ორი და მეტი სამართლის დარგების ნორმებს. მაგალითად, სახელმწიფო საკუთრების ინსტიტუტი დამახასიათებელია სამართლის უმეტესი დარგებისათვის, მეურვეობის ინსტიტუტი - სამოქალაქო და სამეწარმეო სამართლისათვის, აუცილებელი მოგერიების ინსტიტუტი სისხლის სამართლისა და ადმინისტრაციული სამართლისა. ჩამოვთვალოთ სამართლის ზოგიერთი ინსტიტუტები:

- მოქალაქეობის ინსტიტუტი კონსტიტუციურ სამართალში;
- მემკვიდრეობის, ხანდაზმულობის, გარიგების, ნასყიდობის ინსტიტუტები სამოქალაქო სამართალში;
- აუცილებელი მოგერიების, უკიდურესი აუცილებლობის, შეურაცხადობის ინსტიტუტები სისხლის სამართალში;
- საჯარო მოსამსახურის ინსტიტუტი ადმინისტრაციულ სამართალში;
- ქორწინების ინსტიტუტი საოჯახო სამართალში.

§2. სამართლის დარგი

სამართლის დარგი სამართლის შინაგანი სტრუქტურის ძირითად ელემენტს წარმოადგენს. იგი შეიძლება განვსაზღვროთ, როგორც: ურთიერთ-დაკავშირებული სამართლის ნორმებისა და ინსტიტუტების ერთობლიობა, რომლებიც არეგულირებენ საზოგადოებრივი ურთიერთობების გარკვეულ ჯგუფს. მაგალითად, სამოქალაქო სამართალი დაკავშირებულია ქონებრივ ურთიერთობებთან, საოჯახო სამართალი არეგულირებს საქორწინო ურთიერთობებს და ა.შ. სამართლის ინსტიტუტისაგან განსხვავებით სამართლის დარგი ფლობს სამართლებრივი რეგულირების იურიდიულ საშუალებებსა და მეთოდებს, რომლებსაც ადგენს სახელმწიფო საზოგადოებრივი ცხოვრების შესაბამისი სფეროს რეგულირების პროცესში. სამართლის ყოველ დარგს ახასიათებს შესაბამისი სამართლის ინსტიტუტები, საკუთარი სამართლებრივი რეჟიმი, რომლებიც ამკვიდრებენ უფლებების რეალიზაციისა და ვალდებულებების შესრულების კანონიერ წესებს, აგრეთვე პასუხისმგებლობის ზომებს. სამართლის დარგები შეიძლება დავაჯგუფოთ სხვადასხვა ნიშნებით:

შემადგენელი ნორმების ხასიათის მიხედვით სამართლის დარგები გაერთიანებული არიან საჯარო და კერძო სამართლის დარგებად;⁶⁵

რეგულირების მიზნის მიხედვით - მატერიალურ და პროცესუალურ სამართლის დარგებად;⁶⁶

დარგის სამართლებრივი სტატუსის მიხედვით - ძირითადი სამართლის დარგები და ქვედარგები.⁶⁷

დავახასიათოთ სამართლის ძირითადი დარგები:

კონსტიტუციური სამართალი - წარმოადგენს სამართლის წამყვან დარგს. იგი აწერიებს ისეთ უმნიშვნელოვანეს საკითხებს როგორცაა: სახელმწიფოს მართვა-გამგეობის და ტერიტორიული მოწყობის ფორმები, სახელმწიფო მექანიზმის სტრუქტურა, ხელისუფლების განხორციელების პრინციპები, პარლამენტი, მთავრობის შექმნის, შეცვლის წესები და საქმიანობის მიზნები, ადამიანის ძირითადი უფლებები და თავისუფლებები, ქვეყანაში მოქმედი სასამართლო სისტემა, ხელისუფლების შტოებს შორის ბალანსისა და ურთიერთ კონტროლის ბერკეტები და სხვა.

ადმინისტრაციული სამართალი - საჯარო სამართლის დარგს წარმოადგენს, რომელიც დაკავშირებულია საჯარო მმართველობით ურთიერთობებთან ხელისუფლების ყველა შტოში და მმართველობის ყველა სფეროში. იყენებს

⁶⁵ სამართლის დარგების ასეთი კლასიფიკირება დამახასიათებელია რომაულ-გერმანული სამართლის ოჯახისთვის პირველ რიგში. საჯარო სამართალი შედგება იმპერატიული ნორმებისაგან (მაგ., კონსტიტუციური, ადმინისტრაციული სამართალი), ხოლო კერძო სამართალი ე.წ. „დისპოზიციური“ ნორმებისაგან, რომელიც გამოიყენება არ-გამოიყენების საკითხი ინდივიდის კომპეტენციას წარმოადგენს (მაგ., სამოქალაქო, შრომის, საოჯახო სამართალი) (ავტ. კომენტარი).

⁶⁶ მატერიალური სამართლის დარგები ადგენენ არსებულ სტატუს-კვოს (მაგ., ადმინისტრაციული, სამოქალაქო, სისხლის სამართალი), ხოლო პროცესუალური სამართალი სტატუს-კვოს რეალიზაციის წესებს (მაგ., სისხლის, საოჯახო, ადმინისტრაციული სამართალი) (ავტ. კომენტარი).

⁶⁷ მაგალითად: ძირითადი დარგია სამოქალაქო სამართალი, ხოლო მისი ქვედარგია სანიმუშო, სახელმწიფოუბო, სამრეწველო და სხვა ქვედარგები (ავტ. კომენტარი).

რა სოციალური მმართველობის ზოგად პრინციპებს, ადმინისტრაციული სამართალი პირველ რიგში არეგულირებს აღმასრულებელი ხელისუფლების ორგანოების, მთავრობის, სამინისტროების საქმიანობას, ადმინისტრაციულ ორგანოებს შორის ურთიერთობებს;

სამოქალაქო სამართალი - წარმოადგენს კერძო სამართლის დარგს, რომელიც არეგულირებს პირად ქონებრივ და ზოგიერთ არაქონებრივ ურთიერთობებს. დამყარებული მხარეთა თანსწორობაზე, ნების ავტონომიაზე და ქონებრივ დამოუკიდებლობაზე, სამოქალაქო სამართალი განსაზღვრავს სამოქალაქო ბრუნვის მონაწილეთა (ფიზიკური და იურიდიული პირების) მონაწილეთა სამართლებრივ მდგომარეობას, საკუთრების უფლებისა წარმოშობისა განხორციელების პირობებს, ინტელექტუალურ საკუთრებაზე უფლებებთან და კავშირებულ საკითხებს, სახელშეკრულებო, სანივთო, ვალდებულებით, სამემკვიდრეო, საოჯახო ურთიერთობებს;

სისხლის სამართალი - როგორც საჯარო სამართლის დარგი აწესრიგებს დანაშაულის ჩადენასთან და სისხლის სამართლის პასუხისგების დაკისრებასთან დაკავშირებულ ურთიერთობებს. სისხლის სამართლის ნორმები განმარტავენ დანაშაულის დეფინიციას და დანაშაულის სახეებს, პასუხისმგებლობისაგან განთავისუფლების, ან პასუხისმგებლობის შემამსუბუქებელ და დამამძიმებელ გარემოებებს;

საერთაშორისო საჯარო სამართალი არ შედის არც ერთი ქვეყნის სამართლის სისტემაში. მას განსაკუთრებული ადგილი უკავია სამართლის დარგებს შორის, რადგან აწესრიგებს არა შიდა სახელმწიფოებრივ ურთიერთობებს, არამედ ურთიერთობებს სახელმწიფოებს შორის. საერთაშორისო სამართლის ნორმები დაფიქსირებულია საერთაშორისო ხელშეკრულებებში, კონვენციებში, საერთაშორისო ორგანიზაციების, მათ შორის, გაეროს დოკუმენტებში;

საერთაშორისო კერძო სამართალი - არეგულირებს საერთაშორისო ხასიათის სამოქალაქო, საოჯახო-საქორწინო და შრომით ურთიერთობებს. სამართლის ამ დარგის სპეციფიკა მდგომარეობს იმაში, რომ მასში მხარედ აუცილებლად გვევლინება უცხოელი ან უცხო ქვეყნის იურიდიული პირი აგრეთვე საზღვარგარეთ არსებული ნივთი;

საპროცესო სამართალი - აწესრიგებს სასამართლოს, პროკურატურის, საგამოძიებო ორგანოების საქმიანობას კონკრეტული სისხლის სამართლის საქმის გამოძიებასა და გახსნასთან დაკავშირებით. იგი განსაზღვრავს საქმეში მონაწილე პირების სამართლებრივ მდგომარეობას, გამოძიების პროცედურებს და ა.შ.;

შრომის სამართალი - კერძო სამართლის დარგი, რომელიც განსაზღვრავს დასაქმებულის და დამსაქმებლის უფლებებს და მოვალეობებს, შრომის ხანგრძლიობის პირობებს, დასვენების, ზეგანაკვეთური მუშაობის პირობებს, შრომითი დავის გადაწყვეტის, გაფიცვისა და ლოკაუტის წესებს;

სამეწარმეო სამართალი - ბიზნეს სამართალი კერძო სამართლის დარგია, რომლის მიზანია სამეწარმეო ურთიერთობების მოწესრიგება საქართველოს

ტერიტორიაზე

საგადასახადო სამართალი⁶⁸ - საგადასახადო კოდექსის საფუძველზე არეგულირებს სახელმწიფოსა და გადასახადების გამამხდელთა შორის ურთიერთობებს.

ზემოთ ჩამოთვლილი სამართლის დარგების უმრავლესობა იყოფა ქვე-დარგებად. ასე მაგალითად, სამოქალაქო სამართალი მოიცავს სახელშეკრულებო,⁶⁹ საოჯახო,⁷⁰ სანივთო, ვალდებულებითი, სამემკვიდრეო სამართალს,⁷¹ საერთაშორისო საჯარო სამართალი - საერთაშორისო ორგანიზაციების,⁷² ჰუმანიტარულ,⁷³ დიპლომატიურ და საკონსულო, საზღვაო, საჰაერო, კოსმოსურ სამართალს⁷⁴ და ა.შ.

§3. საჯარო და კერძო სამართალი

საერთო და რომაულ-გერმანული სამართლის ოჯახებს შორის გამიჯვნის მნიშვნელოვან ფაქტორს მათი შინაგანი სტრუქტურა წარმოადგენს. სამართლის კარგად კოდიფიცირებული და მკვეთრად გამოხატული დარგები, მათი კლასიფიცირება საჯარო და კერძო სამართლად არის ის ნიშან-თვისება, რითაც რომაულ-გერმანული სამართლის ოჯახი განსხვავდება საერთო სამართლის სისტემისაგან.

სამართლის დაყოფას საჯარო და კერძო სამართლად ვხდებით ჯერ კიდევ ძველი რომის იურისტებთან - (*jus privatum* და *jus publicum*) და შემდეგ ამგვარი კლასიფიკაცია რეცეპირებულ იქნა შუა საუკუნეების ევროპის ქვეყნების სამართლებრის სისტემებში. ამ გამიჯვნის იდეა მდგომარეობს იმაში, რომ სამართალში არის ნორმები, რომლებიც მოწოდებულნი არიან უზრუნველყონ უპირველეს ყოვლისა ზოგად-საზოგადოებრივი, საჯარო ინტერესების დაცვა ანუ სახელმწიფოსა და შესაბამისად მთლიანად საზოგადოების ინტერესების უზრუნველყოფა (კონსტიტუციური, სისხლის, ადმინისტრაციული სამართალი) და ნორმები, რომლებიც იცავენ პირველ რიგში ინდივიდის კერძო ინტერესებს (სამოქალაქო, შრომის, საოჯახო, სამეწარმეო, სამემკვიდრეო სამართალი).

საჯარო სამართალი დაკავშირებულია საჯარო ხელისუფლებასთან და შესაბამისად შეიცავს იმპერატიული, ბრძანებითი ხასიათის ქცევის წესებს (ნორმებს), ხოლო კერძო სამართალი „ემსახურება“ კერძო პირების (იგულისხმება ფიზიკური და იურიდიული პირები) მოთხოვნილებებს.

⁶⁸ ზეფრი იურისტები თვლიდნენ, რომ საგადასახადო სამართალი, ისევე როგორც საფინანსო სამართალი ადმინისტრაციული სამართლის ნაწილს წარმოადგენს.

⁶⁹ სოციალური ურთიერთობების, დადების, განხორციელების და შეწყვეტის წესები

⁷⁰ სამართლებრივი ურთიერთობები ოჯახის წევრებს შორის;

⁷¹ საკუთრების გახსნა, მემკვიდრეობის რეგულირება, ანდერძი და ა.შ.

⁷² საერთაშორისო ორგანიზაციების სახეები, შექმნისა და ოპერირების წესები;

⁷³ თითოეულ ომს წარმოების წესები, სამართლო მოქმედებებში მონაწილე, სამოქალაქო პირების სამართლებრივი მდგომარეობა ომის პირობებში;

⁷⁴ საზღვაო, საჰაერო, კოსმოსური სივრცის გამოყენების საზღვაო წესები.

რომლებსაც არ გააჩნიათ ხელისუფლებრივი უფლებამოსილებები და ნორმებიც დისპოზიციურ ანუ არაბრძანებით ხასიათს ატარებენ⁷. ცნობილი რომელი იურისტი ულპიანე (170-223) მიუთითებდა, რომ „საჯარო სამართალი ეხებოდა რომს, ხოლო კერძო სამართალი - ინდივიდების საქმეებს“.

ისტორიულად, კერძო სამართალი ჩაისახა და განვითარდა კერძო საკუთრებასთან ერთად. კერძო საკუთრება, ეკონომიკური თავისუფლება, მეწარმეობა, თანასწორობა და საბაზრო ეკონომიკური სისტემის სუბიექტების თავისუფლება წარმოადგენს მთელი ცივილიზებული სამყაროს მიერ აღიარებულ პოსტულატებს. ამის საწინააღმდეგოდ, საჯარო სამართალი შდგება ისეთი ნორმებისაგან, რომლებიც განსაზღვრავენ სახელმწიფო ხელისუფლების ორგანოების საქმიანობისა და მმართველობის წესებს, პარლამენტების, მთავრობის შექმნისა და საქმიანობის, მარლთმსაჯულების განხორციელების წესებს, დანაშაულის წინააღმდეგ ბრძოლის წესებს და ა.შ. რა თქმა უნდა აღნიშნული ფუნქციების რეალიზაცია შედის საზოგადოების ყველა წევრის ინტერესებში. კერძო სამართალი ვერ იარსებებს საჯარო სამართლის გარეშე, რადგან ეს უკანასკნელი მოწოდებული დაიცვას კერძო სამართალი. კერძო სამართლის რეალიზაცია სწორედ საჯარო სამართალზეა დამოკიდებული. ჩამოვთვალოთ საჯარო და კერძო სამართლის ზოგიერთი დარგები:

საჯარო სამართალი

კონსტიტუციური
სისხლის
ადმინისტრაციული
სისხლის საპროცესო
საერთაშორისო საჯარო
ადმინისტრაციულ-საპროცესო
საფინანსო
საგადასახადო
საერთაშორისო სახელშეკრულებო
საერთაშორისო ორგანიზაციების
საერთაშორისო საზღვაო
საერთაშორისო საჰაერო
საერთაშორისო კოსმოსური და ა.შ.

კერძო სამართალი

სამოქალაქო
შრომის
სამეწარმეო (ბიზნეს)
საერთაშორისო კერძო
სანივთო
საოჯახო
სამემკვიდრეო
ვალდებულებითი
სახელშეკრულებო
საერთაშორისო ბიზნესის
საერთაშორისო სავაჭრო და ა.შ.

სამართლის დარგების ამ ორ ჯგუფებს შორის გამიჯვნა არ არის აბსოლუტური. კერძო სამართლის დარგებში არის საჯარო-სამართლებრივი ელემენტები და პირუკუ. მაგალითად, საოჯახო სამართალში საჯარო-სამართლებრივი ელემენტებია განქორწინების სასამართლო წესი, მშობლის უფლების ჩამორთმევა, აღიშენების დაკისრება. გარდა ამისა საჯარო და კერძო სამართალში მოქმედებს ორი განსხვავებული ე.წ. „ოქროს წესი“ რაზე-

⁷ ეს არ ნიშნავს, რომ საჯარო სამართალი არ შეიცავს დისპოზიციურ ნორმებსა პირიქით, კერძო სამართალი - იმპერატულ ნორმებს (ავტ.კომენტარი).

დაც ჩვენ უკვე ვილაპარაკეთ იმ პარაგრაფში, რომელიც ეხებოდა სამართლის რეგულირების მექანიზმს.

§4. მატერიალური და საპროცესო სამართალი

სამართლის ნორმების ერთი ნაწილი საზოგადოებაში რეალურად არსებულ ურთიერთობებს ანიჭებს სამართლებრივ ხასიათს და უზრუნველყოფს სამართლის სუბიექტებს აუცილებელი უფლებამოსილებებით. სხვები დაკავშირებულია არსებული ურთიერთობების მარეგულირებელი ნორმების პრაქტიკაში რეალიზაციასთან. შესაბამისად მატერიალურ სამართალს მიეკუთვნება კონსტიტუციური, სამოქალაქო, სისხლის სამართლის სამართალი, ხოლო პროცესუალურ სამართალს - სისხლის, სამოქალაქო და ადმინისტრაციულ საპროცესო სამართალი.

მატერიალური სამართლის რეგულირების საგანს საზოგადოებრივი ურთიერთობების ის ნაწილი წარმოადგენს, რომლებიც დაკავშირებულია სოციალური ურთიერთქმედების სამართლებრივი პირობებთან, ხოლო პროცესუალური სამართალი აწესრიგებს იმ საზოგადოებრივ ურთიერთობებს, რომლებიც მატერიალური ნორმების რეალიზაციის პროცესში ყალიბდება. პროცესუალური ნორმები წარმოადგენენ მატერიალური ნორმების არსებობის სპეციფიკურ ფორმას.

თავი IX

სამართლის წყაროები

§1. სამართლის ძირითადი და არაძირითადი წყაროები

კაცობრიობის განვითარების მთელ ისტორიის მანძილზე სხვადასხვა ეპოქებისთვის დამახასიათებელი იყო განსხვავებული სამართლის წყაროები. მაგალითისთვის, მონათმფლობელურ სახელმწიფოსა და სამართალისთვის დამახასიათებელია ისეთი წყაროები (ფორმები), როგორიცაა რელიგიური წესები და ტრადიციები, სასამართლოს გადაწყვეტილებები, ხელისუფლებაში მყოფი პირების ბრძანებები, იმ დროის ცნობილი იურისტების მეცნიერული ნაშრომები. ფეოდალურ სამართალში სამართლის წყაროები უფრო მრავალფეროვანია ჩვეულებების (სალიკური სამართალი, რუსკაია პრავდა) რელიგიური წესების და დოგმების (კანონიკური სამართალიან შარიათი), სასამარ-

თლო პრეცედენტის ინგლისში და ევროპელი მეცნიერების სამეცნიერო ნაშრომების სახით. რაც შეეხება ბურჟუაზიულ (კაპიტალისტურ) სამართალს, აქ შენარჩუნებულია სასამართლო პრაქტიკის მნიშვნელობა, ამავე დროს პარალელურად ხელისუფლების მიერ გამოცემული სამართლებრივი აქტების მნიშვნელობის ზრდის ფონზე.

როგორც ვხედავთ სამართლის წყაროებად გვევლინება დაწერილი თუ ზეპირი აქტები კონსტიტუციის, კანონის, კოდექსის, ბრძანებულების, ბრძანების, გამკარგულების, დადგენილების, განაჩენის, განჩინების, ოქმის, პროტოკოლის და სხვა აქტების სახით, რომლებიც სამართალშემოქმედებითი უფლებამოსილებით აღჭურვილი სუბიექტების ინტერესების შესაბამისად არეგულირებენ საზოგადოებრივ ურთიერთობებს. ზოგადად, სამართლის წყარო არის ის პირველწყარო, რომელიც შეიცავს სამართლის ნორმებს. მხედველობაში გვაქვს სამართლებრივი აქტები.

სამართლებრივ აქტებს აქვთ განსხვავებული იურიდიული ძალა, შესაბამისად, საყოველთაოდ მიღებულია სამართლის წყაროების ორ ჯგუფად: ძირითად (პირველად) და არაძირითად (მეორად) კლასიფიცირება. არაძირითადი წყაროები გამონდინარეობენ ძირითადი წყაროებიდან და არ უნდა ეწინააღმდეგებოდნენ მათ.

სამართლის ძირითადი წყაროები ნორმატიულ აქტებს წარმოადგენენ. შესაბამისად, მათი ჩამონათვალი ფაქტობრივად მოცემულია საქართველოს ორგანულ კანონში „ნორმატიული აქტების“ შესახებ. მხედველობაში გვაქვს:

- ა) საქართველოს კონსტიტუცია,
- ბ) საქართველოს კონსტიტუციური კანონი;
- გ) საქართველოს კონსტიტუციური შეთანხმება;
- დ) საქართველოს საერთაშორისო ხელშეკრულება;
- ე) საქართველოს ორგანული კანონი
- ვ) საქართველოს პრეზიდენტის დეკრეტი;
- ზ) საქართველო კანონი;⁷⁶
- თ) პარლამენტის რეგლამენტი.

დაწერილი კონსტიტუცია თანამედროვე მსოფლიოსთვის შედარებით გვიანდელ სამართლის წყაროს წარმადგენს. პირველი დაწერილი კონსტიტუცია შეიქმნა ამერიკის შეერთებულ შტატებში 1787 წელს.⁷⁷ ამავე დროს დიდ ბრიტანეთს აქამდე არა აქვს კონსტიტუცია, როგორც ერთიანი ნორმატიული აქტი. როგორც წესი, კონსტიტუცია არის კონსოლიდირებული ნორმატიული აქტი ამ სახელწოდებით, მაგრამ შეიძლება მას სხვა სახელიც ჰქონდეს. ასე მაგალითად, კანადის კონსტიტუციას ოფიციალურად ეწოდება ბრიტანული ჩრდილო ამერიკული აქტი. ფედერაციებში ჩვენ ვხვდებით ფედერალურ კონსტიტუციას და ფედერაციის სუბიექტების კონსტიტუციებს.

⁷⁶ მათ შორის კოდექსები (ავტ. შენიშვნა)

⁷⁷ თუმცა, რეალურად აშშ-ს ცალკეულ შტატებს ჯერ კიდევ 1776 წელს გააჩნდათ უკვე დაწერილი კონსტიტუციები (ავტ. შენიშვნა)

კონსტიტუცია არეგულირებს სახელმწიფოს ფუნქციონირების ისეთ ფუნდამენტალურ საკითხებს, როგორიცაა ქვეყნის მართვა-გამგეობის ფორმა, ტერიტორიული მოწყობის სახე, პარლამენტის, პრეზიდენტის, მთავრობის ძირითადი უფლებამოსილებები, ადამიანის უფლებები და თავისუფლებები და ა.შ.

კონსტიტუცია წარმოადგენს უმაღლესი იურიდიული ძალის მქონე აქტს, რომელთანაც წინააღმდეგობაში არ უნდა მოდიოდნენ არც საკანონმდებლო და კარც ანონქვემდებარე აქტები. კონსტიტუციის მიღება ხდება პარლამენტის მიერ ან რეფერენდუმზე. ყველა სახელმწიფოს შემუშავებული აქვს მისი მიღების და მასში ცვლილებების შეტანის განსაკუთრებული წესები. მაგალითად, საქართველოს კონსტიტუციის თანახმად კონსტიტუციაში ცვლილებების შეტანის ინიცირების უფლებამოსილება გააჩნია პარლამენტის სრული შემადგენლობის ნახევარს და არანაკლებ 200000 ამომრჩეველს. პარლამენტი ვალდებულია გამოაქვეყნოს საკონსტიტუციო ცვლილებები პროექტი და ერთი თვის განმავლობაში უნდა გაიმართოს მისი განხილვა. ცვლილების მისაღებად საჭიროა პარლამენტის წევრთა სიითი სემადგენლობის 2/3-ის მხარდაჭერა და შემდეგ პრეზიდენტის ხელმოწერა (პრომულგაცია), ოღონდ შემდეგი პარლამენტის შემადგენლობის მიერ მიერ პირველი მოსმენის მიღების შემდეგ.⁷⁸ ამგვარი წესები და კიდევ უფრო რთული, მოქმედებს ბევრი სახელმწიფოს კანონმდებლობაში. მაგალითად, იმისათვის, რომ აშშ-ს ფედერალურ კონსტიტუციაში შევიდეს ცვლილება დამატების სახით აუცილებელია მას მხარი დაუჭიროს აშშ-ს 39 შტატმა. ამიტომაც არის, რომ 1787 წლის შემდეგ აღნიშნულ კონსტიტუციაში შეტანილია სულ 27 ცვლილება ანუ ბილი (დამატება).

თავისი შინაარსით, კონსტიტუცია შეიძლება იყოს დემოკრატიული, სოციალისტური, ავტორიტარული, თეოკრატიული და ა.შ., თუმცა ყოველი მათგანი შედგება შესავალის, თავების, მუხლების, გარდამავალი და დასკვნითი დებულებებისაგან.

კონსტიტუციური კანონების (აქტების, სტატუტების) დანიშნულებას წარმოადგენს:

1. ერთიანი დაწერილი კონსტიტუციის ჩანაცვლება კონსტიტუციური აქტების მეშვეობით;⁷⁹
2. მოქმედ კონსტიტუციაში ცვლილებების ან დამატებები შეტანაში.

როგორც წესი, კონსტიტუციური შეთანხმების მხარეებს წარმოადგენენ ქვეყნის რელიგიური და პოლიტიკური ძალები. 2002 წელს გაფორმდა ამგვარი შეთანხმება საქართველოს სახელმწიფოსა და საქართველოს მარლთმადიდებელ ეკლესიას შორის, რომელმაც განსაზღვრა მათი ურთიერთსანაცვლო უფლებები და ვალდებულებები.

სამართლის წყაროებს შორის ყველაზე გავრცელებულ და მნიშვნელოვან წყაროს კანონი წარმოადგენს. კანონი წარმოადგენს პარლამენტის ან ქვეყნის

⁷⁸ იხ. საქართველოს კონსტიტუციის მუხლი 77, 3.3.

⁷⁹ მაგ., დიდ ბრიტანეთში მოქმედებს 300-ზე მეტი კონსტიტუციური აქტები (აქტ.კომენტარი):

მეთაურის მიერ განსაკუთრებული წესით მიღებულ უმაღლესი იურიდიული ძალის მქონე აქტს, რომელიც არეგულირებს მნიშვნელოვან საზოგადოებრივ ურთიერთობებს.

როგორც სამართლებრივი აქტი, კანონი:

- წარმოადგენს აქტს, რომელიც შეიცავს სამართლებრივ ნორმებს;
- წარმოადგენს პარლამენტის, ქვეყნის მეთაურის ან ზოგადად მოსახლეობის სამართალშემოქმედებით საქმიანობას;
- აწესრიგებს უმნიშვნელოვანეს საზოგადოებრივ ურთიერთობებს;
- აქვს უმაღლესი იურიდიული ძალა და შეიძლება გაუქმდეს მხოლოდ პარლამენტის ან საკონსტიტუციო სასამართლოს მიერ.

სხვადასხვა ქვეყნებში განსხვავებული სახის კანონები მოქმედებენ.

საქართველოში კანონი⁸⁰ არსებობს ორი სახით: ორგანული კანონი და კანონი, ორგანული კანონის უპირატესი იურიდიული ძალის გათვალისწინებით. კოდექსი სამართლებრივ ნორმათა სისტემატიზებულ კრებულს წარმოადგენს, რომლებიც აწესრიგებენ საზოგადოებრივი ურთიერთობების გარკვეულ ჯგუფს.⁸¹ პარლამენტი უფლებამოსილია განახორციელოს კანონშემოქმედებითი უფლებების დელეგირება. ბევრ ქვეყანაში ასეთი უფლება შეუზღუდავია. მაგ, დიდ ბრიტანეთში, აგრეთვე რომაულ-გერმანული სისტემის ბევრ ქვეყანაში, სადაც მოქმედებს ხელისუფლების დანაწილების პრინციპი, თუმცა რეალური კონსტიტუციური კონტროლის გარეშე. არის ქვეყნები, სადაც ამგვარი კონსტიტუციური კონტროლი უფრო ხელშესახებია, მაგალითად ამერიკის შეერთებულ შტატებში და გერმანიაში. ამერიკის შეერთებული შტატების უზენაესმა სასამართლომ დაადგინა, რომ კონგრესის უფლება დელეგირებასთან დაკავშირებით შეზღუდულია ამერიკული კონსტიტუციით და მისმა ხშირმა გამოყენებამ შეიძლება დაარღვიოს არსებული ბალანსი ხელისუფლების შტოებს შორის. საქართველოს შემთხვევაში პრეზიდენტი უფლებამოსილია გამოსცეს კანონის ძალის მქონე დეკრეტი მხოლოდ საგანგებო მდგომარეობის დროს.

გლობალიზაციის პირობებში კიდევ უფრო იზრდება საერთაშორისო ხელშეკრულებების, კონვენციების, შეთანხმებების, პროტოკოლების, ოქმების, პაქტების როგორც სამართლის წყაროების მნიშვნელობა. საერთაშორისო ხელშეკრულებები ადამიანის უფლებებისა და თავისუფლებების, ტერორიზმის, ტრეფიკინგის, გენოციდის და სხვა საერთაშორისო დანაშაულის წინააღმდეგ ბრძოლის სფეროში წარმოადგენს ყველა დემოკრატიული ქვეყნის კანონმდებლობის შემადგენელ ნაწილს ან საგარეო პოლიტიკის ქვაკუთხედს.⁸²

პრეზიდენტის, მთავრობის, მინისტრების და სამართლის სხვა სუბიექტების ნორმატიული და ინდივიდუალური ხასიათის ბრძანებები, რეგულაციები, გადაწყვეტილებები, დადგენილებები, განკარგულებები,

⁸⁰ მაგ., კანონი პოლიციის ან საჯარო სამსახურის შესახებ (ავტ. კომენტარი).

⁸¹ მაგ., სისხლის სამართლის კოდექსი, სამოქალაქო კოდექსი, საგადასახადო კოდექსი (ავტ. კომენტარი).

⁸² საქართველოს კონსტიტუციის 6-ე მუხლი მოუთხოვს საერთაშორისო ნორმების იურიდიული უპირატესობით სარგებლობენ შიდა სამართლებრივი ნორმებთან მიმართებაში (ავტ. კომენტარი).

ინსტრუქციები, ხელშეკრულებები, წესდებები, შინა განაწესები, პარლამენტის აქტები, აღმასრულებელი და სასამართლო ორგანოების სამართალშეფარდების აქტები სამართლის არაძირითად წყაროებს წარმოადგენენ. მსოფლიოს სამართლებრივ პრაქტიკაში აშკარად შეინიშნება აღნიშნული აქტების რაოდენობის ზრდა. მკვლევარებმა გამოიანგარიშეს, რომ ყოველ 10 კანონზე დაახლოებით მოდის 100-150 კანონქვემდებარე აქტი.⁸³

კანონქვემდებარე ნორმატიული და ინდივიდუალური აქტი უფრო მოქნილია, ვიდრე კანონი და ნაკლებად ფორმალიზებული ანუ მისი გამოცემის პროცედურები მნიშვნელოვნად გამარტივებულია. ამასთან, სამართლის ძირითადი წყაროებისაგან განსხვავებით, არაძირითად წყაროებს შორის აშკარად პრევალირებენ ინდივიდუალური სამართალშეფარდებითი აქტები, თუმცა, არც ნორმატიული აქტები გვხვდება იშვიათად მათ შორის. რა თქმა უნდა, სამართლის ძირითადი წყაროების იურიდიული პრიმატი არაძირითად წყაროებთან მიმართებაში უდავოა. ხელისუფლება მათ იყენებს მოქმედი კანონმდებლობის ფარგლებში კანონთა დეტალიზებისათვის და მათი განხორციელების უზრუნველყოფის მიზნით. ბრძანებები, დადგენილებები, გადაწყვეტილებები, განკარგულებები და ა.შ. შეიძლება განვსაზღვროთ, როგორც საკანონმდებლო ხელისუფლების მიერ ნორმათადადმდგენი უფლებამოსილების პირადპირი დელეგირების შედეგად შექმნილი „ადმინისტრაციული რეგულაციები.“ აღმასრულებელი ხელისუფლების გარდა სასამართლო ხელისუფლებაც მარლთმსაჯულების ორგანოების სახით უფლებამოსილია გამოსცეს სამართალშეფარდების აქტების, მაგალითად, განაჩენის ან განჩინებებისა და ბრძანებების სახით, ისევე როგორც პარლამენტი რეზოლუციების, მიმართვების, განცხადებების, დეკლარაციების სახით.

აღნიშნული აქტების გარდა, კიდევ უფრო დიდი რაოდენობით გამოიყენება უწყებრივი სამართლებრივი აქტები ინსტრუქციების, რეგულაციების, წესდებების, შინაგანაწესების, დირექტივების ან სერთიფიკატების სახით, რომელთა მიხედვით შეიძლება ვიმსჯელოთ როგორ „ესმის“ ამა თუ იმ ადმინისტრაციულ ორგანოს მოქმედი კანონები, როგორ აპირებს მათ რეალიზაციას სამართლებრივ პრაქტიკაში საკუთარი იურისდიქციისა და მოქმედების ტერიტორიის ფარგლებში.

ნებისმიერი კერძო კომერციული ორგანიზაციების და არასამთავრობო საზოგადოებრივი ორგანიზაციების საჭიროებენ სახელმწიფოს მხრიდან რეგისტრირებას სასამართლოს, სახელმწიფო რეესტრის თუ იუსტიციის სამინისტროს მიერ. სახელმწიფოს მიერ ორგანიზაციის რეგისტრაცია წარმოადგენს ამ ორგანიზაციების და მათ მიერ მოცემული აქტების ლეგიტიმაციას, რომლის შედეგად ასეთი აქტებით გათვალისწინებული ნორმები სავალდებულო ხდება ამ ორგანიზაციების წევრებისათვის და იქ დასაქმებული პირებისათვის.

⁸³ В.Карелиский, В.Пераволова, Теория Государства и Права М,1998, ст.298» ვ.კარელსკი, ვ.პერევალოვა, სახელწოდება და სამართლის თეორია

სამართლის კიდევ ერთ წყაროს ხელშეკრულება (კონტრაქტი) წარმოადგენს.⁸⁴ ხელშეკრულება განსაზღვრავს მისი მხარეების ქცევა ანუ ურთიერთ-სანაცვლო უფლება-მოვალეობებს კონტრაქტის საგანთან მიმართებაში. თავისი არსით, კონტრაქტი არის დაპირებათა ერთობლიობა, რომელიც განსაზღვრავს მხარეთა უფლებებსა და მოვალეობებს კონკრეტულ სახელშეკრულებო ურთიერთობებში. ყოველდღიურად ადამიანები შედიან (დებენ) წერილობით თუ ზეპირ (ვერბალურ) ხელშეკრულებებში (გარიგებებში) ერთმანეთთან. საქართველოს სამოქალაქო კოდექსი მიუთითებს, რომ „კერძო სამართლის სამართლის სუბიექტებს შეუძლიათ კანონის ფარგლებში თავისუფლად დადონ ხელშეკრულებები და განსაზღვრონ ამ ხელშეკრულებათა შინაარსი. მათ შეუძლიათ დადონ ისეთი ხელშეკრულებები, რომლებიც კანონით გათვალისწინებული არ არის, მაგრამ არ ეწინააღმდეგება მას. თუ საზოგადოების ან პიროვნების არსებითი ინტერესებისათვის დაცვისათვის ხელშეკრულების ნამდვილობა დამოკიდებულია სახელმწიფოს ნებართვაზე, მაშინ ეს უნდა მოწესრიგდეს ცალკე კანონით“.⁸⁵ ზოგადად ხელშეკრულება შეიძლება აღქმულ იქნას როგორც ადამიანის თავისუფალი ნების რეალიზაცია, რომელიც განსაზღვრავს მხარეთა ურთიერთ უფლებებსა და ვალდებულებებს კონკრეტულ ურთიერთობებში და წარმოადგენს მხარეთა ინტერესების დაცვის საშუალებას, მათ შორის, დავის წარმოშობის შემთხვევაში.

§2. სამართლის სხვა წყაროები

ზოგიერთ ქვეყანაში ვხვდებით სამართლის განსხვავებულ წყაროებსაც, სასამართლო პრეცედენტის, კონსტიტუციური ჩვეულების, რელიგიური წიგნებისა და ჩვეულებების სახით.

სასამართლო პრეცედენტები იმ ქვეყნების სამართლებრივ წყაროს წარმოადგენენ, სადაც მოქმედებს საერთო სამართალი. პრეცედენტული სამართალი (judge made law) შედეგია ანგლო-საქსონური და ნორმანული სამართლის ისტორიული განვითარებისა ინგლისში და დაკავშირებულია ამ ქვეყანაში მაღალი ინსტანციის სასამართლოების განსაკუთრებულ ჩართულობასთან სამართალშემოქმედებით საქმიანობაში. არ არის გასაკვირი, რომ საერთო სამართლის ქვეყნებში პარლამენტის მიერ მიღებულ კანონებთან ერთად სამართლის უმნიშვნელოვანეს წყაროდ სწორედ სასამართლო პრეცედენტები წარმოადგენენ, ანუ მაღალი ინსტანციის სასამართლოს მოსამართლის მიერ მოქმედი კანონმდებლობის „ხარვეზის“ დაძლევის მიზნით მიღებული გადაწყვეტილებები, რომლებიც შემდგომში შეიძლება გახდნენ სხვა სასამართლო გადაწყვეტილების მიღების საფუძველი მოქმედი

⁸⁴ გარდა საერთაშორისო ხელშეკრულებებისა, რომლებიც სამართლის პირველად წყაროებს წარმოადგენენ. (ავტ. კომენტარი).

⁸⁵ იხ. საქართველოს სამოქალაქო კოდექსის მუხ. 2319, 3.1

საკანონმდებლო ნორმების მსგავსად.

საკონსტიტუციო ჩვეულება სამართლის სპეციფიკური წყაროა და ასევე დამახასიათებელია საერთო სამართლის ოჯახის ქვენებისათვის. როგორც ცნობილია, სამართლის ნორმის იმპლემენტაცია და დაცვა უზრუნველყოფილია სახელმწიფოს მექანიზმის და მისი სასამართლო სისტემის მიერ. საკონსტიტუციო ჩვეულება არ არის დაცული იძულების მექანიზმის საშუალებით, მაგრამ მისი დაცვა ხელისუფლები უმაღლესი წრეებისათვის მკაცრ ვალდებულებას წარმოადგენს. მაგალითად, დიდი ბრიტანეთის დედოფალს, ისევე როგორც კანადის გენერალ-გუბერნატორს ფორმალურად აქვთ უფლება გამოიყენონ ვეტოს უფლება დიდი ბრიტანეთის და კანადის პარლამენტების მიერ მიღებულ კანონებზე, მაგრამ სწორედ ამ ქვეყნებში მოქმედი კონსტიტუციური ჩვეულების საფუძველზე არ იყენებენ აღნიშნულ უფლებას აგერ უკვე 300 წელია.

სამართალშემოქმედებითი საქმიანობა, მათ შორის კანონშემოქმედება ყოველთვის არ ყოფილა მხოლოდ სუვერენის ექსკლუზიური უფლებამოსილება.⁶⁶ ბევრი მოაზროვნის აზრით, ჯერ კიდევ ადამიანების მიერ ამ სახის საქმიანობით დაკავებამდე არსებობდა ღვთიური ნება, რომელიც აწესებდა კოსმიურ წესრიგს ჩვენს სამყაროში. სუვერენის როლი ამ შემთხვევაში შემოიფარგლებოდა ამ წესრიგის განხორციელების უზრუნველყოფაში და ის წესები, რომლებსაც ისინი უწესებდნენ ხალხს ამ წესრიგის რეალიზაციას ემსახურებოდნენ. ასეთი შეხედულებები საფუძვლად უდევს ტრადიციულ რელიგიურ სისტემებს და უპირველეს ყოვლისა ქრისტიანობას, ისლამს, იუდაიზმს და ინდუიზმს. მესოპოტამიიდან აზიამდე, მათ შორის ევროპაშიც, მრავალი საუკუნის განმავლობაში მონარქები თავისი ხელისუფლების პირველწყაროს ღმერთებს (ან ღმერთს) უკავშირებდნენ. შემდგომში მათ „ჩათვალეს“, რომ შეუძლიათ გარკვეულწილად „დახვეწონ“ და შეცვალოს ღმერთების მიერ დადგენილი ქცევის წესები ანუ მოველინონ ხალხს და ქვემვრდომებს კანონმდებლობად. თუმცა ჯერ კიდევ ძალიან ბევრი ადამიანის გონებაში მყარად არის გავრცელებული აზრი, რომ ღვთიურ ნებას ყოველთვის ექნება უპირატესობა ადამიანის ნებასთან და კანონებთან მიმართებაში.

მსოფლიოს უმრავლეს ქვეყნებში⁶⁷ რელიგიური წიგნები სამართლის არაპირითად წყაროებს წარმოადგენენ. საქართველოს მარლთმადიდებელი ეკლესიის საპატრიარქოს მმართველობითი საქმიანობა არა მარტო რელიგიურ წიგნებს, არამედ შიდა მმართველობითი აქტების საფუძველზე ხორციელდება. მსგავს აქტებს იყენებენ ყველა სხვა კონფესიები მათ მმართველობითი საქმიანობაში.

ამეამად, რელიგიური წიგნები, როგორც სამართლებრივი რეგულირების წყაროები საკმაოდ გავრცელებულია საზოგადოებრივი ცხოვრების სხვადასხვა

⁶⁶ ტერმინ „სუვერენის“ ამ შემთხვევაში ჩვენ უკავშირებთ ნებისმიერ მმართველს: მონარქი, პრეზიდენტი, მთავრობა, ხალხი (ავტ. შენიშვნა).

⁶⁷ გარდა თეოკრატიული ქვეყნებისა.

სფეროებში. ვატიკანში, აგრეთვე ზოგიერთ ისლამურ ქვეყნებში, როგორცაა ირანი, საუდის არაბეთი და ა.შ., სადაც რელიგიური დოგმები ოფიციალურად წარმოადგენენ სამართლებრივი რეგულირების საშუალებას, რელიგიური წიგნები სამართლის ძირითად წყაროებს წარმოადგენენ, თუმცა უმრავლეს ქვეყნებში რელიგიური დოგმები ადამიანის სულიერ ცხოვრებასთან არის დაკავშირებული.

ჩვეულებები სამართლის სხვა წყაროებისგან განსხვავებით საჭიროებენ სანქციონირებას სახელმწიფოს მხრიდან. საქართველოს სამოქალაქო კოდექსი განმარტავს, რომ ჩვეულება იყოს სამართლის წყარო, „თუ იგი მნიშვნელოვნად არ ეწინააღმდეგებიან სამართლიანობის და ზნეობის საყოველთაოდ აღიარებულ პრინციპებს ან საზოგადოებრივ წესრიგს“.⁸⁸ საქართველოს მიწის კოდექსი განმარტავს, რომ აუცილებელ შემთხვევაში, მეურნეობის მიწების გადანაწილების პროცესში შეიძლება გამოყენებულ იქნეს ადგილობრივი ჩვეულებები. აფრიკის ზოგიერთ ქვეყნებში, სადაც ჯერ კიდევ შენარჩუნებულია მოსახლეობის ტომობრივი დაყოფა, ადგილობრივი ჩვეულებები გამოიყენება მნიშვნელოვანი ტიპის საზოგადოებრივი ურთიერთობების მოსაწესრიგებლად, მაგალითად ადგილობრივი ლიდერის („მეფის“) არჩევისას, რომლის ლეგიტიმაცია შემდგომში ხდება სახელმწიფოს მიერ. ჩვეულების ადგილი სამართლის წყაროებს შორის პირდაპირ კავშირშია კონკრეტულ ქვეყანაში სოციალური ურთიერთობების განვითარების დონეზე. ზოგ ქვეყნებში ჩვეულება შეიძლება სამართლის ძირითად წყაროდაც მოგვევლინოს, მაგრამ ძირითადად ჩვეულება მაინც არაძირითად წყაროს წარმოადგენს.⁸⁹ რაც შეეხება, დოქტრიანულ ანუ სამეცნიერო მოძღვრებებს, მათი ადგილი სამართლის წყაროებს შორის ეფუძნება იმ ჰიპოთეტურ შესაძლებლობას, რომ აუცილებელ შემთხვევაში სახელმწიფოს, ხელისუფლება შეუძლიათ გამოიყენონ სამეცნიერო იდეებში ჩადებული სამართლებრივი პრობლემის მოწესრიგების ვარიანტები და სამეცნიერო რეკომენდაცია გადააქციონ სამართლის ნორმებად.

§3. ნორმატიული და ინდივიდუალური აქტები, როგორც სამართლის წყაროები

როგორც ცნობილია, სამართლის ნორმები თავმოყრილია ინდივიდუალური და ნორმატიული სახის სამართლებრივ აქტებში. ორივე სახის აქტი წარმოადგენს სამართლებრივ აქტს ანუ „უფლებამოსილი სახელმწიფო ან ადგილობრივი თვითმმართველობის ორგანოს (თანამდებობის პირის) მიერ საქართველოს კანონმდებლობით დადგენილი წესით მიღებული (გამოცემული), შესასრულებლად სავალდებულო აქტს“.⁹⁰

⁸⁸ იხ. საქართველოს სამოქალაქო კოდექსის მუხ.2, პ.4. რა თქმა უნდა სახელმწიფო ვერ შეუროდება ისეთ ჩვეულებას, როგორიც არის სისხლის აღება (ავტ.კომენტარი)

⁸⁹ საქართველოს სამოქალაქო სამართალში ჩვეულების საკითხს უკვე შეეხებოდა წინა პარაგრაფში (ავტ.შენიშვნა)

⁹⁰ იხ. საქართველოს ორგანული კანონი „ნორმატიული აქტების შესახებ“, მუხ.2, პ.1

ნორმატიული აქტი

საქართველოს „ნორმატიული აქტების შესახებ“ ორგანული კანონის თანახმად „ნორმატიული აქტი არის უფლებამოსილი სახელმწიფო ან ადგილობრივი თვითმმართველობის ორგანოს (თანამდებობის პირის მიერ საქართველოს კანონმდებლობით დადგენილი წესით მიღებული (გამოცემული) სამართლებრივი აქტი, რომელიც შეიცავს მისი მუდმივი ან დროებითი და მრავალჯერადი გამოყენების ქცევის ზოგად წესს“.⁹¹

ნორმატიული აქტი:

- წარმოადგენს ხელისუფლების ორგანოს სავალდებულო აქტს, რომლის რეალიზაცია უზრუნველყოფილია სახელმწიფოს მიერ;
- წარმოადგენს აქტს, რომელიც გამოცემულია დადადგენილი პროცედურების შესაბამისად;
- აქვს გარკვეული იურიდიული ძალა და ადგილი ნორმატიული აქტების იერარქიაში;
- შესაძლებელია მიღებული, გამოცემული, შეცვლილი ან ჩანაცვლებული იქნეს სწრაფად, რაც უზრუნველყოფს სოციალურ პრობლემებზე სწრაფ რეაგირებას;
- ექვემდებარება სისტემატიზაციას, რაც უზრუნველყოფს მისი ძებნის და გამოყენების სიმარტივეს;
- ნორმატიული აქტს, ახასიათებს შინაგანი სტრუქტურა: კარი, განყოფილება, თავი, მუხლი;
- ნორმატიული აქტს, ახასიათებს მოქმედების ვადა, ტერიტორია და პირთა წრე;
- ნორმატიული აქტი უზრუნველყოფილია სახელმწიფო იძულებით.

- საქართველოს პარლამენტს (საქართველოს კონსტიტუციური კანონი, კონსტიტუციური შეთანხმება, საერთაშორისო ხელშეკრულების რატიფიცირება, ორგანული კანონი და კანონი;
- საქართველოს პრეზიდენტი (ბმანებულება, დეკრეტი, ბრძანება);
- საქართველოს მთავრობა (დადგენილება, პრემიერ-მინისტრის ბრძანება);
- საქართველოს მინისტრი (ბრძანება)
- საქართველოს მთავრობის უშუალო დაქვემდებარებაში არსებული დაწესებულების ხელმძღვანელი (ბრძანება).⁹²

ნორმატიული აქტები იყოფა საკანონმდებლო და კანონქვემდებარე ნორმატიულ აქტებად, თუმცა მათი დახასიათება ასევე შეიძლება ისეთი ნიშნებით როგორიცაა:

⁹¹ იხ. საქართველოს ორგანული კანონი „ნორმატიული აქტების შესახებ“, მუხ.2,პ.3

⁹² საქართველოს პრეზიდენტის ბრძანებულება, პრეზიდენტის პრემიერ-მინისტრის, მინისტრის, საქვეუწყებო დაწესებულების ხელმძღვანელთა აქტები ინდივიდუალური აქტის სახით შეიძლება გამოიცეს (ავტ.შენიშვნა)

აქტის მიღების ხერხის მიხედვით:

- ა) სახელმწიფოს მიერ მიღებულიაქტი;
- ბ) სახელმწიფოს მიერ სანქციონირებული აქტები;
- გ) სახელმწიფოს მიერ აღიარებული აქტები;

იურიდიული ძალის მიხედვით:

- ა) საკონსტიტუციო აქტები (კონსტიტუცია, კონსტიტუციური კანონები, კონსტიტუციური შეთანხმება)
- ბ) საკანონმდებლო აქტები (ორგანული კანონები, კანონები, პრეზიდენტის-დეკრეტი)
- გ) კანონქვემდებარე აქტები (პრეზიდენტის, მთავრობის, პრემიერ-მინისტრის, სამინისტროების, ადგილობრივი თვითმმართველობის, საქვეუწყებო აქტები);

აქტების მიმღები ორგანოების მიხედვით:

- ა) საკანონმდებლო ორგანოების აქტები;
- ბ) აღმასრულებელი ორგანოების აქტები;
- გ) სასამართლო ხელისუფლების ორგანოების აქტები;

ტერიტორიაზე მოქმედების მიხედვით:

- ა) აქტები, რომლებიც მოქმედებენ მთელი ქვეყნის ტერიტორიაზე (რესპუბლიკური, ფედერალური);
- ბ) აქტები, როლებიც მოქმედებენ გარკვეულ ტერიტორიაზე (პროვინცია, მიწა, შტატი, რაიონი, რეგიონი, ავტონომიური წარმონაქმნი);
- გ) საგანგებო აქტები (გამოცემული საგანგებო ან საომარი მდგომარეობის დროს);

ნორმატიული აქტის სტრუქტურა, მომზადებისა და გამოცემის წესები განსაზღვრულია „ნორმატიული აქტების შესახებ“ კანონის მესამე თავით. ნორმატიული აქტი შედგება ძირითად ნაწილისა და დასკვნითი გარდამავალი დებულებისაგან. ნორმატიულ აქტს შეიძლება ჰქონდეს პრეამბულა. მასში გადმოიცემა ამ ნორმატიული აქტის დანიშნულება და პრინციპები, რომლებიც მას უდევს საფუძვლად; თუ აქტი კანონქვემდებარეა, პრეამბულაში მითითებული უნდა იყოს, რომელი ნორმატიული აქტის შესასრულებლად გამოიყენება, ამასთან, ზოგადი ნორმები უნდა უსწრებდეს სპეციალურ ნორმებს.

ნორმატიული აქტის პროექტი (გარდა საქართველოს პრეზიდენტის, საქართველოს პარლამენტის, საქართველოს მთავრობის, საქართველოს ცენტრალური საარჩევნო კომისიის, საქართველოს იუსტიციის უმაღლესი საბჭოს, სახელმწიფო ინსპექტორის, საქართველოს ეროვნული ბანკის,³³ აფხაზეთისა და აჭარის ავტონომიური რესპუბლიკებისა და ადგილობრივი თვითმმართველობის ნორმატიული აქტების პროექტებისა, აგრეთვე საქართველოს იუსტიციის მინისტრის ნორმატიული აქტით განსაზღვრული

³³ საქართველოს ეროვნული ბანკი. თუ არ არსებობს მისი ნორმატიული აქტის დაუყოვნებლოდ ამოქმედების საკითხი, აქტის პროექტს სამართლებრივი დასკვნისათვის ასევე უზაუნის საქართველოს იუსტიციის სამინისტროს (ავტ. შენიშვნა)

შემთხვევებისა) სამართლებრივი დასკვნისთვის გადაცემა საქართველოს იუსტიციის სამინისტროს.

იუსტიციის სამინისტრო კანონქვემდებარე ნორმატიული აქტის პროექტზე დასკვნას საქართველოს კანონმდებლობასთან მისი შესაბამისობის თაობაზე იძლევა აქტის პროექტის მისთვის გადაცემიდან 10 დღის ვადაში. დასაბუთებული უარყოფითი დასკვნის შემთხვევაში უზრუნველყოფილი უნდა იქნეს საქართველოს კანონქვემდებარე ნორმატიული აქტის პროექტის შესაბამისობა საქართველოს კანონმდებლობასთან, რის შემდეგაც იგი საჭიროებს იუსტიციის სამინისტროს ხელახალ დასკვნას.

ნორმატიული აქტი ძალაში შედის: დაუყოვნებლივ (ხელმოწერითანავე), აქტში მითითებული თარიღიდან, გამოქვეყნებისთანავე, გამოქვეყნებიდან გარკვეული ვადის გასვლის შემდეგ.

საქართველოს კანონქვემდებარე, აფხაზეთის ავტონომიური რესპუბლიკისა და აჭარის ავტონომიური რესპუბლიკის, აგრეთვე ადგილობრივი თვითმმართველობის ნორმატიული აქტები ძალაში შედის გამოქვეყნებისთანავე, თუ თვით ამ ნორმატიული აქტებით სხვა ვადა არ არის დადგენილი;

საქართველოს ეროვნული ბანკის დაუყოვნებლივ ასამოქმედებელი ნორმატიული აქტი ძალაში შედის მასში მითითებული თარიღიდან;

საქართველოს საკანონმდებლო აქტი ძალაში შედის ოფიციალურად გამოქვეყნებიდან მე-15 დღეს, თუ თვით ამ საკანონმდებლო აქტით სხვა ვადა არ არის დადგენილი.

საქართველოს პრეზიდენტის დეკრეტი ძალაში შედის გამოცემის მომენტიდან. საქართველოს პრეზიდენტის დეკრეტი საომარი ან საგანგებო მდგომარეობის დროს საქართველოს კონსტიტუციით გათვალისწინებული უფლებების შეზღუდვის შესახებ ძალაში შედის გამოცემისთანავე, ხოლო ნორმის შეჩერების შესახებ – საქართველოს პარლამენტის მიერ დამტკიცებისთანავე და მოქმედებს საომარი ან საგანგებო მდგომარეობის გაუქმებამდე.

საქართველოს კონსტიტუციური შეთანხმება ძალაში შედის ოფიციალურად გამოქვეყნებისთანავე, თუ თვით ამ შეთანხმებით სხვა ვადა არ არის დადგენილი;

საქართველოს პრეზიდენტის ბრძანებულება ძალაში შედის ოფიციალურად გამოქვეყნებისთანავე, თუ თვით ამ ბრძანებულებით სხვა ვადა არ არის დადგენილი.

საქართველოს პრეზიდენტის, როგორც საქართველოს თავდაცვის ძალების უმაღლესი მთავარსარდლის, ბრძანება ძალაში შედის მისი ხელმოწერის მომენტიდან, თუ საქართველოს კონსტიტუციით ან თვით ამ ბრძანებით სხვა ვადა არ არის დადგენილი.

ნორმატიული აქტი როგორც წესი მოქმედებს უვადოდ, ხოლო ცვლილებების შეტანა ხდება იმ ორგანოს მიერ, რომელმაც გამოსცა აქტი, ხოლო გაუქმება ხდება მისი ჩანაცვლების, მოქედების ვადის ამოწურვის ან ძალადაკარგულად გამოცხადების შემთხვევაში.

ნორმატიული აქტი ან მისი ნაწილი ძალას კარგავს, თუ:

- ა) გავიდა ვადა, რომლითაც იგი იყო მიღებული (გამოცემული);
- ბ) მიღებულია (გამოცემულია) ნორმატიული აქტი, რომელიც მას ძალადაკარგულად აცხადებს;
- გ) უფლებამოსილი სახელმწიფო ორგანოს (თანამდებობის პირის მიერ მიღებულია ისეთი გადაწყვეტილება, რომელიც საქართველოს კონსტიტუციისა და სხვა საკანონმდებლო აქტის მიხედვით იწვევს მისი იურიდიული ძალის დაკარგვას.

არ შეიძლება რომელიმე ნორმატიული აქტით უპირატესი იურიდიული ძალის მქონე ნორმატიული აქტის ძალადაკარგულად გამოცხადება.

იმ ნორმატიული აქტის გაუქმება, რომლითაც გაუქმდა ძველი ნორმატიული აქტი, არ ნიშნავს ძველი ნორმატიული აქტის მოქმედების აღდგენას, თუ თვით ამ აქტით სხვა რამ არ არის დადგენილი.

ნორმატიული აქტის ან მისი ნაწილის ძალადაკარგულად გამოცხადების შემთხვევაში ძალადაკარგულად უნდა გამოცხადდეს მის საფუძველზე ან მის შესასრულებლად მიღებული (გამოცემული) ყველა ნორმატიული აქტი ან ნორმატიული აქტის შესაბამისი ნაწილი.

იურიდიული ძალა არა აქვს ძალადაკარგულად გამოცხადებული საკანონმდებლო ან კანონქვემდებარე ნორმატიული აქტის საფუძველზე მიღებულ (გამოცემულ) ნორმატიულ აქტს, მიუხედავად იმისა, არის თუ არა იგი გამოცხადებული ძალადაკარგულად.

საკანონმდებლო აქტის მიღების შემთხვევაში ძალადაკარგულად უნდა გამოცხადდეს შესაბამისი საზოგადოებრივი ურთიერთობის მომწესრიგებელი ყველა კანონქვემდებარე ნორმატიული აქტი ან მისი ნაწილი.

საქართველოს მთავრობა უფლებამოსილია გააუქმოს საქართველოს მინისტრის ნორმატიული აქტი მისი კანონიერების ან მიზანშეუწონლობის მოტივით. თუ ნორმატიული აქტი მიღებულია (გამოცემულია) საკითხზე, რომელიც საქართველოს კონსტიტუციის, საქართველოს ორგანული კანონისა და საქართველოს კანონის თანახმად განეკუთვნება სახელმწიფო ან ადგილობრივი თვითმმართველობის სხვა ორგანოს (თანამდებობის პირის) უფლებამოსილებას ან მიღებულია ამ კანონის მოთხოვნათა დარღვევით, ან დარღვეულია შესაბამისი ნორმატიული აქტის მიღებისა (გამოცემისა) და ამოქმედებისათვის დადგენილი პროცედურა, ნორმატიულ აქტს იურიდიული ძალა არა აქვს.

ინდივიდუალური სამართლებრივი აქტი ერთჯერადი აქტია და უნდა შეესაბამებოდეს ნორმატიულ აქტს. ინდივიდუალური სამართლებრივი აქტი მზილება (გამოიცემა) მხოლოდ ნორმატიული აქტის საფუძველზე და მის მიერ დადგენილ ფარგლებში. იგიება პირს ან პირთა ჯგუფს, მაგალითად, საჯარო მოსამსახურის დანიშვნა ან თანამდებობიდან გათავისუფლება.

საქართველოს ზოგადი ადმინისტრაციული კოდექსი განმარტავს ინდივიდუალურ ადმინისტრაციულ-სამართლებრივი აქტის ცნებას, გამოცემისა და აღსრულების, აგრეთვე ადმინისტრაციული წესით მისი გასაჩივრების წესებს. აღნიშნული კოდექსის მე-2 მუხლი განმარტავს ინდივიდუალურ ადმინისტრაციული - სამართლებრივ აქტს, როგორც „ადმინისტრაციული ორგანოს მიერ ადმინისტრაციული კანონმდებლობის საფუძველზე გამოცემული ინდივიდუალური სამართლებრივი აქტი, რომელიც აწესებს, ცვლის, წყვეტს ან ადასტურებს პირის ან პირთა შეზღუდული წრის უფლებებსა და მოვალეობებს“.

ინდივიდუალური ადმინისტრაციულ-სამართლებრივი აქტი ძალაში შედის მხარისათვის კანონით დადგენილი წესით გაცნობისთანავე ან გამოქვეყნების დღეს.³⁴

საქართველოს ზოგადი ადმინისტრაციული კოდექსის 60, 601 და 61-ე მუხლები შეიცავენ არარა აქტების ჩამონათვალს, აგრეთვე აქტების ბათილად და ძალადაკარგულად გამოცხადების წესებს და შედეგებს. აქტი გამოცემისთანავე ითვლება არარა აქტად, თუ:

- ა) შეუძლებელია მისი გამომცემი ორგანოს დადგენა;
 - ბ) გამოცემულია არაუფლებამოსილი ორგანოს ან არაუფლებამოსილი პირის მიერ;
 - გ) მისი შესრულება შეუძლებელია ფაქტობრივი მიზეზების გამო;
- დმისი შესრულება გამოიწვევს სისხლისსამართლებრივ ან ადმინისტრაციულ სამართალდარღვევას.

აქტის ბათილობა იწვევს დამდგარი შედეგების გაუქმებას, გარდა კანონით დადგენილი შემთხვევებისა, ხოლო ძალადაკარგულად გამოცხადების შემთხვევაში აქტის დამდგარი შედეგები არ უქმდება.

ინდივიდუალური ადმინისტრაციულ-სამართლებრივი აქტის აღსრულების მიზნით შეიძლება გამოყენებულ იქნას ისეთი უზრუნველყოფის საშუალებები, როგორიცაა: სხვა ორგანოს დავალება, ჯარიმა ან უშუალო იძულება, ხოლო აუცილებელ შემთხვევაში, კანონი ითვალისწინებს აქტის გასაჩივრებას ადმინისტრაციული წესით, რომლის პროცედურები განსაზღვრულია ზოგადი ადმინისტრაციული კოდექსის XIII თავით.

³⁴ ის საქართველოს ზოგადი ადმინისტრაციული კოდექსის მუხ.54, 3.1

§4. ნორმათადადგენა^ა და იურიდიული ტექნიკა. ინკორპორაცია და კოდიფიკაცია

ნორმათადადგენა სახელმწიფო ორგანოების პრეროგატივას წარმოადგენს. განსაკუთრებით სამართლებრივ ნორმებთან მიმართებაში, თუმცა სავალდებულო ქცევის წესების დადგენა ასევე ხელეწიფება არასამათავრობო, მათ შორის კომერციულ ორგანიზაციებს მინიჭებული უფლებამოსილებების ფარგლებში ან სასამართლოებს (მაგ., ანგლო-საქსონურ სამართალში) ან შეიძლება იყოს ხალხის სუვერენული გადაწყვეტილება, როგორც ეს ხდებოდა, მაგალითად, ნოვგოროდის ვერეს შემთხვევაში. სამართალშემოქმედებითი საქმიანობა პირდაპირ კავშირშია უფლებამოსილი სუბიექტების მიერ მინიჭებული კომპეტენციის ფარგლებში ახალი ნორმატიული აქტების შექმნასთან შესაბამისი ეტაპების მემულობით:

- ა) პრობლემის დაყენება (წარმოქმნა);
- ბ) პრობლემის შესახებ იმფორმაციის შეკრება;
- გ) მოპოვებული ინფორმაციის ანალიზი;
- დ) ახალი გადაწყვეტილების რამოდენიმე ვარიანტის ჩამოყალიბება;
- ე) გადაწყვეტილების (აქტის) ოპტიმალური ვარიანტის შერჩევა;
- ვ) გადაწყვეტილების (აქტის) შეთანხმება;
- ზ) გადაწყვეტილების (აქტის) წინასწარი განხილვა;
- თ) გადაწყვეტილების (აქტის) კორეგირება
- ი) გადაწყვეტილების (აქტის) მიღება და მისთვის იურიდიული ძალის მიცემა.^ა
- კ) აქტის გამოცემა და დაყვანა შემსრულებლებამდე.

უშუალოდ ნორმატიული აქტების შემუშავების, გაფორმების და სისტემატიზაციის წესები ამა თუ იმ ქვეყანაში მოქმედ **იურიდიულ ტექნიკაზე** დამოკიდებული. იურიდიული ტექნიკის ობიექტს წარმოადგენს ნორმატიული აქტის ტექსტი, რომლის მიმართ უფლებამოსილი სუბიექტი ინტელექტუალურ ზემოქმედებას ახორციელებს. ნორმატიული აქტების მომზადების წესები მოწოდებულია უზრნველყოფნა:

- 1. სამართლებრივი რეგულირების კონკრეტულობა და სიღრმე;
- 2. დოკუმენტის ტექსტის გადმოცემის ლოგიკა;
- 3. გამოყენებული ტერმინების სიმარტივე;
- 4. სიტყვიერი შტამპებისა და იშვიათი გამონათქვამების გამოყენებისაგან თავის არიდება.

იურიდიული ტექნიკისაგან უნდა გავმიჯნოთ ნორმატიული აქტების გაფორმების წესები. აღნიშნული წესები აფიქსირებენ დოკუმენტის ოფიცია-

^ა აუცილებლად უნდა გავმიჯნოთ სამი ტერმინი: კანონმდებლობა, ნორმათადადგენა და სამართალშემოქმედება. კანონმდებლობა დაკავშირებულია ახალი საკანონმდებლო აქტების გამოცემასთან, შესაბამისად კანონმდებლობით საქმიანობას ახორციელებს პარლამენტი და ზოგიერთ შემთხვევებში პრეზიდენტი. დელეგირებული უფლებამოსილების საფუძველზე, ნორმათადადგენა შეუძლია ხელისუფლების ყველა შტოს ორგანოებს და ხელმძღვანელ პირებს, ხოლო სამართალშემოქმედება უფრო ზოგადი ხასიათის ტერმინია და მოიცავს თავის შინაარსში წინა ორივე ტერმინის შინაარს (ავტ. შენიშვნა).

^ა ხელის მოწერა, ბეჭდის დასმა და სხვა აუცილებელი რეგვიზიტები (ავტ. შენიშვნა)

ლურ რეკვიზიტებს და მის სტრუქტურულ ნაწილებს. ასე მაგალითად, ყველა კონსტიტუცია შეიცავს პრეამბულას, ხოლო კოდექსები, როგორც წესი შეიცავენ ზოგად და განსაკუთრებულ ნაწილებს. მუხლების ნუმერაცია, როგორც წესი თანმიმდევრულია, ხოლო ახალ მუხლს ანიჭებენ ინდექსებს, მაგ., პრიმა, სეკონდა და ა.შ. ნორმატიული აქტის რეკვიზიტები ადასტურებენ აქტის ოფიციალურ ხასიათს: აქტის მიღების ადგილი და თარიღი, თანამდებობის პირების ხელმოწერებს, სათაურს, მითითებას იურიდიული დოკუმენტების ადრესატების თაობაზე.

ინკორპორაცია, ნორმატიული აქტების სისტემატიზაციის სახეს წარმოადგენს რომელიც ითვალისწინებს ნორმატიული აქტების შეკრებას მათი გადამუშავების, რედაქტირების და შინაარსის შეცვლის გარეშე. ამ შემთხვევაში იურიდიული ნორმების ტექსტი არ იცვლება. ინკორპორაციის შედეგად ხდება სხვადასხვა კრებულით გამოცემა მათი თემატიკის ანუ რეგულირების საგნის ან ნორმატიული აქტების გამოცემის წლების მიხედვით ქრონოლოგიური პრინციპით. ინკორპორაცია შეიძლება იყოს *ოფიციალური* და *არაოფიციალური*. ოფიციალური ინკორპორაციის მაგალითს წარმოადგენს საქართველოს საკანონმდებლო მაცნე, ხოლო არაოფიციალური ინკორპორაციის მაგალითია სამართლის დარგების მიხედვით ნორმატიული მასალის კრებულები.

კოდიფიკაციის შემთხვევაში ინტელექტუალური საქმიანობის უფრო მაღალი დონის საქმიანობასთან გვაქვს საქმე. კოდიფიკაციის პროცესში ხდება იურიდიული ნორმების გადამუშავება, ხარვეზების აღმოფხვრა, მოძველებული და არაეფექტური ნორმების გაუქმება. კანონმდებლობის კოდიფიკაცია შეიძლება იყოს *საყოველთაო* (როდესაც ხდება სახელმწიფოს მთელი კანონმდებლობის გადამუშავება), *დარგობრივი* (როდესაც გადამუშავებას ექვემდებარება გარკვეული დარგის ნორმები) და *სპეციალური* (რომელიც მოიცავს რომელიმე სამართლებრივ ინსტიტუტს).

§1. სამართლის ნორმა და მისი სტრუქტურა

ჯერ კიდევ უხსოვარი დროიდან ადამიანებს შორის ურთიერთობების მოწესრიგება ხდებოდა ჩვეულებებით, ტრადიციებით და ადამ-წესებით. მოგვიანებით, საზოგადოებრივი ცხოვრების ბევრ სფეროში ისინი ჩაანაცვლეს სამართლის ნორმებმა და დღეისათვის უნდა ვაღიაროთ სამართლის ნორმების აბსოლუტური პრიორიტეტი სხვა სახის სოციალური ნორმებთან მიმართებაში.

საყოველთაოდ ცნობილია, რომ ნორმები (ქცევის წესები), რომელსაც ადამიანი იყენებს ყოველდღიურ ცხოვრებაში იყოფა ტექნიკურ და სოციალურ ნორმებათ. ტექნიკური ნორმები დაკავშირებულია ადამიანსა და ბუნებას (გარემოს) შორის ურთიერთობებთან, ხოლო სოციალური ნორმები გამოიყენება ადამიანებს შორის ურთიერთობების მოსაწესრიგებლად.

რა არის სამართლის ნორმა? რა ნიშნების საფუძველზე შეგვიძლია გავმიჯნოთ ისინი ზნეობრივი ნორმების და ჩვეულებისაგან? იმისთვის, რომ კარგად გავერკვეთ რა ნიშნებით განსხვავდებიან ერთმანეთისაგან მორალური, სამართლებრივი ქცევის წესები და ჩვეულებები შევადაროთ ისინი ფორმის, ინტერესთა გამოხატვის, წყაროების და სავალდებულო ხასიათის ხარისხობრივი მაჩვენებლის მიხედვით.

ზნეობა, მორალი, ეთიკა პოლიტიკისა და იდეოლოგიის მსგავსად საზოგადოებრივი გონიერების ფორმას წარმოადგენს. მორალურ-ზნეობრივი ნორმები განსაზღვრავენ რა არის მისაღები, დასაშვები, კეთილგონიერი და რა არის ბოროტება, ცუდი, მიუღებელი და დაუშვებელი კონკრეტული საზოგადოების წევრებს შორის ურთიერთობაში. *ზნეობრივ ნორმებს ადგენს თვითონ ესა თუ ის სოციუმი* და არა სახელმწიფო (ხელისუფლება). საზოგადოება ვერ იარსებებს ზნეობრივი და სამართლებრივი წესების გარეშე, თუმცა ზნეობა ინდივიდის თავისუფლების და ნებაყოფლობითობის გამოხატულებას წარმოადგენს, ხოლო სამართალი დაკავშირებულია ვალდებულებასთან და იძულებასთან, ადამიანის ქცევის შეზოქვასთან. შესანიშნავი ფორმულა აქვს გელინგს: *“სამართალი ზნეობის მინიმუმია, ხოლო ზნეობა სამართლის მაქსიმუმი”*.⁹⁷

ზნეობრივი ნორმები *წარმოიშვება* ადამიანის სულიერი ცხოვრების სფეროში, შესაბამისად მათ არა აქვთ არავითარი კავშირი საზოგადოების ორგანიზაციულ სტრუქტურებთან და განუყოფელია საზოგადოებრივი ცნობიერებისაგან. ამის საწინააღმდეგოდ, სამართალი საზოგადოების და სახელმწიფოს შესაბამისი ინსტიტუტების იურიდიული და საკანონმდებლო პრაქტიკის შედეგს წარმოადგენს. სამართლებრივი ნორმები ასახვას ჰპოვენ

⁹⁷ იხ.Еллинек Г. Общее учение о праве СПб1903

წერილობით ოფიციალურ დოკუმენტებში ნორმატიული აქტების, ხელშეკრულებების, სასამართლოს გადაწყვეტილებების სახით. ამის საპირისპიროდ *მორალური სენტენციები, წესები და წარმოდგენები ძირითადად ზეპირი სახით გადაეცემა თაობიდან თაობამდე.*⁸ სამართლის რეალიზაცია აუცილებელ შემთხვევაში ხდება იძულების გამოყენებით, ხოლო სამართლის მოთხოვნათა დარღვევა ჩვეულებრივ იწვევს სასჯელს დადგენილი პროცედურების მიხედვით, თუმცა ზნეობრივი ნორმის დარღვევა მხოლოდ *გაკიცხვის საფუძველი შეიძლება გახდეს*. სამართლისაგან განსხვავებით *ზნეობა „ემსახურება“ არა მმართველი ელიტის, არამედ კონკრეტული სოციალური ინტერესების.*

ჩვეულება გარკვეული ტრადიციის სახით არის მრავალი საუკუნეების განმავლობაში ჩამოყალიბებული ქცევის წესები ამა თუ იმ ცხოვრებისეული სიტუაციის დადგომის შემთხვევაში. როგორც ცნობილია ჩვეულებას არა აქვს იურიდიული ძალა და მათი რეალიზაცია ხდება საზოგადოების ზეგავლენით. როგორც წესი სხვადასხვა ქვეყნებში ან ერთი ქვეყნის სხვადასხვა რეგიონებში, რაიონებში, სოფლებში ან ეთნიკურ და რელიგიურ ჯგუფებში მოქმედებენ განსხვავებული წეს-ჩვეულებები. ზოგადად, ჩვეულება წარმოადგენს სოციალური ნორმების პირველ ისტორიულ ტიპს, რომლებმაც თავისი ასახვა ჰპოვეს ჰამურაბისა და მანუს კანონებში, სამართლის სხვა ძეგლებში.

როგორც უკვე აღინიშნა, ჩვეულება სამართლის მნიშვნელოვან წყაროს წარმოადგენს და ხშირად ხდება მისი ტრანსფორმაცია სამართლის ნორმად. საქართველოს სამოქალაქო კოდექსის მე-2 მუხლის 3.4 განმარტავს, რომ: „ჩვეულებანი გამოყენება მხოლოდ მაშინ, თუ ისინი არ ეწინააღმდეგება სამართლისა და ზნეობის საყოველთაოდ აღიარებულ ნორმებს და ან საზოგადოებრივ წესრიგს“.

თუ შევადარებთ სამართალს და ჩვეულებას, ჩვენ შევძლებთ გამოვკვეთოთ განმასხვავებელი ნიშნები:

- ისევე როგორც ზნეობის შემთხვევაში, ჩვეულების დარღვევამ შეიძლება გამოიწვიოს მხოლოდ საზოგადოებრივი გაკიცხვა, თუმცა ხშირ შემთხვევაში ეს „გაკიცხვა“ მნიშვნელოვან საზოგადოებრივ დატვირთვას იძენს მაგალითად საქართველოს გარკვეულ რეგიონებში;
- ჩვეულება სამართლისაგან განსხვავებით არ არის დადგენილი სახელმწიფოს მიერ.
- ჩვეულება, ისევე როგორც ზნეობა, არ ემსახურება მმართველი ხელისუფლების ინტერესებს;
- ჩვეულება არის დაუწერელი ტრადიცია, რომელიც ზეპირად გადაეცემა თაობიდან თაობამდე.

ჩვენ შეგვიძლია გავმიჯნოთ სამართალსა და ჩვეულებებს შორის ურთიერთკავშირის ოთხი ძირითადი ტიპი:

⁸ „არადა იმედი იქონიება, რომელიცა მაგალითად, კორპორაციების ან პოლიტიკის თანამშრომელთა ერთი კლდეა (პეტ. კომენტარი)“

1. ჩვეულება წარმოადგენს საერთაშორისო სამართლის უმნიშვნელოვანეს წყაროს;
2. ჩვეულება არის მხარდაჭერილი სამართლის მიერ და ხდება მისი ტრანსფორმაცია სამართლის ნორმად ან ნორმებად;
3. სახელმწიფო და სამართალი ცდილობს შეზღუდოს ესა თუ ის ჩვეულება მისი საზოგადოებრივი საშიშროების გამო;
4. სამართალი ნეიტრალურია უმრავლესი ყოფითი ჩვეულებების მიმართ, თუ ეს უკანასკნელნი არ უქმნიან საფრთხეს ადამიანის, ძირითად უფლებებს და თავისუფლებებს, სიცოცხლესა და ჯანმრთელობას.

თავისთავად სამართალი არ წარმოადგენს ცივილიზებული საზოგადოების ერთადერთ კულტურულ დომენს. მორალი, რელიგია, ეთიკეტი, ჩვეულებები და ტრადიციები, კორპორაციული ნორმები ასევე წარმართავენ და განაპირობებენ ადამიანის სოციალურ ქცევებს. მაგრამ, განსხვავება ზნეობრივ ნორმებს, ჩვეულებებსა და სამართლის ნორმებს შორის მნიშვნელოვანია, როგორც ეს დადასტურდა მათი შედარებითი ანალიზით წინა პარაგრაფში.

დავახსიათოთ სამართლის ნორმა:

- სამართლის ნორმა ძირითადად დაწერილ ქცევის წესს წარმოადგენს, რომელთა მოძიება შესაძლებელია განსხვავებული იურიდიული ძალის მქონე სამართლებრივ აქტებში, თუმცა იურიდიული პრაქტიკა იცნობს სამართლის ზეპირ ნორმებსაც;
- სამართლის ნორმა გამოხატავს ხელისუფლების ინტერესებს. აღმოსავლური მონარქებიდან დაწყებული სამართალი ყოველთვის გამოხატავდა მმართველი მონარქის და მისი გარემოცვის, სოციალისტურ სამართალში ერთი კლასის, ხოლო დემოკრატიულ სახელმწიფოში მოსახლეობის უმრავლესობის ინტერესებს; ⁹⁹ "სამართლის ნორმას ადგენს (გამოსცემს) სახელმწიფო და დაცულია ხელისუფლების მიერ.
- საზოგადოებრივი ურთიერთობები ადამიანებს შორის რეგულირდება სხვადასხვა სოციალური ნორმებით, თუმცა მხოლოდ სამართლის ნორმა ატარებს ხელისუფლებრივ ხასიათს;
- სამართლის ნორმის მეშვეობით ხდება სამართლებრივ ურთიერთობებში ჩართული პირების უფლებებისა და ვალდებულებების დადგენა, იმის გათვალისწინებით, რომ არ არსებობს უფლება ვალდებულების გარეშე და პირუკუ.
- სამართლის ნორმა არის ქცევის ზოგადი და განმეორებადი წესი, თუმცა შეიძლება იყოს დაკავშირებული იყოს კონკრეტულმ ოვლენებთან, ადამიანებთან და საქმეებთან;
- სამართლის ნორმა არის ქცევის ფორმალურად განსაზღვრული წესი, რაც გულისხმობს მარტივ გარემოებას - იგი ასახულია (მოიპოვება) ოფიციალურ

⁹⁹ თუმცა ხშირად სამართალი მაინც მმართველი ძალის ანუ მმართველი პოლიტიკური ძალის ინტერესებს გამოხატავს, რომელიც "ვრცელდება" ქვეყნის ბიუჯეტზე, ძალოვან სტრუქტურებზე, განსაკუთრებით პოლიციასა და პროკურატურაზე და ხშირად სასამართლო სისტემაზეც, განსაკუთრებით მკოფე დემოკრატიის ქვეყნებში (ავტ. შენიშვნა);

სამართლებრივ აქტებში, როგორცაა კონსტიტუცია, კანონი, წესდება, დებულება, ინსტრუქცია და უამრავი სხვა;

- სამართლის ნორმა არის ქცევის წესი, რომლის იმპლემენტაცია საზოგადოებაში ხდება სახელმწიფოს მიერ განხორციელებადი იძულების ზომების მეშვეობით;
- სამართლის ნორმა პირის უფლებების და თავისუფლებების დაცვის რეალურ გარანტიას წარმოადგენს.

ზემოთ აღნიშნული გარემოებების გათვალისწინებით ჩვენ შეგვიძლია ჩამოვყალიბოთ სამართლის ნორმის დეფინიცია: სამართლის ნორმა წარმოადგენს ფორმალურად განსაზღვრულ სავალდებულო ქცევის წესს, რომელიც დადგენილი და დაცულია სახელმწიფოს მიერ და განსაზღვრავს სამართალურთიერთობის მონაწილეთა სუბიექტუარიალობის ფარგლებს შესაბამისი უფლებების მინიჭებისა და ვალდებულებების დაკისრების გზით.

თავისთავად სამართალი არ წარმოადგენს ცივილიზებული საზოგადოების ერთადერთ კულტურულ დომენს. მორალი, რელიგია, ეთიკეტი, ჩვეულებები და ტრადიციები, კორპორაციული ნორმები ასევე წარმართავენ და განაპირობებენ ადამიანის სოციალურ ქცევებს. სამართლის ბუნების და არსის კარგად გასაგებად აუცილებელია გავანალიზოთ და შევადაროთ სამართლის ნორმები ზნეობრივ და კორპორაციულ ნორმებს, აგრეთვე ჩვეულებებს.

სამართლის ნორმის სპეციფიკურ ნაისახეობას წარმოადგენენ ე.წ. „კორპორაციული ნორმები“.

კორპორაციული ნორმები ისეთი ქცევის წესებია, რომლებიც დადგენილია სამეწარმეო, საზოგადოებრივი, მათ შორის არასამთავრობო ორგანიზაციების, სახელოვნებო კავშირების, ფონდების მიერ, რომლებიც ემყარება კეთილსინდისიერების, გონიერულობისა და სამართლიანობის ზოგად პრინციპებს. კორპორაციული ნორმები სოციალური ნორმების სპეციფიკურ სახეს წარმოადგენენ, რომლების მიზნად ისახავენ შესაბამისი ორგანიზაციების და საზოგადოებების წევრთა შორის ურთიერთობების მოწესრიგებას, გამოხატავენ ამ ორგანიზაციებისა და საზოგადოებების წევრთა ნებას, განსაზღვრავენ ორგანიზაციების მიზნებს, ამოცანებს ორგანიზაციაში გაწევრიანების ან შესვლის წესებს, შესაბამისი პირების უფლებამოსილებებს და ა.შ. კორპორაციული ნორმები მსგავსია სამართლის ნორმებისა იმით, რომ:

- განსაზღვრულია წერილობითი აქტებით, როგორცაა წესდება, დებულება, გადაწყვეტილება, ბრძანება;
- სავალდებულოა ორგანიზაციის წევრებისათვის;¹⁰⁰
- ფაქტიურად წარმოადგენს ნორმათა სისტემას ანუ ქცევის წესების სისტემატიზებულ ერთობლიობას, რომელიც შეიცავს მათი განხორციელების უზრუნველყოფის ზომებს, მაგალითად დისციპლინური სასჯელების სახით.

¹⁰⁰ მკ. შსს-ის მიერ გააჩეხი სავალდებულოა, როგორც ადმინისტრაციისა და სტუდენტებისათვის, ისე აკადემიური პერსონალისათვის და მოსწავლე ლექტორებისთვის (ავტ. შენიშვნა)

ამასთან, სამართლის და კორპორაციულ ნორმებს შორის არის მნიშვნელოვანი განსხვავებებიც:

- სამართლის ნორმებს ადგენს სახელმწიფო, ხოლო კორპორაციულ ნორმებს შესაბამისი ორგანიზაციები;
- სამართლის ნორმები უზრუნველყოფილია სახელმწიფო მექანიზმით და იძულების ზომებით, ხოლო კორპორაციული ნორმები, მხოლოდ იძულები შეზღუდული მოცულობის ზომების, რომლებიც ძირითადად დისციპლინურ ხასიათს ატარებენ;
- სამართლის ნორმები ზოგად სავალდებულო ხასიათს ატარებენ, ხოლო კორპორაციული ნორმები სავალდებულოა მხოლოდ შესაბამისი ორგანიზაციის „წევრებისათვის“;
- სამართლის ნორმები აწესრიგებენ საზოგადოებრივი ურთიერთობების ფართო წრეს, მაშინ როდესაც კორპორაციული ნორმები მხოლოდ იმ ურთიერთობებს, რომლების შემხებლობაშია საზოგადოების საქმიანობასთან და მიზნებთან.

ვგიქრობთ, კორპორაციული ნორმები შეიძლება დავახასიათოთ, როგორც ე.წ. *სანქციონირებული ნორმები*. სახელმწიფოს მხრიდან ასეთი ნორმების სანქციონირება ანუ აღიარება დაკავშირებულია ამ საზოგადოებების რეგისტრაციის ფაქტთან, რომლის პროცესში ხდება მათი წესდებების ანალიზი, რათა გამოირიცხოს აღნიშნული საზოგადოებების მიერ უფლებამოსილებების გადამეტება, განსაკუთრებით იძულების გამოყენების სფეროში. როდესაც საჯარო ორგანო რეგისტრაციაში ატარებს საზოგადოებას, აღნიშნული ფაქტით იგი აღიარებს ამ ორგანიზაციების უფლებას დაადგინოს სავალდებულო ქცევის წესები მათთვის ვინ ასე თუ ისე დაკავშირებულია მათ საქმიანობასთან.

იურიდიული (სამართლის) ნორმა, როგორც სამართლის სტრუქტურის ძირითადი ელემენტი, წარმოადგენს ადამიანების ინტელექტუალური მოღვაწეობის შედეგს, რომელიც განსაზღვრავს როდის, სად და როგორ უნდა მოვიქცეთ ან არ მოვიქცეთ და თავი შევიკავოთ სამართალდარღვევისაგან. სამართლის ნორმის შინაარსი შეიძლება მოიცავდეს: (1) ქცევის წესს, (2) გარემოებას ან პირობებს, რომლის დადგომის შემთხვევაში ნორმა მოქმედებს ანუ ვალიდურია და (3) რეალიზაციის პოზიტიურ ან ნეგატიურ შედეგებს მისი არშესრულების ან დარღვევის შემთხვევაში. შეაბამისად, სამართლის ნორმის სტრუქტურა მოიცავს სამ ელემენტს: ჰიპოთეზას, დისპოზიციას და *პოზიტიურ ან ნეგატიურ იურიდიულ შედეგს იურიდიულ სანქციის სახით*.

ჰიპოთეზა მიუთითებს იმ გარემოებებსა ან პირობებზე, რომლის დადგომის შემთხვევაში მოქმედებს ესა თუ ის სამართლის ნორმა.

დისპოზიცია განსაზღვრავს სუბიექტის ქცევის ზოგად წესს ანუ ნორმის შინაარსს; პოზიტიური და ნეგატიური *იურიდიული შედეგი* განსაზღვრავს ნორმის დისპოზიციის კეთილსინდისიერად შესრულების დადებით იურიდიულ შედეგს, მაგალითად წახალისების სახით ან პირიქით, ნეგატიურ

იურიდიულ შედეგს სანქციის სახით.

სამართლებრივი პრაქტიკა იცნობს ჰიპოთეზის, დისპოზიციისა და სანქციის ბევრ სახეს. ჩამოვთვალოთ ზოგიერთი მათგანი:

დისპოზიცია:

- **მავალზელი** დისპოზიცია, ანუ კანონმდებლის მოთხოვნა სამართლის სუბიექტმა იმოქმედოს ნორმის შესაბამისად. მაგ. საქართველოს სამოქალაქო კოდექსის 1212-ე მუხლი: „შრომლები მოვალენი არიან არჩინონ თავიანთი არასრულწლოვანი შვილები, აგრეთვე შრომისუუნარო შვილები, რომლებიც დახმარებას საჭიროებენ“;
- **ამკრძალავი** დისპოზიცია კრძალავს გარკვეული სახის ქმედებებს და მეტწილად ვხვდებით სისხლის სამართლის, ადმინისტრაციულ სამართალ-დარღვევათა და სხვა კოდექსებში;
- **აღმჭურავლი** დისპოზიცია, რომელიც განსაზღვრავს პირის უფლებას ისარგებლოს მინიჭებული უფლებით. მაგ. სამოქალაქო კოდექსის 1172-ე მუხლი: „მეუღლეებს შეუძლიათ დადონ საქორწინო ხელშეკრულება, რომლითაც განისაზღვრება მათი ქონებრივი უფლებები და მოვალეობები, როგორც ქორწინების განმავლობაში, ისე განქორწინებისას“;
- **მარტივი** დისპოზიცია,¹⁰¹ რომელიც არ შეიცავს ქმედების აღწერილობას, არამედ მხოლოდ ქმედების აღმნიშვნელ ტერმინს (სახელს): მაგ., სისხლის სამართლის კოდექსის 108-ე მუხლი: „განზრახი მკვლელობა ისჯება თავისუფლების აღკვეთით.....“;
- **აღწერილობითი** დისპოზიცია, რომელიც არა მარტო მიუთითებს ქმედების სახელს, არამედ შეიცავს ამ ქმედების აღწერასაც. მაგ., სისხლის სამართლის კოდექსის 239-ე მუხლი: „ხულიგნობა, ანუ მოქმედება, რომელიც ცუხემად არღვევს საზოგადოებრივ წესრიგს დაგამოხატავს აშკარა უპატივცემულობას საზოგადოებისადმი ჩადენილი ძალადობით ან ძალის გამოყენებითუქარით.....“;
- **მითითებითი (ზღანკეტური)** დისპოზიცია გამოიყენება თუ აუცილებელია მოცემული დისპოზიციის შინაარსში სიცხადის შეტანა. მაგ., „საქართველოს ადმინისტრაციულ სამართალდარღვევათა კოდექსის 44-ე მუხლი: „სარკინიგზო და სახმელეთო ტრანსპორტზე დადგენილი სანიტარული და ეპიდ-საწინააღმდეგო წესების დარღვევა ისჯება მოქალაქის დაჯარიმებით“ ამ შემთხვევაში კანონმდებელი მიუთითებს სარკინიგზო და სახმელეთო ტრანსპორტზე მოქმესანიტარულ და ეპიდსაწინააღმდეგო წესებზე, რომლებიც სხვა ნორმატიული აქტებით არის განსაზღვრული.

ჰიპოთეზა:

- ზოგადი ჰიპოთეზა დაკავშირებულია ზოგად გარემოებასთან., მაგ., „ხელშეკრულება დადებულად ითვლება, თუ მხარეები მის ყველა არსებით

¹⁰¹ ზოგიერთი კლასიკური ავტორი მარტივი დისპოზიციას განიხილავდა, როგორც ქცევას, რომელიც მოიცავს მხოლოდ ერთ ქმედებას (აქტ, კომენტარი)

პირობაზე შეთანხმდნენ საამისოდ გათვალისწინებული ფორმით¹⁰² სახეზეა ზოგადი ჰიპოთეზა, რომელიც მიუთითებს ზოგად პირობაზე (თუ მხარეები შეთანხმდნენ ხელშეკრულებისყველა არსების პირობაზე), რაც წარმოადგენს ხელშეკრულებისდადების წინაპირობას;

- **კონკრეტული** ჰიპოთეზა, რომელიც დაკავშირებულია კონკრეტულ გარემოებასთან და რომელიც ხასიათდება ინდივიდუალურიინშნებით. მაგ., „ნასყიდობის ხელშეკრულებით გამყიდველი მოვალეა გადსცეს მყიდველს საკუთრების უფლება ქონებაზე, მასთან დაკავშირებული საბუთები და მიაწოდოს საქონელი“¹⁰³ ამ შემთხვევაში სახეზეა ერთი კონკრეტული გარემოება - (მოქმედი ნასყიდობის ხელშეკრულება), რომლის საფუძველზე გამყიდველი მოვალეა განახორციელოს ამ ნორმით გათვალისწინებული მოქმედებები;
- **მარტივი** ჰიპოთეზა დაკავშირებულია ერთ გარემოებასთან, რომლის საფუძველზე უნდა მოხდეს ნორმის გამოყენება. მაგ., ამონაწერი ნასყიდობის ხელშეკრულებიდან: „იმ შემთხვევაში, თუ თანხის ჩარიცხვა არ მოხდება ამ ხელშეკრულებით გათვალისწინებულ ვადებში გამყიდველს უფლება აქვს შეაჩეროს მიწოდება“;
- **რთული** ჰიპოთეზა შეიცავს ორ ან მეტ გარემოებას. მაგ., „თუ დაგირავებულია მოთხოვნა, ხოლო მოვალე ვალდებულებას ასრულებს გირავნობის ვადის გასვლამდე, მაშინ შესრულება იკავებს მოთხოვნის ადგილს, თუკი მხარეთა შეთანხმებით სხვა რამე არ არის გათვალისწინებული“;¹⁰⁴ სახეზეა ორი გარემოება: დაგირავებული მოთხოვნა და მოვალის მიერ ვალდებულების ვადამდე შესრულება. აღნიშნული გარემოებების არსებობისას შესრულება იკავებს მოთხოვნის ადგილს;
- **ალტერნატიური** ჰიპოთეზა შეიცავს რამოდენიმე ჰიპოთეზას და ნებისმიერი მათგანის დადგომის შემთხვევაში შესაძლებელია ნორმის გამოყენება. მაგ., „შვილად აყვანა ბათილად შეიძლება იქნეს ცნობილი იმ შემთხვევაში, თუ:

ა) გადაწყვეტილება შვილად აყვანის შესახებ ემყარება ყალბდოკუმენტებს;

ბ) შვილად აყვანა ფიქტიურია;

გ) მშვილებელი სასამართლოს მიერ ქმედუუნაროდ იყო ცნობილი და სხვა¹⁰⁵

იურიდიული შედეგები:

• **ნორმის შესრულების დამდგარი შედეგის მიხედვით:**

ა) პოზიტიური¹⁰⁶

ბ) ნეგატიური¹⁰⁷

¹⁰² იხ. საქართველოს სამოქალაქო კოდექსის მუხ. 327, 3.1

¹⁰³ იხ. საქართველოს სამოქალაქო კოდექსი, მუხ. 477, 3.1

¹⁰⁴ იხ. საქართველოს სამოქალაქო კოდექსი, მუხ. 264, 3.1

¹⁰⁵ იხ. საქართველოს სამოქალაქო კოდექსი, მუხ. 1272, 3.1

¹⁰⁶ მაგ. წახალისების ზომები (ავტ. შენიშვნა)

¹⁰⁷ სანქცია სასჯელის სახით (ავტ. შენიშვნა)

სანქცია

• იურიდიული პასუხისმგებლობის სახის მიხედვით:

- ა) დისციპლინური;
- ბ) სამოქალაქო;
- გ) ადმინისტრაციული;
- დ) სისხლის სამართლის.

• გამოყენების მიზნის მიხედვით:

- ა) გამაფრთხილებელი;¹⁰⁸
- ბ) საკომპენსაციო;¹⁰⁹
- გ) იძულებითი.¹¹⁰

• სანქციების რაოდენობის მიხედვით:

- ა) მარტივი სანქცია;¹¹¹
- ბ) რთული სანქცია;¹¹²

• აბსოლუტურად განსაზღვრული სანქცია, როდესაც განსაზღვრულია კონკრეტული სასჯელი: მაგალითად - ჯარიმა 500 ლარი;

• შედარებით განსაზღვრული სანქცია, როდესაც განსაზღვრულია სასჯელის ზედა და ქვედა ზღვარი. მაგალითად: ჯარიმა 500-1000 ლარი ან თავისუფლების აღკვეთა 10-15 წლის ვადით;

• ალტერნატიური სანქციები, როდესაც რამოდენიმე სახის სასჯელიდან შესაძლებელია ერთ-ერთის არჩევა. მაგალითად: ჯარიმადა თავისუფლების აღკვეთა;

• კუმულაციური სანქცია, როდესაც ხდება ორი სახის სასჯელის ერთდროულად გამოყენება. მაგალითად: ჯარიმა და კონფისკაცია;

• მითითებითი (ზღანკეტური) სანქცია, როდესაც კანონმდებელი მიუთითებს სხვა ნორმის არსებულ სანქციაზე;

• მოსალოდნელი შედეგების მიხედვით:

ა) რეპრესიული სანქცია, როდესაც კანონმდებელი ანგარიშს უწყევს დაზარალებულის სამართლიანობის გრძნობას;¹¹³

ბ) რესტიტუციული სანქცია, რომელიც მიზნად ისახავს დარღვევამდე არსებული მდგომარეობის აღდგენა;¹¹⁴

გ) პრევენციული სანქცია - რომელიც მიზნად ისახავს მსგავსი დარღვევის ან სამართალდარღვევის საერთო და კერძო პრევენციას.

რა თქმა უნდა, იურიდიული შედეგი მათ შორის სანქცია ნორმის ფაქულტატიური ელემენტია და ძირითადად შესაბამის წესდებებით, შიდა რეგულაციებით და კოდექსებით არის გათვალისწინებული.

¹⁰⁸ მრგ. „ქრონიკური სანქც კონსტრუქციის შედეგად აკრძალული ნივთის ჩამორთმევა (ავტ.კომენტარი).“

¹⁰⁹ მრგ. „მატერიალური ან ფინანსური ანაზღაურება (ავტ.კომენტარი).“

¹¹⁰ მრგ. „საჯელი სისხლის სამართლის (ავტ.კომენტარი).“

¹¹¹ „ერთი სასჯელით (ავტ.კომენტარი).“

¹¹² „ერთზე მეტი სასჯელით (ავტ.კომენტარი).“

¹¹³ მრგ. „რეპრესიული პასუხისმგებლობის ნიშნები“

¹¹⁴ მრგ. „რესტიტუციური პასუხისმგებლობა“

სამართლის ნორმის ზემოთ მითითებული სტრუქტურა შედარებით მარტივად წარმოაჩენს ნორმის შინაგან აგებულებას, თუმცა ქართულ იურიდიულ ლიტერატურაში ასევე მიღებულია სამართლის ნორმის შედარებით რთული სტრუქტურა, რომელიც ლოგიკური თვალსაზრისით შედგება ორი ნაწილისაგან:

ფაქტობრივი შემადგენლობა¹¹⁵ და იურიდიული შედეგი

1. განსაზღვრული ფაქტობრივი შემადგენლობა (რიცხვი, ზომა, წონა)¹¹⁶
 2. განუსაზღვრელი ფაქტობრივი შემადგენლობა
 - 2.1. დესკრიფციული განუსაზღვრელი ფაქტობრივი შემადგენლობა¹¹⁷
 - 2.1.1 კუმულაციური დესკრიფციული¹¹⁸
 - 2.1.2 ალტერნატიული დესკრიფციული¹¹⁹
 - 2.2. ნორმატიული განუსაზღვრელი ფაქტობრივი შემადგენლობა¹²⁰
- იურიდიული შედეგი:

1. სისხლის სამართალში - დამნაშავეს პასუხისმგებლობაში მიცემა;
2. სამოქალაქო სამართალში - მიყენებული ზიანის ანაზღაურება;
3. ადმინისტრაციულ სამართალში - ადმინისტრაციული სახდელის დაცისრება.

ფაქტიურად სამართლის ნორმის სტრუქტურის აღნიშნული მოდელი იგივე ტრადიციული მოდელის რემიქს წარმოადგენს, სადაც: ფაქტობრივი შენადგენლობა - გულისხმობს ნორმის დისპოზიციას; დესკრიფციული შემადგენლობა - ნორმის ჰიპოთეზას წარადგენს; იურიდიული შედეგი - სანქციას.

§2. სამართლის ნორმის კლასიფიკაცია

სამართლის ნორმის კლასიფიკაცია საშუალებას იძლევა:

- განესაზღვროთ სამართლის ნორმის ადგილი მოქმედი სამართლის სტრუქტურაში;
- ჩამოვაყალიბოთ ნორმის ფუნქციები და როლი სამართლებრივი რეგულირების მექანიზმში;
- გავარკვიოთ, როგორ არეგულირებს ნორმა საზოგადოებრივ ურთიერთობებს;

¹¹⁵ რომელიც განსაზღვრავს იურიდიული შედეგების წინაპირობებს

¹¹⁶ რომელიც არ საჭიროებს განმარტებას, მაგ. საქ.სამოქალაქო კოდექსის 12 მუხ., პ. 2 „სრულწლოვანი პირი, რომელზეც მოაღწია 18 წლის ასაკს.“ „18“ არის განსაზღვრული ფაქტობრივი შემადგენლობა

¹¹⁷ რომელიც შეეხება ობიექტს (სახლი, ადამიანი, ავტომანქანა, მაგ. სსკ-ის 149-ე მუხლ.: უძრავ ნივთს მიეკუთვნება მიწის ნაკვეთი....“

¹¹⁸ შედეგის დადგომა დაკავშირებულია რამდენიმე პირობის დადგომასთან. მაგ.სსკ-ის 1107 მუხ.... „ჭირჩხილისთვის აუცილებელია: 1. ასაკი; 2. ორივე მხარის თანხმობა....“

¹¹⁹ შედეგის დადგომისათვის საჭიროების ერთ-ერთი პირობის დადგომა, მაგ. სსკ-ის 58-ე მუხლ. „მათილას მკირწლოვანის ან სასამართლოს მიერ ქმედუწაროდ აღიარებული პირის წების გამოვლენა“

¹²⁰ რომელიც მოითხოვს განმარტებას, შეფასებას, მაგ. სსკ-ის 54-ე მუხ.: „მათილა“ გარეგნა, რომელიც..... „წინააღმდეგება ზნეობის ნორმებს“

- დავხვეწოთ სამართალშემოქმედებითი და სამართალშეფარდებითი პრაქტიკის ფორმები.

იურიდიულ ლიტერატურაში არსებობს სამართლის ნორმის მრავალი კლასიფიკაციები განსხვავებული საფუძვლებით. ვფიქრობთ ქვემოთ მოყვანილი კლასიფიკაცია სრულად ასახავს სამართლის სახეების მრავალფეროვნებას:

ზოგადი ხასიათის სამართლებრივი ნორმები:

- **ფუნდამენტალური ნორმები** - რომლებიც დაკავშირებულია საზოგადოებრივი ურთიერთობების მოწესრიგების საფუძვლებთან, მიზნებთან, ამოცანებთან, პრინციპებთან, მიმართულებებთან, ქვეყნის პოლიტიკურ და ეკონომიკურ სისტემებთან, მართვა-გამგეობის და ტერიტორიული მოწყობის ფორმებთან, ადამიანის უფლებებსა და თავისუფლებებთან, სახელმწიფო მექანიზმთან და მის ელემენტებს შორის ურთიერთქმედებებთან;
- **დეკლარაციული ნორმები** - რომელიც შეიცავს პოლიტიკურ მოწოდებებს და გამოიყენება კონსტიტუციებში, სახელმწიფო დროშაზე ან გერბზე, მაგ.: „თავისუფლება, ძმობა, თანასწორობა“;
- **ნორმა-პრინციპები** - რომლებიც განსაზღვრავენ ზოგადად სამართლის ან სამართლის დარგის პრინციპებს;
- **ნორმა-დეფინიციები** - რომლებიც განსაზღვრავენ სამართლის კატეგორიებისა და ინსტიტუტების დეფინიციებს, როგორცაა სამართალდარღვევა, იურიდიული პირი, ქმედუნარიანობა და ა.შ. -

კონფლიქტური (კოლიზიური) ნორმები - სამართლებრივი ნორმები, რომლებიც საჭიროა ნორმებს შორის წინააღმდეგობების აღმოსაფხვრელად, მაგალითად, შიდა კანონმდებლობასა და საერთაშორისო სამართლის ნორმებს შორის ან როდესაც ურთიერთობების მხარეებს სხვადასხვა ქვეყნის რეზიდენტები წარმოადგენენ;¹²¹

სამართლის დარგების მიხედვით:

- კონსტიტუციური, სამოქალაქო, ადმინისტრაციული, სისხლის სამართლის და სამართლის სხვა დარგების ნორმები;

ნორმის იურიდიული ძალის მიხედვით:

- კონსტიტუციური ნორმები;
- საერთაშორისო სამართლის ნორმები;¹²²
- საკანონმდებლო ნორმები;¹²³
- კანონქვემდებარე აქტების ნორმები.¹²⁴

რეგულირების საგნის მიხედვით:

- **მატერიალური ნორმები** - რომლებიც განსაზღვრავენ სამართლის სუბიექტების უფლებებსა და მოვალეობებს და სამართლებრივი რეგულირების

¹²¹ - იხ. *ორი სავსედასრულებელი ქვეყნის მოქალაქეებს შორის ქორწინების შემთხვევაში* (ავტ. შენიშვნა).

¹²² - *საერთაშორისო სელშეკრულებები, კონვენციები, პაქტები და სხვა* (ავტ. შენიშვნა);

¹²³ - *ბოლშევიკი პარლამენტის ან ქვეყნის მთავრის მიერ, ე.წ. დელეგირებული უფლებამოსილების საფუძველზე აქტების მიღება*;

¹²⁴ - *ბიუჯეტური და გეოგრაფიული პრეზიდენტის, მთავრობის, მინისტრის და ა.შ. მიერ* (ავტ. შენიშვნა).

საგანს, მაგალითად, სისხლის სამართლის ნორმები;

- პროცესუალური ნორმები - რომლებიც დაკავშირებულია მატერიალური ნორმების რეალიზაციასთან, მაგალითად, სისხლის სამართლის საპროცესო ნორმები;

სამართლის ნორმის ფუქციების მიხედვით:

- მარეგულირებელი (მომწესრიგებელი) ნორმები - რომლებიც უზრუნველყოფენ ურთიერთობათა პოზიტიურ რეგულირებას სამართლის სუბიექტებისათვის უფლებებისა მიწიჭების დამოვალეობების დაკისრების გზით;
- დამცავი ნორმები - რომლებიც განსაზღვრავენ პასუხისმგებლობის და სასჯელის სახეებს სამართლის ნორმის დარღვევის შემთხვევაში;

რეგულირების მეთოდის მიხედვით:

- აღმჭურველი ნორმები;
- მავალელები ნორმები;
- ამკრძალავი ნორმები;
- წამახალისებელი ნორმები.

ზემოქმედების ხასიათის მიხედვით:

- იმპერატიული ნორმები - რომლებიც ექვემდებარება უპირობო აღსრულებას გამოანაკლისის გარეშე ყველა იმ სუბიექტის მიერ ვიზუდაც ვრცელდება ნორმის მოქმედება;
- დისპოზიციური ნორმები - როდესაც სამართლის სუბიექტი თვითონ წვეტს გამოიყენებს თუ არა ნორმას ან თვითონ განსაზღვრავს ურთიერთსანაცვლო უფლებებსა და ვალდებულებებს;
- სარეკომენდაციო ნორმები;

დროში მოქმედების მიხედვით:

- დროებითი (უვადო) ნორმები;
- ვადიანი ნორმები;

პირთა წრის მიხედვით:

- საერთო ნორმები - რომლებიც გამოიყენება ყველა სამართლის სუბიექტის მიმართ;
- სპეციალური ნორმები - რომლებიც გამოიყენება კონკრეტული ფიზიკური და იურიდიული პირების მიმართ;

ტერიტორიაზე (სივრცეში) მოქმედების მიხედვით:

- საერთო რესპუბლიკური ნორმები;
- ავტონომიური რესპუბლიკის ნორმები;
- რეგიონალური ნორმები;
- ადგილობრივი ნორმები;
- საჯერუწყებო დაწესებულებათა ნორმები;

გამოხატვის ფორმის მიხედვით

- წერილობითი ნორმები
- ზეპირი ნორმები
- კონკლუდენტური ნორმები

§3. სამართლის ნორმის რეალიზაციის ფორმები

სამართლის ნორმა ქცევის იდეალურ წესს წარმოადგენს, მაგრამ მისი განხორციელება შესაძლებელია სხვადასხვაგვარად:

ნორმის დაცვა - ნორმის აღსრულების პასიური წესი, როდესაც სამართლის სუბიექტი თავს იკავებს სამართლის ნორმის არშესრულების ან დარღვევისაგან, მაგალითად, მძლოლი შეჩერდა წითელ შუქნიშანზე, ანუ თავი შეიკავა საგზაო მოძრაობის წესების დაღვევისაგან ან როდესაც პირი იცავს სისხლის სამართლის, ადმინისტრაციული ან საგადახადო კოდექსით გათვალისწინებულ ამკრძალავ ნორმებს;

ნორმის შესრულება - ანუ უფლებებისა და ვალდებულებების აქტიური აღსრულება, მაგალითად, გადასახადის გადახდა, საქონლის მიწოდება მყიდველისათვის, განცხადების შეტანა საჯარო ორგანოში;

ნორმის გამოყენება - იმ უფლებების გამოყენება, რომელიც მონიჭებული გვაქვს მოქმედი კანონმდებლობით, მაგალითად, საქართველოს სამოქალაქო კოდექსი განსაზღვრავს: "მესაკუთრეს შეუძლია.....თავისუფლად ფლობდეს და გამოიყენოს ქონება (ნივთი);

ნორმის შეფარდება - იურიდიული სიტუაციის, საქმის, მოვლენის და შესაფერისი სამართლის ნორმის მოძიება და შეფარდება.

ნორმის დარღვევა - გაუფრთხილებლად ან განზრახი. ნორმის დარღვევის ქვესახეს წარმოადგენს ნორმის არასწორი რეალიზაცია, როდესაც სამართლებრივი უფლება გამოყენებულია უფლებამოსილებების გადამეტებით ან საერთოდ არაუფლებამოსილი პირის მიერ.

საინტერესოა ურთერთკავშირი კანონის მუხლსა და სამართლის ნორმას შორის, რომელიც შეიძლება იყოს განსხვავებული:

1. **სამართლის ნორმა და მუხლი ემთხვევა ერთმანეთს.** ამ შემთხვევაში სახეზეა სამართლის ნორმის სამივე ელემენტი ან ორი ან სულაც ერთი, ხოლო დანარჩენი ლოგიკურად იგულისხმება;
2. **რამდენიმე ნორმა გაერთიანებულია ერთ მუხლში:** მაგ., მუხლი რომელიც აწესრიგებს მიწის გადასახადს. აღნიშნული მუხლი შეიცავს 5 პუნქტს და თითოეული მათგანი დამოუკიდებელ ნორმას წარმოადგენს;
3. **ერთი ნორმა გაბნეულია რამოდენიმე მუხლში:** მაგ., ერთი განსაზღვრავს ქორწინებაში შესვლის წინაპირობებს (ჰოპოთეზა), მეორე - დაკავშირებულია ქორწინების ადგილს და წესს (დიპოზიცია) და მესამე - ქორწინების ბათილად ცნობის საფუძვლებს და გარემოებებს (სანქცია).

§4. სამართლის ნორმის განმარტება და მისი სახეები

სამართლის ნორმის განმარტების მიზანია ნორმით დაფიქსირებული ქცევის წესის სწორი შეფარდება კონკრეტულ იურიდიულ შემთხვევებთან. ეს სამართალშეფარდების ისეთ სტადიას წარმოადგენს, რომელზედაც უკვე ცნობილია გარემოებები, რომელთა იურიდიული კვალიფიკაციაც არის საჭირო. სამართლის ნორმის განმარტება უპირველეს ყოვლისა ადამიანის აზროვნების შინაგან პროცესს წარმოადგენს და მდგომარეობს ნორმის არსის აღქმაში და მისი შინაარსის განმარტებაში. ამრიგად, სამართლის ნორმის განმარტება წარმოადგენს სახელმწიფო ორგანოების, სხვადასხვა ორგანიზაციების და ცალკეულ ფიზიკურ პირთა საქმიანობას, რომელიც მდგომარეობს სამართლის ნორმაში გამოხატული საზოგადოებრივი ზოგადსავალდებულო ნების არსის და შინაარსის აღქმაში და განმარტებაში.

იურიდიული ძალის მიხედვით განმარტება შეიძლება გაკეთდეს ოფიციალური და არაოფიციალური. ოფიციალური განმარტება სავალდებულო ხასიათის განმარტებას წარმოადგენს, რომლის სახეებია:

1. ნორმატიული განმარტება;
2. კაზუალური განმარტება.

ნორმატიული განმარტება თავის მხრივ შეიძლება იყოს ავთენტიკური და სამართლებრივი, რომელსაც აკეთებს სპეციალურად უფლებამოსილი ორგანო იურიდიული პრაქტიკის განზოგადების საფუძველზე, რამაც უნდა უზრუნველყოს სამართლის ნორმების ერთსახოვანი აღქმა. ამასთან, ავთენტიკურ განმარტებას იძლევა ის კონკრეტული ორგანო, რომელმაც გამოსცა ნორმა, ხოლო სამართლებრივ განმარტებას როგორც წესი აკეთებს საქართველოს უზენაესი სასამართლო.

კაზუალური განმარტების ფორმებია სასამართლო, ადმინისტრაციული განმარტებები და განმარტება კონკრეტულ საქმესთან დაკავშირებით. კაზუალურ განმარტებას აკეთებენ ის სახელმწიფო ორგანოები, რომლებიც იყენებენ სამართლის ნორმებს კონკრეტულ იურიდიულ სიტუაციებთან მიმართებაში, მაგალითად, სასამართლოს განაჩენი, რომელშიც განმარტებულია სასჯელის დაკისრების საფუძვლები და მიუთითებენ დამამძიმებელ ან შემამსუბუქებელ გარემოებებზე, ან ადმინისტრაციული ორგანოს მიერ გაკეთებული განმარტება სამართალშეფარდების პროცესში.

არაოფიციალური განმარტება არ ატარებს სავალდებულო ხასიათს და შეიძლება იყოს დოქტრიანული, რომელსაც აკეთებენ მეცნიერები, კომპეტენტური (მაგ., პროკურორი, ადვოკატი) და მიმდინარე ანუ ყოველდღიური გარმარტებები გაკეთებული მოქალაქეების და არასამთავრობო ორგანიზაციები) მიერ. გარდა ამისა, განმარტებები შეიძლება გავმიჯნოთ შემდეგი ნიშნებითაც:

განმარტების მოცულობის მიხედვით შეგვიძლია გავმიჯნოთ:

1. სიტყვა-სიტყვითი (ბუკვალური, ადეკვატური);

2. შეზღუდული ანუ ვიწრო განმარტება;

3. განვრცობითი ანუ ფართო განმარტება.

სიტყვა-სიტყვით (ანუ ბუკვალურ ან ადეკვატურ) განმარტებას ადგილი აქვს მაშინ, როდესაც ნორმის არსი და სიტყვიერი კონტექსტი ერთხვევად ერთმანეთს. მაგალითად ტერმინები „მშობლები“, „შვილები“ კანონმდებლობაში უნდა იქნენ გამოყენებული მათი ჩვეულებრივი, ყოფითი მნიშვნელობიდან გამომდინარე.

შეზღუდულ განმარტებას ადგილი აქვს იმ შემთხვევებში, როდესაც ნორმის ლექსიკური შინაარსი უფრო ფართოა, ვიდრე მისი რეალური არსი. მაგალითად:

ა) საოჯახო სამართალში მოქმედებს ნორმა, რომლის მიხედვით, საკუთრება (ქონება), რომელიც შეძენილია ერთობლივი ცხოვრების პერიოდში (ქორწინების განმავლობაში) წარმოადგენს საერთო საკუთრებას და მისი გაყოფის შემთხვევაში მეუღლეებს ეკუთვნის ქონების თანაბარი წილები. მაგრამ ამ ნორმის გამოყენება უნდა მოხდეს შეზღუდულად: პირადი მოხმარების ნივთები (ტანსაცმელი, ფეხსაცმელი და ა.შ.), გარდა ძვირფასეულობისა, არ წარმოადგენს საერთო საკუთრებას და არ ექვემდებარება გაყოფას;

ბ) იგივე საოჯახო სამართალში მოქმედებს ნორმა, რომლის მიხედვით სრულწლოვანი შვილები ვალდებული არიან იზრუნონ ხანშიშესულ მშობლებზე. აქაც ნორმა უნდა იქნეს განმარტებული შეზღუდულად: აღნიშნული ვალდებულება შეიძლება დაეკისროს შვილს, რომელსაც აქვს ფიზიკური, გონებრივი და თურნაღ მატერიალური შესაძლებლობები იზრუნოს მშობლებზე;

ამის საპირისპიროდ, **განვრცობითი** განმარტება გამოიყენება მაშინ, როდესაც ნორმის სიტყვითი შინაარსი უფრო შეზღუდულია, ვიდრე მისი რეალური შინაარსი. მაგალითად, საქართველოს კონსტიტუციის 63-ე მუხლის 3.1-ლი: „მოსამართლე თავის საქმიანობაში დამოუკიდებელია და ემორჩილება მხოლოდ კონსტიტუციას და კანონს“. ამ ნორმის ბუკვალური, სიტყვა-სიტყვითი შინაარსი განსაზღვრავს, რომ მოსამართლე არ ემორჩილება კანონქვემდებარე აქტებს, მაგრამ ამ ნორმას სჭირდება ფართო განმარტება: მოსამართლე ემორჩილება ქვეყანაში მოქმედ ნორმატიულ-სამართლებრივი აქტების მთელ სისტემას.

განმარტების ხერხების მიხედვით არსებობს გრამატიკული, ლოგიკური, სისტემატიკური და ისტორიული განმარტებები.

განმარტების **გრამატიკული** ხერხი დაკავშირებულია სიტყვების შინა-არსის აღქმის მიზნით სიტყვების სტრუქტურული კავშირების ანალიზთან. აღნიშნული ხერხი გულისხმობს, იმ გარემოებას, რომ როგორც წესი, სიტყვებში ჩადებულია მათი ყოფითი ან სპეციალური მნიშვნელობა. მაგალითად, სიტყვა მრავალწლოვანობა კანონმდებლობაში გამოიყენება მისი ყოფითი მნიშვნელობით ანუ მამაკაცის თანაცხოვრება და საერთო ეკონომიკის წარმართვა ორ ან მეტ ქალთან ერთდროულად. ამავე დროს, სისხლის სამართალში მცნებას - „ორგანიზებული ჯგუფი“ უნდა ჰქონდეს განსხვავებული აღქმა ვიდრე „პირთა ჯგუფს“, ვინაიდან ამ უკანასკნელის მიერ ჩადენილი დანაშა-

ული არ ხასიათდება ყოველთვის წინასწარი შეთანხმების ნიშნით, რაც ორგანიზებული ჯგუფის მაკვალიფიცირებელ ნიშანს წარმოადგენს.

სისტემური განმარტება წარმოადგენს ნორმის განმარტებას მისი ადგილის მიხედვით ნორმატიული - სამართლებრივი აქტის სისტემაში. მაგალითად ჩუქება, როგორც სამოქალაქო სამართლის ინსტიტუტი მოცემულია აღნიშნული კოდექსის განყოფილებაში „ვალდებულებითი სამართალი“, რაც ნიშნავს, რომ სამოქალაქო სამართალი ჩუქებას მიიჩნევს არა ცალმხრივ გარიგებად, არამედ ხელშეკრულებად და შესაბამისად ჩუქების მიმართ უნდა გამოყენებულ იქნეს ხელშეკრულების ინსტიტუტთან დაკავშირებული ნორმები.

ლოგიკური განმარტება - არის ნორმის აღქმა აზროვნების ობიექტური კანონების საფუძველზე. მაგალითად, ლოგიკური დედუქციის საფუძველზე პირს შეუძლია მოითხოვოს სასამართლოს გზით მათთან დაკავშირებული გავრცელებული ინფორმაციის უარყოფა, რომელიც ზიანს აყენებს მის ამ ღირსებას ოღონს ერთი პირობით: თუ ინფორმაციის გამავრცელებელს არა აქვს შესაბამისი მტკიცებულებები. თუ ასეთი მტკიცებულებები სახეზეა, ამგვარი მოთხოვნა ლოგიკურად შეუსაბამოა.

ისტორიული განმარტების შემთხვევაში უნდა გათვალისწინებულ იქნეს ნორმის მიღების და მოქმედების ისტორიული გარემოებები, მისი შედარება უფრო ადრინდელ და გვიანდელ ნორმებთან.

§5. სამართალის ნორმათა კოლიზია

სამართალგამოყენებით პრაქტიკაში ზოგჯერ ადგილი აქვს სამართლის ნორმების კოლიზიას ანუ წინააღმდეგობას და შეუსაბამობას ნორმებს ან სამართლებრივ აქტებს შორის, რომლებიც არეგულირებენ მსგავს საზოგადოებრივ ურთიერთობებს, აგრეთვე წინააღმდეგობები, რომლებიც წარმოიშვება სამართალშეფარდების პროცესში. იურიდიულ კოლიზიას საფუძველად შეიძლება ჰქონდეს როგორც ობიექტური, ისე სუბიექტური მიზეზები:

- ობიექტური მიზეზებს შორის შეიძლება დავასახელოთ საზოგადოებრივი ურთიერთობების წინააღმდეგობრივი, დინამიური და ცვალებადი ხასიათი, როდესაც სამართალი ვერ „ეწევა“ საზოგადოებრივი განვითარების რეალურ ტემპს. ამის გამო საჭიროა სამართლის კორექტირება ახალ სოციალურ გარემოებებთან მიმართებაში;
- სუბიექტური მიზეზები პირდაპირ კავშირშია პოლიტიკოსების, კანონმდებლების, ზოგადად ხელისუფლების ნებასა და შეგნებაზე. მაგალითად, კანონების დაბალი ხარისხი, ხარვეზები კანონმდებლობაში, სუსტი კოორდინაცია საკანონმდებლო საქმიანობაში, შესაფერისი სამართლებრივი კულტურის არქონა.

არსებობს კოლიზიის რამოდენიმე სახე და მათი გადაწყვეტის წესები:

1. კოლიზია საკანონმდებლო და კანონქვემდებარე აქტების ნორმებს შორის;
2. კოლიზია კონსტიტუციურ ნორმებსა და საკანონმდებლო და კანონქვემდებარე აქტების ნორმებს შორის;
3. კოლიზია ფედერაციის კონსტიტუციასა და ფედერაციის ან ავტონომიური წარმონაქმნების კონსტიტუციებს შორის;
4. კოლიზია ფედერალურ აქტებსა და ფედერაციის ან ავტონომიური წარმონაქმნების აქტებს შორის;
5. კოლიზია ადრინდელი სამართლებრივი აქტის ნორმასა და უფრო გვიან მიღებული სამართლებრივი აქტის ნორმას შორის;
6. კოლიზია საერთაშორისო სამართლის ნორმებსა და შიდა სამართლებრივ ნორმებს შორის;¹²⁵
7. კოლიზია რამოდენიმე ქვეყნის სამართლის ნორმებს შორის.

სამართალში არსებული კოლიზიის დაძლევის საყოველთაო საშუალებებია:

1. ნორმის განმარტება;
2. ძველი სამართლებრივი აქტის გაუქმება;
3. ცვლილებების შეტანა მოქმედ ნორმებში;
4. შემთანხმებელი კომისიის შექმნა;
5. საკონსტიტუციო სამართალწარმოება.

როგორ წყდება კოლიზიის პრობლემა ზემოთ მითითებული წინააღმდეგობების შემთხვევაში? მწვანე ფერით მითითებულია ის აქტები რომელსაც ენიჭება უპირატესობა კოლიზიის შემთხვევაში. რაც შეეხება კოლიზიას სხვადასხვა ქვეყნების ნორმებს შორის, საკითხი წყდება ორმხრივი ხელშეკრულების საფუძველზე, თუ ეს ეხება კერძო სამართლებრივ ურთიერთობებს ქვეყნის ტერიტორიული სუვერენიტეტის მოთხოვნათა დაცვით.

¹²⁵ საქართველოს კონსტიტუციის მე-6 მუხლის თანახმად საქართველოს მიერ ხელმოწერილი საერთაშორისო ხელშეკრულების წიგნის, აქვს მეტი იურიდიული, ვიდრე შიდა სამართლებრივ ნორმებს.

§1. სამართალურთიერთობის არსი

ნებისმიერ საზოგადოებაში მოქმედებს ეკონომიკური, პოლიტიკური, იურიდიული, მორალური, რელიგიური, ეთიკური, სულიერი, კულტურული ხასიათის საზოგადოებრივი ურთიერთობები და ყოველი ინდივიდი, როგორც კონკრეტული სოციაუმის ნაწილი, სისტემატურად შედის ნათესაურ, ქონებრივ, პოლიტიკურ, საგანმანათლებლო თუ ყოფით ურთიერთობებში სხვა ინდივიდებთან. გაწყვიტეთ ეს კავშირები და თქვენ მიიღებთ პიროვნების დეგრადაციას. საყოველთაოდ ცნობილია, რომ ჯერ კიდევ ძველი ბერძნები იყენებდნენ დასჯის ისეთ სახეს, როგორსაც ოსტრაკიზმი ანუ თემიდან მოკვეთა წარმოადგენს.

იურიდიულ მეცნიერებას პირველ რიგში აინტერესებს იურიდიული ანუ სამართლებრივი ურთიერთობები. რაშია მდგომარეობს მათი სპეციფიკა? ჩვენს წელთ-აღრიცხვამდე III-II ათასწლეულების მიჯნაზე ადამიანმა ჩამოაყალიბა სოციალური ურთიერთობების მოწესრიგების ახალი, სამართლებრივი სისტემა, რომლის თავისებურება მდგომარეობს იმაში, რომ სამართალურთიერთობები ორგანულ კავშირშია სამართალთან. აწესრიგებს რა ამა თუ იმ საზოგადოებრივ ურთიერთობებს, სამართალი ანიჭებს მათ სამართლებრივ ფორმას, რის შედეგად ისინი იძენენ ახალ და განსაკუთრებულ სახეს - იქცევიან სამართალურთიერთობებად და თავსდებიან იურიდიულ საბურველში. სწორედ ამგვარი ნორმატიული ზემოქმედების შედეგად სახელმწიფო აქცევს თავისი იურისდიქციის ქვეშ საზოგადოებრივ ურთიერთობებს და ისინი ხდებიან უფრო მართვად და კონტროლირებად ურთიერთობებად.

როდესაც სახელმწიფო კრძალავს, ახალისებს თუ ნებას რთავს ამა თუ იმ ქმედებას, აწესებს პასუხისმგებლობას საკუთარი წესების დარღვევისათვის, იგი მიუთითებს სამართლებრივი ურთიერთობების მონაწილეებს საზოგადოებრივად სასარგებლო ქცევაზე, ზღუდავს ან აფართოებს მათ პირად სურვილებს და მისწრაფებებს, აღკვეთს მათ საზოგადოებრივად საშიშ ქმედებებს. ადამიანების თანაცხოვრების საზოგადოებრივი ხასიათი ამით არ იცვლება, არ ქრება, არამედ იძენს განსხვავებულ ხასიათს. არსად ქრება ერთმანეთის სიყვარული, თანადგომა და სხვა ადამიანური თვისებები, თუმცა ხელისუფლების „აზრით“ ამ იდილიურ ნათესაურ ურთიერთობებში ზოგჯერ იჭრება იურიდიული სამყაროს მშრალი და მკაცრი წესები შესაბამისი უფლებებით და ვალდებულებებით. ჩნდება სამოქალაქო, საოჯახო, საქორწინო სამართალი¹²⁶ და აღნიშნული ურთიერთობები ექცევიან საქორწინო და საოჯახო იურიდიული ნორმების ზემოქმედების ქვეშ, ხოლო მათი მონაწილეები მეუღლეების,

¹²⁶ ბევრ ქვეყანაში შესაბამისი კოდექსები (ავტ. შენიშვნა)

მშობლების და შვილების სახით ხდებიან სამართლებრივი ურთიერთობების სუბიექტები შესაბამისი უფლება-მოვალეობებით.

სამართალურთიერთობები შეადგენენ ცივილიზებული საზოგადოების ცხოვრების უმნიშვნელოვანეს სფეროს. ყველგან, სადაც მოქმედებს სამართალი და მისი ნორმები, იქ მუდმივად მიმდინარეობს სამართლებრივი ურთიერთობების წარმოქმნის, შეცვლის და შეწვეტის პროცესი. ეს პროცესი მუდმივად თანამდევია ადამიანის ცხოვრებისა. ხაზი უნდა გაესვას ერთ გარემოებას - სამართალი არ ქმნის, არამედ აწესრიგებს სოციალურ ურთიერთობებს. მაგალითად, თანამედროვე საბაზრო ურთიერთობები ჩამოყალიბდა არა იმის გამო, რომ ოდესღაც მიღებულ იქნა მათი მომწესრიგებელი სამართლებრივი ნორმები, არამედ საზოგადოებრივი ურთიერთობების ამ მიმართულებით განვითარების შედეგად.

სოციალური ურთიერთობები იძენენ სამართალურთიერთობის ნიშნებს მხოლოდ იმ შემთხვევაში, თუ წარმოიშვებიან სამართლის ნორმის საფუძველზე და არ მოდიან წინააღმდეგობაში სახელმწიფოს ინტერესებთან და ნებასთან. აქედან გამომდინარე, სამართალურთიერთობები ზოგადად შეიძლება განვსაზღვროთ, როგორც სამართლებრივი ნორმებით მოწესრიგებული საზოგადოებრივი ურთიერთობები. ამასთან, ასეთი ურთიერთობები არ კარგავენ მათ ფაქტობრივ შინაარსს (ეკონომიკურს, პოლიტიკურს, ქონებრივ და ა.შ.), არამედ იძენენ დამატებით თვისებებს.

სამართალი აწესრიგებს არა ყველა, არამედ სახელმწიფო ინტერესებისთვის, საზოგადოებისათვის და ადამიანების ცხოვრებისათვის ყველაზე მნიშვნელოვან ურთიერთობებს, მაგალითად, ურთიერთობებს, რომლებიც დაკავშირებულია საკუთრებასთან, ხელისუფლების და მმართველობის განხორციელებასთან, საზოგადოების სოციალურ-ეკონომიკურ მოწყობასთან, მოქალაქეთა უფლებებთან და მოვალეობებთან, საზოგადოებრივი წესრიგისა და უსაფრთხოების დაცვასთან, შრომით, საქორწინო ურთიერთობებთან და სხვა მრავალი. სახელმწიფოს მიზანს არ წარმოადგენს ყველაფრის სამართლებრივი რეგლამენტირება. ამ თვალსაზრისით, ყველა საზოგადოებრივი ურთიერთობები შეიძლება დავყოთ სამ ჯგუფად:

1. ურთიერთობები, რომლებიც მოწესრიგებულია სამართლის მიერ;
2. ურთიერთობები, რომლებიც არ არის მოწესრიგებულია სამართლის მიერ;
3. ურთიერთობები, რომლებიც ნაწილობრივ არის მოწესრიგებულია სამართლით.

სამართლებრივი ურთიერთობები შეიძლება წარმოიშვას და არსებობდეს გარკვეული წინაპირობების არსებობის პირობებში.

მეცნიერებაში მიღებულია მათი გამიჯვნა ზოგად და სპეციალურ წინაპირობებად.

პირველ ჯგუფს მიეკუთვნება ისეთი წინაპირობები, როგორიცაა:

- ა) ურთიერთობის სულ ცოტა ორი მხარის არსებობა;
- ბ) ადამიანების შესაბამისი ინტერესების და მოთხოვნილებების არსებობა,

რომელთა გათვალისწინებით და საფუძველზე ადამიანები შედიან ერთმანეთთან და სახელმწიფოსთან სხვადასხვა სამართალურთიერთობებში. ამასთან, მხოლოდ ზოგადი წინაპირობები არ არის საკმარისი რეალური სამართალურთიერთობების წარმოქმნის და ოპერირებისათვის. ამისთვის აუცილებელია *ფორმალურ-იურიდიული* წინაპირობები:

- ა) სამართლის ნორმა;
- ბ) სუბიექტის უფლებაუნარიანობა და ქმედუნარიანობა;
- გ) იურიდიული ფაქტები.

სამართლებრივი ველის საზღვრები ცვალებადია. იგი შეიძლება გაფართოვდეს ან შეიზღუდოს, ამიტომ შეიძლება ვთქვათ, რომ *ნებისმიერი სამართლებრივი ურთიერთობა წარმოადგენს საზოგადოებრივ ურთიერთობას, მაგრამ ყველა საზოგადოებრივი ურთიერთობა არ არის სამართალურთიერთობა.*

საინტერესოა სამართლის ნორმის და სამართალურთიერთობის შეფარდება:

1. სამართალურთიერთობა წარმოიშვება და არსებობს მხოლოდ სამართლის ნორმის საფუძველზე;
2. სამართალურთიერთობა არის იურიდიული ნორმის რეალიზაციის ფორმა, მისი განხორციელების საშუალება;
3. სამართლის ნორმა და სამართალურთიერთობა სამართლებრივი რეგულირების მექანიზმის შემადგენელ ნაწილებს წარმოადგენენ;
4. სამართლის ნორმის ჰიპოთეზა მიუთითებს სამართალურთიერთობის წარმოშობის პირობებზე, დისპოზიცია - მისი სუბიექტების უფლებებსა და მოვალეობებზე, ხოლო იურიდიული შედეგი - იმ დადებით და შესაძლებელ უარყოფით შედეგებზე, რომლებიც შეიძლება დადგეს ნორმის რეალიზაციის შემთხვევაში.

ზოგადად სამართალურთიერთობები შეიძლება დავახასიათოთ შემდეგი ნიშნებით. სამართალურთიერთობა:

- არის სოციალური ურთიერთობა და შეიძლება წარმოიშვას მხოლოდ ადამიანებს შორის;
- გულისხმობს ურთიერთკავშირს სულ ცოტა ორ მხარეს შორის;
- გულისხმობს მონაწილე მხარეების შეგნებულ და გააზრებულ საქმიანობას (ქმედებას);
- შეიძლება წარმოიშვას ორიდან ერთ-ერთი მხარის ინიციატივით ან სულაც მესამე მხარის ინიციატივის ან სურვილის საფუძველზე;¹⁷
- მხარეები აღკვეთილნი არიან უფლებებით და დაკისრებული აქვთ მოვალეობები. ურთიერთობის შინაარსი ყალიბდება მისი მონაწილე მხარეების ნების გამოვლენის, აგრეთვე იურიდიული ნორმის მოქმედების და სამართალშეფარდებითი ორგანოების გადაწყვეტილებების საფუძველზე;

¹⁷ მაგ. ურთიერთობა უნივერსიტეტის სტუდენტებსა და მოწვეულ ლექტორს შორის ინიცირებული უნივერსიტეტის შესაბამისი ადმინისტრაციის მიერ (ავტ. შენიშვნა)

- შეიძლება წარმოიშვას ურთიერთობის ერთ-ერთი მხარის ნების წინააღმდეგაც;¹²⁸
- მხარეთა უფლებების რეალიზაცია და მოვალეობების შესრულება უზრუნველყოფილია სახელმწიფო იძულებითი შემთხვევაში, თუ ეს აუცილებელია. სამართალურთიერთობები შეიძლება გავმიჯნოთ სხვადასხვა კრიტერიუმების საფუძველზე:

სამართლის დარგების მიხედვით:

კონსტიტუციური, ადმინისტრაციული, სამოქალაქო-სამართლებრივი, სისხლის-სამართლებრივი, სამეწარმეო, საერთაშორისო და სხვა;

რეგულირების საგნის მიხედვით:

მატერიალური და პროცესუალური ურთიერთობები;

ფუნქციონალური შინაარსის მიხედვით:

- მომწესრიგებელი (მარეგულირებელი) ურთიერთობები, ანუ მიმდინარე „პოზიტიური“ საქმიანობა და
- სამართალდამცავი ურთიერთობები, როდესაც ადგილი აქვს სამართალდარღვევას და საჭიროა მართლწესრიგის აღდგენა;

მომწესრიგებელი ანუ მარეგულირებელი სამართალურთიერთობები წარმოადგენს მარეგულირებელი იურიდიული ნორმების განხორციელების შედეგს. მომწესრიგებელი სამართალურთიერთობები შეიძლება იყოს აქტიური და პასიური. პირველი ძირითადად ხორციელდება მავალელები ნორმებით, ხოლო მეორე ამკრძალავი და ზოგიერთი აღმკურნელი ნორმების საფუძველზე;

სამართალდამცავი ურთიერთობები წარმოადგენს სახელმწიფოსა და საზოგადოების რეაქციას სამართლის სუბიექტების არამართზომიერ ქმედებაზე. მათი მიზანია საზოგადოებაში არსებული წესრიგის დაცვა და სამართალ-დამრღვევის დასჯა.

ურთიერთობის მხარეთა რაოდენობის და უფლება-მოვალეობების გადანაწილების მიხედვით:

- ცალმხრივი ურთიერთობები, როდესაც ურთიერთობის ერთ მხარეს აქვს მხოლოდ ერთი უფლება და მეორე მხარეს ერთი ვალდებულება, მაგალითად, ჩუქების გარიგების შემთხვევაში;
- ორმხრივი ურთიერთობები, როდესაც ურთიერთობების ორივე მხარეს აქვს ურთიერთსანაცვლო უფლებები და მოვალეობები;
- მრავალმხრივი ურთიერთობები, სადაც სახეზეა ორზე მეტი მხარე;

დროში მოქმედების მიხედვით:

მოკლევადიანი, საშუალოვადიანი და გრძელვადიანი ურთიერთობები;

ურთიერთობის სამართლებრივი სტატუსის მიხედვით:

- ფორმალური ურთიერთობები, მაგალითად, ურთიერთობა პოლიციასა და მოქალაქეს შორის და

¹²⁸ მაგ. სამართალურთიერთობა პოლიციასა და საგზაო მოძრაობის წესების დამრღვევ მძღოლს შორის, რომელიც ამ უკანასკნელის სისხლის წაპატიმრებლად წარმოიშობება როგორც წესი (ავტ. შენიშვნა)

- არაფორმალური ურთიერთობა, მაგალითად, გამყიდველსა და მყიდველს შორის;

ურთიერთობის წარმოშობის ადგილის მიხედვით:

- შიდა ურთიერთობა, მაგალითად, ურთიერთობა პოლიციის უფროსსა და მის დაქვემდებარებულ თანამშრომლებს შორის და
- გარე ურთიერთობა, მაგალითად ურთიერთობა, ადმინისტრაციულ ორგანოსა და მოქალაქეს შორის;

სამართალურთიერთობაში სუბიექტის უფლებების ხასიათის მიხედვით:

- აბსოლუტური სამართალურთიერთობები, სადაც ზუსტად არის განსაზღვრული ურთიერთობის ერთი მხარე, ანუ ასეთი სუბიექტის უფლებებს შეესაბამება ყველა სხვა პირის ვალდებულებები, რომლებმაც თავი უნდა შეიკავონ კონკრეტული პირის სუბიექტური უფლებების დარღვევისაგან. მაგალითად, აბსოლუტურ ურთიერთობას წარმოადგენს საავტორო უფლება, საკუთრების უფლება. ამ უფლებისმფლობელს არ სჭირდება რაიმე აქტიური მოქმედების განხორციელება მინიჭებული უფლების რეალიზაციისათვის;
- შედარებითი სამართალურთიერთობა, სადაც ურთიერთობის ორივე მხარე განსაზღვრულია, მაგალითად, სახელმწიფოებო ურთიერთობები.

§2. სამართალურთიერთობის სტრუქტურა

სამართალურთიერთობის სტრუქტურა შედგება შემდეგი ელემენტებისაგან:

1. ობიექტური უფლებები და მოვალეობები;
2. სამართალურთიერთობის სუბიექტი;
3. სამართალურთიერთობის ობიექტი;
4. იურიდიულ ფაქტები.

სამართალურთიერთობის სტრუქტურის თაობაზე არსებობს უამრავი შეხედულებები იურიდიულ ლიტერატურაში, თუმცა მისი ორი ელემენტი - სამართალურთიერთობის სუბიექტი და ობიექტი დასახელებულია ყველა კლასიფიკაციაში.

ობიექტური უფლებები და მოვალეობები

იურიდიულ ლიტერატურაში როგორც წესი სამართალურთიერთობის სტრუქტურის ელემენტების ჩამონათვალი იწყება სამართალურთიერთობის სუბიექტით, თუმცა ჩვენს შემთხვევაში პირველ პოზიციაზე დასახელებულია „ობიექტური უფლებები და მოვალეობები“, იმ მოსაზრებების გამო, რომ უფლებები და მოვალეობები ისედაც მოიაზრება სამართალურთიერთობის სუბიექტის ცნებაში, ვინაიდან არ არსებობს სამართალურთიერთობის სუბი-

ექტი შესაბამისად მინიჭებული უფლებებისა და დაკისრებული მოვალეობების გარეშე.

როგორც ცნობილია, ყველა სახელმწიფოში ხელისუფლება მოქმედი კანონმდებლობის მეშვეობით განსაზღვრავს სამართლის სუბიექტების უფლებებსა და მოვალეობებს, განსაკუთრებით საჯარო სამართლის სფეროში. შესაბამისად, აღნიშნული უფლებები და მოვალეობები არსებობენ ობიექტურად, როგორც *აბსტრაქტული* უფლება-მოვალეობები, რომელიც არ არის დაკავშირებული კონკრეტულ ინდივიდთან და არსებობენ სუბიექტის პერსონოფიცირებული სუბიექტური უფლებებისა და მოვალეობებისაგან დამოუკიდებლად. სწორედ ობიექტურად არსებული უფლებები და მოვალეობები წარმოადგენს იმ პირველწყაროს, რითაც სარგებლობენ სამართლის სუბიექტები და მათი სამართლებრივი სტატუსის შესაბამისად ახორციელებენ სამართალურთიერთობის სუბიექტის ფუნქციებს.

იურიდიული უფლება წარმოადგენს პირის შესაძლებლობას სამართლის ნორმის საფუძველზე თვითონ განახორციელოს ან სხვისგან მოითხოვოს ამა თუ იმ ქმედების განხორციელება. სამართლებრივი უფლება საშუალებას აძლევს სამართლის სუბიექტს იმოქმედოს სამართლის ნორმების ფარგლებში საკუთარი, კორპორაციული თუ სახელმწიფო ინტერესების შესაბამისად.

უფლება ხასიათდება შემდეგი ნიშნებით:

- უფლება არის პირის მოქმედების შესაძლებელი ვარიანტი, რომელსაც აქვს არჩევანი იმოქმედოს სამართლის ნორმების მოთხოვნათა შესაბამისად ან თავი შეიკავოს მოთხოვნათა დარღვევისაგან;
- უფლების შინაარსი განისაზღვრება სამართლის ნორმის შინაარსით და სამართლებრივი აქტების დახმარებით;
- როგორც წესი უფლების განხორციელება უზრუნველყოფილია სამართლის სხვა სუბიექტის შესაბამისი მოვალეობით. ზოგ შემთხვევაში მოვალეობა დაკავშირებულია სხვისი უფლების დარღვევისაგან თავის შეკავებასთან, ხოლო ზოგ შემთხვევაში ეს უფლება უზრუნველყოფილია სხვა პირის მიერ მოვალეობის შესრულებით;¹²⁹
- პირი შეიძლება აღიკვეთოს ამა თუ იმ სახის უფლებით მისი ინტერესების უზრუნველსაყოფად;
- უფლება შეიძლება იყოს აბსოლუტური და სახელმწიფო ვალდებულია უზრუნველყოს მისი შესრულება, ან შედარებითი, რომლის რეალიზაცია შეიძლება შეიზღუდოს სამართლის სხვა სუბიექტების ინტერესებიდან გამომდინარე;¹³⁰

უფლება გულისხმობს სამართლის სუბიექტის *შესაძლებლობას*:

- გამოიყენოს გარკვეული სიკეთე, მაგ., ნივთის მესაკუთრეს უფლება აქვს განკარგოს ნივთი საკუთარი მიზნების შესაბამისად;

¹²⁹ მაგ. პოლიციელი პირის უფლება თვითონ ან სხვის საშუალებებით უფლებამოსილებებს მოქალაქეთა სამართალდარღვევების აღმოჩენის სფეროში (ავტ. კომენტარი).

¹³⁰ მაგალითად, დ.წ.წმთი გათვალისწინებს პირის აბსოლუტური უფლებამ ხოლო უმაღლესი განათლება - შედარებითი (ავტ.შენიშვნა).

- მიიღოს იურიდიული გადაწყვეტილება, მაგ., მესაკუთრეს შეუძლია გაყიდოს ან დააგირავოს ქონება;
- მოითხოვოს სამართალურიერთობის სხვა მხარისაგან მასზე დაკისრებული მოვალეობების შესრულება, მაგ., კრედიტორს შეუძლია მოსთხოვოს მოვალეს თანხის ან ნივთის დროულად დაბრუნება;
- გაასაჩივროს ურთიერთობის მეორე მხარის მიერ სამართლებრივი მოვალეობების არშესრულება.

იურიდიული მოვალეობა წარმოადგენს ფიზიკური ან იურიდიული პირის მიერ მასზე დაკისრებული სახელმწიფოსა და სამართლის სხვა სუბიექტების ინტერესების თანმხედრივალდებულების შესრულებას ქმედებით ან ქმედებისაგან თავის შეკავებით, რომელიც უზრუნველყოფილია სახელმწიფო იძულებით.

მოვალეობა:

- წარმოადგენს სამართლის ნორმების ზედმიწევნით ზუსტად განსაზღვრულ ქცევის წესს, ვინაიდან მოვალეობის გადამეტება თავისთავად წარმოადგენს სამართლის სხვა სუბიექტების უფლებების დარღვევას;
- მოვალეობის შინაარსი გაბსაზღვრულია სამართლებრივი აქტებისა და შესაბამისი სამართლის ნორმებით;
- მიზნად ისახავს სხვა პირის, სახელმწიფოს და ზოგადად საზოგადოების ინტერესებისა და მოთხოვნილებების დაკმაყოფილებას;
- როგორც წესი, მოვალეობის მატარებელ სუბიექტს არ გააჩნიათ არჩევანი მოვალეობის შესრულებასა და არ შესრულება შორის.¹²¹

სახელმწიფო განსაზღვრავს სამართლის სუბიექტების უფლება-მოვალეობებს, რასაც ობიექტურად არსებულ უფლება-მოვალეობები შეიძლება ვუწოდოთ, რომლებსაც იყენებს სამართლის სუბიექტი იმ მოცულობით, რომელიც განპირობებულია მისი ასაკით, თანამდებობით, ქმედუნარიანობით, საქმიანობის მიზნებით და ამოცანებით.

ობიექტურად არსებული უფლებები და მოვალეობები არ არის საკმარისი სამართალურიერთობის წარმოშობისთვის. ამისთვის აუცილებელია სტრუქტურის დანარჩენი ელემენტების კერძოდ, სამართალურიერთობის სუბიექტის, ობიექტის და იურიდიული ფაქტის არსებობაც.

ობიექტი

სამართალურიერთობის ობიექტის შინაარსი სამართლის თეორიის მნიშვნელოვან სადისკუსიო საგანს წარმოადგენს და ძირითადად დაკავშირებულია მონისტურ და პლურალისტურ მიდგომებთან.

მონისტური ანუ ერთიანი ობიექტის თეორიის მიხედვით სამართალურიერთობის ობიექტს წარმოადგენს ის, რაზედაც მიმართულია ან ზემოქმედებს სამართალურიერთობა ანუ ადამიანის ქმედება. ამის საპირისპიროდ

¹²¹ თუ სახეზე არ არის დისკრეტული უფლებამოსილებები(ავტ.შენიშვნა)

პლურალისტური მიდგომა სამართალურთიერთობის ობიექტად აღიარებს არა მარტო ქმედებებს, არამედ იმ სოციალურ სიკეთეს (ღირებულებას), რასთან დაკავშირებით წარმოიშვა, შეიცვალა ან შეწყდა სამართალურთიერთობა. ესენია:

- **მატერიალური სიკეთე** (ნივთები, ქონება, ძვირფასეულობა) რაც ძირითადად სამოქალაქო სამართლისთვის მნიშვნელობის მატარებელ ობიექტების სფეროს წარმოადგენს;
- **ფასიანი ქაღალდები, ოფიციალური დოკუმენტები** (აქციები, თამასუქები, ფული, დიპლომები, ატესტატები და ა.შ.), რაც საფინანსო, სამეურნეო, სამოქალაქო და სხვა სახის ურთიერთობებისათვის არის დამახასიათებელი არამატერიალური პირადი სიკეთე (სიცოცხლე, ღირსება, თავმოყვარეობა, თავისუფლება, უსაფრთხოება, ადამიანის ხელშეუხებლობა, ფირმის რეპუტაცია), რაც სისხლის-სამართლის, სამოქალაქო და პროცესუალური ურთიერთობების სფეროს მიეკუთვნება;
- **ინტელექტუალური საკუთრების პროდუქტები** (ინფორმაცია, ხელოვნებისა და ლიტერატურის ნიმუშები, სამეცნიერო და ტექნოლოგიური აღმოჩენები, ინოვაციები), რომლების დაცულია პატენტებით, საავტორო უფლებებით და სავაჭრო მარკებით და სამოქალაქო სამართლის არის მოწესრიგებული;
- **სამართალურთიერთობის მონაწილეთა ქმედებები და მისი შედეგები** (სუბიექტის ქმედება ან უმოქმედობა, საგანმანათლებლო, აღმრზდელობითი ხასიათის მომსახურება, მგზავრთა გადაყვანა, შეკვეთით რაიმეს დამზადება, ვალის დაბრუნება და სხვა), რაც ადმინისტრაციული, სამეურნეო, საყოფაცხოვრებო მომსახურების სფეროსათვის არის დამახასიათებელი.

როგორც ვხედავთ, პლურალისტური თეორია მოიცავს მონისტური თეორიის საგანსაც ანუ ქმედებებს და საბოლოო ჯამში შინაარსობრივად უფრო სრულყოფილ მიდგომას წარმოადგენს სამართალურთიერთობის ობიექტის საკითხთან მიმართებაში.

იურიდიული ფაქტები

სამართლებრივი ურთიერთობის წარმოშობას, შეცვლას ან შეწყვეტას ყოველთვის საფუძვლად უდევს გარკვეული ცხოვრებისეული ფაქტები, რომელსაც იურიდიული ფაქტები ეწოდება. სწორედ იურიდიული ფაქტი განსაზღვრავს, რასახის სამართალურთიერთობა წარმოიშვა და რა უფლებები და მოვალეობები აქვთ კონკრეტული ურთიერთობების მხარეებს.

ზოგადად, იურიდიული ფაქტის საფუძველზე სამართალურთიერთობა შეიძლება:

1. **წარმოიშვას**, მაგალითად, სამოქალაქო, შრომითი ხელშეკრულებისან საქორწინო კონტრაქტის საფუძველზე ან ჩადენილი დანაშაულის გამო;
2. **შეიცვალოს**, მაგალითად, თანამდებობის შეცვლა დაწინაურებით ან დაქვეითებით, რომელიც შეცვლის მხარეებს შორის გაფორმებული შრომითი ხელშეკრულების შინაარსს, თუმცა ზოგადად იგი რჩება ძალაში;

3. შეწყდეს, მაგ.საჯარო მოხელის მიერ განცხადების შეტანა ორგანოს ხელმძღვანელის სახელზე საკუთარი სურვილით თანამდებობიდან გადადგომის შესახებ.¹³²

სამართლის თეორიაში გამოყოფენ იურიდიული ფაქტების ორ ჯგუფს: ქმედებას და ხდომილებას, თუმცა ცნობილია სხვა ტიპის იურიდიული ფაქტებიც.

ქმედება პირდაპირ კავშირშია სამართლებრივი ურთიერთობის სუბიექტის ნებასთან. ქმედება შეიძლება იყოს მარლთზომიერი და არამარლთზომიერი. მარლთზომიერ ქმედებას მიეკუთვნება *იურიდიული მოქმედება* და *იურიდიული აქტი*.

იურიდიული მოქმედება შეიძლება განხორციელდეს სამართლებრივი შედეგების დადგომის მიზნის გარეშე, მაგრამ ყოველთვის სუბიექტის ნების გამოვლენის საფუძველზე. მაგალითად, პოეტმა, როგორც სუბიექტმა შექმნა ლექსების კრებული, ისე რომ არც უფიქრია საავტორო უფლების მფლობელობაზე და შესაბამისი სარგებლის მიღებაზე.

ქმედება, როგორც იურიდიული ფაქტი დაკავშირებულია არა მარტო მოქმედებასთან, არამედ უმოქმედობასთანაც, მაგალითად, როდესაც სუბიექტი თავისი უმოქმედობით არ ასრულებს ვალდებულებებს და აყენებს ზიანს ამა თუ იმ სუბიექტის (სახელმწიფოს, სამსახურის, კომპანიის) ინტერესებს.

იურიდიული აქტი, როგორც ქმედება მაგალითად, განცხადება, ბრძანება ან ხელშეკრულება, წარმოადგენს სამართლის სუბიექტის ნების გამოვლენას.

სამართალურთიერთობის წარმოშობის ერთ-ერთ გავრცელებულ საფუძველს არამარლთზომიერი ქმედება დანაშაულის, ადმინისტრაციული და დისციპლინური გადაცდომისა და სამოქალაქო დელიქტის სახით.

იურიდიული ფაქტის ნაირსახეობას ე.წ. იურიდიული მდგომარეობა (სტატუსი) წარმოადგენს. მე-19-20 საუკუნემდე და ზოგან დღესაც სოციალური წარმომავლობა, ამა თუ იმ სოციალური თუ წოდებრივი ფენისადმი კუთვნილება წარმოშობდა პრივილეგიებს, შეზღუდვებს, მოვალეობებს თუ პასუხისმგებლობის განსხვავებულ ხარისხს. ამის ნათელი მაგალითია ინდოეთის საზოგადოების დაყოფა კასტებად და ჯატებად.

მოქალაქეობა (ქვეშევრდომობა) ასევე უნდა ჩავთვალოთ იურიდიულ ფაქტად. ვინაიდან იგი წარმოშობს გარკვეულ სამართლებრივ ურთიერთობებს მოქალაქესა და სახელმწიფოს შორის, მაგ., სახელმწიფოს ვალდებულება დაიცვას საკუთარი მოქალაქეები ქვეყნის შიგნით და ქვეყნის გარეთ.

ზოგ შემთხვევაში სამართლებრივი ურთიერთობა შეიძლება წარმოიშვას მხოლოდ რამოდენიმე იურიდიული ფაქტის საფუძველზე. მაგალითად, ასაკობრივი პენსიის მისაღებად აუცილებელია გარკვეული ასაკის მიღწევა, შრომითი სტაჟის არსებობა, შესაბამისი განცხადების წარდგენა და სოციალური ორგანოს გადაწყვეტილება.

¹³² სამართალურთიერთობა შეიძლება შეწყდეს სხვა ბევრი მიზეზის გამო, მაგ. პირის გარდაცვალება ან ნივთის განადგურება, რომელიც სამართალურთიერთობის საგანს წარმოადგენდა (ავტ. შენიშვნა)

იურიდიული ფაქტის თავისებურ სახეს ე.წ. პრეზუმპცია და ფიქცია წარმოადგენს.

უდანაშაულობის პრეზუმპცია ყველა ქვეყნის და მათ შორის საქართველოს კონსტიტუციით გათვალისწინებულ იურიდიულ ფაქტს წარმოადგენს. არავინ არ შეიძლება ჩაითვალოს დამნაშავედ, სანამ ბრალი არ იქნება დადასტურებული კანონით დადგენილი წესით და ორგანოს მიერ.¹³³ შესაბამისად, უდანაშაულობის პრეზუმპცია თავისთავად არის წინაპირობა სამართალურთიერთობის შეწყვეტისა ამ პირსა და შესაბამის სახელმწიფო ორგანოებს შორის.

კიდევ უფრო რთული აღსაქმელია ე.წ. ფიქცია ანუ ფაქტიურად არ არსებული მდგომარეობა, რომელიც აღიარებულია როგორც ფაქტი და რომელსაც აქვს იურიდიული მნიშვნელობა. მაგალითად, პირის გარდაცვალების თარიღად შეიძლება აღიარებულ იქნას სასამართლოს მიერ ამ პირის გარდაცვლილად აღიარების თარიღი, თუმცა რეალურად არავის იცის როდის გარდაიცვალა ეს პირი ან საერთოდ გარდაიცვალა კი? ფიქციის კიდევ ერთ მაგალითს წარმოადგენს იმ ფაქტის აღიარება, რომ პირს არა აქვს ნასამართლობა, თუ იგი გაქარწყლებულია კანონის დაგენილი წესით, თორემ რეალურად ნასამართლობა არსად და ვერ გაქრება ამ პირის ბიოგრაფიიდან.

იურიდიული ფაქტების მნიშვნელოვან ჯგუფს **ხდომილებები** წარმოადგენენ, რომლებიც თავის მხრივ უნდა დავყოთ ე.წ. ობიექტურ და ბუნებრივ მოვლენებად. ორივე სახის ხდომილება არსებობს ადამიანის ნების გარეშე და მათი წარმოშობა არ არის დამოკიდებული ადამიანის ნება-სურვილზე.

ობიექტური მოვლენა, როგორც იურიდიული ფაქტი ის გარემოებაა, რომელიც რეალურად არსებობს სივრცისა და დროის გარკვეულ მონაკვეთში. მაგალითად, დაბადება, გარდაცვალება, ასაკის შესრულება. ექვათ, პირს შეუსრულდა კანონით დადგენილი ასაკი, მაგ., 14 წელი. ასაკის შესრულება ადამიანის ნებელობის გარეშე არსებულ მოვლენას და შესაბამისად იურიდიულ ფაქტს წარმოადგენს, რომლის საფუძველზე ფიზიკურ პირს უჩნდება უფლება შევიდეს სამართალურთიერთობაში სახელმწიფო ორგანოსთან და მიიღოს მოქალაქეობის დამადასტურებელი საბუთი.

სტიქიური მოვლენა მიწისძვრის, წყალდიდობის, ზვავის, ქარიშხალის, ტორნადოს, ქარბუქის და ა.შ. სახით, ასევე ადამიანის ნებისაგან დამოუკიდებლად შეიძლება გახდეს ურთიერთობის წარმოშობის საფუძველი ანუ იურიდიული ფაქტი. მაგალითად, წყალდიდობის შემთხვევაში ადგილობრივი მმართველობის ორგანოს უჩნდება უფლება განახორციელოს დასახლებულ პუნქტში მცხოვრები მოსახლეობიდან საცურაო საშუალებები რეკვიზიცია ანუ დროებითი ჩამორთმევა საევაკუაციო და აუცილებელი ღონისძიების განხორციელება მიზნით. ამ შემთხვევაში, იურიდიულ ფაქტად ჩაითვლება სტიქიური მოვლენა, წყალდიდობა, რომლის გამო ადგილობრივი

¹³³ იმ საქართველოს კონსტიტუციის მუხლი 313.5.

მმართველობის ორგანიზაცია და საცურო საშუალებების მესაკუთრეს შორის წარმოიშვა რეკვიზიციასთან დაკავშირებული ურთიერთობები.

თავი XII

სამართლის სუბიექტი

§1. სამართლის სუბიექტის ცნება და მისი სახეები

სამართლის სუბიექტი თეორიის უმნიშვნელოვანეს თემას წარმოადგენს. თეორიული წარმოდგენები სამართლის სუბიექტზე განიცდიდნენ მნიშვნელოვან ცვლილებებს სამართლის ისტორიული განვითარების კვალობაზე. ახალმა სამედიცინო მონაცემებმა ჩანასახის ინტელექტის რეაქციის თაობაზე (დედის გარე გამაღიზიანებლებზე და ემოციებზე) საფუძველი დაუდო მოსაზრებას ადამიანის ემბრიონის უფლებების თაობაზე, თუნდაც სიცოცხლის უფლებასთან დაკავშირებით. შესაბამისად, თუ მანამდე ადამიანის ჩანასახი ფიგურირებდა მხოლოდ მექვიდრეობითი ურთიერთობის სუბიექტის რანგში, ახლა იგი გახდა სხვა სამართალურთიერთობების სუბიექტიც სამართლის ბუნებითი თეორიის საფუძველზე. ისტორიაშიყო დრო, როდესაც ყველა ადამიანი არ ითვლებოდა სამართლის სუბიექტად, მაგალითად, მონები, რომლებიც მხოლოდ სამართლის ობიექტებად გვევლინებოდნენ. ჯერ კიდევ ძველ რომში მონა მოლაპარაკე ნივთად ითვლებოდა, თუმცა რომის სამართალში არც თავისუფალ ადამიანები იყვნენ თანასწორები უფლებრივად., ისევე როგორც გლეხები ფეოდალიზმის პერიოდში, რაც ფეოდალური სამართლის პრივილიგებულთა წოდებრივი უპირეტესობებით იყო განპირობებული.

ინტერესმოკლებული არ უნდა იყოს ეკზოტიკური საკითხიც: შეიძლება სამართლის სუბიექტი იყოს ცხოველი? აღნიშნული კითხვა აქტუალური იყო ადრეც, ვინაიდან ცნობილია ფაქტი, როდესაც XV საუკუნეში ღორს მიუსაჯეს ჩამოხრჩობა და აქტუალურია დღესაც, მაგალითად, ინგლისში კატა, რომელიც მიუხედავად ჭრილობისა, გემზე ვირთხებისაგან იცავდა საკვების მარაგს და ამისთვის შემდგომში დაჯილდოვებულ იქნა სახელმწიფო ჯილდოთი. რა თქმა უნდა, ამ შემთხვევაში საკითხი ეხება არა ადამიანსა და ცხოველს შორის ურთიერთობას, არამედ ადამიანებს შორის ურთიერთობების შინაარსს ამ კონკრეტულ ცხოველებთან დაკავშირებით. შინაური თუ გარეული ცხოველები სამართლის ობიექტებად გვევლინებიან, რომლები დაცული არიან საერთაშორისო აქტებით და შიდა სამართლებრივი რეგულაციებით გადაშენებისა და არაკუმანური მოპყრობისაგან.

როგორც წესი, სამართლის სუბიექტის პრობლემატიკა განიხილება სამართალურთიერთობის სუბიექტის თემასთან ურთიერთკავშირში, თუმცა ეს არ ნიშნავს, რომ სამართლის სუბიექტი ყოველთვის არის სამართალ-

ურთიერთობების სუბიექტი. სამართალურთიერთობის სუბიექტია ის, ვინც უკვე განახორციელა საკუთარი სამართალსუბიექტუარიანობა, მაშინ როდესაც, სამართლის სუბიექტი სამართალურთიერთობის მხოლოდ პოტენციური მონაწილეა, რომელიც მომავალში შეიძლება გახდეს იურიდიული უფლებებისა და ვალდებულებების მატარებელ პირად. აქედან გამომდინარე, შეგვიძლია დავასკვნათ, რომ სამართალურთიერთობის სუბიექტი ყოველთვის წარმოადგენს სამართლის სუბიექტს, თუმცა სამართლის ყველა სუბიექტი არ არის კონკრეტული სამართალურთიერთობის სუბიექტი. მაგალითად, გარდაცვლილი მშობლის შვილი არის სამართლის სუბიექტი, რომელსაც გააჩნია სამკვიდროს მიღების უფლება, მაგრამ იგი არ არის სამართალურთიერთობის სუბიექტი. ასეთად იგი გახდება მხოლოდ სამკვიდროს გახსნის შემდეგ. იმისთვის, რომ პირი გახდეს სამართალურთიერთობის სუბიექტი, მას უნდა გააჩნდეს აუცილებელი საზოგადოებრივ-იურიდიული თვისებები უფლებაუნარიანობისა და ქმედუნარიანობის სახით.

სამართლის პოტენციურ სუბიექტების ტრანსფორმირება სამართალურთიერთობის სუბიექტებად შეიძლება განხორციელდეს მხოლოდ იმ შემთხვევაში, როდესაც მათ გაუჩნდებათ სამართლებრივი ნორმები განსაზღვრული უფლებები და მოვალეობები. შესაბამისად, სამართალურთიერთობის სუბიექტად უნდა ვაღიაროთ პირი, რომელსაც გააჩნიათ უფლებები და მოვალეობები სამართალურთიერთობებში.

ქართულ იურიდიულ ლიტერატურაში საყოველთაოდ გავრცელებულია სამართლის სუბიექტების აქსიომატური გამოიყვანა ფიზიკურ და იურიდიულ პირებად, რაც არ მოიცავს სამართლის ყველა არაინდივიდუალური სახის სამართლის სუბიექტებს. აქედან გამომდინარე მიზანშეწონილად მიგვაჩნია სამართლის სუბიექტების კლასიფიცირება სამართლის ინდივიდუალურ და კოლექტიურ სუბიექტებად.

ფიზიკურ პირები, როგორც სამართლებრივი ურთიერთობის ინდივიდუალური მონაწილეები არიან. ესენია:

1. მოქალაქეები;
 2. უცხოელები;
 3. მოქალაქეობის არმქონე პირები (აპარტიდები);
 4. ბიპარტები ანუ ორმაგი მოქალაქეობის მქონე პირები.
- სამართლის **კოლექტიურ სუბიექტებად** უნდა მივიჩნიოთ :
1. სახელმწიფო;
 2. სახელმწიფო (საჯარო) ორგანოები;
 3. ადმინისტრაციულ-ტერიტორიული ერთეულები (მუნიციპალიტეტები);
 4. ტერიტორიული ერთეულები მათ შორის ფედერაციის სუბიექტები (ფედერაციულ სახელმწიფოში), ავტონომიური წარმონაქმნები;
 5. საზოგადოებრივი ორგანიზაციები, მათ შორის რელიგიური და პოლიტიკური ორგანიზაციები
 6. კორპორაციული საზოგადოებები (სამეწარმეო-ბიზნეს კომპანიები);

7. მოსახლეობა

გარდა ამისა, საერთაშორისო სამართლის სუბიექტებად ითვლებიან სამთავრობოთაშორისო და არა სამთავრობოთაშორისო საერთაშორისო ორგანიზაციები, აგრეთვე უნდა გავითვალისწინოთ ის გარემოება, რომ ადამიანის ყოველნაირი ერთობლიობა არ წარმოადგენს სამართლის სუბიექტს, არამედ მხოლოდ ისეთი, რომელიც ხასიათდება საერთო მიზანმიმართულებით, ოპერირების სტაბილურობით, გარკვეული შინაგანი სტრუქტურით.

§1.1 სამართალსუბიექტუნარიანობა

არარსებობს სამართლის სუბიექტი უფლებებისა და მოვალეობების გარეშე. ამ გარემოების აღსანიშნავად გამოიყენება ცნებები „სამართალსუბიექტურობა“. ზოგადად, სამართალსუბიექტურობა არის პირის შესაძლებლობა ან უნარი იყოს სამართლის სუბიექტი, გააჩნდეს სამართლებრივი სტატუსი, აქედან გამომდინარე შედეგებით. იგი შედგება უფლებაუნარიანობისა და ქმედუნარიანობისაგან, რომელთა მოცულობა დამოკიდებულია ფიზიკური პირის ასაკზე, მოქალაქეობაზე, ფიზიკურ და სულიერ მდგომარეობაზე, სქესზე და სხვა გარემოებებზე. ხოლო კოლექტიური სუბიექტების შემთხვევაში მხოლოდ მოქმედ კანონმდებლობაზე.

გამომდინარე იქიდან, რომ სამართლის სუბიექტად ვაღიარებთ პირს, რომელსაც გააჩნია უფლებები და მოვალეობები სამართალურთერთობებში ანუ სამართლებრივი სტატუსი, აუცილებლად მიგვაჩნია გავმიჯნოთ მათი სამართალსუბიექტუნარიანობის მოცულობა, განსაკუთრებით ფიზიკურ პირებთან მიმართებაში. თუ გავითვალისწინებთ უფლებაუნარიანობისა და ქმედუნარიანობის ურთიერთკავშირს შესაძლებელია ფიზიკური პირების კლასიფიცირება, როგორც:

- სრული სამართალსუბიექტუარიანი პირი ანუ ფიზიკური პირი, რომელსაც აქვს უნარით ჰქონდეს და სრულად განახორციელოს მისი ასაკის, სოციალური სტატუსისა და დაკავებული საჯარო, საზოგადოებრივი თუ სხვა თანამდებობის შესაბამისი უფლებები და მოვალეობები;
- შეზღუდული სამართალსუბიექტუარიანი პირი ანუ ფიზიკური პირი, რომელიც აქვს უნარით ჰქონდეს მისი ასაკის, სოციალური სტატუსისა და დაკავებული საჯარო, საზოგადოებრივი თუ სხვა თანამდებობის შესაბამისი უფლებები და მოვალეობები, მაგრამ მისი ასაკის, გონებრივი ან ფიზიკური მდგომარეობის გამო არ შესწევს უნარი სრულად განახორციელოს ისინი.

არასრულწლოვანს ან სრულწლოვანს შეიძლება არ გააჩნდეს ქმედუნარიანობა ასაკის ან ჯანმრთელობის მდგომარეობის გამო, მაგრამ ნებისმიერ შემთხვევაში გააჩნია უფლებაუნარიანობა. შესაბამისად, მათი სამართლებრივი მდგომარეობა ფაქტიურად იდენტურია შეზღუდული სამართალ-სუბიექტუნარიანობის მატარებელი პირებისა.

§2. ფიზიკური პირი, როგორც სამართლის ინდივიდუალური სუბიექტი

ფიზიკურ პირის შესაძლებლობა გახდეს სამართალურთიერთობის მონაწილე გარანტირებულია სახელმწიფოს მიერ. სახელმწიფო ვალდებულია უზრუნველყოს სამართლის სუბიექტის მიერ მისი უფლებების განხორციელება და მოვალეობების შესრულება. როგორც გაეროს 1966 წლის პაქტი „სამოქალაქო და პოლიტიკური უფლებების შესახებ“ მიუთითებს, რომ ნებისმიერ ადამიანს, სადაც არ უნდა იმყოფებოდეს იგი, აქვს მისი სუბიექტუარიალობის აღიარების უფლება¹³⁴.

ფიზიკური პირები ანუ მოქალაქეები, უცხოელები, მოქალაქეობის არმქონე პირები და ორმაგი მოქალაქეობის მქონე პირები წარმოადგენენ სამართლის ყველაზე მრავალრიცხოვან სუბიექტებს. ყოველი მათგანი დაბადებიდან ხასიათდება სამართალსუბიექტურობით ანუ გააჩნიათ უფლებები და მოვალეობები, რაც ქმნის მათ სამართლებრივ სტატუსს.

მოქალაქეობის დეფინიცია მოცემულია საქართველოს 1993 წლის ორგანული კანონში „საქართველოს მოქალაქეობის შესახებ“, რომლის თანახმად მოქალაქეობა არის საქართველოსთან პირის სამართლებრივი კავშირი.¹³⁵ პირის საქართველოს მოქალაქეობის მიღება შეიძლება დაბადებით¹³⁶ ან ნატურალიზაციით.¹³⁷ დაბადებით მოქალაქეობის შეძენა შესაძლებელია სისხლის პრინციპის საფუძველზე,¹³⁸ ვინაიდან ნიადაგის პრინციპი¹³⁹

საქართველოში მოქმედებს მხოლოდ იმ მოქალაქეობის არმქონე პირის შვილის მიმართ, რომელიც მუდმივად ცხოვრობს საქართველოში. საქართველოში განხორციელებული ბოლო საკონსტიტუციო ცვლილებების თანახმად საქართველოს მოქალაქის მიერ სხვა ქვეყნის მოქალაქეობის მიღება არ შეიძლება გახდეს საქართველოს მოქალაქეობის ავტომატურად დაკარგვის საფუძველი. იგივე წესი მოქმედებს, როდესაც საქართველოს პრეზიდენტი ანიჭებს საქართველოს მოქალაქეობას რეპატრიანტებს ან საქართველოს მოქალაქეზე დაქორწინებულ პირს ან პირს, რომელსაც აქვს საქართველოს წინაშე განსაკუთრებული დამსახურება ან რომლისთვისაც საქართველოს მოქალაქეობის მინიჭება გამომდინარეობს სახელმწიფო ინტერესებიდან.¹⁴⁰

ნატურალიზაციის წესით მოქალაქეობის შეძენის უფლება აქვს სრულწლოვან პირს, რომელიც მუდმივად ცხოვრობს საქართველოს ტერიტორიაზე უკანასკნელი 5 წლის განმავლობაში, დადგენილ ფარგლებში იცის სახელმ-

¹³⁴ იხ. ბათუმელი აქტის მუხლი 10.

¹³⁵ წყვილ პირთა საქართველოს მოქალაქეთა თვითდაპირველი დეფინიცია უფრო სრულა გამოხატავს მოქალაქეობის არსს. „მოქალაქეობა არის საქართველოსთან პირის პოლიტიკურ-სამართლებრივი კავშირი სახელმწიფოსთან ურთიერთობისათვის ავტომატურად დადგენილი საფუძველზე (ავტ.კომენტარი)“.

¹³⁶ იხ. საქართველოს ორგანული კანონი „მოქალაქეობის შესახებ“, მუხ. 10;

¹³⁷ იხ. „მოქალაქეობის შესახებ“ ორგანული კანონის მე 9 მუხლი;

¹³⁸ როდესაც საქართველოს მოქალაქეობის მიღება ხდება იმ შემთხვევაში თუ ერთი მშობელი მაინც იყო საქართველოს მოქალაქე, მოქალაქედ დაბადების ადგილისა (ავტ.კომენტარი).

¹³⁹ როდესაც მოქალაქეობის მიღება ხდება იმ შემთხვევაში თუ პირს, რომელიც დაიბადება იმ ქვეყნის ტერიტორიაზე, სადაც ეს პირი იყო მოქალაქე (ავტ.კომენტარი).

¹⁴⁰ იხ. „საქართველოს მოქალაქეობის შესახებ“ ორგანული კანონის მუხ. 12, 14, 15, 17;

წიფოენა, საქართველოს ისტორია და სამართლის საფუძვლები, საქართველოში აქვს სამუშაო ადგილი ანუ უძრავი ქონება, ან ახორციელებს სამეწარმეო საქმიანობას ან/ და საქართველოს საწარმოშიფლობს წილს ან აქციებს.

უცხოელის, სამართლებრივი სტატუსი არ არის იდენტური საქართველოს მოქალაქის სამართლებრივი სტატუსისა, რაც გამოიხატება იმ შეზღუდვებში, რომლებიც დადგენილია მოქმედი კანონმდებლობით. ზოგადად, ნებისმიერ უცხოელი სარგებლობს პირადი (სამოქალაქო) უფლებებით, როგორცაა სიცოცხლის, პირადი თავისუფლების, აზრის, სინდისის, რწმენის თავისუფლება, ისევე როგორც სიტყვის, აზრის გამოხატვის, შეკრებებისა და მანიფესტაციების ჩატარების თავისუფლებებით, თუმცა, არის გარკვეული შეზღუდვებიც: მაგალითად, უცხოელი არ სარგებლობს არც აქტიური და არც პასიური საარჩევნო უფლებებით,¹⁴¹ არ შეუძლია იყოს პოლიტიკური გაერთიანების წევრი და არ აქვს უფლება შექმნას ასეთი გაერთიანება, არ აქვს უფლებაიყოს საჯარო მოხელე.¹⁴² ბევრ ქვეყანაში უცხოელს შეზღუდული აქვს თავისუფალი გადაადგილების უფლება კონკრეტული ქვეყნის იმ რაიონებში, სადაც განთავსებულია სამხედრო და სხვადასხვა სახეობის სტარტეგიული ობიექტები ან სასაზღვრო ზონაში.

მოქალაქეობის არმქონე პირის სამართლებრივი სტატუსი ძირითადად უცხოელის სტატუსის იდენტურია, თუმცა ხასიათდება გარკვეული თავისებურებებით, კერძოდ:

- უცხოელისაგან განსხვავებით მას არ შეუძლია დახმარებისათვის მიმართოს არც ერთ ქვეყნის საელჩოს ან საკონსულოს;
- თუ მოქალაქეობის არმქონე პირი მუდმივად ცხოვრობს საქართველოში, საქართველოს ტერიტორიაზე მისი შვილის დაბადების შემთხვევაში გამოინაკლისის სახით ვრცელდება მოქალაქეობის შეძენის ნიადაგის პრინციპი;
- უცხოელებისაგან განსხვავებით, საომარი მდგომარეობის პირობებში საქართველოში მცხოვრები მოქალაქეობის არმქონე პირი შეიძლება გაწვეულ იქნეს საქართველოს შეიარაღებულ ძალებში.

ორმაგი მოქალაქეობა შესაბამის ფიზიკურ პირს აძლევს შესაძლებლობას იყოს ერთდროულად ორი სახელმწიფოს სამართლის სუბიექტი, თუმცა ზღუდავს მათ უფლებას დაიკავონ ქვეყნის პრეზიდენტის თანამდებობა, ვინაიდან უმეტესი ქვეყნების კანონმდებლობა გამორიცხავს ასეთ შესაძლებლობას.

¹⁴¹ ზოგ ქვეყანაში, მაგალითად გერმანიაში და დიდ ბრიტანეთში უცხოელს აქვს უფლება მონაწილეობა მიიღოს ადგილობრივ არჩევნებში თუ აკმაყოფილებს მოცემულ ტერიტორიაზე ცხოვრების გარკვეულ კენზს (ავტ. შენიშვნა)

¹⁴² საინტერესოა, რომ ე.წ. ცივი ომის დროსაც, კი საბჭოთა კანონმდებლობა არ ქრძალავდა უცხოელების საქმიანობას სპეციალისტების სახით სახელმწიფო ორგანოებში. მაგ., მათ ჰქონდათ უფლება ექსპერტთა სკოლაში მასწავლებლად ან პოლიკლინიკაში ექიმად, თუმცა არ ჰქონდათ უფლება დაეკავებინათ ხელისუფალის თანამდებობები. დღეს მოქმედი კანონმდებლობის თანახმად, უცხოელი არ შეიძლება დაინიშნოს თუნდაც დამლაგებლის სტატუსზე საჯარო სკოლაში. თუმცა შეუძლია შეიკადეს შრომით ურთიერთობებში საჯარო ორგანოსთან ხელშეკრულების საფუძველზე (ავტ. შენიშვნა)

§2.1 ფიზიკური პირების უფლებაუნარიანობა და ქმედუნარიანობა

როგორც ვთქვით, სამართლებრივი სტატუსი შეიცავს ორ ელემენტს: *უფლებაუნარიანობას* და *ქმედუნარიანობას*.

ტერმინი „უფლებაუნარიანობა“ პირველად გამოყენებულ იქნა 1804 წლის ე.წ. „ნაპოლეონის“ და 1896 წლის გერმანულ სამოქალაქო კოდექსებში, თუმცა როგორც სამართლის ინსტიტუტი უფრო ადრეც გამოიყენებოდა ანგლო-საქსონურ სამართალში.

საქართველოში ფიზიკური პირის უფლებაუნარიანობის ცნება ჩამოყალიბებულია საქართველოს სამოქალაქო კოდექსის 11-ე მუხლში, როგორც პირის უნარი, ჰქონდეს სამოქალაქო უფლებები და მოვალეობები. აღნიშნული უფლებები წარმოიშვება დაბადების მომენტში და წყდება პირის გარდაცვალებისას. ამასთან, მემკვიდრედ ყოფნის უფლება წარმოიშვება ჩასახვისთანავე. საქართველოს სამოქალაქო კოდექსი უპირველეს ყოვლისა აწერიებს სამოქალაქო-სამართლებრივ ურთიერთობებს. ეს არ ნიშნავს რომ სამართლის სხვა დარგებში, მაგალითად ადმინისტრაციულ სამართალში, სუბიექტებს არ გააჩნიათ შესაბამისი უფლებაუნარიანობა, თუმცა ასეთ განმარტება არ მოიპოვება არც ერთ ნორმატიულ აქტში, მით უმეტეს საქართველოს ზოგად ადმინისტრაციულ კოდექსში, რაც უნდა ჩაითვალოს ქართული კანონმდებლობის სერიოზულ ხარვეზად.

პირის უფლებაუნარიანობა შეიძლება გავმიჯნოთ მისი შინაარსის და მოცულობის მიხედვით, როგორც ზოგადი (საერთო), დარგობრივი და სპეციალური.

ზოგადი უფლებაუნარიანობა წარმოადგენს ფიზიკური პირის ზოგად (საერთო) შესაძლებლობას ჰქონდეს კანონით გათვალისწინებული უფლებები და მოვალეობები, თუმცა მათი რეალიზაცია დაკავშირებულია სხვადასხვა გარემოებებთან. ჩვენს კანონმდებლობაში სამწუხაროდ არ მოიპოვება ზოგადი უფლებაუნარიანობის ცნება და სამართლის ზოგად თეორიაშიც უფლებაუნარიანობის დეფინიციისათვის ვსარგებლობთ სამოქალაქო კოდექსში ჩამოალიბებული დეფინიციით.

ზოგადი უფლებაუნარიანობა უნივერსალურ ხასიათს ატარებს. თანამედროვე ცივილიზებულ საზოგადოებაში, რომელიც ეფუძნება ჰუმანიზმის, თავისუფლების, სამართლიანობის პრინციპებს, აგრეთვე ადამიანის უფლებების სფეროში მოქმედ საერთაშორისო აქტებს. დემოკრატიულ საზოგადოებაშიარ არიან და არც შეიძლება იყვნენ ინდივიდები, რომლებსაც არ გააჩნიათ უფლებაუნარიანობა. უფლებაუნარიანობაში მთავარია არა უფლებები, არამედ მათი შეძენის პრინციპიალური შესაძლებლობები. ეს ძალიან მნიშვნელოვანია, ვინაიდან ისტორიიდან ჩვენ ვიცით პერიოდები, როდესაც მაგალითად, მონები სრულიად „კანონიერად“ არ ფლობდნენ უფლებებს ან ფლობდნენ მას ნაწილობრივ, როგორც ეს იყო ყმების შემთხვევაში.

უფლებაუნარიანობა თავისთავად არავითარ სიკეთეს არ ანიჭებს სამართლის სუბიექტს, არამედ უზრუნველფს ამა თუ იმ სიკეთით სარგებლობის ანგარკვეული ქმედებების განხორციელების ან პრეტენზიის წარდგენის შესაძლებლობით. უფლებაუნარიანობის საყოველთაო ხასიათი მდგომარეობს იმაში, რომ ხელისუფლება ყველა თავის მოქალაქეს წინასწარ ანიჭებს უნარს იქონიონ კანონით დადგენილი უფლება-მოვალეობები. ერთი პირი შეუძლებელია ერთდროულად იყოს ყველა უფლებების მატარებელი, თუმცა აუცილებელი პირობების არსებობის შემთხვევაში ყოველი ადამიანი შეიძლება გახდეს შესაბამისი უფლების მატარებელ პირად. თუ კონკრეტულ პირს დროის კონკრეტულ მომენტში გააჩნია ისეთი უფლება, რომელიც არა აქვს სხვა პირს, ეს სრულიადაც არ ნიშნავს, რომ მათ განსხვავებული ზოგადი უფლებაუნარიანობა აქვთ. ისინი განსხვავდებიან უფლებაუნარიანობის მოცულობით.

ყოველ ადამიანს გააჩნია განუყოფელი პირადი უფლებები, როგორიცაა სიცოცხლის, თავისუფლების, ჯანმრთელობის, ღირსების, უსაფრთხოების და ა.შ. ამავე დროს, ყოველ ადამიანის უფლებაუნარიანობა განსხვავებულია და დამოკიდებულია სხვადასხვა ფაქტორებზე, როგორიცაა ასაკი, თანამდებობა, განათლება. ზოგადად, ასაკის მატება აფართოებს უფლებაუნარიანობის საზღვრების, მაგ.:

- 14 წლის ასაკში ფიზიკურ პირს უფლება აქვს მიიღოს საქართველოს მოქალაქეობის დამადასტურებელი პირადობის მოწმობა და იძენს პასუხისმგებლობას განსაკუთრებით მძიმე დანაშაულის ჩადენისათვის;¹⁴³
- 18 წლის ასაკში ადამიანი ხდება სრულწლოვანი აქედან გამომდინარე შედეგებით სუბიექტუნარიანობასთან მიმართებაში, მათ შორის აქტიური და პასიური საარჩევნო უფლებებით სარგებლობა, უფლება აქვს გახდეს სახელმწიფო მოსამსახურე;¹⁴⁴
- 25 წლის ასაკში მოქალაქე შეიძლება არჩეულ იქნეს საქართველოს პარლამენტში;¹⁴⁵
- 30 წლის ასაკში პირი შეიძლება გახდეს მოსამართლე;¹⁴⁶
- 40 წლის ასაკში - შეიძლება არჩეულ იქნას საქართველოს პრეზიდენტად.¹⁴⁷

საქართველოს კონსტიტუციის 11-ე მუხლი დეკლარირებს, რომ ყველა ადამიანი თავისუფალია და კანონის წინაშე თანასწორია განურჩევლად რასისა, კანის ფერისა, ენისა, სქესისა, რელიგიისა, პოლიტიკური და სხვა შეხედულებებისა, ეროვნული, ეთნიკური და სოციალური კუთვნილებისა, წარმოშობისა, ქონებრივი და წოდებრივი მდგომარეობისა, საცხოვრებელი ადგილისა, მაგრამ ყველა ქვეყანაში, გარდა ოფიციალური ფაქტორებისა უფლებაუნარიანობის

¹⁴³ იხ. საქართველოს 2004 წლის კანონი „საქართველოს მოქალაქეთა და საქართველოში მცხოვრებ უცხოელთა რეგისტრაციის, პირადობის (ბინადრობის), საქართველოს მოქალაქის პასპორტის გაცემის წესის შესახებ“, მუხ.3 და საქართველოს სისხლის სამართლის კოდექსი, მუხ.33

¹⁴⁴ იხ. საქართველოს ორგანული კანონი „საჯარო სამსახურის შესახებ“, მუხ.27

¹⁴⁵ იხ. საქართველოს კონსტიტუცია, მუხ.37;

¹⁴⁶ იხ. საქართველოს კონსტიტუცია, მუხ.63;

¹⁴⁷ იხ. საქართველოს კონსტიტუცია, მუხ.50;

მოცულობაზე რეალურად მოქმედებენ იგივე გენდერული, ეროვნული, ეთნიკური, რელიგიური კუთვნილება, მატერიალური შესაძლებლობები და სოციალური წარმოშობა. რელიგიური კუთვნილება განსაკუთრებით აშკარა ზეგავლენას ახდენს ფიზიკური პირის უფლებაუნარიანობაზე თეოკრატიულ ქვეყნებში. ზოგიერთ ქვეყანაში რელიგიის ესა თუ ის კონფესია ითვლება სახელმწიფო რელიგიად. ამის შედეგად სხვა რელიგიის მიმდევრების უფლებაუნარიანობა ხასითდება ფორმალური შეზღუდვებით ან შეზღუდვებით ყოფით დონეზე.

ადამიანებს შორის ნათესაური კავშირი ასევე გავლენას ახდენს უფლებაუნარიანობაზე. ახლო ნათესავებს არა აქვთ უფლება ქორწინებაზე. ჯერ კიდევ გვაროვნული წყობილებიდან აღმოცენებული ინცესტის აკრძალვამ მეოცე საუკუნეში საყოველთაო სამართლებრივი ნორმის სახე მიიღო. გარდა ამისა, ახლო ნათესავებს არ შეიძლება ეკავოთ ერთ საჯარო სისტემაში ურთიერთდაქვემდებარებული თანამდებობები.

დარგობრივი უფლებაუნარიანობა საშუალებას აძლევს სამართლის სუბიექტს შეიძინოს უფლებები სამართლის ამა თუ იმ დარგში, მაგალითად, შრომითი, ქორწინების, საარჩევნო, ადმინისტრაციულ-მმართველობითი და ა.შ.

სპეციალური (თანამდებობრივი, პროფესიონალური) უფლებაუნარიანობა საჭიროებს სპეციალურ ცოდნას და გამოცდილებას, მაგალითად, მოსამართლის, ექიმის, მეცნიერის, მსახიობის, კომპოზიტორის უფლებაუნარიანობა.

ვფიქრობთ ზემოთაღნიშნულის გათვალისწინებით შეგვიძლია ჩამოვაყალიბოთ **ფიზიკური პირის უფლებაუნარიანობის ცნება, როგორც ფიზიკური პირის უნარი (მდგომარეობა) ჰქონდეს მისი ასაკის, სოციალური სტატუსისა და დაკავებული საჯარო, საზოგადოებრივი თუ სხვა თანამდებობის¹⁴⁸ შესაბამისი უფლებები და მოვალეობები.¹⁴⁹**

უფლებაუნარიანობა არა მარტო ფიზიკური, არამედ კოლექტიური სუბიექტების და უპირველეს ყოვლისა იურიდიული პირების სამართლებრივი სტატუსის ელემენტს წარმოადგენს. ნებისმიერი ორგანიზაციის ან ორგანოს ოფიციალური საქმიანობა წარმოუდგენელია შესაბამისი უფლებებისა და ვალდებულებების გარეშე. იურიდიული პირის უფლებაუნარიანობა მოქმედებს არაკომერციული, კომერციული, რელიგიური და პოლიტიკური (ივე როგორც არაპოლიტიკური) ორგანიზაციების რეგისტრაციის მომენტიდან და მათი ლიკვიდაციის მომენტამდე. რაც შეეხება საჯარო ორგანოებს, მათ შორის სსიპ-ს, მათი უფლებაუნარიანობა ძალაში შედის მათი დებულებების ან წესდებების რეგისტრაციის შემდეგ უფლებამოსილი პირის ან ორგანოს მიერ და მათი გაუქმების შესახებ გადაწყვეტილების ძალაში შესვლამდე ფიზიკური პირის სამართლებრივი სტატუსი არ არის სრული ქმედუნარიანობის გარეშე. საქართველოს სამოქალაქო კოდექსის 12-ე მუხლი ქმედუნა-

¹⁴⁸ იტალიაში და აგრეთვე, ბიზნეს (კომერციული) სტრუქტურაში. (ავტ. შენიშვნა)

¹⁴⁹ კოლექტიური, მათ შორის ოქროდიოლ პირებთან დაკავშირებით შესაძლებელია გამოვიყენოთ უფლებაუნარიანობის საზოგადოებრივი სტატუსის ცნება დარგობრივი პრიორიტეტების გათვალისწინებით (ავტ. შენიშვნა)

რიანობას განსაზღვრავს, როგორც „ფიზიკური პირის უნარს თავისი ნებითა და მოქმედებით სრული მოცულობით შეიძინოს და განახორციელოს სამოქალაქო უფლებები და მოვალეობები“.

ქმედუნარიან პირად ითვლება პირი, რომელმაც მიაღწია 18 წლის ასაკს ან იქორწინა 18 წლის ასაკამდე, რომლებსაც აქვთ უნარი მათი ფიზიკური და გონებრივი მდგომარეობიდან გამომდინარე განახორციელონ უფლებები და მოვალეობები, აგრეთვე არასრულწლოვნები, რომლებიც სასამართლოს მიერ ცნობილი არიან მხარდაჭერის მიმღებად.

უფლებაუნარიანობისაგან განსხვავებით, ქმედუნარიანობა დაკავშირებულია პირის ნებელობასთან, ნებით მოქმედებასთან, რაც მოითხოვს მისი ფსიქიკური სიმწიფის დონეს და რაც თავის მხრივ ლოგიკურ კავშირშია ფიზიკური პირის ასაკთან. თავისი შინაარსით, აღნიშნული ნორმა საკმაოდ ზოგადია. იგი არ აკონკრეტებს რა უნარზეა ლაპარაკი, რომელიც ფიზიკურ პირს მიცემს საშუალებას რეალურად განახორციელოს უფლებაუნარიანობით განსაზღვრული უფლება-მოვალეობები. ეკვს არ იწვევს, რომ ამ შემთხვევაში იგულისხმება პირის გონებრივი უნარი და შემდეგ ფიზიკური უნარიც.

თუ უფლებაუნარიანობა ფიზიკურ პირს გასდევს მთელი სიცოცხლის განმავლობაში დაბადებიდან სიკვდილამდე, ქმედუნარიანობის მოცულობა პირდაპირ კავშირშია ასაკთან და მის ფსიქიკურ და ფიზიკურ მდგომარეობასთან:

- 7 წლამდე მცირეწლოვანი ითვლება ქმედუნარო პირად.¹⁵⁰ ასევე ქმედუნარო სასამართლომ შეიძლება აღიაროს პირი, რომელიც სამედიცინო დასკვნის საფუძველზე მოჩნეულია გონებაჩამორჩენილ და ჰკუასუსტ პირად ანუ მხარდაჭერის მიმღებ პირად. სამწუხაროდ, სამოქალაქო კოდექსში მითითებული “თავისი..ნებით და მოქმედებით..” სრულად არ შეიცავს სრული ქმედუნარიანობის დ მისი შეზღუდვის პირობებს. თუ ფიზიკურ პირი არ არის მყარი ფსიქიკური დარღვევების მატარებელი, მაშინ რა შემთხვევაში ვერ შეძლებს იგი სრულად განახორციელოს მინიჭებული სამართლებრივი სტატუსი? პასუხი ნათელია - როდესაც მისი ფიზიკური მდგომარეობა მძიმე ინვალიდობის ან სიცოცხლის ხელოვნურად შენარჩუნების პირობებში გამორიცხავს მის სრულ ქმედუნარიანობას, მაგალითად სუნთქვის ხელოვნურ აპარატზე ანუ კომაში ყოფნა;

- 7-დან 18 წლამდე არასრულწლოვანი, აგრეთვე სრულწლოვანი, რომელსაც სასამართლომ დაუწესა მზრუნველობა ალკოჰოლური ან ნარკოტიკული ნივთიერებების ბოროტად გამოყენებისგამო ითვლება შეზღუდულ ქმედუნარიან პირად. ასეთი პირი უფლებამოსილია დადოს ქონების განკარგვის გარიგება, განკარგოს ხელფასი, პენსია ან სხვა სახის შემოსავალი მხოლოდ მზრუნველის თანხმობით, გარდა წვრილმანი ყოფითი გარგების დადებისა. კანონიერი წარმომადგენლის თანხმობა ასევე არ არის საჭირო, თუ გარიგებით

¹⁵⁰ იხ. საქართველოს სამოქალაქო კოდექსის მუხ.12.3.6;

შეზღუდული ქმედუნარიანობის მქონე პირი იღებს სარგებელს. სამწუხაროდ, კანონი არაფერს არ ამბობს მსუბუქი ან საშუალო სიმძიმის ფსიქიკური აშლილობის მატარებელ ადამიანებზე, როგორცაა დაუნის სინდრომით, აუტიზმით და სხვა მსგავსი ფსიქიკური დაავადებების მატარებლები არიან. მიგვაჩნია, რომ აღნიშნული პირები იყვნენ გათანაბრებული შეზღუდული ქმედუნარიანობის მქონე პირებთან.

§3. სამართლის კოლექტიური სუბიექტები

ერბო სამართლის იურიდიული პირის დეფინიცია მოცემულია საქართველოს სამოქალაქო კოდექსის 24-მუხლში: „იურიდიული პირი არის განსაზღვრული მიზნის მისაღწევად შექმნილი, საკუთარი ქონების მქონე, ორგანიზებული წარმონაქმნი, რომელიც თავისი ქონებით დამოუკიდებლად აგებს პასუხს და საკუთარი სახელით იძენს უფლებებსა და მოვალეობებს, დებს გარიგებებს და შეუძლია სასამართლოში გამოვიდეს მოსარჩელედ და მოპასუხედ“.

ქართულ სამართალში დოქტრინა იურიდიული პირის შესახებ, თეორიული მსჯელობის საგანს წარმოადგენს. აქედან გამომდინარე, აუცილებლად უნდა შევცხოთ იურიდიული პირის ინსტიტუტის განვითარების ისტორიულ ასპექტებს, მისი კონცეფციის თანამედროვე რეალიებს საქართველოში და ჩვენს დამოკიდებულებას ამ საკითხისადმი.

რომის სამართალში იურიდიული პირის საკითხი არ ყოფილა ჩამოყალიბებული მოძღვრებად, თუმცა რომის სამართალში არსებობდა „Universitas“ ანუ კორპორაციის ინსტიტუტი. იუსტინიანეს დიგესტებში აღნიშნულია, რომ „საჯარო ნივთები ვინმეს ქონებად არ ითვლება და თვით კორპორაციის კუთვნილებად არის მიჩნეული“.¹⁵¹

რომაელი იურისტები ურყოფდნენ კორპორაციის ცნების შინაარსში ინდივიდისადგილს. მათი აზრით, კორპორაცია (ანუ სახელმწიფო, ორგანიზაცია) არის ერთიანი, ინდივიდუალური და დამოუკიდებელი წარმონაქმნი, ხოლო მისი ქონება არ ეკუთვნის მის ცალკეულ წევრებს (quod universitatis est, non est singulorum).¹⁵²

XIX საუკუნეში გავრცელდა „ფიქციის თეორია“, თუმცა ჯერ კიდევ მე-13 საუკუნეში რომის პაპმა ინოკენტი IV-ემ გამოთქვა მოსაზრება, რომ კორპორაციები „ფიქციური პირები“ არიან. ლიონის 1245 წლის კრებაზე მან განაცხადა, რომ კორპორაციის მოკვეთა ეკლესიისაგან შეუძლებელია, ვინაიდან ასეთ სასჯელს ექვემდებარება ის, ვისაც აქვს სული და სინდისი, ნებელობა, შეგნება. ამიტომაც მისი აზრით, კორპორაციები წარმოადგენენ განყენებულ

¹⁵¹ ნ. სკრეტლადე, „რომის სამართლის ძეგლები“, კორპუს იურის ცივილის“ იუსტინიანეს დიგესტები“, თბილისი, 2001. გვ. 58.

¹⁵² დ. კრისტოპოროტი აღნიშნული პოზიცია, რომელიც გამოგვადგება შემდგომი მსჯელობის პროცესში (აგტ. ზენიშენა).

მცნებას (nomen intellectual), სამართლებრივ დასახელებას (nomina sunt iuris) და ფიქტიურ პირებს (persona picta). ფიქციის თეორიის მრავალი მხარდამჭერი ჰყავდა. მაგალითად იურიდიული პირის კონცეფციის ფუნდამენტალური თეორია ეკუთვნის ფ.სავინის (1779-1861). იგი თვლიდა, რომ სამართლის სუბიექტის ნიშნების (შეგნება, ნებელობა) მატარებელი მხოლოდ ადამიანია, თუმცა სახელმწიფო, პრაქტიკული მიზნებიდან გამომდინარე გარკვეულწილად ანიჭებს იურიდიულ პირებს ფიზიკური პირის თვისებებს. შესაბამისად, „კანონმდებელი მიმართავს რა იურიდიულ ფიქციას, ქმნის სამართლის გამოგონილ სუბიექტს, რომელიც არსებობს მხოლოდ როგორც აბსტრაქტული მცნება“.¹⁵³ გერმანელი რ.იერინგი (1818-1892) თვლიდა, რომ იურიდიული პირის უფლებები და მოვალეობები ფაქტიურად ეკუთვნის იმ რეალურ ფიზიკურ პირებს, რომლებიც იყენებენ საერთო ქონებას და იღებენ აქედან გარკვეულ სარგებელს.¹⁵⁴

იურიდიულ პირთა შემდგომი განვითარების კვალთაზე ფიქციის თეორიის საპირისპიროდ წარმოიშვა თეორიები, რომლებიც აღიარებდნენ იურიდიულ პირებს, როგორც სამართლის რეალურ სუბიექტებს. „ორგანული თეორიის“ ფუძემდებელი პროფესორი გირკე, იურიდიულ პირსაიგივებდა ფიზიკურ პირთან და მიაჩნდა გარკვეული პირების ერთიანობად და ერთიან სოციალურ ორგანიზმად.

საქართველოს სამოქალაქო კოდექსის 1509-ე მუხლში მოცემულია როგორც

კერძო:

- ა) არასამეწარმეო (არაკომერციული) იურიდიული პირი
- ბ) სოლიდარული პასუხისმგებლობის საზოგადოება
- გ) კომანდიტური საზოგადოება
- დ) შეზღუდული პასუხისმგებლობის საზოგადოება
- ე) სააქციო საზოგადოება
- ვ) კოოპერატივი,

ისე **საჯარო** სამართლის იურიდიულ პირთა ჩამონათვალი:

- ა) სახელმწიფო;
- ბ) თვითმმართველი ერთეული;
- გ) სახელმწიფოს მიერ კანონმდებლობის ან ადმინისტრაციული აქტის საფუძველზე შექმნილი იურიდიული პირები, რომლებიც არ არიან ჩამოყალიბებული სამოქალაქო კოდექსის ან მეწარმეთა შესახებ კანონით განსაზღვრული ორგანიზაციულ-სამართლებრივი ფორმით;
- დ) სახელმწიფო დაწესებულებები და სახელმწიფო ფონდები, რომლებიც არ არის შექმნილი სამოქალაქო კოდექსის ან მეწარმეთა შესახებ კანონით შესაბამისად;
- ე) საჯარო მიზნების მისაღწევად კანონმდებლობის საფუძველზე შექმნილი არასახელმწიფოებრივი ორგანიზაციები (პოლიტიკური პარტიები და სხვა);

¹⁵³ იხ. Savigny system des heutigen romischen Rechts, Band II, 1840, 85, 235

¹⁵⁴ როგორც ამას ადგილი აქვს კომერციული საზოგადოებების შემთხვევაში (ავტ.კომენტარი)

ვ) საქართველოს კონსტიტუციური შეთანხმებით აღიარებული საჯარო სამართლის იურიდიული პირი – საქართველოს სამოციქულო ავტოკეფალური მართლმადიდებელი ეკლესია;

ზ) სამოქალაქო კოდექსის 15091¹ მუხლით გათვალისწინებული რელიგიური გაერთიანებები.

აღნიშნულ კლასიფიკაციაში სადავოდ მიგვაჩნია შემდეგი საკითხები:

ა) ტერიტორიული ერთეულების და მოსახლეობის მოსაკლესება;

ბ) პოლიტიკური და რელიგიური ორგანიზაციების კლასიფიცირება საჯარო სამართლის იურიდიულ პირებად;

გ) სამინისტროს საჯარო სამართლის იურიდიულ პირად არ აღიარება.

საკითხში გასარკვევად უპირიანი იქნებოდა იურიდიული პირებისათვის დამახასიათებელი ნიშნების საფუძველზე ერთმანეთის შევადაროთ:

1. არაკომერციული იურიდიული პირი (აიპ-ი);

2. სოლიდარული პასუხისმგებლობის საზოგადოება (სპს);

3. პოლიტიკური და რელიგიური ორგანიზაციები;

4. საჯარო დაწესებულებები სსიპ-ის და სამინისტროს სახით.

აღნიშნული ინსტიტუტებს აუცილებლად უნდა დაევმატოთ სახელმწიფო, როგორც სამართლის განსაკუთრებული სუბიექტი.

საჯარო და კერძო სამართლის იურიდიული პირების დახასიათება უნდა მოხდეს ისეთი ნიშნების საფუძველზე, როგორიცაა საქმიანობის მიზნები, ნებელობა, საკუთრების ფლობა, გარიგების დადების უფლება, პასუხისმგებლობა, საჯარო უფლებამოსილებები, სუბორდინაციური ქვემდებარება და სხვა. აღნიშნული ნიშნების ნაწილი დამახასიათებელია მხოლოდ საჯარო სამართლის იურიდიული პირებისათვის¹⁵⁵, თუმცა ძირითადად ისინი ახასიათებს როგორც საჯარო, ისე კერძო სამართლის იურიდიულ პირებს. გარდა ამისა, ყოველი მათგანის საქმიანობა ატარებს სისტემატურ ხასიათს, ახორციელებენ საქმიანობას მმართველობის ფორმებისა და მეთოდების საშუალებით და ყოველი მათგანი თავისი საქმიანობის პროცესში სარგებლობს ანგარიშით საბანკო დაწესებულებებში, ბეჭდებით და შტამპებით.

დასაწყისში აუცილებლად უნდა ავღნიშნოთ, რომ:

ა) სახელმწიფო არ წარმოადგენს არც ორგანოს, არც დაწესებულებას ან უწყებას, მაგრამ იურიდიული პირის მსგავსად იყენებს გარკვეულ სიმბოლიკას.¹⁵⁶

ბ) კერძო სამართლის სუბიექტების მიმართ არ გამოიყენება ისეთი ტერმინები, როგორიცაა „ორგანო“, „უწყება“, „დაწესებულება“, მაგრამ ყოველი მათგანი უპირობოდ წარმოადგენს ორგანიზაციას (ორგანიზაციულ წარმონაქმნს) და არის პირთა გაერთიანება, სადაც „ინდივიდი, გამომდინარე მისი მოქმედების თავისუფლებიდან, იღებს გადაწყვეტილებას დაიკმაყოფილოს საკუთარი ინტერესები სხვა ინდივიდების თანამონაწილეობით“;¹⁵⁷

¹⁵⁵ მაგ. საჯარო უფლებამოსილებები, სუბორდინაციური ქვემდებარება (ავტ. კომენტარი).

¹⁵⁶ მაგ. დროშა. ჯერბინ ბეკლეს იყენებენ სახელმწიფო ორგანოებიც (ავტ. შენიშვნა).

¹⁵⁷ ის დავით კერქელიძე. კერძო სამართლის უზოგადესი სისტემური ცნებები, თბილისი, 2009წ., გვ. 161

ტერიტორიული ერთეულების სუბიექტუნარიანობა მოწესრიგებულია კონსტიტუციებით ან კონსტიტუციური კანონით,¹⁵⁸ კანონით¹⁵⁹ (კოდექსით, აქტით, სტატუსით) ან სამთავრობო აქტებით და ა.შ. ისინი შეიძლება მოგვევლინოთ როგორც დავის მხარე ერთმანეთთან, ცენტრალურ ან ფედერალურ ხელისუფლებასთან ან ფიზიკურ პირებთან;

მოსახლეობის სამართალსუბიექტუნარიანობა ჩვენი აზრით უნდა დავუკავშიროთ რეფერენდუმის ინსტიტუტს, როგორც ისეთ აქტს, რომელშიც ყველაზე სრულყოფილად წარმოჩინდება ქვეყნის მოსახლეობის ერთიანი სუბიექტი.¹⁶⁰

ნიშნები	აიპ	სპს	სსიპ-ი		სამინისტრო	რელ/პოლ.ორგ.
1.საჯარო უფლებამოს.	არა	არა	დაიხ	დაიხ		არა
2.სუბორდინა. ქვემდ.	არა	არა	დაიხ	დაიხ		არა
3.უფლებამუნარიანობის წარმოშობა	რეგისტრაციის შემდეგ		წესდების ან დებულების დამტკიცებისას			რეგისტრაციის შემდეგ
4. რეგისტრაციის აუცილ.	დაიხ	დაიხ	არა	არა		დაიხ
5.ორგანიზაციული სტრ.	დაიხ	დაიხ	დაიხ	დაიხ		დაიხ
6. ნებელობა (ნაწილობრივ ფიქცია)	დაიხ	ფიქცია	დაიხ	დაიხ		დაიხ
7.მიზნები . ¹⁶¹	საჯარო იდეალური	კერძო ფიქცია	საჯარო ფიქცია	საჯარო ფიქცია		საჯარო ზოგად კორპ.
8.ქონება	საზოგადოებრივი სახელმწიფო საკუთრების ნიშნით	კერძო ფიქცია	დაიხ (ნაწილობრივ - ფიქცია)	დაიხ (ნაწილობრივ - ფიქცია)		საზოგადოებრივი კერძო საკუთრების ნიშნით
9.საკუთარი სახელით ოპერირება	დაიხ	დაიხ	დაიხ (ნაწილობრივ - ფიქცია)	დაიხ (ნაწილობრივ - ფიქცია)		დაიხ
10. პასუხისმგებლობა	დაიხ	დაიხ	დაიხ (ნაწილობრივ - ფიქცია)	დაიხ (ნაწილობრივ - ფიქცია)		დაიხ

¹⁵⁸ მაგალითად, საქართველოს 2004 წლის კონსტიტუციური კანონი აკპარის ავტონომიურ რესპუბლიკის შესახებ

¹⁵⁹ მაგ. საქართველოს ორგანული კანონი "საქართველოს ადგილობრივი თვითმმართველობის კოდექსი"

¹⁶⁰ რაც შეეხება ხალხის, როგორც სამართლის სუბიექტის უფლებამუნარიანობის საკითხს, ყველა დემოკრატიული ქვეყნის კონსტიტუციური სამართლის ერთ-ერთი ძირითადი პრინციპი - „სახალხო სუვერენიტეტი“ ხალხს განსაზღვრავს როგორც სამართლის წარმომადგენელს (ავტ. შენიშვნა).

¹⁶¹ მიზნები შეიძლება გაემიჯნოს: მიზნები რომელიც დაკავშირებულია კერძო სამართლის სუბიექტის ინტერესების არსებობასთან და მათ დაცვასთან; საჯარო, რეალური (ავტონომიური), რომელიც უშუალოდ შესაბამისი პირის ავტონომიურ მიზანს და არა სხვისი მიზნის ფიქციას წარმოადგენს და ფიქტიური საჯარო მიზანი. საჯარო მიზნები თავის მხრივ შეიძლება გაიმიჯნოს როგორც:

- სტრატეგიული საჯარო მიზნები, რომელთა განხორციელება სახელმწიფოს ძირითადი ფუნქციების რეალიზაციის მიზნებს ემსახურება;

- ზოგადი (იდეალური) საჯარო მიზნები, რომლებიც შედარებით შეზღუდული საზოგადოებრივი მნიშვნელობის სიკეთის რეალიზაციას ისახავს მიზნად, მაგ. არა-კომერციული ორდინილი პროგრამის მიზნები;

- ზოგად-კორპორატიული საჯარო მიზნები, რომელიც კიდევ უფრო შეზღუდული ხასიათის ზოგად - საჯარო მიზნის რეალიზაციისაკენ არის მიმართული¹⁶² და ახლოს დგას კერძო ხასიათის მიზნებთან

ანალიზს რა თქმა უნდა ვიწყებთ სახელმწიფოთი და შემდეგ გავყვებით სქემას:
სახელმწიფო

- სახელმწიფო თვითონ წარმოადგენს საჯარო უფლებამოსილებების წყაროს სამართლის სხვა სუბიექტებისათვის;
- გამომდინარე საერთაშორისო სამართლის „სახელმწიფოთა სუვერენული თანასწორობის“ პრინციდან, საერთაშორისო ურთიერთობებში, სახელმწიფო თანასწორია სხვა სახელმწიფოებთან მიმართებაში, მიუხედავად სიდიდისა, ეკონომიკური თუ სამხედრო ძლიერებისა;¹⁴²
- აუცილებლად უნდა გავმოჩნოთ სახელმწიფოს საშინაო და საგარეო ფუნქციები. სახელმწიფოს შიდა ანუ *de facto* უფლებაუნარიანობა შესაძლებელია განხორციელდეს ქვეყნის საერთაშორისო აღიარების გარეშე, როგორც ეს ხდება აფხაზეთის შემთხვევაში, მაგრამ საერთაშორისო ანუ *de jure* უფლებაუნარიანობა შეიძლება მოხდეს მხოლოდ მისი საკმარისი რაოდენობის ქვეყნების მხრიდან აღიარების შემდეგ;
- სახელმწიფოს არ სჭირდება რეგისტრაცია. მხოლოდ საერთაშორისო ურთიერთობებში, როგორც დამოუკიდებელი სუბიექტუნარიანობის მქონე პირი, სახელმწიფო იძენს რეგისტრაციის მაგვარ ნიშანს, როდესაც იგი ხდება საერთაშორისო სამთავრობოთაშორისო ორგანიზაციის წევრი, ან უერთდება უკვე არსებულ მრავალმხრივ ხელშეკრულებას (კონვენციას, პაქტს) და ამით იძენს შესაბამის საერთაშორისო უფლებაუნარიანობას;
- სახელმწიფოს ნებელობა არ არის არაფრით შეზუღდული გარდა მოქმედი კანონებით, ადამიანის უფლებათა დაცვის სფეროში საერთაშორისო აქტებით და საერთაშორისო ხელშეკრულებებით, მათ შორის, საერთაშორისო უნივერსალური ორგანიზაციების წესდებებით¹⁴³
- მისი ორგანიზაციული სტრუქტურა არ ჰგავს სამართლის არც ერთ სხვა კოლექტიურ სუბიექტს, ვინაიდან მათგან განსხვავებით მოიცავს არა ერთ, არამედ ყველა იმ სახელმწიფო ორგანოს, რომლებიც სახელმწიფო მექანიზმის ფარგლებში ახორციელებენ საშინაო დასაგარეო ფუნქციებს;
- სახელმწიფოს მიზნების შედარება შეუძლებელია რომელიმე ორგანოს, ორგანიზაციის თუ კომერციული სტრუქტურის მიზნებთან. სახელმწიფოს, როგორც მმართველობის განსაკუთრებული ორგანიზაციის მიზნები ყველაზე მნიშვნელოვანი და ზოგადად სტრატეგიულია;
- სახელმწიფო ქონების ყველაზე დიდი და რეალური მფლობელია განსხვავებით საჯარო ორგანოების ქონებისაგან, რომელიც სარგებლობაში გადაეცემა საჯარო ორგანოებს;
- სახელმწიფოს მიერ უფლებებისა და ვალდებულებების შეძენის მოდული დამოკიდებულია მათი შემდგომი განხორციელების გარემოებებზე თუ უფლებებისა და მოვალეობების შეძენა ხდება საერთაშორისო ურთიერთობების ფარგლებში, მაშინ სახელმწიფო გამოდის როგორც ერთიანი და

¹⁴² თუმცა საერთაშორისო ურთიერთობებში ამკარად იკვეთება საპირისპირო რელობა (ავტ. შენიშვნა)

¹⁴³ მაგ. გერმანიის ფედერაციის „რეგისტრაციის“ საკანონმდებლო აქტები

- დამოუკიდებელი სამართალსუბიექტურობის მატარებელი სუბიექტი. შიდასამართლებრივ ურთიერთობებში სახელმწიფო იძენს უფლებებსა და ვალდებულებებს საკუთარი სახელით, თუმცა რეალურად ისინი გადანაწილებული აქვს სახელმწიფო მექანიზმის შემადგენელ სტრუქტურულ ერთეულებზე ანუ სახელმწიფო ორგანოებზე. ასევე არაპირდაპირი და ირიბია სახელმწიფოს უფლება გამოვიდეს მოსარჩლედ ან მოპასუხედ სამართლებრივ დავაში საჯარო ორგანოების მეშვეობით, გარდა იმ შემთხვევისა, როდესაც სახელმწიფო, როგორც დამოუკიდებელი სამართალსუბიექტური მატარებელი სუბიექტი, უშუალოდ თვითონ გამოდის მოსარჩლედ ან მოპასუხედ სამართლებრივ დავებში, როგორც ესხდება საერთაშორისო ურთიერთობებში ან სამართლებრივ დავებში სხვა ტერიტორიულ ერთეულ ბთან, აგრეთვე ფიზიკურ და იურიდიულ პირებთან;
- სახელმწიფო თვითონ არის ყველაზე ძლევამოსილი სუბიექტია პასუხისმგებლობის დაკისრების უფლების თვალსაზრისით, ვინაიდან სწორედ სახელმწიფო ფლობს იძულების ყველა ბერკეტებს და ახდენს იძულებითი უფლებამოსილებების გადანაწილებას საჯარო ორგანოებზე.

არაკომერციული იურიდიული პირი (აიპ-ი)¹⁶⁴ და სოლიდარული პასუხისმგებლობის საზოგადოება (სპს)

- არც აიპ-ი და არც სპს არ ფლობენ საჯარო უფლებამოსილებებს;
- ისინი არ იმყოფებიან მკაცრ სუბორდინაციულ დაქვემდებარებაში საჯარო და კერძო სამართლის სუბიექტებთან;
- ორივე (სამეწარმეო თუ არასამეწარმეო) აღკვეთილია უფლებაუნარიანობით. ამასთან, სპს-ს უფლება აქვს განახორციელოს კანონით აუკრძალავი ნებისმიერი საქმიანობა, მიუხედავად იმისა, არის თუ არა ეს საქმიანობა მისი სადამფუძნებლო დოკუმენტებით გათვალისწინებული.¹⁶⁵ კერძო სამართლის იურიდიული პირის უფლებაუნარიანობა წარმოიშვება მისი რეგისტრაციის მომენტიდან და წყდება მისი ლიკვიდაციის დასრულების ფაქტის რეგისტრაციის მომენტიდან;
- ორივე ვალდებულია რეგისტრაცია გაიაროს საჯარო რეესტრის ეროვნული სააგენტოში;
- აიპ-ის საქმიანობა ეფუძნება საკუთარ თავისუფალ ნებელობას, თუმცა სპს-ს შემთხვევაში ამას ვერ ვიტყვით, ვინაიდან ბიზნეს კომპანიის გადაწყვეტილება შეიძლება ფორმალურად და გარეგნულად ავლენს საკუთარ ნებას,

¹⁶⁴ არასამეწარმეო (არაკომერციული) პირი არის განსაზღვრული მიზნის მისაღწევად შექმნილი, საკუთარი ქონების მქონე, ორგანიზებული წარმონაქმნი ფონდის ან კაპიტალის სახით, რომელიც თავისი ქონებით დამოუკიდებლად აგებს პასუხს და საკუთარი სახელით იძენს უფლებებსა და მოვალეობებს. დებს გარიგებებს და შეუძლია სასამართლოში გამოვიდეს მოსარჩლედ მოპასუხედ. მისი მიზანია არასამეწარმეო საქმიანობა. არასამეწარმეო (არაკომერციული) იურიდიული პირი შეიძლება იყოს წევრობაზე დაფუძნებული, წევრთა მდგომარეობაზე დამოკიდებული ან დამოუკიდებელი. (ავტ. კომენტარი).

¹⁶⁵ იხ. საქართველოს სამოქალაქო კოდექსის 25¹

მაგრამ აღნიშნული ნებელობის გამოვლენა რეალურად კომპანიის დირექტორისა და დამფუძნებლების ნების გამოვლენას წარმოადგენს ანუ სახეზეა ნების ფიქცია;

- ფიზიკურ პირთა ნებისმიერი გაერთიანება, როგორც მმართველობის სისტემა, ხასიათდება გარკვეული ორგანიზაციული ურთიერთდაქვემდებარებით მის წევრებს შორის, რასაც ორგანიზაციული სტრუქტურა ეწოდება. უფლებამოსილებებისა და თანამდებობათა იერარქიული სტრუქტურა და აქედან გამომდინარე პასუხისმგებლობის განსხვავებული დონე ადამიანთა ნებისმიერ ჯგუფისთვის დამახასიათებელი თვისებაა, რომელსაც საერთო მიზანი გააჩნია. ამასთან, არა აქვს მნიშვნელობა საქმიანობის მიზნებს, მთავარია რომ არსებობს საერთო მიზანი და ადამიანთა ჯგუფის ურთიერთშეთანხმებული აქტივობა;
- ნებისმიერი ორგანიზაცია, მათ შორის კომერციული, როგორც მმართველობის სისტემა, იქმნება და არსებობს გარკვეული მიზნებისა და ამოცანების განსახორციელებლად. კომერციული ორგანიზაციის დამფუძნებელთა ძირითად კერძო მიზანს ბიზნეს საქმიანობიდან მოგების მიღება წარმოადგენს. ორგანიზაციის საქმიანობის პროცესში ხდება კერძო მიზნის დეტალიზება ტაქტიკურ ანუ ყოველდღიურ მიზნებში. ფაქტიურად, კომერციული ორგანიზაციის მიზანი კერძო მიზნის ფიქციას წარმოადგენს, ვინაიდან შეუძლებელია გაიმიჯნოს დამფუძნებლის (ების) მიზნებისაგან. რა თქმა უნდა, სპს-ს დამფუძნებელთა მიზნები, განსხვავდება კომპანიაში დასაქმებულ თანამშრომელთა მიზნებისაგან, რომელიც ძირითადად შესრულებული სამუშაოსთვის ანაზღაურების მიღებასთან არის დაკავშირებული, მაგრამ თანამშრომელთა ტაქტიკური პირადი მიზნები სრულ თანხვედრაში უნდა იყოს ზოგადად სპს-ს ან კორპორაციის ძირითად კორპორაციულ მიზნებთან მიმართებაში მარტივი მიზეზისგამო - კომპანიის კომერციული წარმატება ყოველი დასაქმებულის პირის კეთილდღეობის ლოგიკურ წინაპირობას წარმოადგენს.
- ოდნავ განსხვავებული მიზნებით გამოირჩევიან აიპ-ბი, იქნება ეს უმაღლესი სასწავლებელი ან არასამთავრობო ორგანიზაცია, რომელთა მიზნები, მაგ. ადამიანის, ბავშვთა ან ქალთა უფლებების დაცვა, განათლების მიცემა უფრო **ზოგადი და იდეალურია**, ანუ უფრო საჯარო ხასიათისაა, ვიდრე კერძო;
- კერძო სამართლის იურიდიულ პირებს გააჩნიათ „საკუთარი“ **ქონება**, რომელიც განცალკევებულია დამფუძნებელთა დადასაქმებულთა ან წევრთა ქონებისაგან, მაგრამ ეს განცალკევება ასევე **ფიქტიურია**. სპს-ს ქონება წარმოადგენს უძრავ - მოძრავ ნივთებს, მათ შორის, ფინანსურ სახსრებს ან რაიმე მომსახურებას, რომელიც კომპანიის საქმიანობის შემთხვევაში გამოიყენება ძირითადი მიზნის მისაღწევად, ხოლო ფინანსური ვალდებულებების არსებობის შემთხვევაში - ამ ვალდებულებების დასაფარად. აღნიშნული ქონება პირობითად არის „განრიდებული“ დამფუძნებლების ქონებისაგან, ხასიათდება რაოდენობრივი, თვისობრივი ნიშნებით

და გამოიყენება კომერციული საზოგადოების მიზნებისათვის. ქონების განრიდების ხარისხი მნიშვნელოვნად დამოკიდებულია ბიზნესის ფორმაზე. რას გვაქვს მხედველობაში? ვთქვათ, გ.-მ სხვა პარტნიორებთან ერთად დააფუძნა სპს და მოახდინა 50000 ლარის ინვესტიცია ბიზნესში. ქონების ე. წ. განრიდებამდე გ.-ს ჰქონდა აღნიშნული ქონების განკარგვის, ფლობის და გამოყენების უფლება. რა შეიცვალა აღნიშნული ქონების განრიდების შემდეგ ხსენებულ უფლებებთან მიმართებაში?

კომპანიის ბიზნეს საქმიანობის პროცესში გ.-ს აღარ აქვს უფლება:

- გამოიყენოს აღნიშნული ფინანსური სახსრები ანუ 50000 ლარი მისი პირადი მოთხოვნილებების დასაკმაყოფილებლად. თანხის გადამისამართებით გ.-მ ნებაყოფლობით უარი თქვა შემდგომში მის უშუალო გამოყენებაზე და ჩაანაცვლა იგი ირიბი, არაპირდაპირი სარგებლობის ფორმით, გამომდინარე მისი, როგორც ერთ-ერთი დამფუძნებლის სტატუსიდან;¹⁶⁶
- გ.-ს ასევე აღარ შეუძლია ფლობდეს განრიდებული ქონებით იმგვარი ინტერესების დასაკმაყოფილებლად, რომლებიც განსხვავდება კომპანიის ძირითადი მიზნებისაგან, მაგრამ დაბეჯითებით შეგვიძლია ვივარაუდოთ, რომ კომპანიის წარმატებული საქმიანობისათვის განრიდებული ქონებით გაშუალებული სარგებლობა ასევე ემთხვევა გ.-ს მიზნებს? ამასთან, კომპანიის დამფუძნებლის საქმიანობა, თუნდაც ირიბი ფორმით, ასევე გულისხმობს განრიდებული ქონებით სარგებლობის ნიშნებსაც. და ბოლოს:
- ქონების განრიდებამდე გ.-ს ჰქონდა აღნიშნულ იქონების მიმართ შეუზღუდავი განკარგვის უფლება. როგორც კი გ.-ს პარტნიორებმა მისი თანამონაწილეობით შექმნეს საწყისი კაპიტალი, თითოეული პარტნიორის განრიდებულმა ქონებამ შეადგინა კომპანიის საერთო ქონება, რომელთან მიმართებაშიც პარტნიორებს გააჩნიათ მისი, როგორც თანა-მესაკუთრის განკარგვის უფლება, რომლის ხარისხი დამოკიდებულია კომპანიის წესდებაზე და კომპანიის საერთო ქონებაში თითოეული პარტნიორის წილის ოდენობაზე და სტატუსზე კომპანიის მართვაში¹⁶⁷

ჩვენს მიერ განხორციელებული მარტივი ანალიზის აშკარად იუთითებს, რომ კომერციულ საზოგადოებების საკუთარი ქონების არსებობა ფიქციას წარმოადგენს, განსაკუთრებით საპარტნიორო საზოგადოებების შემთხვევაში;

- არასამეწარმეო (არაკომერციული) იურიდიული პირს¹⁶⁸ დასახული მიზნებისა და დაკისრებული ფუნქციების განხორციელების მიზნით გადაეცემა ქონება ან ქონების ფორმირების წესი განისაზღვრება იურიდიულ პირის დამფუძნებელი აქტით (წესდებით). მოქმედი დოქტრინის მიხედვით, აიპ-ს ქონება გადაეცემა საკუთრებაში, რაც იგივე სამედიცინო უნივერსიტეტი, როგორც არაკომერციული იურიდიული პირი ხდება იმ ქონების მესაკუთრე,

¹⁶⁶ იგივე ხდება აქციონერის მიერ კორპორაციის აქციების შეძენის შემდეგ (ავტ. შენიშვნა)

¹⁶⁷ იმის გამო, რომ აქციონერებს ძირითადად მოსაკლესებელი აქვთ კორპორაციის მართვაში მონაწილეობის უფლება გარდა აქციონერთა კრებისა, მათი კორპორაციის აქციებზე გადახდილი სახსრებისაგან გამოღწევის ხარისხი უფრო ხელშესახებია (ავტ. შენიშვნა)

¹⁶⁸ მაგ. თბილისის სახელმწიფო სამედიცინო უნივერსიტეტი (ავტ. კომენტარი).

რომელსაც მას გადასცემს მისი დამფუძნებელი - საქართველოს განათლებისა და მეცნიერების სამინისტრო. თუმცა აქ ჩნდება გარკვეული წინააღმდეგობა:

სამინისტრო საჯარო (სახელმწიფო) ორგანოა, რომელიც გადაცემს კერძო სამართლის იურიდიულ პირს, სამედიცინო უნივერსიტეტს, საკუთრებაში ქონებას. ალბათ უნდა დავაკონკრეტოთ ვის გადაეცემა აღნიშნული ქონება - აიპ-ს, როგორც კერძო სამართლის სუბიექტს, თუ მის ხელმძღვანელობას.

სოლიდარული პასუხისმგებლობის საზოგადოების შემთხვევაში საქმიანობა ხორციელდება კომპანიის დამფუძნებელთა ქონებისა და შემოსული თანხების მეშვეობით და როგორც ზემოთ გაირკვა, კომპანიისა და მისი დამფუძნებლების ქონების გამოიჯვნა ფაქტობრივად ფიქციას წარმოადგენს.

სრულიად განსხვავებულია მდგომარეობა აიპ-ის შემთხვევაში. სახელმწიფო ქონებას გადასცემს აიპ-ს მხოლოდ ამ ორგანიზაციის მიზნების განხორციელებისათვის და ურთიერთკავშირი აიპ-ის ხელმძღვანელობასა და აღნიშნულ ქონებას შორის არ არის „დატვირთული“ აიპ-ის ხელმძღვანელობის მხრიდან ამ ქონებისადმი იმ ხარისხის კერძო ინტერესით, როგორსაც ადგილი ჰქონდა სპს-ს შემთხვევაში. სპს-ში ნებისმიერ დამფუძნებელ-პარტნიორს შეუძლია გავიდეს ბიზნესიდან და თავისი ქონებით, რაც დაუშვებელია აიპი-ს ხელმძღვანელობის შემთხვევაში. ამ უკანასკნელმა (ლემმა) შეიძლება დატოვონ ხელმძღვანელი თანამდებობა, მაგრამ ვერ მიიღებენ ქონებიდან ვერანაირ წილს გასაგები მიზეზების გამო. შესაბამისად, აიპ-ის შემთხვევაში ქონება არ წარმოადგენს კერძო პირის ქონებას და გამოიჯვნა აიპი-ის ქონებასა და მისი ხელმძღვანელი პირების ქონებას შორის არ ატარებს ფიქციის ხასიათს. ამ ნიშნით აიპ-ი სახელმწიფო ორგანოს მსგავსია, სადაც საჯარო ორგანოს ხელმძღვანელი პირი თანამდებობიდან წასვლის შედეგ ორგანოს ქონებიდან არავითარ წილს არ მიიღებს;

საკუთარი სახელით უფლებებისა და მოვალეობების შეძენა, გარიგებების დადება, აგრეთვე მოსარჩელის და მოპასუხის უფლებამოსილებების განხორციელება, როგორც იურიდიული პირის ნიშანი უშუალო კავშირშია შესაბამისი ორგანიზაციების ნების გამოვლენასთან, მიუხედავად იმისა, რომ აიპ-ის შექმნა დაკავშირებულია სახელმწიფოს ნების გამოვლენასთან.¹⁶⁹

კომერციული კომპანიები იქმნებიან დამფუძნებელთა ნების გამოვლენის საფუძველზე და ოპერირებენ საკუთარი სახელით. კერძო სამართალურთიერთობებში საკუთარი სახელით უფლება-მოვალეობების შეძენა არ არის მხოლოდ ამა თუ იმ ორგანიზაციის ბრენდირების (სახელდების) საკითხი, არამედ დაკავშირებულია ორგანიზაციის სამართლებრივ იდენტიფიკაციასთან, როდესაც შესაბამისი დამოუკიდებელი სამართალ სუბიექტურობით აღჭურვილი იურიდიული პირი, რომელსაც გააჩნია ყველა საჭირო წინაპირობები (რეგისტრაცია, სახელი, საინდეტიფიკაციო კოდი, იურიდიული

¹⁶⁹ მეტალოიდ სამედიცინო უნივერსიტეტი სახელმწიფო საგანმანათლებლო დაწესებულებას წარმოადგენდა, თუმცა შეტყობინების სახელმწიფოს ნების გამოვლენის საფუძველზე მან შეიცვალა სტატუსი და გადაკეთდა სსიპ-ად და ამჟამად წარმოადგენს აიპ-ს (ავტ. შენიშვნა)

მისამართი და ა.შ.) საკუთარი სახელით იძენს უფლებებსა და მოვალეობებს და შეუძლია დადოს გარიგებები. აღნიშნული უფლებები წარმოიშვება შესაბამისი ორგანიზაციის რეგისტრაციის მომენტიდან, ხოლო მათი უფლებაუნარიანობის მოცულობა რეგულირდება მოქმედი კანონმდებლობით,¹⁷⁰ საერთაშორისო აქტებით¹⁷¹ და საკუთარი წესდებით, აგრეთვე საქმიანობის პერიოდში დადებული ხელშეკრულებებით.

- სამეწარმეო თუ არასამეწარმეო საზოგადოებას ასევე შეუძლია საკუთარი სახელით და მოსარჩელის ან მოპასუხის სტატუსით იდავოს სამართლის სხვა სუბიექტებთან, მაგრამ პრობლემატურად გვეჩვენება თეზა იმის შესახებ, რომ სარჩელის წარდგენა ბიზნეს კომპანიის მიერ ამ ორგანიზაციის ნების გამოვლენას წარმოადგენს(?). "ქმედებით ნების გამოვლენა არის გარკვეული შედეგის დადგომისაკენ მიმართული სუბიექტური ნების ობიექტურად შეცნობადი გაცხადება."¹⁷² ამასთან, ნების გამოვლენა შეიძლება განხორციელდეს არა მხოლოდ მოქმედებით, არამედ უმოქმედობითაც.¹⁷³ სპს-ს სარჩელი ფაქტიურად წარმოადგენს ამ კომერციული ორგანიზაციის, როგორც სამართლის დამოუკიდებელი სუბიექტის ხელმძღვანელობის (მაგ. დირექტორის) ან (და) მისი დამფუძნებელი პარტნიორების ინტერესების თანმხვედრი ფორმალურ-ლოგიკური დასკვნის (გადაწყვეტილების) რეალიზაციის გარეგან გამოხატულებას, რის შედეგადათი ნება (გადაწყვეტილება) აღქმადი ხდება საზოგადოებისთვის (სხვა პარტნიორებისათვის, აქციონერებისათვის, სასამართლოსთვის, ბიზნეს პარტნიორებისათვის, თანამშრომლებისათვის, მოპასუხეებისათვის და ა.შ.). მაგრამ, ამ შემთხვევაში არ უნდა დაგვავიწყდეს, რომ აღნიშნული გადაწყვეტილება (ნების გამოვლენა) რეალურად არა სპს-ს (ანუ იურიდიული პირის), არამედ გადაწყვეტილების მიმღები პირების ერთობლივი ნების გამოვლენას წარმოადგენს, რაც იმას ნიშნავს, რომ სამეწარმეო და არასამეწარმეო ორგანიზაციების უფლება იყოს მოსარჩელე და მოპასუხე სასამართლოში, უფრო მეტად ფიქციას წარმოადგენს ვიდრე იურიდიული პირის უშუალო ნების გამოვლენას, ვინაიდან რეალურად ორგანიზაციის (გაერთიანების) დამფუძნებლების და ხელმძღვანელობის ნების გამოვლენასთან არის დაკავშირებული;

- კერძო სამართლის სუბიექტებთან მიმართებაში პასუხისმგებლობა შეიძლება იყოს როგორც მატერიალური, ისე სამართლებრივი ხასიათის მოქმედ კანონმდებლობით კომერციული საზოგადოებები შეიძლება გახდნენ სამართლებრივ სანქციების ობიექტები ანუ დაექვემდებარონ ფინანსურ სანქციებს ან ლიკვიდაციას.¹⁷⁴ თუ კომერციული საზოგადოების მატერი-

¹⁷⁰ მაგ. საქართველოს კანონით „მეწარმეთა შესახებ“, საქართველოს საგადასახადო კოდექსით და ა.შ.

¹⁷¹ მაგ. გაეროს 1980 წლის კონვენცია „საერთაშორისო ნასყიდობის ხელშეკრულების შესახებ“

¹⁷² იხ. დ. კერესელიძე. „კერძო სამართლის უზოგადესი სისტემური ცნებები“, თბილისი, 2009წ., გვ. 237

¹⁷³ მაგალითად, სპს-ს მიერ გადასახადისაგან თავის არიდება ასევე წარმოადგენს ნების გამოვლენის შედეგს. (ავტ. შენიშვნა)

¹⁷⁴ ამავე დროს, საქართველოს სისხლის სამართლის კოდექსის 1071 მუხლის მიხედვით კომერციული გაერაიანებას შეიძლება დაეკისროს სისხლის სასჯელი ლიკვიდაციის ან საქმიანობის აკრძალვის სახით (ავტ. კომენტარი).

ალური პასუხისმგებლობის მოცულობა არ სცილდება კომპანიის აქტივებს, სპს და კორპორაცია ისევე როგორც აიპ-ი, რეალური ავტონომიური პასუხისმგებლობის მატერებლები არიან, ხოლო თუ პასუხისმგებლობის მოცულობა მეტია, ვიდრე საზოგადოების აქტივები, მაშინ სპს-ს¹⁷⁵ პასუხისმგებლობის ფარგლები სცილდება მათი, როგორც დამოუკიდებელი სუბიექტ-უნარიანობის მატარებელი პირების პასუხის მგებლობის ფარგლებს და გადადის თითოეულ დამფუძნებელ-პარტნიორზე, რომლებიც იურიდიული პირის ვალებთან მიმართებაში პასუხისმგებლები არიან მთელი თავისი ქონებით, ანუ ამ შემთხვევაში კომპანიის პასუხისმგებლობა ასეთ პირობებში ფიქციის ხასიათს ატარებს.

- რაც შეეხება აიპ-ის პასუხისმგებლობას, როგორც ქონებრივი, ისე პოლიტიკურ სამართლებრივი თვალსაზრისით მისი პასუხისმგებლობა საჯარო სამართლის იურიდიული პირის პასუხისმგებლობის მსგავსია.

შუალედური დასკვნა:

სპს-ს, როგორც კომერციული ორგანიზაციის ნების გამოვლენა, მიზნები და საკუთრება (ქონება) რეალურად ფიქციას წარმოადგენს.

არაკომერციულ იურიდიული პირის უფლებამოსილებები წარმოიშვება აიპ-ის რეგისტრაციის დროს, როგორც ეს ხდება კერძო სამართლის იურიდიული პირების შემთხვევაში, თუმცა მიზნებისა და ქონების ნაწილში აშკარაა საჯარო სამართლის იურიდიულ პირებთან მსგავსება, კერძოდ, მიზნები საჯარო, თუმცა იდეალურია, ხოლო ქონება სახელმწიფოს საკუთრების ნიშნებით ხასიათდება.

სამინისტრო და საჯარო სამართლის იურიდიული პირი (სსიპ-ი):¹⁷⁶

- საჯარო უფლებამოსილებები წარმოადგენს იმ ძირეულ ნიშანს, რითაც სახელმწიფო ორგანო შეიძლება გავმიჯნოთ კერძო სამართლის იურიდიული პირებისაგან, რომლებსაც ეს ნიშანი მოსაკლავისებული აქვთ. მაგრამ საჯარო უფლებამოსილებები, როგორც ნიშანი განსაკუთრებით მკვეთრად გამოხატულია ადმინისტრაციულ - პოლიტიკური კომპეტენციით აღჭურვილი ორგანოების შემთხვევაში (იუსტიციის, შინაგან საქმეთა, თავდაცვის, საგარეო საქმეთა, სასჯელაღსრულების) და ნაკლებად, სოციალურ-კულტურული დატვირთვის მატარებელი ორგანოებისათვის, როგორსაც

¹⁷⁵ ისევე როგორც კომპლექტური საზოგადოების შემთხვევაში მისი დირექტორი პასუხისმგებლობასთან მიმართებაში (ავტ.კომენტარი).

¹⁷⁶ 999 წელს კანონმდებელმა საართველოში გადმოწვდით, რომ საჯარო სამართლის იურიდიული პირების ჩამოყალიბების უნდა დაემატოს კიდევ ერთი სახის იურიდიული პირი - ისევე საჯარო სამართლის იურიდიული პირის¹⁷⁷ სახით, რომელიც ელემენტარული ლოგიკით უფრო მაღალი რანგის იურიდიული პირია ვიდრე სხვა არაერთი საჯარო სამართლის იურიდიული პირები, რაც აისახა კიდევ სსიპ-ის მომეტებულ დამოუკიდებლობაში. შედეგად, კანონმდებლობაში ანუ სამოქალაქო კოდექსში გვაქვს საჯარო სამართლის იურიდიული პირების ჩამოყალიბება, რომელთა შორის არის ისევე საჯარო სამართლის იურიდიული პირი¹⁷⁸ სახელად, რომელიც ანალოგიურად არ შეიძლება ქვეყანას, სადაც ასე თუ ისე მოქმედებულა საკანონმდებლო ტერმინის საკითხები. (ავტ.შენიშვნა)

საგანმანათლებლო, კულტურული და სპორტული დაწესებულებები წარმოადგენენ. შესაბამისად, საჯარო უფლებამოსილების მოცულობა და იძულების ხარისხი დამოკიდებულია იმაზე, აღმასრულებელი მმართველობის, რომელ სფეროში ოპერირებს სამინისტრო ან სსიპ-ი;

- **სუბორდინაციული ქვემდებარობა** განსხვავებულია აღმასრულებელი მმართველობის სხვადასხვა სფეროებში. იგიუფრო ხისტად არის გამოხატული შინაგან საქმეთა სამინისტროსა და მის დაქვემდებარებაში მოქმედ დაწესებულებებს შორის, ვიდრე ეს დამახასიათებელია, ვთქვათ განათლების სამინისტროსა და საგანმანათლებლო დაწესებულებებს შორის. არც სსიპ-ის საქმიანობა არ არის თავისუფალი სახელმწიფო კონტროლსაგან. კანონი განმარტავს, რომ საჯარო სამართლის იურიდიული პირი ქვემდებარება სახელმწიფო კონტროლს, რაც გულისხმობს მის მიერ განხორციელებული საქმიანობის კანონიერების და მიზანშეწონილობის კონტროლს. აღნიშნულ კონტროლს სახორციელებს კანონით ან საქართველოს მთავრობის დადგენილებით განსაზღვრული სახელმწიფო მმართველობის ორგანო, საქართველოს მთავრობა ან სახელმწიფო მინისტრი რომელსაც უფლება აქვს, მოითხოვოს კონტროლი განსახორციელებლად საჭირო მასალებისა და ინფორმაციის წარმოდგენას, ასევე უფლებამოსილია შეაჩეროს ან გააუქმოს საჯარო სამართლის იურიდიული პირის არამართლზომიერი გადაწყვეტილება. მაგალითად, საქართველოს შინაგან საქმეთა სამინისტროს დებულება პირდაპირ მიუთითებს, რომ სსიპ-ები ამ სამინისტროს შემადგენლობაში მოქმედებენ სამინისტროს მმართველობის სფეროში¹⁷⁷. თუ ეს ასეა, მაშინ ჩნდება ლოგიკური კითხვა: თუ სსიპ-ი ოპერირებს სამინისტროს დაქვემდებარებაში, მაშინ რატომ არის სსიპ-ის საქართველოს სამოქალაქო კოდექსის მიერ აღიარებული იურიდიული პირად, ხოლო სამინისტრო - არა? სსიპ-ი ისევე მოქმედებს სახელმწიფოს სახელით, როგორც სამინისტრო!
- სამინისტროსა და სსიპ-ის უფლებაუნარიანობა წარმოიშვება მათი წესდებების და დებულებების დამტკიცების და ძალაში შესვლისთანავე;
- არც სამინისტროს და არც სსიპ-ს არ ესაჭიროებათ სპეციალური რეგისტრაცია. სამინისტროს შექმნის თაობაზე გადაწყვეტილებას შეთანხმებულად იღებენ საქართველოს პარლამენტი და მთავრობა. რაც შეეხება სსიპ-ს - იგი შეიძლება დაფუძნდეს კანონის, მთავრობის, სამინისტროს გადაწყვეტილების საფუძველზე დადგენილი პროცედურების დაცვით. შესაბამისად, რეგისტრაცია, როგორც აღრიცხვის დაშემდგომი კონტროლის მეთოდი, როგორც იურიდიული პირის ნიშანი, არ არის დამახასიათებელი საჯარო ორგანოებისათვის;
- საჯარო ორგანოების შემთხვევაში ორგანიზაციულ სტრუქტურა უფრო ხელშესახებია ნიშანია, ვიდრე კერძო სამართლის სუბიექტების შემთხვევაში. ვინაიდან დამტკიცებულია ორგანოთა დებულებებით და ითვალისწინებს

¹⁷⁷ იხ. საქართველოს მთავრობის 2013 წლის 13 დეკემბრის დადგენილება №337 „საქართველოს შინაგან საქმეთა სამინისტროს დებულების დამტკიცების შესახებ“ მუხლი 2, პ. 3

შესაბამის საშტატო განრიგს, რომლებზეც, თავი მხრივ „მიბმულია“ საჯარო მოხელეთა ხელფასები და რომლებიც გამოირჩევა მწყობრი სისტემით. ორგანიზაციულ სტრუქტურას ადგენენ ზემდგომი ორგანოები ძირითადად სამინისტროს სახით, ხოლო თვითონ სამინისტროების ორგანიზაციულ სტრუქტურა დეპარტამენტების, მთავარი სამმართველოების, სამმართველოების და საქვეუწყებო დაწესებულებების სახით განსაზღვრულია სამინისტროების დებულებებით;

„საჯარო სამართლის იურიდიული პირის შესახებ“ კანონის მე-4 მუხლი განმარტავს, რომ სსიპ-ი შეიძლება დაფუძნებული იყოს წევრობაზე (საჯარო სამართლის კოოპერაცია) ან შეიქმნას საჯარო ან სახელმწიფოებრივი მიზნების განსახორციელებლად გარკვეული სახელმწიფო (ავტონომიური რესპუბლიკის უმაღლესი აღმასრულებელი ორგანოს მიერ დაფუძნების შემთხვევაში—შესაბამისი ავტონომიური რესპუბლიკის) ქონების განკერძოების გზით (დაწესებულება);

- ძირითადად, როგორც სამინისტრო, ისე სსიპ-ი ოპერირებენ საკუთარი ნების გამოვლენის ფარგლებში, თუმცა, თუ საკითხი (ები) სცილდება მათი კომპეტენციის ფარგლებს, ან მომეტებული მნიშვნელობისა ან შეუძლებელია სახელმწიფო მმართველობის ზემდგომი ორგანოს გარეშე გადაწყვეტილების მიღება, სამინისტროს და სსიპ-ის ნება ფიქციის სახეს იღებს;
- საინტერესო გარემოებები იკვეთება საჯარო ორგანოების მიზნებთან მიმართებაში. ზოგადად, აღნიშნული ორგანოების მიზნები საჯარო და სტრატეგიულმიზნებს წარმოადგენენ, მაგრამსსიპ-ისა და სამინისტროს შემთხვევაში რეალურად სხვა სუბიექტების მიზნების ფიქციის სახეს იძენენ. ასე მაგალითად, შს სამინისტროს დებულების მე-4 მუხლით განსაზღვრულია სამინისტროს ძირითადი ამოცანები და მიზნები,¹⁷⁸ რომლებიც თავის მხრივ გამომდინარეობენ სახელმწიფოს შიდა ფუნქციებიდან. შს მომსახურების სააგენტოს, როგორც სსიპ - ის მიზნები თავის მხრივ გამომდინარეობენ შს-ს ზოგადი მიზნებიდან, ოღონდ შს სამმართველოს შემთხვევაში აღნიშნული მიზნების განხორციელების არეალი შეზღუდულია ხდება მხოლოდ აღნიშნული დანაყოფის სამოქმედო ტერიტორიით. შესაბამისად, სამინისტროს მიზნები ფაქტიურად სახელმწიფოს შიდა ფუნქციებიდან გამომდინარე სახელმწიფოს, ხოლო სსიპ-ის მიზნები თავის მხრივ სამინისტროს დეტალიზებულ მიზნების ფიქცია წარმოადგენს;
- დასახული მიზნების მისაღწევად სამინისტრო და სსიპ-ი იღებენ დაფინანსებას სახელმწიფო ბიუჯეტიდან. საქართველოს კანონი „სახელმწიფო ქონებისშესახებ“ ითვალისწინებს ქონების უსასყიდლოთ საკუთრებაში გადაცემას, პრივატიზებას და სარგებლობაში გადაცემას. ქონება, რითაც ოპერირებენ ხსენებული საჯარო ორგანოები ზოგადად ეკუთვნის სახელმწიფოს, მაგრამ გადაეცემა უზუფრუქტის უფლებით, ოღონდ მოქმედი კანონ-

¹⁷⁸ საზოგადოებრივი წესრიგის და უსაფრთხოების დაცვა, ბრძოლა დანაშაულთან, დანაშაულთა ძებნა/დაკავება (ავტ. კომენტარი).

მდებლობის და პრემიერ - მინისტრთან ან მთავრობასთან შეთანხმებით. საჯარო სამართლის იურიდიულ პირს ქონება გადაეცემა სახელმწიფოსაგან ან დაფუძნების აქტით განისაზღვრება მისი ქონებისფორმირების წესი. ასეთ შემთხვევაში ადმინისტრაციული აქტის საფუძველზე შექმნილი სსიპ-ის ქონებრივი მდგომარეობა ნებისმიერი სახელმწიფო (საჯარო) ორგანოს ქონებრივი სტატუსის იდენტურია. ყველა შემთხვევაში საჯარო ორგანოების მფლობელობაში მოქცეული ქონება რეალურად ისევე ფიქციას წარმოადგენს;

- საყოველთაოდ ცნობილია, რომ საჯარო ორგანოები ოპერირებენ სახელმწიფოს სახელით, ვინაიდან მათი დაფუძნება ხდება კანონის ან კანონქვემდებარე აქტების საფუძველზე. მათი ქონებრივი უფლებებისა და ვალდებულებების უკანუშუალოდ დგას შესაბამისი სახელმწიფო დაწესებულება ან სამინისტრო,¹⁷⁹ მათი კომეტენციის და ბიუჯეტიდან გამოყოფილი ქონებრივი (მატერიალური) შესაძლებლობების ფარგლებში. სსიპ-ი, რომელიც სამოქალაქო კოდექსის მიერ აღიარებულია საჯარო სამართლის დამოუკიდებელი იურიდიულ პირად, საბოლოო ჯამში ასევე გამოდის სახელმწიფოს სახელით; რაც შეეხება გარიგების (ხელშეკრულების) დადებას და ამ გარიგების შედეგად შეძენილ უფლებებისა და ვალდებულებებს, მათი ავტონომიურობის ხარისხი დამოკიდებულია იმაზე, თუ რა არის გარიგების საგანი. თუ საქვეუწყებო დაწესებულების, სამინისტროს და სსიპ-ის მიერ გარიგების შედეგად მიღებული უფლებები და აღებული ვალდებულებები არ სცილდება ამ დაწესებულებათა უფლება-მოვალეობების ფარგლებს და განპირობებულია მიმდინარე საქმიანობით, მაშინ გარიგების დადების და შესაბამისი ნების გამოვლენის ხარისხის ავტონომიურობა მაღალია. მაგრამ თუ გარიგება (ხელშეკრულება) შემხებლობაშია არა კონკრეტული დაწესებულების, არამედ მთლიანად უწყების და მით უმეტეს სახელმწიფოს ინტერესებთან, მაშინ გარიგება შეთანხმებული უნდა იყოს უწყების ხელმძღვანელობასთან ან შეიძლება უფრო ზემდგომ ორგანოებშიც. აქედან გამომდინარე ასეთი გარიგების და თანმდევი უფლება - მოვალეობების შეძენის ავტონომიურობის ხარისხი შედარებითია.

უფლება იყოს მოსარჩლე და მოპასუხე სასამართლოში, ასევე პირდაპირ კავშირშია ნების გამოხატვის პრობლემასთან. საჯარო ორგანოებს ასევე შეუძლიათ საკუთარი სახელით ისარგებლონ მოსარჩლის და მოპასუხის სამართლებრივი სტატუსით, ოღონდ იმის გათვალისწინებით, რომ სამოქალაქო სამართალურთიერთობებში ისინი გამოდიან როგორც კერძო სამართლი სუბიექტები, ხოლო სხვა საჯარო ორგანოებთან დავა ძირითადად წყდება ადმინისტრაციული წესით;

- საჯარო ორგანოების შემთხვევაში პასუხისმგებლობა შეიძლება იყოს პოლიტიკურ და მატერიალურ ხასიათის. მაგ. სამინისტროს, როგორც

¹⁷⁹ როგორც წესი სამინისტროს დებულებაში მითითებულია, რომ სამართალური თიერთობებში იგი გამოდის სახელმწიფოს სახელით, მაგრამ კონკრეტულ გარიგებებში, ხელშეკრულებებში ურთიერთობის მხარე წარმოადგენს კონკრეტული სახელმწიფო უწყება (აგტ.შენიშვნა)

საჯარო ორგანოს მატერიალური პასუხისმგებლობა ავტონომიურია და პასუხს აგებს საკუთარი ქონებით უშუალოდ, თუმცა განსაკუთრებულ შემთხვევაში მატერიალური პასუხისმგებლობა შეიძლება გაიზიაროს საქართველოს მთავრობამ ან სახელმწიფომ, თუ ფინანსური პასუხისმგებლობის მოცულობა აჭარბებს სამინისტროს, როგორც უწყების ქონებრივ შესაძლებლობებს. აქედან გამომდინარე, ისევე როგორც სპს-ს შემთხვევაში, საჯარო ორგანოების ქონებრივი პასუხისმგებლობა, ატარებს ფიქტიურ ხასიათს. მსგავსი მდგომარეობა აღინიშნება საჯარო ორგანოების ქონებრივ პასუხისმგებლობასთან მიმართებაში სასამართლოში მოპასუხის სტატუსთან დაკავშირებით.

შუალედური დასკვნა:

საჯარო სამართლის იურიდიული პირების მიზნები სრულყოფილ ფიქციად გვევლინება, თუმცა ნების გამოვლენის, ქონების, საკუთარი სახელით ოპერირების და პასუხისმგებლობის ნაწილში ატარებს ნაწილობრივი (სიტუაციური) ფიქციის სახეს.

პოლიტიკური და რელიგიური ორგანიზაციები:

- არც რელიგიურ და პოლიტიკურ ორგანიზაციებს არ გააჩნიათ საჯარო უფლებამოსილებები, ანუ უფლება გამოიყენოს სახელმწიფო იძულება და გამოსცეს შესრულებისათვის სავადებულო საჯარო ნორმატიული და სამართალშეფარდების აქტები. ჩვენ უკვე მივუთითეთ, რომ საქმიანობის საჯარო მიზანი ვერ ჩაითვლება ამ ორგანიზაციების სჯარო სამართლის იურიდიულ პირებად კლასიფიცირების საფუძვლად. გამონაკლისს წარმოადგენის პოლიტიკური პარტიები, რომლებიც პარლამენტში უმრავლესობით არიან წარმოდგენილი და ხელთ უპყრიათ ის მმართველობითი ბერკეტები, რომლის მეშვეობით მათ შეუძლიან რეალური ზეგავლენა მოახდინონ ქვეყნის საშინაო და საგარეო ანუ საჯარო ფუნქციების განხორციელებაზე. მაგრამ ამ პოლიტიკური „წონის“ პარტიები შეიძლება იყოს ერთი, ორი ან სამი, მაგრამ არა საქართველოში დარეგისტრირებული ყველა პარტია;
- სუბორდინაციული ქვემდებარეობაც უცხოა რელიგიური და პოლიტიკური ორგანიზაციებისათვის. ამგვარ დაქვემდებარებად ვერ ჩაითვლება ამ ორგანიზაციების დაქვემდებარება კანონისადმი და კონსტიტუციისადმი, ისევე როგორც საჯარო ორგანოების კონტროლი მათ საქმიანობაზე მათი კომპეტენციის ფარგლებში;
- რელიგიური და პოლიტიკური ორგანიზაციების უფლებაუნარიანობა წარმოიშვება მათი საჯარო რეესტრში, რეგისტრაციის შემდეგ. ორივე ტიპის ორგანიზაციების უფლებაუნარიანობა საბოლოო ჯამში დაკავშირებულია საკუთარ რელიგიური და პოლიტიკური შეხედულებების გავრცელებასთან მოსახლეობაში, მორწმუნეთა სულიერ ცხოვრებაზე ზრუნვასთან და ა.შ. მიუხედავად იმისა, რომ რელიგიური და პოლიტიკური ორგანიზაციების ზემოქმედების ობიექტს წარმოადგენს ადამიანი და ზოგადად საზოგადოება,

ანუ მიზნები ატარებენ საჯარო ხასიათს, აღნიშნული უფლებანარჩაობა ვერ ჩაითვლება საჯარო სამართლის სუბიექტის უფლებამოსილებებად, ვინიდან მოისკალისებენ მათი საქმიანობის სავალდებულო ხასიათს მოსახლეობისთვის. *ერთის მხრივ*, პარტიული საქმიანობა ე.წ. „კლუბური ხასიათის“ საქმიანობას წარმოადგენს, სადაც ერთიანდებიან საერთო პოლიტიკური იდეების მატარებელი მოქალაქეები, რომლებიც მიზნად ისახავენ საჯარო საქმიანობის შედეგად დადებითად წარმოაჩინონ საკუთარი პოლიტიკური პლატფორმა, იდეოლოგია, მოიზიდონ მომხრეები პარტიაში და ამომრჩეველთა ხმები არჩევენზე, *მეორეს მხრივ*, პოლიტიკური საზოგადოებრივი ორგანიზაციის მიზნები საჯარო ხასიათისაა, თუმცა რელიგიური გაერთიანებების მსგავსად, ისინი ვიწრო ზოგად-კორპორაციულ ინტერესებს ემსახურება, რაც გამოიხატება პარტიის წევრების დამხარდამკერების რაოდენობის ზრდაში ხელისუფლებაში მოსვლის მიზნით. ამასთან, მიზნების საჯაროობის ხარისხი იმით უფრო მაღალია, რაც უფრო მაღალია პარტიის მონაწილეობა სახელმწიფო მართვაში. რეალურად პარტიის მიზნები სახელმწიფოებრივი ხასიათის საჯარო მიზნებად იქცევა როდესაც პოლიტიკური პარტია უმრავლესობით შედის პარლამენტში, რის შედეგად იძენს რეალურ ბერკეტებს სახელმწიფოს საჯარო მიზნების ჩამოყალიბებასა და განხორციელებაზე. საქართველოში ორი ასეულზე მეტი პოლიტიკური ორგანიზაციაა. მათია ბსოლუტური უმრავლესობის პოლიტიკური ზეგავლენის დონე მოსახლეობაზე მინიმალურზე ნაკლებია. გამონაკლისი ის პოლიტიკური პარტიებია, რომლებსაც ჰყავთ საკუთარი წარმომადგენლები პარლამენტში და შეუძლიათ რეალური გავლენა მოახდინონ ქვეყნის საშინაო და საგარეო ანუ საჯარო ფუნქციების განხორციელებაზე. მაგრამ ამ პოლიტიკური „წონის“ პარტიები შეიძლება იყოს ერთი, ორი ან სამი და არა ყველა საქართველოში დარეგისტრირებული პარტიები. შესაბამისად, ერთი ან ორი პარტიის საქმიანობის საჯარო ხასიათის განზოგადება ყველ პოლიტიკურ პარტიაზე და ამის საფუძველზე მათთან მიმართებაში საჯარო სამართლის იურიდიული პირის სტატუსის გავრცელება სულ მცირე, საკამათოდ მიგვაჩნია;

- რელიგიური და პოლიტიკური ორგანიზაციები რეგისტრაციას გადიან საჯარო რეესტრში;
- რელიგიური ორგანიზაციების ორგანიზაციული სტრუქტურა დამოუკიდებელია სახელმწიფოს მხრიდან ყოველგვარ ირეგულირებისაგან; პოლიტიკური ორგანიზაციების ორგანიზაციული სტრუქტურა ნაწილობრივ განსაზღვრულია კანონით,¹⁸⁰ თუმცა საკუთარი სტრუქტურის ჩამოყალიბების გაცილებით ფართო თავისუფლებით, ვიდრე სახელმწიფო ორგანოები;
- ორივე სახის ორგანიზაციებს ახასიათებთ საკუთარი ნების გამოვლენის სრული და მხოლოდ კანონით შეზღუდული თავისუფლება;

¹⁸⁰ იხ. საქართველოს 1997 წლის ორგანული კანონი „მოქალაქეთა პოლიტიკური გაერთიანებების შესახებ“

- რელიგიური ორგანიზაციების საქმიანობის მიზნები, როგორც უკვე ავლინმნეთ, ხასიათდება საჯაროობის გარკვეული ხასიათით, გამომდინარე რელიგიური ორგანიზაციის საქმიანობის ზოგადი ხასიათიდან. ამ ნიშნით ისინი უფრო აიპ-ების მიზნების მსგავსია ვიდრე სსიპ-სა, თუმცა ნაკლებად პერსონიფიცირებული, ვიდრე კომერციული ორგანიზაციების შემთხვევაში. ამასთან, თუ აიპ-ის მიზნები ატარებენ ზოგად (იდეალურ) საჯარო ხასიათს ატარებენ, რელიგიური ორგანიზაციის შემთხვევაში მიზანი კიდევ უფრო ნაკლებად ზოგადი და საჯაროა და შესაბამისად ატარებს ზოგადკორპორაციული საჯარო მიზნის სახეს, რაც განპირობებულია რელიგიური ორგანიზაციის კონფესიური, კორპორაციული ინტერესებით. საჯარო მიზნები მეტნაკლებად ახასიათებს ყველა საზოგადოებრივ გაერთიანებებს და მით უმეტეს, პოლიტიკურ პარტიებს. „მოქალაქეთა პოლიტიკური გაერთიანებების შესახებ“ კანონის 1-ლი მუხლი განსაზღვრავს, რომ “მოქალაქეთა პოლიტიკური გაერთიანება არის საერთო და ორგანიზაციულ საფუძველზე შექმნილი მოქალაქეთა ნებაყოფლობითი გაერთიანება, რომელიც მიზნად ისახავს პოლიტიკურ საქმიანობაში ჩაბმას, ამ საჯარო საქმიანობის განხორციელებას და არჩევნების გზით ხელისუფლებაში მოსვლას”. ვფიქრობთ, რომ პოლიტიკური ორგანიზაციის მიზნები¹¹ ზოგადად საჯარო ხასიათის მიზნებია, მაგრამ ისევე როგორც რელიგიური ორგანიზაციების შემთხვევაში, მათი მიზნები ასევე ატარებენ ზოგადკორპორაციული საჯარო მიზნების სახეს;
- რელიგიური და პოლიტიკური ორგანიზაციების ქონებას შემოწირულობები, საწევრო შესატანები და თანმდევი საქმიანობა,¹² აგრეთვე სახელმწიფოსაგან მიღებული ფულადი სახსრები და უსასყიდლოდ ან სიმბოლურ ფასად გადაცემული ქონება წარმოადგენს¹³. აღნიშნული ქონება გამოიყენება ორგანიზაციების მიზნების განსახორციელებლად, სხვა ქონების შესაძენად და განცალკევებულია ხსენებული ორგანიზაციების წევრების ქონებისაგან. თუ ბიზნეს ორგანიზაციის პარტნიორთა შემთხვევაში დაინტერესება საქმიანობის საბოლოო შედეგებში და ხშირად ქონებრივი პასუხისმგებლობა შეუდარებლად პერსონიფიცირებულია, პოლიტიკური და რელიგიური ორგანიზაციების ქონებრივი პასუხისმგებლობა არ არის პერსონიფიცირებული, გარდა პერსონალური მატერიალური პასუხისმგებლობისა მიყენებული ზიანის ფარგლებში;
- რელიგიურ და პოლიტიკურ ორგანიზაციებს შეუძლიათ საკუთარი სახელით შეიძინონ უფლებები და ვალდებულები, დადონ გარიგებები. ეს უფლებამოსილებები განსაზღვრულია სახელმწიფოს შიდა კანონმდებლობით, თუ არ ჩავთვლით ადამიანის უფლებებისა და თავისუფლებების მარეგულირებელ საერთაშორისო აქტებს, რომლებიც რელიგიური რწმენის

¹¹ ანუ ხელისუფლებაში მოსვლა არჩევნების გზით (ავტ.კომენტარი).

¹² რელიგიური რეცეპტების გაყიდვის სახით. (ავტ.კომენტარი).

¹³ მ.გ. საქართველოს საპატრიარქო ყოველწლიურად ბიუჯეტიდან იღებს 25 მილიონ ლარს და უსასყიდლოდ იღებს უძრავ ქონებას. (ავტ.კომენტარი).

თავისუფლების და გაერთიანებისა თავისუფლებების საკითხებთან არიან დაკავშირებული;

- მოქმედი კანონმდებლობის თანახმად რელიგიური დაპოლიტიკური გაერთიანებები შეიძლება გახდნენ პირდაპირი და უშუალო ქონებრივი, პოლიტიკური და სამართლებრივი პასუხისმგებლობის ობიექტები ანუ დაექვემდებარონ ლიკვიდაციასან ფინანსურ სანქციებს.¹⁸⁴

შუალედური დასკვნა:

რელიგიური და ოლიტიკური ორგანიზაციების ნიშნები „საოცრად“ ემთხვევა კერძო სამართლის იურიდიული პირის ნიშნებს და შეგვიძლია ჩამოვაყალიბოთ გარკვეული შემჯამებელი დასკვნები:

ა) რელიგიური და პოლიტიკური ორგანიზაციების საჯარო სამართლის იურიდიულ პირად აღიარებას კანონმდებელი ასაბუთებს მათი საქმიანობის საჯარო მიზნებით. თუმცა აღნიშნული ორგანიზაციების მიზნები საჯარო ორგანოების მიზნებისაგან განსხვავებით არა სტრატეგიულ ანუ სახელმწიფოებრივ, არამედ საჯარო, მაგრამ ვიწრო იდეალურ ან კორპორაციულ მიზნებს წარმოადგენს. პოლიტიკური პარტია და რელიგიური გაერთიანება პროპაგანდას უწევს გარკვეულ პოლიტიკურ იდეებს და რელიგიურ დოგმებს საკუთარი კორპორაციული მიზნებიდან გამომინარე, რათა მოიზიდოს მიმდევრები და პოტენციური ამომრჩევლები და მრევლი. არავითარი სახელმწიფო მიზნები ამ პირობებში პოლიტიკურ ორგანიზაციას არ გააჩნია. შესაბამისად, საჯარო (სახელმწიფოებრივი) მიზნები და კორპორატიული მიზნები არ შეიძლება განვიხილოთ როგორც იდენტური. მაგრამ საჯარო სამართლის იურიდიულ პირების საქმიანობა სწორედ ამ ნიშნით ხასიათდება. დავუმატოთ ამას საჯარო იძულების გამოყენების სრულიად ბუნებრივი მოსაკლესება და საბოლოოდ მივიღივართ დაკვნამდე, რომ პოლიტიკური ორგანიზაციები ან უნდა დავაბრუნოთ მათ ბუნებრივ გარემოში კერძო სამართლის იურიდიულ პირებს შორის ან პოლიტიკური და რელიგიური ორგანიზაციები გავმიჯნოთ დამოუკიდებელი იურიდიული პირების ცალკე ჯგუფად.

სამწუხაროდ, მოქმედი საქართველოს სამოქალაქო კოდექსი საჯარო და კერძო სამართლის იურიდიული პირების კლასიფიცირებას ახორციელებს კერძო სამართლის იურიდიული პირის ნიშნების საფუძველზე და არ ითვალისწინებს მათ შორის არსებულ ძირეულ განსხვავებებს;

ბ) კანონმდებლისთვის ასევე მნიშვნელოვანია კერძო სამართლის იურიდიული პირების საქმიანობაში დამოუკიდებლობის მაღალი ხარისხი. მაგრამ აღნიშნული ნიშნით შეუძლებელია საჯარო სამართლის იურიდიული პირების გამოიჯგნა, ვინაიდან სახელმწიფო მმართველობის სფეროში, უპირველეს ყოვლისა მთავარია იურიდიული პირების უფლებამოსილებების მოცულობა და თითოეული მათგანის ადგილი საჯარო ორგანოების იერარქიაში. ამის

¹⁸⁴ მაგ. საქართველოს ორგანული კანონის „მოქალაქეთა პოლიტიკური გაერთიანებების შესახებ“ (იხივალისწინებს პოლიტიკური გაერთიანები ლიკვიდაციას კანონმდებლობის დარღვევის გამო ან ფინანსურ სანქციებს პოლიტიკური პარტიების დაფინანსების წესების დარღვევის შემთხვევაში. (ვეტ.შენიშვნა)

გათვალისწინებით, სამინისტროს, როგორც საჯარო სამართლის იურიდიული პირის საკითხი უნდა გადაწყდეს აღნიშნული გარემოებების კონტექსტში და არა სამინისტროსთან დაკავშირებით გავრცელებული მოსაზრების საფუძველზე, რომლის თანახმა სამინისტრო არ ითვლება საჯარო სამართლის იურიდიულ პირად ვინაიდან „სამინისტრო მოქმედებს სახელმწიფოს სახელით“. ამ შემთხვევაში აუცილებლად უნდა გათვალისწინებულ იქნეს ის გარემოება, რომსამინისტრო, როგორც სახელმწიფო ორგანო ნამდვილად განსხვავდება საჯარო სამართლის სხვა სუბიექტებისაგან მისი ადგილით აღმასრულებელი მმართველობის ორგანოების იერარქიაში.

ამასთან დაკავშირებით, უპრიანი იქნებოდა გავერკვეთ აღმასრულებელი მმართველობის ორგანოების სისტემაში:

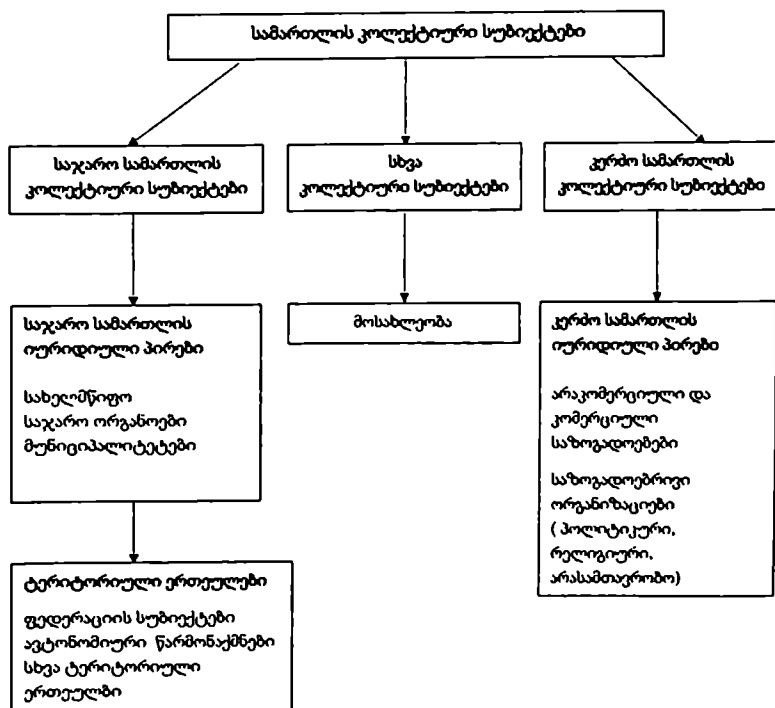
1. აღმასრულებელი (სახელმწიფო) მმართველობის უზენაესი ორგანო - საქართველოს პრეზიდენტი;
2. აღმასრულებელი (სახელმწიფო) მმართველობის უმაღლესი ორგანოები - საქართველოს პრემიერ - მინისტრი, საქართველოს მთავრობა;
3. აღმასრულებელი (სახელმწიფო) მმართველობის ცენტრალური დარგობრივი და ფუნქციური (დარგთაშორისი) მმართველობის ორგანოები - საქართველოს სამინისტროები;
4. ავტონომიური რესპუბლიკების უმაღლესი აღმასრულებელი (სახელმწიფო) მმართველობის ორგანოები - აჭარისა და აფხაზეთის ავტონომიური რესპუბლიკების მთავრობები;
5. ავტონომიური რესპუბლიკების ცენტრალური დარგობრივი და დარგთაშორისი აღმასრულებელი (სახელმწიფო) მმართველობის ორგანოები - აჭარისა და აფხაზეთის ავტონომიური რესპუბლიკების სამინისტროები და დეპარტამენტები;
6. რეგიონალური აღმასრულებელი (სახელმწიფო) მმართველობის ორგანოები - საქართველოს სახელმწიფო რწმუნებულები და მათი აპარატები რეგიონებში;
7. დამოუკიდებელი ოპერირების უფლებით აღჭურვილი ფუნქციონალური ორგანოები - საქართველოს ეროვნული ბანკი, სტატისტიკის სამსახური, სახელმწიფო აუდიტის სამსახური, მარეგულირებელი კომისიები;
8. საქართველოს ცენტრალური დარგობრივი და დარგთაშორისი მმართველობის ორგანოების საქვეუწყებო დაწესებულებები და მათი ადმინისტრაციები და სსიპ-ები;
9. ავტონომიური რესპუბლიკების ცენტრალური დარგობრივი მმართველობის ორგანოების საქვეუწყებო დაწესებულებები და მათი ადმინისტრაციები;
10. ადგილობრივი თვითმმართველობის ორგანოები - საკრებულოები, მერიები, გამგეობები, მუნიციპალიტეტები.¹⁸⁵

სამინისტრო, როგორც აღმასრულებელი (სახელმწიფო) მმართველობის

185 იხ. მასხარაველი "საქართველოს ადმინისტრაციული სამართალი" თბილისი, გვ.80,2018წ.

ცენტრალური დარგობრივი და მმართველობის ორგანო უფლებამოსილებების მოცულობით მხოლოდ ქვეყნის მეთაურისა ანუ პრეზიდენტსა და საქართველოს მთავრობას თუ ჩამორჩება. საჯარო ორგანოებს შორის, და მით უმეტეს, აღმასრულებელი მმართველობის ორგანოებს შორის სახელმწიფო დაწესებულებების ადგილის და სტატუსის განსაზღვრისას გადამწყვეტი მნიშვნელობა უნდა მიენიჭოს ამ ორგანოს (დაწესებულების) უფლებამოსილებების მოცულობას და ორგანოებს შორის სუბორდინაციულ ურთიერთდაქვემდებარებას. აღნიშნული გარემოების გათვალისწინებით, გაუგებარია, რატომ ითვლება სსიპ-ი საჯარო სამართლის იურიდიულ პირად, ხოლო სამინისტრო - არა, მაშინ როდესაც ამ უკანასკნელს გაცილებით უფრო მაღალი პოციზია უკავია აღმასრულებელი ორგანოების იერარქიაში და შესაბამისად, გააჩნია გაცილების ფართო საჯარო უფლებამოსილებები, ვიდრე საჯარო სამართლის იურიდიულ პირს. ექვს არ იწვევს, რომ სამინისტრო ისეთივე იურიდიულ პირად უნდა მივიჩნიოთ, როგორც საჯარო სამართლის ნებისმიერი სხვა სამართლის იურიდიული პირი.

თუ გავითვალისწინებთ ზემოთაღნიშნულ მოსაზრებებს ვფიქრობთ, რომ სამართლის კოლექტიური სუბიექტები მიზანშეწონილია ჩავშალოთ სამჯგუფად¹⁸⁶

¹⁸⁶ აღნიშნული კლასიფიკაცია რა თქმა უნდა არ ემთხვევა სამოქალაქო კოდექსის 15091 მუხლში მოცემულ კლასიფიკაციას (ავტ.შენიშვნა)

საჯარო სამართლის იურიდიული პირების კლასიფიცირება აგრეთვე შესაძლებელია სტრუქტურული სირთულის ნიშნით **რთულ და მარტივ იურიდიული პირებად**. რთული მარტივისაგან განსხვავდება იმით, რომ მის სტრუქტურაში მკაცრი სუბორდინაციული დაქვემდებარების პირობებში ოპერირებენ საჯარო სამართლის იურიდიული პირების ჩამონათვალში შეყვანილი სხვა იურიდიული პირები:

საჯარო სამართლის რთული იურიდიული პირები:

1. სახელმწიფო, რომლის სტრუქტურაში ოპერირებენ:

- ა) სამინისტრო (ან სახელმწიფო დეპარტამენტი)
- ბ) თვითმმართველი ერთეული;
- გ) სახელმწიფოს მიერ კანონმდებლობის ან ადმინისტრაციული აქტის საფუძველზე შექმნილი იურიდიული პირები;
- დ) სახელმწიფო დაწესებულებები და სახელმწიფო ფონდები;

2. სამინისტრო (ან სახელმწიფო დეპარტამენტი), რომლის შემადგენლობაში ოპერირებენ:

- ა) სახელმწიფოს მიერ კანონმდებლობის ან ადმინისტრაციული აქტის საფუძველზე შექმნილი იურიდიული პირები;
- ბ) სახელმწიფო დაწესებულებები და სახელმწიფო ფონდები;

3. თვითმმართველი ერთეული, რომლის შემადგენლობაში ოპერირებენ ადმინისტრაციული აქტის საფუძველზე შექმნილი იურიდიული პირები.

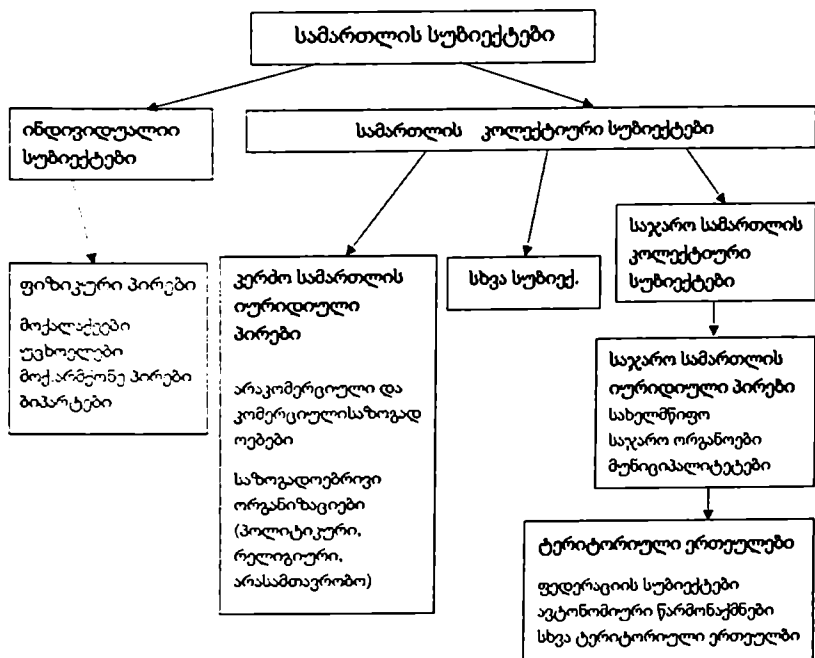
საჯარო სამართლის მარტივი იურიდიულ პირები:

- 1. სახელმწიფოს მიერ კანონმდებლობის ან ადმინისტრაციული აქტის საფუძველზე შექმნილი იურიდიული პირები;
- 2. სახელმწიფო დაწესებულებები და სახელმწიფო ფონდები,

ორი შენიშვნა:

- რელიგიური და პოლიტიკური ორგანიზაციები რა თქმა უნდა ვერ მოხდენენ აღნიშნულ კლასიფიკაციაში ორი მიზეზით: ჩვენ საერთოდ არ მიგვაჩნია ისინი საჯარო სამართლის იურიდიულ პირებად და მეორეც, ისინი არ ოპერირებენ სახელმწიფოს ან სამინისტროს მკაცრი სუბორდინაციული დაქვემდებარების ქვეშ;
- სსიპ-ი შეიძლება კლასიფიცირებული იქნეს საჯარო სამართლის რთულ იურიდიულ პირად იმ შემთხვევაში, თუ მის სტრუქტურაში ფუნქციონირებს საჯარო სამართლის სხვა იურიდიული პირი.

შევაჯამოთ სამართლის (სამართალურთიერთობების) სუბიექტების კლასი-
ფიკაცია:

§1. სამართალშეფარდების არსი, ნიშნები და სტადიები

ფილოსოფოსი შარლ მონტესკიე წერდა: “როდესაც მე ვაპირებ სხვა ქვეყანაში მოგზაურობას მე არ მანადლელებს როგორი კანონები აქვთ, არამედ მინდა გავიგო, როგორ იცავენ ისინი მათ”.

სამართლის ნორმის აღსრულება რთულ პროცესს წარმოადგენს, რომლის რეალიზაცია ხდება სხვადასხვაგვარად. ზოგადად, ეს სახელმწიფოს სპეციალური ჩარევის გარეშე ხდება, როდესაც ადამიანები და ორგანიზაციები ნებაყოფლობით ერთვებიან სამართლებრივ ურთიერთობებში, იყენებენ და აღასრულებენ რა მათ უფლებებს და მათზე დაკისრებულ ვალდებულებებს. მაგრამ გარკვეული გარემოებების შემთხვევაში, ჩნდება ამ ურთიერთობებში სახელმწიფოს ჩართვის აუცილებლობა რათა უზრუნველყოფილ იქნეს სამართლის შეფარდება. როგორ შეიძლება განვსაზღვროთ სამართალ-შეფარდების არსი?

ჯერ ერთი, სამართლის შეფარდება სახელმწიფოს ორგანიზებულ და მიზანმიმართულ საქმიანობას წარმოადგენს. ამ სახის საქმიანობა მოითხოვს საჯარო მოხელეთა და სახელმწიფო ორგანოების ღრმად პროფესიონალურ უნარ-ჩვევებს და გამოცდილებას. მოქალაქეები არ წარმოადგენენ სამართალ-შეფარდების სუბიექტებს, რადგანაც არ არიან აღჭურვილნი ხელისუფლებრივი კომპეტენციებით, თუმცა შეიძლება შესაბამისი სახის მოქმედების ინიციატორებად მოგვევლინონ;

მეორე - სამართლის შეფარდება ყოველთვის ხდება სამართალშეფარდებითი ურთიერთობების ფარგლებში, ამასთან, ამ ურთიერთობების სუბიექტების სამართლებრივი მდგომარეობა განსხვავებულია. ყველაზე გადამწყვეტი და აქტიური როლი ამ სახის საზოგადოებრივ ურთიერთობებში ეკუთვნის ხელისუფლებრივი უფლებამოსილებებით აღჭურვილ სუბიექტებს, რომლებიც მოწოდებული არიან ემსახურონ სახელმწიფოს და ზოგადად საზოგადოებრივ ინტერესებს;

მესამე - სამართალშეფარდება ხდება დადგენილი პროცედურების შესაბამისად, რაც ხაზს უსვამს მის ლეგიტიმურობას;

მეოთხე - სამართალშეფარდება სამართლის რეალიზაციის ფორმას წარმოადგენს;

მეხუთე - სამართალშეფარდება მოიცავს რამდენიმე სტადიისაგან;

მეექვსე - სამართალშეფარდების პროცესი, როგორც წესი სრულდება ინდივიდუალური სამართლებრივი აქტის გამოცემით.

სამართალშეფარდების უკიდურესი პუცილებლობა წარმოიშვება, როდესაც:

- ა) სამართალურთიერთობა შეუძლებელია წარმოიშვას უფლებამოსილი სახელმწიფო ორგანოს გარეშე;

ბ) ადგილი აქვს დავას, ხოლო დავის მხარეებს არ ძალუძთ გადაწყვეტონ პრობლემა;

გ) გარკვეული ფაქტები აუცილებელია აღიარებულ იქნეს როგორც სამართლებრივად მნიშვნელოვანი (მაგ., მხოლოდ სასამართლოს აქვს უფლება გამოაცხადოს პირი გარდაცვლილად).

სამართალშეფარდება ხასითდება შემდეგი ნიშნებით:

1. მისი პრაქტიკული განხორციელება ხდება იმ ორგანოებისა და თანამდებობის პირების მიერ, რომლებიც აღჭურვილნი არიან შესაბამისი ხელისუფლებრივი უფლებამოსილებებით;
2. ძირითადად ატარებს ინდივიდუალურ ხასიათს;
3. მიზნად ისახავს გარკვეული სამართლებრივი შედეგების დადგომას, როგორცაა უფლებებით აღჭურვა, ვალდებულებებისა და პასუხისმგებლობის დაკისრება;
4. რეალიზაცია ხდება სპეციალური პროცედურული ფორმების დაცვით;
5. როგორც წესი, სრულდება ინდივიდუალური იურიდიული გადაწყვეტილების გამოცემით;

სამართალშეფარდება მოიცავს შემდეგ სტადიებს:

1. პრობლემის (საქმის) ანალიზი და მასთან დაკავშირებული ინფორმაციის შეკრება. თუ საქმე სამართალდარღვევას ეხება, მნიშვნელოვანია სამართალდამრღვევის ასაკის და შერაცხადობის დადგენა;
2. შესაფერისი სამართლის ნორმის (ნორმების შერჩევა) მოქმედ ნორმებს შორის;
3. შერჩეული ნორმების იურიდიული ანალიზი და სწორი განმარტება;
4. შეფარდების შესახებ გადაწყვეტილების მიღება ორგანოს ან თანამდებობის პირის მიერ დაყვანა (გაცნობა, გამოქვეყნება, გამოცხადება) იმ პირამდე ვისაც იგი ეხება;
5. კონტროლი მიღებული გადაწყვეტილების შესრულებაზე.

§2. სამართალშეფარდების აქტები

სამართალშეფარდების აქტი ხსენებული სახის საქმიანობის შედეგს წარმოადგენს. ასეთი აქტი სამართლის აქტების ნაირსახეობას წარმოადგენს, თუმცა ხასიათდება გარკვეული თავისებურებებით. სამართალშეფარდების აქტი:

- არის სახელმწიფოს მიერ უფლებამოსილი ორგანოს ან თანამდებობის პირის გადაწყვეტილება კონკრეტულ საქმესთან დაკავშირებით;
- არის შესრულებისათვის სავალდებულო აქტი, რომლის რეალიზაცია უზრუნველყოფილია სახელმწიფო იძულებით;
- ახასიათებს გარკვეული ფორმა, დაგენილი სახელმწიფოს მიერ;
- აწესრიგებს კონკრეტულ საზოგადოებრივ ურთიერთობას (ბებს).

აღნიშნული თავისებურებების გათვალისწინებით, ჩვენ შეგვიძლია ჩამოვაყალიბოთ სამართლის შეფარდების აქტის დეფინიცია: საზოგადოებრივი ურთიერთობის მოწესრიგების მიზნით უფლებამოსილი ორგანოს ან თანამდებობის პირის ოფიციალური გადაწყვეტილება კონკრეტულ საქმესთან ან იურიდიულ ფაქტთან დაკავშირებით.

შევადაროთ სამართლის ნორმატიული და შეფარდების აქტები ერთმანეთს:

- ნორმატიული აქტი ატარებს ზოგად ხასიათს, ეხება პირთა განუსაზღვრელ (შედარებით) რაოდენობას და ძალაშია მის ჩანაცვლებამდე ან მნიშვნელოვანი ცვლილებების შეტანამდე, მაშინ როდესაც შეფარდების აქტი წარმოადგენს ინდივიდუალურ აქტს, აწესრიგებს კონკრეტულ საზოგადოებრივ ურთიერთობას და ეხება კონკრეტულ პირს (პირთა ჯგუფს);
- ნორმატიული აქტი წარმოშობს, ცვლის და წყვეტს სამართლის ნორმის ვალიდურობას, ხოლო შეფარდების აქტს არ შეუძლია ასეთი ფუნქციების განხორციელება.

შეფარდების აქტები შეიძლება გავმიჯნოთ შემდეგი ნიშნების საფუძველზე: იმ ორგანოების მიხედვით, რომლებიც უფლებამოსილი არიან გამოსცენ სამართლის აქტები:

- ა) პარლამენტის აქტები;
- ბ) ქვეყნის მეთაურის აქტები (პრეზიდენტი ან მონარქი);
- გ) მთავრობის აქტები;
- დ) პრემიერ-მინისტრის აქტები;
- ე) მინისტრების აქტები;
- ვ) ადგილობრივი თვითმმართველობის ორგანოების აქტები;
- ზ) სასამართლოს აქტები;
- თ) საქვეუწყებო დაწესებულებათა აქტები.

რეგულირების ობიექტების მიხედვით:

- ა) საკონსტიტუციო აქტები;
- ბ) ადმინისტრაციული აქტები;
- გ) სისხლის სამართლის აქტები;
- დ) მატერიალური სამართლის და პროცესუალური სამართლის აქტები.

სამართალშეფარდებითი საქმიანობის ფორმის მიხედვით:

- ა) აღმასრულებელი აქტები, რომლებიც დაკავშირებულია ე.წ. „პოზიტიურ მმართველობით საქმიანობასთან“;
- ბ) სამართალდამცავი აქტები, რომლებიც დაკავშირებულია მართლსაწინააღმდეგო ქმედებებთან ან პრევენციულ ღონისძიებებთან;

გამოხატვის ფორმის მიხედვით:

- ა) წერილობითი აქტები (ნებისმიერი წერილობითი დოკუმენტი, გადაწყვეტილება;
- ბ) ზეპირი (ვერბალური) აქტები (მაგ., ოფიცრის ბრძანება);

- გ) კონკლუდენტური აქტები (მაგ., ხელის მოძრაობით გაცემული სავალდებულო ნიშანი, წინასწარ შეთანხმებული რაიმე ბგერითი ნიშანი, სასტენი);

დროში მოქმედების მიხედვით:

- ა) ერთჯერადი გამოყენების აქტები;
- ბ) მრავალჯერადი გამოყენების აქტები.

§3. ხარვეზი სამართალში. ანალოგია სამართალში

მსოფლიოში არ არსებობს სამართალი, რომელსაც შეუძლია სრულად დააკმაყოფილოს საზოგადოებრივი ცხოვრების ყველა და ყოველდღიურ მოთხოვნებს. ამის გამო, ზოგიერთი იურიდიული ხასიათის გარემოებები შეიძლება დარჩეს სამართლებრივი რეგულირების ფარგლებს გარეთ. ამ შემთხვევაში, ჩვენ საქმე გვაქვს სამართლის ხარვეზთან, როდესაც ჩვენ ვერ ვპოულობთ სამართლის ნორმას ან ნორმებს, რომლებმაც უნდა მოაწესრიგოს კონკრეტული ურთიერთობა. ეს სამართლის რეალურ ნაკლს წარმოადგენს. სამართლის ხარვეზი შეიძლება წარმოიშვას სამი მიზეზის გამო:

1. კანონმდებელი ვერ ახერხებს ყველა ცხოვრებისეული სიტუაციის მოწესრიგებას სამართლებრივი აქტის გამოცემით;
 2. იურიდიული ტექნიკის არსებული ხარვეზების გამო;
 3. საზოგადოებრივი ურთიერთობების სწრაფი განვითარების შედეგად.
- სამართლის ხარვეზი დაკავშირებულია შესაბამისი კანონის არ არსებობასთან, ხოლო კანონის ხარვეზი ნიშნავს კონკრეტული კანონის ნაკლის არსებობას. შესაბამისად უნდა გაიმიჯნოს ხარვეზის ორი ტიპი: კანონის არ არსებობა და არასრულყოფილი რეგულირება. აქვე გასათვალისწინებელია ის გარემოება, რომ ზოგჯერ სახეზეა კანონმდებლის გამიზნულ დუმილს, როდესაც რაიმე პრობლემა „შეგნებულად“ არის მოუწესრიგებელი სხვადასხვა გარემოებების გამო ან სახეზეა შეცდომა სამართალში. ეს უკანასკნელი შესაძლებელია, როდესაც კანონმდებელი:

- ა) ცდება და გონია რომ შესაბამისი ურთიერთობა არ ექვემდებარება სამართლებრივ რეგულირებას;
- ბ) აკეთებს არასწორ გადაწყვეტილებას და ახდენს სამართლებრივი პრობლემის მოწესრიგების უფლებას აღმასრულებელ ორგანოებს;
- გ) იღებს სამართლის ნორმებს განსაკუთრებული საჭიროების არარსებობის პირობებში;
- დ) იღებს არასწორ გადაწყვეტილებას სამართლებრივ პრობლემასთან დაკავშირებით.

ხარვეზი სამართალში შეიძლება დაძლეულ იქნეს სამართლის ანალოგიის და კანონის ანალოგიის მეშვეობით. ზოგადად, ანალოგიის გამოყენება შეიძლება იმ შემთხვევაში, როდესაც ეს პირდაპირ არ არის აკრძალული კანონით, თუმცა:

1. იურიდიული საქმეები შეიძლება მოწესრიგდეს (გადაწყდეს) ანალოგიის საფუძველზე, თუ სახეზეა სამართლებრივი მოწესრიგებისან შესაბამისი ნორმების არარსებობა;
2. სახეზე უნდა იყოს მაქსიმალური შესაბამისობა მოსაწესრიგებელ ურთიერთობასა და არსებული ნორმებით მოწესრიგებულ ურთიერთობებს შორის;
3. ანალოგიის გამოყენება კონკრეტულ საქმესთან ან იურიდიულ სიტუაციასთან დაკავშირებით არ არის აკრძალული კანონით;
4. ანალოგიის საფუძველზე დაგენილი ქცევის წესი არ უნდა ეწინააღმდეგებოდეს მოქმედ სამართლებრივ ნორმებს.

სამართლის ანალოგია დაკავშირებულია პრობლემური საქმის ან სიტუაციის რეგულირებას სამართლის არსის და სამართლისთვის ზოგადი პრინციპების საფუძველზე, როგორცაა კანონის წინაშე თანასწორობა, დემოკრატიულობა, ჰუმანიზმი და ასე შემდეგ.

კანონის ანალოგია უკავშირდება იმავე სამართლის დარგის ნორმებს, რომლებიც არეგულირებენ მსგავს ურთიერთობებს და თუ ასეთი ნორმების მოძიება ამ დარგში ვერ მოხერხდა, მხოლოდ ამის შემდეგ შეიძლება საჭირო ნორმის ან ნორმების მოძიება სამართლის სხვა დარგებში.

საქართველოს სამოქალაქო კოდექსის 5-ე მუხლი განსაზღვრავს, რომ:

- „1. კანონში პირდაპირ გაუთვალისწინებელი ურთიერთობების მოსაწესრიგებლად გამოიყენება ყველაზე უფრო მსგავსი ურთიერთობების მარეგულირებელი სამართლის ნორმა (*კანონის ანალოგია*);
2. თუ კანონის ანალოგიის გამოყენება შეუძლებელია, ურთიერთობა უნდა მოწესრიგდეს სამართლის ზოგადი პრინციპების საფუძველზე, აგრეთვე სამართლიანობის, კეთილსინდისიერებისა და ზნეობის მოთხოვნების შესაბამისად (*სამართლის ანალოგია*);
3. სპეციალური ურთიერთობების მომწესრიგებელი ნორმები (საგამონაკლისო ნორმები) არ შეიძლება გამოყენებულ იქნეს ანალოგიით“.

სამართლებრივი ქცევა და მისი სახეები

§1. სამართლებრივი ქცევის არსი

სამართალი წარმოადგენს უნიკალურ სოციალურ-პოლიტიკურ მოვლენას, რომლის საერთო ნიშან-თვისებები ადვილად შეიძლება ჩამოვყალიბოთ მისი ფილოსოფიური ანალიზის საფუძველზე. უპირველეს ყოვლისა, სამართალი ადამიანის ზოგადი კულტურის ყველაზე რთულ მხარეს წარმოადგენს, მის ნორმატიულ პრაქტიკას, რომელიც მიზნად ისახავს ერთის მხრივ ინდივიდის ქცევის მართვას და იმავდროულად წარმოადგენს ინდივიდის ქცევის მიზეზ-საც.

სამართლის პოზიციიდან ადამიანის ქცევა შეიძლება შეფასდეს განსხვავებულად. ზოგიერთი სახის საზოგადოებრივი ურთიერთობები, მაგალითად, სიყვარული, მეგობრობა, საერთოდ არ არის სამართლის შეფასების საგანი. სამართალს ძირითადად „ანტერესებს“ ადამიანის ის ქცევა, რომლებიც მოწესრიგებულია სამართლის ნორმებით.

ზოგადად, ადამიანის სამართლებრივ ქცევას ახასიათებს გარკვეული ნიშნები. ეს არის:

- **ქცევის სოციალური მნიშვნელობა** - ადამიანის ნებისმიერი ქცევა წარმოშობს სხვა ადამიანების რეაქციას - დადებითს ან უარყოფითს. ფაქტიურად ხდება კონკრეტული ქცევის სოციალური შეფასება, როგორც საზოგადოებრივად სასარგებლო ქცევისა ან პირიქით, საზოგადოებრივად საშიშ ქმედებად;
- **ქცევის სუბიექტური ხასიათი** - რაც განპირობებულია იმ გარემოებით, რომ ადამიანებს გააჩნიათ შეგნება, ნებელობა და ისინი აკონტროლებენ საკუთარ ქცევას. ახორციელებს რა ამა თუ იმ ქმედებას, ადამიანი გარკვეულწილად ცდილობს ან უნდა ცდილობდეს შეუფარდოს საკუთარი ქცევა არსებულ ნორმებს, საკუთარ ცხოვრებისეულ პრინციპებს, ცდილობს განსაზღვროს ის სარგებელი თუ ზიანი, რომელიც შეიძლება დადგეს მისთვის, სხვებისთვის, საზოგადოებისთვის, სახელმწიფოსთვის, რაც შემდგომში თავის ასახვას ჰპოვებს ქცევის ინტენსიობასა და ხასიათში. ქცევის შეფასება მისი განმახორციელებელი პირის მიერ წარმოადგენს ქცევის სუბიექტურ მხარეს;
- **ქცევის სამართლებრივი რეგლამენტირება** - ქცევა არ ატარებს სამართლებრივ ხასიათს, თუ იგი არ არის უზრუნველყოფილი სახელმწიფოებრივი იძულებით. ქცევის ობიექტური თუ სუბიექტური მხარეები უნდა ასახულ იქნეს სამართალში, რაც უზრუნველყოფს ქცევის მართლზომიერებას და დაცვას გარეშე ჩარევისაგან;
- **ქცევის განხორციელება სახელმწიფო კონტროლის ქვეშ** - გამომდინარე სამართლის სავალდებულო ხასიათიდან და ქცევის მნიშვნელობიდან, სახელმწიფო ორგანოები ახორციელებენ ქცევის კორექციას;
- **იურიდიულ შედეგების დადგომა** - ქცევა ჩაითვლება სამართლებრივი

ხასიათის ქმედებად, თუ იგი წარმოადგენს იურიდიულ ფაქტს, რომლის არსებობის შემთხვევაში შეიძლება წარმოიშვას, შეიცვალოს ან შეწყდეს სამართლებრივი ურთიერთობა.

თუ შევაჯამებთ ზემოთ აღნიშნულ ნიშნებს, შეიძლება ვთქვათ, რომ სამართლებრივი ქცევა წარმოადგენს სამართლის ინდივიდუალური ან კოლექტიური სუბიექტების სოციალურად ღირებულ, შეგნებულ და საკუთარ ნებაზე დაფუძნებულ ქმედებას, რომელიც მოწესრიგებულია სამართლებრივი ნორმებით და იწვევს იურიდიული შედეგების დადგომას.

§2. მარლთზომიერი ქცევა

სამართლებრივი თვალსაზრისით ადამიანების მხრიდან საზოგადოებაში ყველაზე მეტად გავრცელებულია ქცევის მარლთზომიერი ტიპი. ეს არის ადამიანების და ორგანიზაციათა მასობრივი, სოციალურად სასარგებლო, შეგნებული ქცევა, რომელიც ეფუძნება სამართლის ნორმებს და გარანტირებულია სახელმწიფო მიერ. მარლთზომიერი ქცევისათვის დამახასიათებელია გარკვეული ნიშნები:

- იგი ადეკვატურად პასუხობს სამართლის ნორმების მოთხოვნებს ანუ ადამიანი ზედმიწევნით ზუსტად ასრულებს ქცევის ფორმალურ-იურიდიულ კრიტერიუმებს;
- არის სოციალურად სასარგებლო ქცევა, ვინაიდან უზრუნველყოფს საზოგადოების ნორმალურ ფუნქციონირებას;
- მას ახასიათებს მოტივაცია, მიზანი, შესაძლო შედეგების განჭვრეტის ხარისხი და ა.შ.

ვინაიდან საზოგადოება და სახელმწიფო დაინტერესებულნი არიან ადამიანის მარლთზომიერ ქცევაში, ისინი მას მხარს უჭერენ სხვადასხვა სახის ორგანიზაციული ზომების მეშვეობით და ცდილობენ წაახალისონ კიდევ. სხვადასხვა სახის მარლთზომიერი ქცევის სოციალური მნიშვნელობა განსხვავებულია. ზოგიერთი სახის ქცევა აუცილებელი და სავალდებულოა საზოგადოების ნორმალური არსებობისთვის, დაფიქსირებულია იმპერატიულ სამართლებრივ ნორმებში და უზრუნველყოფილია სახელმწიფო იძულებით, მაგალითად სამშობლოს, კანონის, საგზაო მოძრაობის წესების დაცვა. თუ ქცევა არ არის სავალდებულო, მაშინ იგი შეიძლება იყოს სასურველი (მაგ., არჩევნებში მონაწილეობა, დაქორწინება,) ან დასაშვები (მაგ., განქორწინება, გაფიცვა, თანამდებობის პირის საქმიანობის გასაჩივრება). მაგრამ, თუ ქცევა სოციალურად საშიში და ზიანის მომტანია, მაშინ იგი როგორც წესი აისახება ამკრძალავ ნორმებში.

მარლთზომიერი ქცევა შეიძლება იყოს ინდივიდუალური ან კოლექტიური. კოლექტიური მარლთზომიერ ქცევა დამახასიათებელია ნებისმიერი ორგანიზაციისთვის, როგორიცაა სახელმწიფო ორგანო, საწარმო, კომერციული

ორგანიზაცია, საზოგადოებრივი ორგანიზაცია და სხვა.

მარლთზომიერი ქცევა შეიძლება განხორციელდეს აქტიური ქმედების ან უმოქმედობის სახით, ასევე სამართლის ნორმების დაცვის, განხორციელების, გამოყენების და შეფარდების ფორმით.

§2.1. უფლების ბოროტად გამოყენება

უფლების ბოროტად გამოყენება მისი ბუკვალური ანუ პირდაპირი გაგებით გულისხმობს სამართლის გამოყენების ისეთ შემთხვევებს, როდესაც უფლებამოსილ სუბიექტი აღჭურვილია სუბიექტური უფლებით, მოქმედებს ამ უფლების ფარგლებში, მაგრამ გარკვეულ ზიანს აყენებს სხვის უფლებებს და საზოგადოებას მთლიანობაში.

სამართლის ბოროტად გამოყენება სამართლებრივ მოვლენას წარმოადგენს, ვინაიდან გულისხმობს:

- ა) რომ პირს გააჩნია სუბიექტური უფლება;
- ბ) იგი ახორციელებს ამ უფლებების რეალიზაციას;
- გ) უფლების რეალიზაციის შედეგად პირი აყენებს ზიანს საზოგადოებრივ ან პირად ინტერესებს;
- დ) ამასთან არ ხდება რაიმე სამართლებრივი აკრძალვის დარღვევა;
- ე) სამართლის ბოროტად გამოყენების ფაქტის დადგენას კომპეტენტური ორგანოების მიერ;
- ვ) იურიდიული შედეგების დადგომას.

ბევრი ავტორი სამართლებრივი უფლების ბოროტად გამოყენებას მიიჩნევს სამართალდარღვევად, თუმცა ვინაიდან პირი მოქმედებს მინიჭებული უფლებების ფარგლებში, ფაქტიურად გამოირიცხება სამართალდარღვევის აუცილებელი ნიშანი - მარლთწინააღმდეგობა. მხოლოდ განსაკუთრებულ შემთხვევაში, როდესაც უფლების ბოროტად გამოყენების სოციალური საშიშროების დონე მაღალია, კანონმდებელი განსაზღვრავს ასეთ ქმედებას როგორც გადაცდომას ან დანაშაულს.

§3. არამარლთზომიერი ქცევა

არამარლთზომიერი ქცევა (შემდგომში სამართალდაღვევა) მარლთზომიერი ქცევის იურიდიულ ანტიპოდს წარმოადგენს. სამართალდარღვევა არის ანტისოციალური ქცევა, რომელიც ზიანს აყენებს მოქალაქეთა, ორგანიზაციების, სახელმწიფოსა და ზოგადად საზოგადოების ინტერესებს. დავახასიათოთ სამართალდარღვევა მისი დეფინიციის მაგალითზე:

სამართალდარღვევა წარმოადგენს მარლთსაწინააღმდეგო, ბრალულ (განზრახი ან გაუფრთხილებელი) და სოციალურად საშიშ ქმედებას (მოქმედება

ან უმოქმედობა), რისთვისაც კანონმდებლობით გათვალისწინებულია იური-
დიული პასუხისმგებლობა

აღნიშნული დეფინიცია თითქმის იდენტურია საქართველოს სისხლის
სამართლის კოდექსის 7-ე მუხლში მოცემულ დანაშაულის ცნებისა, ყოველ
შემთხვევაში ელემენტების ნაწილში („სისხლის სამართლის კოდექსით გათვა-
ლისწინებული მარლთსაწინააღმდეგო და ბრალეული ქმედება“ ავტ.შენიშვნა),
ამიტომ სამართლებრივი სისტემის ერთიანობის პრინციპიდან გამომდინარე,
სამართალდარღვევის ანალიზი უპრიანია განვახორციელოთ ქართული სისხლის
სამართლის დოქტრინაში გაბატონებული დანაშაულის სისტემის კვალობაზე,
რომელიც რეალურად გერმანულ დოქტრინას წარმოადგენს. აღნიშნულმა
დოქტრინამ ჩაანაცვლა მანამდე არსებული დანაშაულის შემადგენლობის
ძველი კონსტრუქცია¹⁸⁷. თუმცა მანამდე უნდა შევთანხმდეთ რომ ქმედება
ჩაითვლება სამართალდარღვევად თუ იგი არის:

მარლთსაწინააღმდეგო - ანუ წარმოადგენს მოქმედი ნორმის დარღვევას, მაგ.
საგზაო მოძრაობის წესების დარღვევა;

ბრალეული - ანუ დამდგარ შედეგში იკვეთება სამართლის სუბიექტის ბრალი,
მაგ. დამრღვევი მძღოლის ბრალი;

დასჯადი - სამართალდარღვევის ჩადენა ისჯება ხელისუფლების მიერ დადგე-
ნილი სანქციის ფარგლებში, მაგ. ჯარიმა და

სოციალურად საშიში - საკუთრების დაზიანება, განადგურება ან ხელყოფა,
სიცოცხლის მოსპობა, ადამიანის ღირსების შეზღუდვა, სახელმწიფოს ინტერე-
სებისათვის ზიანის მიყენება - ეს ყველაფერი სამართალდარღვევის შედეგს
წარმოადგენს. სწორედ არამარლთზომიერი ქცევის სოციალური საშიშროების
ხარისხის მიხედვით ხდება სამართალდარღვევათა კლასიფიცირება დანა-
შაულის (მაგ. მკვლელობა, ქურდობა), ადმინისტრაციული გადაცდომების
(მაგ. წვრილმანი ხულიგნობა, საგზაო მოძრაობის წესების დარღვევა), სამოქალაქო
დელიქტების (მაგ., სახელშეკრულებო ვალდებულებების შეუსრულებლობა)
და დისციპლინური გადაცდომების (შრომის განაწესის დარღვევა, შრომითი
დისციპლინის დარღვევა) სახით.

თუ ქმედება არ არის სოციალურად საშიში, ანუ არ უქმნის ან არ აყენებს
ზიანს არც ინდივიდის, ორგანიზაციის, არც სახელმწიფოს ინტერესებს,
მამინ იგი არ შეიძლება ჩაითვალოს სამართალდარღვევად, თუმცა დროთა
განმავლობაში ამა თუ იმ ქმედებამ შეიძლება დაკარგოს საზოგადოებრივი
საშიშროების ნიშანი. ასე მაგალითად, სოციალისტურ სახელმწიფოში პოლი-
ტიკური ოპოზიციონერობა და გაბატონებული იდეოლოგიის წინააღმდეგ
განხორციელებული ყოველი მოქმედება ძალიან მკაცრად ისჯებოდა, ანუ
ის საზოგადოება თვლიდა, რომ პოლიტიკური ოპოზიციონერობა შეიცავდა

¹⁸⁷ მსგავსებაში გვქვს დ.შაულის ობიექტი, ობიექტური მხარე, სუბიექტი და სუბიექტური მხარე. შენიშვნა:
ჩვენი პრაქტიკა სასამართლოდგენის და მათ შორისდამაშაულის შეზღუდვების ელემენტების სტრუქტურის
თავისთავ კამათი აკადემიური თეორიულობის ფარგლებში შეცნობითა და პრაქტიკოს იურისტთა საკუთარი
თუ სხვისი პოზიციების შეჯერების პროცესად გადაიქცა, რასაც თავისთავად დადებითი შედეგი ეწება
იურისპულენციის მრავალგვარ ჯგუფთა ერთიანობისათვის

სოციალური საშიშროების ნიშანს, თუმცა ქვეყანაში განხორციელებული პოლიტიკური ცვლილებებისა და დემოკრატიული საზოგადოებრივი ურთიერთობების დამკვიდრების შედეგად პოლიტიკური პლურალიზმი კანონით დაცულ უფლებას წარმოადგენს და შესაბამისად მან დაკარგა სოციალურად საშიში ქმედების ნიშანი.

ჩვენ არ შევდივართ თეორიულ მსჯელობებში სამართალდარღვევის სხვადასხვა დოქტრინების აკვარგიანობაზე, მაგრამ თავს მივცემთ უფლებას პარაგრაფის ბოლოს გამოეთქვათ რამდენიმე ზოგადი ხასიათის შენიშვნა.

დღეს გაბატონებული დოქტრინის მიხედვით სამართალდარღვევის (დანაშაულის) ელემენტები კლასიფიცირდება შემდეგი სქემით:

- ქმედების შემადგენლობა ობიექტური და სუბიექტური ელემენტების სახით;
- მარლთწინააღმდეგობა;
- ბრალი.

ქმედების შემადგენლობა:

ქმედების ობიექტური შემადგენლობა (ელემენტები)

- სამართალდარღვევის სუბიექტი;
- სამართალდარღვევის ობიექტი;
- ქმედება და შედეგი;
- მიზეზობრივი კავშირი ქმედებასა და დამდგარ შედეგს შორის;
- შედეგის ობიექტური შერაცხვა;
- სხვა ობიექტური ელემენტები: დრო, ვითარება, საშუალება.

სუბიექტი:

სამართალდარღვევის (ქმედების) სუბიექტია ის, ვინც ჩაიდინა სამართალდარღვევა ანუ სამართლის ნებისმიერი ინდივიდუალური¹⁸⁸ და კოლექტიური სუბიექტი.¹⁸⁹ საერთაშორისო და შიდა ფედერალური ტიპის სამართლებრივ ურთიერთობებში სუბიექტად აგრეთვე გვევლინებიან *სახელმწიფო* და *ტერიტორიული ერთეულები*, როგორცაა ფედერაციის სუბიექტები, ავტონომიური წარმონაქმნები.

იმისთვის, რომ ფიზიკური პირი ჩაითვალოს სამართალდარღვევის სუბიექტად, მას უნდაახასიათებდეს ბრალუნარიანობა შესაბამისი ასაკისა და ფსიქიკური მდგომარეობის სახით¹⁹⁰. აუცილებლად უნდა გავმიჯნოთ სამართალდარღვევის (დანაშაულის) სპეციალური სუბიექტები, მაგალითად, საჯარო (სახელმწიფო) მოსამსახურე, რომლებიც სამოხელეო და

¹⁸⁸ მოქალაქე, უცხოელი, მოქალაქეობის არმქონე პირი, ლტოლვილი და ა.შ.

¹⁸⁹ ორგანიზაცია (ორგანო) როგორც საჯარო, ისე კერძო სამართლის.

¹⁹⁰ იხილეთ ქვემოთ.

სამხედრო დანაშაულის სუბიექტები არიან. ქართულ ადმინისტრაციულ სამართალში ადმინისტრაციული სამართალდარღვევის განსაკუთრებულ სუბიექტებს პოლიციელები, სამხედრო მოსამსახურეები, სხვა ძალოვანი ორგანოების თანამშრომლები წარმოადგენენ, რომელთა ადმინისტრაციული პასუხისმგებლობა მეტწილად არის ჩანაცვლებული დისციპლინური პასუხისმგებლობით.

ობიექტი:

ქმედების ობიექტია ნებისმიერი სიკეთე, რომელიც დაცულია სამართლით და რომელსაც სამართალდარღვევის შედეგად მიადგა ზიანი. ობიექტები პირობითად შეიძლება დავყოთ, როგორც *ინდივიდუალური* სიკეთე (სიცოცხლე, პატივი და ღირსება ხელშეუხებლობა, თავისუფლება) და *საყოველთაო* სიკეთე (საზოგადოებრივი წესრიგი და უსაფრთხოება, საკუთრება, სუვერენიტეტი, უსაფრთხოება, თავდაცვისუნარიანობა, ტერიტორიული მთლიანობა). სწორედ სამართალდარღვევის ობიექტების მიხედვით არის კლასიფიცირებული დანაშაული და ადმინისტრაციული გადაცდომები შესაბამისად, საქართველოს სისხლის სამართლისა¹⁹¹ და ადმინისტრაციულ სამართალდარღვევათა კოდექსებში). სამოქალაქო დელიქტების ობიექტები შეიძლება იყოს სახელშეკრულებო, საოჯახო, საქორწინო, ქონებრივი, სამემკვიდრეო ინტერესები (ვალდებულებები), ხოლო დისციპლინური გადაცდომების შემთხვევაში - საჯარო და კერძო მმართველობითი ინტერესები და შრომითი დისციპლინა.

ქმედება და შედეგი:

სამართალდარღვევა ყოველთვის არის გამოხატული გარკვეულ და უმოქმედობის სახით. ამასთან, უმოქმედობის ქვეშ იგულისხმება აუცილებელი, სავალდებულო მოქმედების განხორციელებისაგან თავის შეკავება. თავის მხრივ ქმედება ყოველთვის ატარებს ნებელობით ხასიათს ანუსამართალდარღვევი ახორციელებს არამართბომიერ ქმედებას საკუთარი ნების გამოვლენის საფუძველზე და შეგნებულად, შეიცნობს რა საკუთარი მოქმედების თუ უმოქმედობის საზოგადოებრივად საშიშ ხასიათს, რაც ასახვას ჰპოვებს სამართალდარღვევის ნიშანში (ბრალი).

¹⁹¹ საქართველოს სისხლის სამართლის კოდექსი განსაზღვრავს დანაშაულის შემდეგ ობიექტებს: სიცოცხლე, ჯანმრთელობა, საკუთრება, სქესობრივი თავისუფლება, საზოგადოებრივი წესრიგი და უსაფრთხოება, ოჯახი და არპროდუქციო კრი, ადამიანის უფლებები და თავისუფლებები, ბიზნესი, კომერციული ორგანიზაციების ინტერესები, გარემო, სამსჯდრო სასახური, სასამართლო ხელისუფლება, ჯუმაწიარული სამართალი, კავშირება, მწეცობა, სარტაშორისო უსაფრთხოება, საქართველოს საფინანსო და საბიუჯეტო სისტემა, ბიარქარული სისტემა, ნარკოტიკები, ტერორიზმი, საგზაო მოძრაობის უსაფრთხოება და მრავალი სხვა. (ავტ. კომენტარი)

ქმედება მოქმედების ან უმოქმედობის სახით სამართალდარღვევის აუცილებელ გარემოებას წარმოადგენს, რაც ლოგიკურად პირდაპირ კავშირში იმ უარყოფით შედეგთან, რაც ამ კონკრეტულმა ქმედებმა გამოიწვია, თუმცა ე.წ. ფორმალური (შედეგიანი) შემადგენლობის პირობებში, კონკრეტული შედეგის დადგომა არ არის აუცილებელი პირის ბრალეულობისათვის - საკმარისია გარკვეული ქმედებების განხორციელება, მაგალითად, ბინაში შეჭრა ყაჩაღობის მიზნით.

სამართალდარღვევათა უმრავლესობა ერთგვარად ქმედებას წარმოადგენს, რომლის ხანგრძლივობა შეიძლება იყოს განსხვავებული, თუმცა კანონმდებლობა იცნობს განგრძობად დანაშაულსაც, როდესაც დანაშაული შედეგმა მრავალჯერადი დანაშაულებრივი ქმედებებისაგან, მაგ., მითვისება და გაფლანგვა. ზოგიერთი სახის სამართალდარღვევა შეიძლება ჩაიდინოს მხოლოდ გარკვეული კატეგორიის ფიზიკურმა და თანამდებობის პირებმა. მაგ., ქრთამის სუბიექტს წარმოადგენს საჯარო მოხელე.

თუ სამართალდარღვევა, მაგალითად დანაშაული დამთავრებულად ჩაითვლება მხოლოდ შესაბამისი უარყოფითი შედეგის დადგომის შემთხვევაში, აუცილებლად უნდა დადგინდეს მიზეზობრივ-შედეგობრივი კავშირი მართლსაწინააღმდეგო ქმედებასა და დამდგარ შედეგს შორის.

შედეგის ობიექტური შერაცხვა:

არსებობს ბევრი ისეთი გარემოებები, რომლებიც მიუხედავად მიზეზობრივი კავშირი არსებობისა შედეგი პირს ვერ შეერაცხება, ვინაიდან პირის მიერ განხორციელებულ ქმედებას არ გამოუწვევია ის შედეგი, რამელიც ობიექტურად დადგა. უფრო გასაგები რომ გახდეს ავიღოთ ორი მაგალითი:

1. მაგ: ა-მ-ს, მოკვლის განზრახვით, ცეცხლსასროლი იარაღის გამოყენებით, მიაყენა რომელიც არ იყო სასიკვდილო. საავადმყოფოში გადაყვანის დროს გზაში ავტოავარიის შედეგად იგი დაიღუპა. შეერაცხება თუ არაა - მას დამდგარი შედეგი ობიექტურად? შედეგის ობიექტურ შერაცხვა გამორიცხება;
2. მაგ: ა-მ-დაბ-მ ერთ ერთ სოფელში მ-სგან იყიდეს არაყი, რომელიც საღამოს ზედმეტი ოდენობით მიიღეს. აღნიშნულმა გამოიწვია ა-ს ალკოჰოლური მოწამვლა, რის გამოც იგი გარდაიცვალა. ამ შემთხვევაშიც, მ-ს მოქმედებასა და დამდგარ შედეგს შორის მიზეზობრივი კავშირი არსებობს, მაგრამ მას შედეგი ობიექტურადარ შეერაცხება, რადგანაც - მ თავისი მოქმედებით თვითონ ჩაიყენა თავი საფრთხის მდგომარეობაში.

სხვა ობიექტური ელემენტები ანუ სამართალდარღვევის ჩადენის დრო, ადგილი, გარემოებები, ვითარება, საშუალებები, მოწმეთა არსებობა, რაც სამართალდარღვევის შემადგენლობის ელემენტების კლასიკურ ჩამონათვალში ობიექტურ მხარედ წარმოადგენს.

ქმედების სუბიექტური შემადგენლობა (ელემენტები):

- განზრახვა, გაუფრთხილებლობა
- მიზანი
- მოტივი
- ფაქტობრივი ხასიათის შეცდომები

განზრახვა:

განზრახვა შეიძლება შეგვხდეს ორი სახის: პირდაპირი და არაპირდაპირი.

- ქმედება პირდაპირი განზრახვითაა ჩადენილი, თუ პირს გაცნობიერებული ჰქონდა თავისი ქმედების მართლწინააღმდეგობა, ითვალისწინებდა მართლ-საწინააღმდეგო შედეგის დადგომის შესაძლებლობას და სურდა ეს შედეგი, ანდა ითვალისწინებდა ასეთი შედეგის განხორციელების გარდაუვალობას;

- ქმედება არაპირდაპირი განზრახვითაა ჩადენილი, თუ პირს გაცნობიერებული ჰქონდა თავისი ქმედების მართლწინააღმდეგობა, ითვალისწინებდა მართლსაწინააღმდეგო შედეგის დადგომის შესაძლებლობას და არ სურდა ეს შედეგი, მაგრამ შეგნებულად უშვებდა ან გულგრილად ეკიდებოდა მის დადგომას.

გაუფრთხილებლობა:

გაუფრთხილებლობით ჩადენილ სამართალდარღვევად ითვლება ქმედება, რომელიც ჩადენილია თვითიმედოვნებით ან დაუდევრობით:

- ქმედება თვითიმედოვნებითაა ჩადენილი, თუ პირს გაცნობიერებული ჰქონდა წინდახედულობის ნორმით აკრძალული ქმედება, ითვალისწინებდა მართლსაწინააღმდეგო შედეგის დადგომის შესაძლებლობას, მაგრამ უსაფუძვლოდ იმედოვნებდა (დარწმუნებული იყო), რომ ამ შედეგს თავიდან აიცილებდა;

- ქმედება დაუდევრობითაა ჩადენილი, თუ პირს გაცნობიერებული არ ჰქონდა წინდახედულობის ნორმით აკრძალული ქმედება, არ ითვალისწინებდა მართლსაწინააღმდეგო შედეგის დადგომის შესაძლებლობას, თუმცა ამის გათვალისწინება მას ევალებოდა და შეეძლო კიდევ

შენიშვნა: არსებობს მოსაზრება, რომ დაუდევრობის შემთხვევაში არ არსებობს ფსიქოლოგიური კავშირი პირის ქმედებასა და დამდგარ შედეგს შორის.¹⁹² ჩვენ ვფიქრობთ, რომ დაუდევრობის შემთხვევაში მაინც არსებობს პირის ფსიქოლოგიური დამოკიდებულება ჩადენილი ქმედებისა და დამდგარი შედეგის

¹⁹² შ.გ. ის. მატუკიძე, ხოსლოს სამართალი, თბილისი გვ.158

მიმართ. თუ ჩვენ ვაღიარებთ, რომ სამართალდამრღვევს ევალებოდა და შეეძლო შედეგის გათვალისწინება, მაშინ აშკარად სახეზეა მისი აგებული დამოკიდებულება საკუთარი ქმედების შესაძლო შედეგის მიმართ, რაც შეიძლება სოციალურად უფრო საშიშ ქმედებად ჩაითვალოს, ვიდრე თვითიმედოვნების ფორმით ჩადენილი გაუფრთხილებელი სამართალდარღვევა!

ასეთ შემთხვევაში ფსიქოლოგიური დამოკიდებულები შეიძლება არ არსებობდეს მხოლოდ იმ შემთხვევაში თუ სამართალდამრღვევს არ ევალებოდა და არ შეეძლო გათვალისწინებინა შესაძლო შედეგი მისი ქმედებისა. მაგრამ ასეთ შემთხვევაში სახეზეა იურიდიული კაზუსი¹⁹³ და არა გაუფრთხილებლობა!

მიზანი და მოტივი

განზრახი სამართალდარღვევა წარმოუდგენელია მიზნის და მოტივის გარეშე. მოტივი პირის არამრლთზომიერი ქმედების ფსიქოლოგიურ საფუძველს წარმოადგენს, რომელიც გარკვეულ იმპულს წარმოადგენს დამრღვევისათვის, ხოლო მიზანი აისახება ქმედების მოტივში. ორივე ერთად ქმნის დამრღვევის არამრლთზომიერ განზრახვას რადგან მიზანი ითვალისწინებს კანონით დაცული სამართლებრივი სიკეთისათვის ზიანის მიყენებას, ხოლო გაუფრთხილებლობით ჩადენილ სამართალდარღვევებში მოტივი და მიზანი უფრო ნეიტრალურია, მაგალითად, სიჩქარის გადაჭარბების მოტივი, რომელმაც გამოიწვია საგზაო-სატრანსპორტო შემთხვევა შეიძლება იყოს სამსახურში დროულად მისვლის მიზანი.

მიზნის და მოტივის გამიჯვნა შეიძლება მისი სოციალურ-ზნეობრივი ფაქტორების გათვალისწინებით. დანაშაულს, როგორც წესი, ქვენა მოტივი და მიზანები ახასიათებს, როგორიცაა ანგარება, ხულიგნური ქვენაგრძნობები, შურისძიება, რასობრივი, რელიგიური, გენდერული მოტივები. პიროვნული დაპირისპირება, ეჭვიანობა, კარიერიზმი ასევე შეიძლება გახდეს დანაშაულის ჩადენის მოტივი. რა თქმა უნდა განსხვავებულია სამართალდარღვევის მიზანი და მოტივი დანაშაულის, ადმინისტრაციული, დისციპლინური გადაცდომების და სამოქალაქო დელიქტების შემთხვევაში.

¹⁹³ და არა კაზუსი ანუ ტერმინი რომელსაც იურიდიულ ლიტერატურაში იყენებენ გარკვეული იურიდიული სიტუაციის ანუ ქეისის შემთხვევაში (ავტ. შენიშვნა)

შეცდომა:

ფაქტობრივი შეცდომები¹⁴:

1. შეცდომა სამართალდარღვევის ობიექტში - როდესაც განზრახვა მიმართულია ერთ ობიექტზე, მაგრამ რეალური ზიანი მიაღდება სხვა ობიექტს მაგ., ქურდობის მიზანს საკუთრება წარმოადგენდა, მაგრამ ქურდს სახლში დახვდა ნათესავი, რომელსაც დაემუქრა სიცოცხლის მოსპობით, რის შედეგად ნათესავი გარდაიცვალა გულის შეტევით.
2. შეცდომა სამართალდარღვევის სუბიექტში - მაგალითად ქურდობის კვალიფიციისთვის არა აქვს მნიშვნელობა, რომ ფულის მაგივრად ქურდმა მოიპარა მუსიკალური ცენტრი.
3. შეცდომა მსხვერპლის პიროვნებაში - როდესაც სამართალდამრღვევი შეცდომით ზიანს აყენებს არა იმ პირს, რომლის მიმართ მას ჰქონდა მარლთ-საწინააღმდეგო განზრახვა, არამედ სხვა პირს. მიუხედავად ამისა, სამართალდამრღვევს დაეკისრება იურიდიული პასუხისმგებლობა თუ შეცდომა მსხვერპლის პიროვნებაში არ იწვევს შეცდომას დანაშაულის ობიექტში. მაგ., დიპლომატის მაგივრად შეცდომით სხვა მოქალაქის მკვლელობა კვალიფიცირებული იქნება, როგორც ტერორისტული აქტის მცდელობა და პირის მკვლელობა მსხვერპლის პიროვნებაში შეცდომის გათვალისწინებით;
4. ზიანის მიყენება უფარგის ობიექტის ან სუბიექტისათვის - ამ შემთხვევაში ადგილი ექნება მკვლელობის მცდელობას, მაგ., მკვლელამოკვლის მიზნით ესროლა მძინარე პიროვნებას, რომელიც უკვე გარდაცვლილი იყო გულის შეტევით, რაც მკვლელობისათვის არ იყო ცნობილი;
5. შეცდომა დანაშაულებრივი განზრახვის ფარგლებში - როდესაც დანაშაულის ნების საწინააღმდეგო ზიანი მიაღდება იმ სიკეთეს, რომელიც არ იყო გათვალისწინებული დანაშაულისმარლთსაწინააღმდეგო განზრახვით - მაგალითად, მკვლელს სურდამოესპო სისცოცხლე მეზობლისთვის, მაგრამერთ პირის მაგივრად მოკლა ორი, მაგალითად საფანტის თოფიდან გასროლით. ამ შემთხვევაში ადგილი ექნება პირდაპირ განზრახვას მკვლელის მეზობლის მიმართ დგაუფრთხილებლობით მკვლელობას სხვა პირის მიმართ.

მარლთწინააღმდეგობა:

მარლთწინააღმდეგობა ახასიათებს სამართალდარღვევას იურიდიულ ფორმალური მხრიდან. ადამიანის ქმედება შეიძლება ჩაითვალოს სამართალდარღვევად იმ შემთხვევაში, თუ იგი არღვევს სამართლის ნორმის (ნორმების) მოთხოვნას¹⁵, ანუ დაკავშირებულია აკრძალვის დარღვევასთან ან მოვალეო-

¹⁴ ძირითადად დარღვევები წარმოადგენს დანაშაულთან მიმართებაში (ავტ.კომენტარი)

¹⁵ მათ შორის სისხლის სამართლის, ადმინისტრაციულ სამართალდარღვევათა, საგადასახადო, აგრეთვე სხვადასხვა კანონების მოთხოვნებს (ავტ. შენიშვნა).

ბების არშესრულებასთან¹⁹⁶. თუ ქმედება არ წარმოადგენს აკრძალვის დარღვევას ან მოვალეობის არშესრულებას, მაშინ იგი არ შეიძლება ჩაითვალოს მართლსაწინააღმდეგო ქმედებად ანუ სამართალდარღვევად¹⁹⁷.

მართლწინააღმდეგობა:

- დამახასიათებელია მხოლოდ ადამიანის ქცევისთვის;
- უნდა იყოს ობიექტურად არსებული და არა პირის წარმოდგენაში;
- შეიძლება ფორმალურად ახასიათებდეს ქმედებას, მაგრამ არ გახდეს

ბრალი:

ბრალი სამართალდარღვევის საკმაოდ წინააღმდეგობრივი და საკამათო ნიშანს წარმოადგენს. ბრალი არსებობს თუ სამართალდარღვევა ჩადენილია განზრახ ან გაუფრთხილებლად მართლწინააღმდეგობის შეგნებით, თუ არ არსებობს მისი გამომრიცხველი ან საპატიებელი გარემოებები. ჯერ კიდევ იურისპუდენციაში ფსიქოლოგიური თეორიის ბატონობის ხანაში ბრალი სამართალდარღვევის შემადგენლობის სუბიექტური მხარეში მოიაზრებოდა. ამჟამად ბრალის თეორიაში შემოვიდა შეფასების მომენტი და ბრალი გამოყვანილ იქნა ქმედების სუბიექტური ნიშნებიდან. თუ ადრე ბრალი წარმოადგენდა სამართალდარღვევის ფსიქიკურ დამოკიდებულებას მის მიერ ჩადენილ ქმედებასთან მიმართებაში, ამჟამად ბრალის ნორმატიული თეორიის თანახმად (ჰ.ველცელი)¹⁹⁸ იგი მოიაზრება როგორც მოსამართლის ამ სხვა უფლებამოსილი მიერ სახელმწიფოსა და საზოგადოების სახელით პირის ინდივიდუალურ - სამართლებრივი გაკიცხვა მის მიერ ჩადენილი მართლსაწინააღმდეგო ქმედებისათვის.

იურიდიულ ლიტერატურაში გამოითქვა საპირისპირო მოსაზრებაც. მაგ., ლ.კუტანას და გ.ნაჭყებიაშვილის მოსაზრებით:

- „3. ველცელი ბრალს ეძებს არადამნაშავეს, არამედ მოსამართლეთა ფსიქიკაში. მას აინტერესებს მხოლოდ ის, თუ ფსიქიკურად რა აკავშირებს მოსამართლეს მის მიერ განსახილველდ ანაშაულებრივ მოქმედებასა თუ უმოქმედობასთან, იმის სრული იგნორირებით, თუ რაში მდგომარეობს თვით დამნაშავეს განზრახვა ან გაუფრთხილებლობა. აქედან გამომდინარე, 3. ველცელთან და საერთოდ ფინალურ დოქტრინაში ბრალი არის მოსამართლეთა აუარყოფითი ფსიქიკური დამოკიდებულება განსასჯელის დანაშაულის შემადგენლობის შესაბამისი მართლსაწინააღმდეგო ქმედებისადმი! მაგრამ ასეთ შემთხვევაში ჩნდება კითხვა: თუ ბრალი წარმოადგენს მართლსაწინააღმდეგო ქმედებისადმი მოსამართლეთა უარყოფით დამოკიდებულებას, თუ ბრალი მოსამართლის მაშინ ვის უნდა მიუძღოდეს ბრალი მოცემული ქმედების ჩადენაში:

¹⁹⁶ მაგ. მაგალითად, წითელ ზეწინაზე გავლა წარმოადგენს სამართალდარღვევას, ვინაიდან ამგვარი ქმედება წინააღმდეგობა საგზაო მოძრაობის წესებს (ავტ. შენიშვნა).

¹⁹⁷ მაგ. საზოგადოებრივ ტრანსპორტში არასათნადო ქცევა, რომელიც არღვევს სხვა მგზავრების სიძნეოდ, მაგ. ხმაელ ლაპარაკი და მუსიკის მოსმენა (ავტ. შენიშვნა).

¹⁹⁸ Welzel, Das Deutsche Strafrecht, მე-9 გამოცემა, 1965, გვ. 124-127

მოსამართლეს თუ განსასჯელს? ცხადია პირველს და რადგან სინამდვილეში სისხლის სამართლებრივი პასუხისმგებლობა ეკისრება არა მოსამართლეს, ბრალის ფინალური მოდელი, სხვა ყოველივესთან ერთად, ბრალის სისხლის სამართლებრივი პასუხისმგებლობის აუცილებელ საფუძველის უარყოფაცაა¹⁹⁹.

• „რეალურად.....ბრალი“ დანაშაულის ჩამდენი პირის თავშია²⁰⁰.

ჩვენი მხრიდან გვსურს შევნიშნოთ, რომ:

ა) ჩვენ ვეთანხმებით თ.წერეთლის პოზიციას იმის შესახებ, რომ სამართალდარღვევასთან (მათ შორის დანაშაულთან) მიმართებაში აუცილებლად გასათვალისწინებელია შეფასების ეთიკურ - მორალური გაკიცხვა.²⁰¹

ბ) ვფიქრობთ ბრალში შეიძლება გამოვკვეთოთ როგორც ფსიქოლოგიური დამოკიდებულების, ისე მისი ნორმატიული შეფასების ნიშნები: არ არსებობს დარღვევა, რომლის მიმართ დამრღვევს არ გააჩნია საკუთარი ფსიქოლოგიური დამოკიდებულება ჩადენილი არამარლთზომიერი ქმედებისადმი. განზრახვა და გაუფრთხილებლობა, მოტივი და მიზანი არსებობს სამართალდამრღვევის გონებაში²⁰², როგორც მისი სუბიექტური დამოკიდებულება, ჩადენილი ქმედებისა და მისი შედეგისადმი. მაგრამ ეს ჯერ არ არის ბრალი! განზრახი ან გაუფრთხილებელი ქმედება შეიძენს ბრალის სახეს, როდესაც მოსამართლე ან სხვა უფლებამოსილი პირი წარმოდგენილი მტკიცებულებების საფუძველზე სახელმწიფოს სახელით „გაკიცხავს“ დამრღვევს და ახდენს ბრალის ოფიციალურ აღიარებას.

§4. ობიექტურად მარლთსაწინააღმდეგო ქმედება

სამართლებრივი ქცევის არატიპიურ სახეს წარმოადგენს ისეთი ქმედება, რომელიც ფორმალურად არღვევს სამართლის ნორმების მოთხოვნებს, ოღონდ არ აყენებს ზიანს საზოგადოებრივ ურთიერთობებს. ასეთი ქმედებების რიცხვს მიეკუთვნება ქმედუუნარო პირის ქმედება და ქმედება ბრალის გარეშე. ხშირად ამგვარი ქმედებებს უთანაბრებენ სამართალდარღვევებს, თუმცა მათ არ ახასიათებთ სამართალდარღვევის ნიშნების და შემადგენლობის მნიშვნელოვანი ელემენტები - სოციალური საშიშროება და ბრალი ასეთი სახის ქმედებას იურიდიულ ლიტერატურაში ხშირად უწოდებენ „ობიექტურად მარლთსაწინააღმდეგო ქმედებას,“ რომელიც არ იწვევს მისი ჩამდენის მიმართ იურიდიული პასუხისმგებლობის ზომების გამოყენებას. მაგალითად, ქმედუუნარო ან მცირეწლოვანის მიერ ჩადენილი ობიექტურად მარლთსაწინააღმდეგო ქმედებისათვის შეიძლება გამოიყენონ იძულებითი სამედიცინო ან აღმრზდელობითი ხასიათის ზომები.

¹⁹⁹ ის კეტალია, ლამა-გიორგი, ნორმატივიზმის ახლებური გაგების აქტუალური ასპექტები, საქართველოს საკანონმდებლო ორგანოს ანგარიში, „პლანეტა“, 1998, №16, 12.

²⁰⁰ იხ. ნაიკიძე, გურამ, პრაქტიკული რეკომენდაციები საქართველოს სისხლის სამართლის კოდექსის ზოგად ნაწილში, 2015, გვ. 101.

²⁰¹ იხ. თ.წერეთელი, შავეჩი, საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის თურნალი, 1960, №1 გვ.129

²⁰² მათ შორის ლატენტური დანაშაულის მტკიცებაში (ავტ.შენიშვნა)

1. იურიდიული პასუხისმგებლობის არსი, ცნება, მოზნები, ფუნქციები და სახეები

არ შეიძლება იცხოვრო საზოგადოებაში და იყო მისგან თავის სრულიად თავისუფალი. პიროვნების სოციალური პასუხისმგებლობა აკისრებს მას ვალდებულებას სხვადასხვა ცხოვრებისეულ სიტუაციაში შეუსაბამოს საკუთარი ქცევა კონკრეტულ სოციალურ მოქმედ ნორმებსა და ღირებულებებს. აგრეთვე სხვის ინტერესებს. თავის მხრივ, საზოგადოება (სახელმწიფო, კოლექტივი, ნაგნობები და უცნობები) მუდმივად აკონტროლებენ ადამიანის ქცევის სხვადასხვა ვარიანტებს ზოგჯერ წახალისებით, ზოგჯერ მისი დასჯით. ამიტომ პასუხისმგებლობის სოციალური კონტექსტი შეიძლება განვმარტოთ როგორც საზოგადოებრივი ურთიერთობა სამართლის სუბიექტსა და მისი ქცევის მაკონტროლებელ ინსტანციას შორის, რომლის მეშვეობით ხდება საზოგადოებაში წესრიგის უზრუნველყოფა.

ისტორიულად იურიდიული პასუხისმგებლობა წარმოიშვა როგორც კერძო საკუთრების დაცვის საშუალება. უხსოვარი დროიდან „საჯარო ხელისუფლების“ ხელში ჩავარდნილი ქონების კერძო საკუთრებად გადაქცევა შეუძლებელი იყო მის ხელმყოფისათვის პასუხისმგებლობის დაკისრების გარეშე. შესაბამისად, ჯერ კიდევ უძველესი დროიდან „ხელისუფლებამ“ და შემდეგ სახელმწიფომ მიზნად დაისახა კერძო საკუთრების დაცვა აკრძალვების დაწესების გზით და საკუთრების ხელმყოფების მიმართ სახელმწიფო იძულების ანუ სასჯელების გამოყენება. ანტიკური ხანის სამართლებრივი აქტების ანალიზი გვიჩვენებს, რომ საკუთრების ინსტიტუტი და მისი დაცვა გახდა ვალდებულებითი სამართლის წარმოშობის საფუძველი, რომელიც შემდგომში განვითარდა იურიდიული პასუხისმგებლობის ფორმით.

პასუხისმგებლობის შინაარსი გაცილებით ფართოა ვიდრე მხოლოდ სასჯელის დაკისრება. ეს შეიძლება იყოს მორალური ან სოციალური პასუხისმგებლობა, რომელიც ბიზნესისთვის არის დამახასიათებელი.

იურიდიულ პასუხისმგებლობას სამართალმოცოდნეთა უმრავლესობა განიხილავს როგორც სახელმწიფო იძულების ერთ-ერთ ზომას³⁰ და სასჯელს ჩადენილი სამართალდარღვევისათვის. შეუძლებელია იურიდიული პასუხისმგებლობის გამიჯვნა სამართალდარღვევისაგან, ვინაიდან სწორედ სამართალდარღვევა წარმოადგენს იურიდიული პასუხისმგებლობის დაკისრების საფუძველს. ამასთან იურიდიული პასუხისმგებლობა განიხილება არსე-

³⁰ სასჯელის გამოყენება არ წარმოადგენს იძულების ერთადერთ სახეს. სახელმწიფო ასევე ფართოდ გამოიყენებს სხვა სახის იძულების ზომებს, მაგალითად გამაფრთხილებელ ზომებს (მაგ., სპეც. კონტროლი აეროპორტკაზა, ან ალკოჰოლი ზომები (ადმინისტრაციული დაკავება, საზოგადოებრივი კვების და საუკრძო ობიექტის საქსიანობის აღკვეთა, არაკანონიერი დემონსტრაციის ან მოტივების დაშლა) ავტ. კომპენტარი)

ბული სამართლებრივი კატეგორიების ფარგლებში, როგორც სფეციფიკური იურიდიული ვალდებულება, მაგალითად, სამოქალაქო დელიქტის შემთხვევაში.

იურიდიული პასუხისმგებლობის მიზნები დაკავშირებულია სამართლის სუბიექტების, მათ შორის სახელმწიფოს ინტერესების, საკუთრების, ჯანმრთელობის, პატივის, ღირსების, პოლიტიკური, სამოქალაქო და სხვა სახის უფლებებისა და თავისუფლებების დაცვასთან და არამართზომიერი ქცევის თავიდან აცილებასთან. სასჯელის გამოყენება გულისხმობს დამრღვევისათვის მატერიალური, მორალური და ფიზიკური ზიანის მიყენებას, მაგალითად საყვედურის, ჯარიმის ან თავისუფლების აღკვეთის შედეგად. მაგრამ სასჯელის გამოყენება არ არის თვითმიზანი. საზოგადოებას და სახელმწიფოს ან სხვა უფლებამოსილ სუბიექტს (მაგ. შპს-ს დირექტორს) იმედი აქვთ, რომ გადატანილი ზიანის გამო არც თვითონ სამართალდამრღვევი (კერძო პრევენცია) და არც მისი ახლო და შორეული კავშირები (ზოგადი პრევენცია) თავს შეიკავებენ დარღვევისაგან, რათა მათ არ მიაღვეთ ასეთივე ზიანი.

იურიდიული პასუხისმგებლობის მიზნები განაპირობებენ მის ფუნქციებს. მათ შორის მთავარია სადამსჯელო ფუნქცია. იურიდიული პასუხისმგებლობა არის საზოგადოების სახელით სახელმწიფოს რეაქცია სამართალდარღვევის შედეგად მიყენებულ ზიანზე სასჯელის მეშვეობით. სამართალდამრღვევის დასჯა არის საზოგადოების თვითდაცვის საშუალება იმ გარემოებებისაგან (ანუ არამართზომიერი ქმედებისაგან) რომელიც ხელს უშლის მის ნორმალურ ფუნქციონირებას.

გარდა ზემოთ ჩამოთვლილი ფუნქციისა, იურიდიული პასუხისმგებლობის ახასიათებს აღმრზდელობითი ფუნქცია, რადგანაც მოსახლეობას განუმტკიცებს რწმენას კანონიერებაზე, ხელისუფლების მდგრადობაზე და მარლთწესრიგზე, აგრეთვე უფლებააღდგენითი (საკონპენსაციო) ფუნქცია, განსაკუთრების სამოქალაქო სამართალში (მაგ., ზიანის ანაზღაურება).

როგორც ვხედავთ, იურიდიული პასუხისმგებლობა ძირითადად დაკავშირებულია სახელმწიფოსა და სამართლის დაცვით ფუნქციასთან, თუმცა, იგი ასევე ასრულებს მარეგულირებელ ფუნქციასაც, რაც ზოგადად სამართლის ფუნქციას წარმოადგენს.

იურიდიული პასუხისმგებლობის მოკლე დახასიათება არ იქნება სრული თუ არ შევხებით იურიდიული პასუხისმგებლობის კავშირზე იურიდიულ ვალდებულებასთან და სანქციასთან. იურიდიული პასუხისმგებლობის შინაარსი მართლაც მოიცავს ვალდებულებებს. მაგრამ აღმნიშნული ვალდებულებები სრულიად ახალი ტიპის მოვალეობებს წარმოადგენს, რომელიც სამართალდამრღვევს მანამდე არ ჰქონია და არ შეიძლება ჰქონოდა. მაგალითად ვალდებულება გადაიტანოს მორალური²⁰⁴, მატერიალური²⁰⁵ და ფიზიკური

²⁰⁴ მაგ. საყვედური
²⁰⁵ მაგ. ჯარიმის ან სასჯელის დაკისრება

ზიანი²⁰⁶ ჩადენილი მართლსაწინააღმდეგო ქმედებისათვის.

იურიდიული პასუხისმგებლობა ასევე განუყოფელია იურიდიული ნორმის სანქციისაგან. ნორმის სტრუქტურაში ფორმალურად არსებული სანქცია პასუხისმგებლობის დაკისრების გარეშე მხოლოდ სამართლის პოტენციურ შესაძლებლობად რჩება.

ზემოთ აღნიშნულის გათვალისწინებით, იურიდიული პასუხისმგებლობა შეიძლება განვმარტოთ, როგორც სამართალდამრღვევის ვალდებულება გადაიტანოს მორალური, მატერიალური ან ფიზიკური ზიანი მის მიერ ჩადენილი სამართალდარღვევისათვის მოქმედი კანონმდებლობით დადგენილი პროცედურების მიხედვით.

იურიდიული პასუხისმგებლობის კლასიფიცირება შეიძლება სხვადასხვა საფუძვლების მიხედვით, როგორცაა ორგანოები, რომლებიც თუმცა ყველაზე მეტი გავრცელება ჰპოვა იურიდიული პასუხისმგებლობის გამიჯვნა სამართლის დარგების მიხედვით. ამ ნიშნით განასხვავებენ სისხლის სამართლებრივ, ადმინისტრაციულ, სამოქალაქო - სამართლებრივ და დისციპლინურ პასუხისმგებლობას²⁰⁷. თითოეული მათგანი ხასიათდება რეალიზაციის განსაკუთრებული წესით და იძულების სფეროში მდებარე ზომებით.

პასუხისმგებლობის ყველაზე მკაფიო სახეს წარმოადგენს სისხლის სამართლის პასუხისმგებლობა. მისი დაკისრება ხდება მხოლოდ დანაშაულის ჩადენის შემთხვევაში და დგინდება მხოლოდ კანონის საფუძველზე. არც ერთ სხვა ნორმატიული აქტს არ ძალუძს განსაზღვროს ქმედება როგორც დანაშაული, თუ არა კანონს. სისხლის სამართლებრივ პასუხისმგებაში მიცემის წესი განისაზღვრება სისხლის საპროცესო სამართლით. სისხლის სამართლის პასუხისმგებაში პირის მიცემის უფლება აქვს მხოლოდ სასამართლოს. სასჯელის სახეებად გამოიყენება სახელმწიფო იძულების ყველაზე მკაცრი ზომები ანუ საჯელები თავისუფლების აღკვეთის სახით და განსაკუთრებულ შემთხვევებში და ისიც ზოგიერთ ქვეყნებში სიკვდილით დასჯა დახვრეტის ან ჩამოხრჩობის სახით. სისხლის სამართლებრივი პასუხისმგებლობის პროცესუალური ფორმის საფუძველს უდანაშაულობის პრეზუმფცია წარმოადგენს.

ადმინისტრაციული პასუხისმგებლობა შეიძლება დადგეს საქართველოს ადმინისტრაციულ სამართალდარღვევათა კოდექსით გათვალისწინებული ადმინისტრაციული გადაცდომის ჩადენის შემთხვევაში. მათ უნდა დავუმატოთ საგადასახადო სამართალდარღვევები, რომლებიც წარმოადგენილია საქართველოს საგადასახადო კოდექსით და თავისი შინაარსით წარმოადგენს ადმინისტრაციული სამართალდარღვევის ნაისახეობას, ვინაიდან პირდაპირ კავშირშია საჯარო მმართველობასთან. ამ სახის საქმეების განხილვის უფლებამოსილებით აღჭურვილნი არიან ოცზე მეტი სახელმწიფო ორგანო²⁰⁸ და

²⁰⁶ მაგ. თავისუფლების აღკვეთა

²⁰⁷ იურიდიული ლიტერატურაში აგრეთვე გვხვდება მატერიალური პასუხისმგებლობა, მაგალითად, მიღებული მატერიალური ზარალის ანაზრაულება შრომით ურთიერთობებში, თუმცა მივეჯნა, რომ მატერიალური პასუხისმგებლობა წარმოადგენს დისციპლინური პასუხისმგებლობის სახეს. (ავტ. კომენტარი)

²⁰⁸ მათ შორის სასამართლო და პოლიცია (ავტ. შენიშვნა)

ასზე მეტ თანამდებობის პირს. სახელმწიფო იყენებს ისეთ ადმინისტრაციულ სახედლებს, როგორიცაა გაფრთხილება, ჯარიმა, მინიჭებული სპეციალური უფლების ჩამორთმევა, კონფისკაცია, სასყიდლით ჩამორთმევა, გამასწორებელი სამუშაოები, ადმინისტრაციული პატიმრობა.

სამოქალაქო - სამართლებრივი პასუხისმგებლობა შეიძლება დადგეს ქონებრივი ხასათის სახელშეკრულებო ვალდებულებების დარღვევისათვის ანუ სამოქალაქო-სამართლებრივი დელიქტის ჩადენისათვის. მისი არსი მდგომარეობს პირის იძულებაში გადაიტანოს ქონებრივი ნეგატიური ზიანი მის მიერ მიყენებული ზიანის ანაზღაურების, ზიანის კომპენსირების, პირგა-სამტებლოს გადახდით როგორც ნებაყოფლობით, ისე სასამართლოს ან არბიტრაჟის გადაწყვეტილების საფუძველზე.

დისციპლინური პასუხისმგებლობა შეიძლება დაეკისროს პირს დისციპლინური გადაცდომების, მაგალითად, შრომის დისციპლინის, სამსახურებრივი მოვალეობების არასათანადო შესრულებისათვის ან დარღვევისათვის. ამიტომაც არის, რომ ამ სახის სამართალდარღვევებს ხშირად საოფისე გადაცდომებს უწოდებენ. დისციპლინური პასუხისმგებლობის დაკისრება შეუძლია უფლებამოსილ თანამდებობის პირს, რომელიც ახორციელებს განმკარგულებელ-დისციპლინარულ უფლებამოსილებებს. განასხვავებენ სამი სახის დისციპლინურ პასუხისმგებლობას:

- შინაგანაწესის საფუძველზე,
- ქვემდებარობის წესით;
- დისციპლინური წესდებების მიხედვით.

დისციპლინური პასუხისმგებლობის ზომებია გაფრთხილება, საყვედური, მკაცრი საყვედური, თანამდებობრივი დაქვეითება, თანამდებობიდან განთავისუფლება და სხვა.

§2. იურიდიული პასუხისმგებლობის ნიშნები და პრინციპები

იურიდიული პასუხისმგებლობისთვის დამახასიათებელია ზოგადი და რეალიზაციის პრინციპები. სამართალმოცდნობაში ცნობილია იურიდიული პასუხისმგებლობის შემდეგი ზოგადი პრინციპები:

კანონიერება

კანონიერების არსი მდგომარეობს სამართლებრივი ნორმების, მათ შორის საპროცესო ნორმების მოთხოვნათა მკაცრ და ზუსტ შესრულებაში. მხოლოდ კანონიერი საფუძვლების არსებობის შემთხვევაში და მხოლოდ უფლებამოსილ სუბიექტებს შეუძლიათ შეუფარდონ პირს იურიდიული პასუხისმგებლობა. ამასთან, სამართალდამრღვევის ქმედებაში უნდა იკვეთებოდეს ყველა აუცილებელი ნიშანი და ელემენტი, წინააღმდეგ შემთხვევაში გამოირიცხება პასუხისმგებლობის დადგომის შესაძლებლობაც კი. ამავდარ საფუძვლად

არ გამოდგება სამართალდამრღვევის ეროვნული, ეთნიკური, პარტიული, რელიგიური, გენდერული კუთვნილება, იდეოლოგიური მოსაზრებები და ა.შ. კანონიერების პრინციპი მკაცრად უნდა იქნეს დაცული პასუხისმგებლობის დაკისრების პროცედურების განხორციელებისას;

სამართლიანობა

ბრალეული პირის დასჯა უნდა გამსაჭვალული იყოს სამართლიანობის იდეით, რაც პირდაპირ აისახება ზოგიერთ სრულიად კონკრეტულ ფორმალურ მოთხოვნებში:

- არ შეიძლება სისხლის სამართლებრივი პასუხისმგებლობის დაკისრება გადაცდომისათვის;
- კანონის, რომელიც აწესებს პასუხისმგებლობას ან ამკაცრებს მას არა აქვს უკუქცევითი ძალა;
- ერთი დარღვევისათვის პირს შეიძლება დაეკისროს ერთი სასჯელი;²⁰⁹

პასუხისმგებლობის გარდუვალობა

თუ ჩადენილია სამართალდარღვევა, მაგრამ იურიდიული პასუხისმგებლობა არავის არ დაეკისრა, ეს მორალურ ზიანს აყენებს კანონის ავტორიტეტს და აკნინებს კანონიერების იდეას მოქალაქეებსა და თანამდებობის პირებს შორის. პასუხისმგებლობის გარდუვალობის იდეის არსებობა სამართალდარღვევების დონის შემცირების მნიშვნელოვან წინაპირობას წარმოადგენს.

მიზანშეწონილობა

პასუხისმგებლობის გარდუვალობა გულისხმობს მის მიზანშეწონილობასაც. პასუხისმგებლობა გარდუვალია ვიანიდან სახეზეა მისი აუცილებლობა და საჭიროება. დაუშვებელია დამრღვევის განთავისუფლება პასუხისმგებლობისაგან მისი სიმკაცრის, პოლიტიკური, იდეოლოგიური თუ სხვა არასამართლებრივი მიტოვებით. ამასთან, უნდა გავმიჯნოთ პასუხისმგებლობის მიზანშეწონილობა და სასჯელის ზომის დადგენისას მიზანშეწონილობის საკითხისაგან. ასეთ შემთხვევაში, არჩეული სასჯელი უნდა შეესაბამებოდეს იურიდიული პასუხისმგებლობის დაკისრების მიზნებს, რაც აისახება სასჯელის ინდივიდუალიზაციაში გამომდინარე არა მარტო სამართალდარღვევის სიმძიმიდან, არამედ აგრეთვე დამრღვევის პიროვნების და სამართალდარღვევის ჩადენის გარემოებების გათვალისწინებით;

სასჯელის ინდივიდუალიზაცია

აღნიშნული პრინციპის არსი მდგომარეობს იმაში, რომ პასუხი ჩადენილი სამართალდარღვევისათვის უნდა აგოს უშუალოდ სამართალდამრღვევმა.

²⁰⁹ თუმცა ეს არ გამოირიყვას ე.წ. კუმულაციური სახდელის გამოყენებას. მაგ., თევზჭერის წესდებას დარღვევისათვის შეიზღუდა უფლებამოსილმა პირმა (მოსამართლემ) შეიძლება ერთი დადგენილებით პრაქტიკულად შეუფარდოს ჯარიმაც და სამართალდარღვევის ჩადენის იარაღის კონფისკაციაც დადასტურდეს სახდელის სახით. (ავტ.კომენტარი)

იურიდიული პასიხისმგებლობა ეფექტურია მხოლოდ მაშინ, როდესაც მისი სუბიექტი განსაზღვრულია. გამოთქმის შემთხვევაში კანონმდებლო უწყვეტს ამ პრინციპის დარღვევის საგანგებო საკითხის წესით. მაგალითად, საქართველოს ადმინისტრაციულ სამართალდარღვევათა კოდექსის მიხედვით მშობლები პასუხს აგებენ მათი შვილის მაგივრად თუ ამ უკანასკნელმა ჩადინა წვრილმანი ხულიგნობა 14 დან 16 წლის ასაკში;

პასუხისმგებლობა ბრალისთვის

პასუხისმგებლობის დაკისრების საკითხი შეიძლება დადგეს მხოლოდ ბრალის არსებობის შემთხვევაში, როდესაც სამართალდამრღვევს შეგნებული აქვს მის მიერ ჩადენილი ქმედების ანტისოციალური ხასიათი. როგორ განისაზღვრება დამრღვევის ბრალეულობა? ვინ უნდა ამტკიცოს ბრალის არსებობა? სისხლის სამართალში მოქმედებს უდანაშაულობის პრეზუმპცია. პირი ითვლება უდანაშაულოდ, სანამ საწინააღმდეგო არ იქნება დამტკიცებული. პირის ბრალეულობა უნდა ამტკიცოს უფლებამოსილმა ორგანომ, მაგრამ თვითომ სამართალდამრღვევს არა აქვს ვალდებულება ამტკიცოს საკუთარი უდანაშაულობა. სულ სხვა პრეზუმპცია მოქმედებს სამოქალაქო სამართალში - ზიანის მიმყენებლის პრეზუმპცია. ორივე სახის პრეზუმპცია ემსახურება პირის ინტერესების დაცვას. პირველ შემთხვევაში საქმე ეხება სამართალდამრღვევის პიროვნებას, ხოლო მეორე შემთხვევაში იმ პირის ინტერესებს, რომელსაც მიაღდა ზიანი სამართალდარღვევისაგან.

იურიდიული პასუხისმგებლობის რეალიზაციისას აუცილებლად უნდა გათვალისწინებულ იქნეს შემდეგი პრინციპები:

- იურიდიული პასუხისმგებლობა პირდაპირ და უშუალო კავშირშია სამართალდარღვევასთან და შეიძლება დაეკისროს მხოლოდ პირს, რომელმაც ჩადინა სამართალდარღვევა, მათ შორის სამოქალაქო - სამართლებრივი დელიქტის სახით;
- იურიდიული პასუხისმგებლობა გულისხმობს და ობიექტურად წარმოჩინდება სახელმწიფო იძულებაში;
- იურიდიული პასუხისმგებლობა იწვევს სამართალდამრღვევისათვის სხვადასხვა სახის ნეგატიური შედეგების დადგომას მორალური, მატერიალური თუ ფიზიკური ზიანის სახით, რომლის მოცულობა განსაზღვრულია სამართლის ნორმის სანქციით და ჩადენილი სამართალდარღვევის სიმძიმით;
- შეიძლება შეუფარდოს მხოლოდ უფლებამოსილმა ორგანომ ან თანამდებობის პირმა;
- შეიძლება შეუფარდოს სამართალდამრღვევს მხოლოდ დადგენილი წესით, მათ შორის პროცესუალური ნორმების მკაცრი დაცვით;

შესაბამისად, იურიდიული პასუხისმგებლობა უკვე მოქმედი სანქციის ფარგლებში შეიძლება დაეკისროს მხოლოდ პირს, რომელმაც ჩადინა სამართალდარღვევა (დანაშაულის, დელიქტის ან გადაცდომის სახით) მოქმედი კანონმდებლობით დადგენილი პროცედურების შესაბამისად იმ

თანამდებობების პირების და ორგანოების მოქმედების შედეგად, ვისაც აქვს მინიჭებული შესაბამისი უფლებამოსილებები. თუ სამართალდარღვევის ჩადენის შემდეგ პასუხისმგებლობა გამკაცრდება, ახალი სანქცია არ შეიძლება გავრცელდეს მანამდე ჩადენილ სამართალდარღვევაზე.

§3. გარემოებები, რომლებიც გამორიცხავენ იურიდიულ პასუხისმგებლობის დადგომას

სამართლის ინდივიდუალური და კოლექტიური პირის ქმედებაში მარლთწინააღმდეგობის და ბრალის გამომრიცხავი გარემოებების, აგრეთვე სხვა გარემოებების არსებობის შემთხვევაში შესაძლებელია იურიდიული პასუხისმგებლობისაგან გათავისუფლება. განვიხილოთ ზოგიერთი საფუძვლები:

- **აუცილებელი მოგერიება** - მარლთწინააღმდეგობა შეიძლება ფორმალურად იკვეთებოდეს პირის ქმედებაში, მაგარამ არ გადაიზარდოს მატერიალურ მარლთწინააღმდეგობაში, თუ პირი მოქმედებდა აუცილებელი მოგერიების ფარგლებში. მარლსაწინააღმდეგოდ არ მოქმედებს ის, ვინც მარლსაწინააღმდეგო ხელყოფისას დააზიანებს ხელმყოფს თავისი ან სხვისი სამართლებრივი სიკეთის დასაცავად²¹⁰ აუცილებელი მოგერიების დროს პირი აზიანებს სხვა პირს, რომელმაც განახორციელა მარლსაწინააღმდეგო თავდასხმა მომგერიებლის ან სხვა პირის რაიმე სიკეთისათვის ზიანის მიყენების მიზნით. შესაბამისად, აუცილებელი მოგერიების მიზანია დაიცვას საკუთარი ან სხვისი სიკეთე, მათ შორის სიცოცხლე, ჯანმრთელობა, ქონება და ა.შ. ამასთან, მომგერიებელს აქვს უფლება მიაყენოს ზიანი თავდამსხმელს მიუხედავად იმისა, აქვს თუ არა მას ხელყოფის სხვაგვარად აცილების შესაძლებლობა. აუცილებელი მოგერიება შეიძლება განხორციელდეს თვითდაცვის მიზნით, როდესაც პირი იცავს ინდივიდუალურ სიკეთეს და სხვისი დახმარების მიზნით, როდესაც პირი იცავს საყოველთაო სამართლებრივ სიკეთეს. ამასთან ხელყოფაუნდა იყოს ობიექტური და მარლთსაწინააღმდეგო, რეალური, სოციალურად საშიში და რელევანტური²¹¹ და განხორციელებული სიკეთის დაცვის სურვილით. არის გარემოებებიდა სოციალურ-ეთიკური შეზღუდვები, რომლებიც ზეგავლენას ახდენენ აუცილებელი მოგერიების, როგორც მარლთწინააღმდეგობის გამომრიცხავი გარემოების შეფასებაზე. თუ ხელყოფა უმნიშვნელოა ან განხორციელებულია შეურაცხადი პირის მიერ აუცილებელია **განრიდება** ან **დეფენზიური** (თავდაცვითი) და არა აგრესიული მოქმედებებით თავის დაცვა. იგივე ითქმის თუხელყოფა ხდება ოჯახური ურთიერთობების

²¹⁰ იხ. საქართველოს სისხლის სამართლის კოდექსი, თავი VIII, მუხ. 28

²¹¹ როდესაც დაცვის ხარისხი, საშუალება შესაბამისობაშია დაცული სიკეთის მნიშვნელობასთან. მაგ., არ იქნება რელევანტური ბაღშიაშლის ქურდობისათვის ქურდის მოკლა (ავტ.კომენტარი)

ფარგლებში და დაზიანებები მსუბუქი ხასიათისაა. მეტიც, თუ პირის ახდენს აუცილებელი მოგერიების მდგომარეობის პროვოცირებას და ამ გზით უნდა არამართზომიერი მიზნის მიღწევას (მაგ., პირის სიცოცხლის ხელყოფას) მაშინ სახეზეა დამთავრებული შედეგიანი დანაშაული და არა აუცილებელი მოგერიება;

- **უკიდურესი აუცილებლობა** კანონში ნიშნავს სხვის დააზიანებას იმ საფრთხის თავიდან ასაცილებლად, რომელიც ემუქრებოდა თვით დამზიანებლის ან სხვის სამართლებრივ სიკეთეს, თუ ამ საფრთხის თავიდან აცილება არ შეიძლებოდა სხვა საშუალებით და თუ დაზიანებული სიკეთე ნაკლებ მნიშვნელოვანი იყო, ვიდრე გადარჩენილი სიკეთე²¹². ამასთან, უკიდურესი აუცილებლობა შეიძლება იყოს დეფენზიური ანუ თავდაცვითი, როდესაც მიყენებული ზიანისათვის პირი არ აგებს პასუხს სამოქალაქო წესით და აგრესიული, თავდასხმითი - როდესაც ასეთი პასუხისმგებლობის საკითხი შეიძლება დადგეს;

უკიდურესი აუცილებლობის მართლზომიერების პირობებია:

1. საფრთხე ობიექტურად უნდა არსებობდეს;
2. უკიდურესი აუცილებლობისას საფრთხის წყაროდ შეიძლება მოგვევლინოს-ბუნება, ცხოველი, სხვადასხვა დაავადებანი და ა.შ.
3. საფრთხე უნდა იყოს იმწუთიერი, რაც იმას ნიშნავს, რომ თუ არა საფრთხის აღმკვეთი მოქმედების დროული განხორციელება, სამართლებრივი სიკეთე გარდაუვლად დაზიანდება. დაცვის ობიექტი შეიძლება იყოს: საკუთრება, ჯანმრთელობა, თავისუფლება, პატივი, ღირსება და სხვა;
4. ქმედება უნდა იყოს აუცილებელი და სიკეთის გადარჩენის უკიდურესი საშუალება;
5. თავდასხმითი უკიდურესი აუცილებლობის ზიანი უნდა მიადგეს მესამე პირს ანუ ისეთ სამართლებრივ სიკეთეს, რომლიდანაც საფრთხე არ წარმოშობილა²¹³.
6. გადარჩენილი სიკეთე უფრო მნიშვნელოვანი უნდა იყოს ვიდრე დაზიანებული. პირის მოქმედება აუცილებელი მოგერიების მდგომარეობით მხოლოდ მაშინ შეიძლება გამართლდეს, როცა დაცულია სამართლებრივი რანგირების პრინციპი: ყველაზე დიდ სიკეთედ ითვლება ადამიანის სიცოცხლე, ამიტომ ადამიანის სიცოცხლის მოსპობა არ შეიძლება გამართლდეს უკიდურესი აუცილებლობის მდგომარეობით;
- **დამნაშავის მართლზომიერი შეპყრობისთვის** აუცილებელია დამნაშავის მიერ მართლსაწინააღმდეგო ქმედების ჩადენა და მისი შეპყრობა ცხელ კვალზე ან დანაშაულზე წაასწრებით ან თუ: თვითმხილველი ან თვითონ დაზარალებული მიუთითებს მასზე ან ტანსაცმელზე აღმოაჩნდება დანაშაულის კვალი ან თუ მიიმალება დანაშაულის შემდეგ და დაზარალებულმა

²¹² იხ. სკრთიჯლო, სოსხლის სამართლის კოდექსის მუხ. 30.

²¹³ მაგ. ამ ნიშნავს საკუთად წამოსული ძალით მოიჭრია იქვე მდგარი მოქალაქის ქოლგით. მაგ. მფლობელს უნდა აუკლავოს ქოლგის დაზიანებით მიყენებული ზიანი. (ავტ.კომენტარი)

ამოიცნო ან მის მიმართ გამოტანილია დადგენილება ძებნის წარმოების შესახებ. შეპყრობა განხორციელებული უნდა იქნეს პირის დანაშაულებრივი საქმიანობის აღკვეთის, გაქცევის, დამალვის ანმტკიცებულებათა მოსპობის თავიდან აცილების მიზნით. დამნაშავეს შესაპყრობად უნდა გამოყენებულ იქნას ისეთი საშუალება, რომელიც არ წარმოადგენს აუცილებელი ზომის გადაცილებას. აუცილებელია გათვალისწინებულ იქნეს, რომ:

არაპირდაპირი განზრახვით ან გაუფრთხილებლობით ჩადენილი დანაშაული შედეგის დადგომამდე დანაშაულად არ ითვლება, ამიტომ დამნაშავეს შეპყრობის უფლება, ასეთ შემთხვევებში, დანაშაულებრივი შედეგის დადგომამდე არ წარმოიშევა, ხოლო თუკი დანაშაული პირდაპირი განზრახვით ხორციელდება, როდესაც მომზადება და მცდელობა შესაძლებელია, მაშინ დამნაშავეს შეპყრობის წარმოიშობა თუკი სისხლის სამართლის კანონის დამრღვევმა დაასრულა საქმიანობა და არაა აუცილებელი დანაშაულიც დასრულებული იყოს²¹⁴;

- მართლზომიერი რისკი: ანუ სასარგებლო მიზნის მისაღწევად გამართლებული რისკის პირობებში სამართლებრივ სიკეთის დაზიანება, რა დროსაც:

1. პირი საზოგადოებრივად სასარგებლო მიზნის მისაღწევად უნდა მოქმედებდეს;
2. რისკის გარეშე არ უნდა შეიძლებოდეს საზოგადოებრივად სასარგებლო მიზნის მიღწევა;
3. რისკი მხოლოდ მაშინ იქნება გამართლებული, თუ რისკის გამწვემა ყველა ზომა მიიღო, რათა სამართლებრივი სიკეთე არ დაზიანებულიყო ან დაზიანების საფრთხე არ შექმნოდა, თუკი არსებობდა საზოგადოებრივად სასარგებლო მიზნის მიღწევის ისეთი გზა, რომელიც საერთოდ გამორიცხავდა რისკის განხორციელებას, მაშინ რისკი გამართლებული ვერ იქნება;
4. სამართლებრივი სიკეთის დაზიანება, რაც შეიძლება მოჰყვეს რისკის განხორციელებას, რისკის გამწვევისთვის უნდა იყოს სავარაუდო და არა გარდაუვალი;
5. არსებობს აგრეთვე საპატიებელი რისკი, რომელიც ბრალს გამორიცხავს²¹⁵;

- მართლწინააღმდეგობის გამომრიცხველი ზეკანონური გარემოებები: დაზარალებულის თანხმობა²¹⁶, დაზარალებულის სავარაუდო თანხმობა²¹⁷

²¹⁴ მაგალითად, თუა-მტყვი ააცილაბ-ს, მოქალაქეებს წარმოშობათ დამნაშავეს (ავტ. შენიშვნა)

²¹⁵ მაგ: ბაბუამ შეიღობილი მანქანიდან გადაადგო როცა მანქანა ვარდებოდა ხრანში. ბაბუა დაიღუპა, თუკი მანქანა არ გადაიჩეხა. მოუხდევად მძივე შედეგისა, ბაბუა შეიძლება არ დაისაჯოს. ვინაიდან იგი იძულებულად ასაპატიებელი რისკი სმდგომარეობაში. იხ. მერაბ ტურავე, სისხლის სამართალი, ზოგადი ნაწილის მიმოხილვა, თბილისი, 2010, გვ. 212

²¹⁶ მაგ: დაზარალებულის თანხმობა: ა-მ გადაწყვიტა ცხვირის თუ სასამართლომ გამოარკვია, რომ ბ-მ ოპერაცია სწორად გააკეთა და მას არავითარი განზრახვა არ არე წინადაცულობის ნორმა დაურღვევია, იგი პასუხს არ აგებს მართლწინააღმდეგობის არარსებობის გამო (ავტ. კომენტარი)

²¹⁷ დაზარალებულის სავარაუდო თანხმობა: საავადმყოფოში მიიყვანეს გონდაკარგული. ექიმმა ბ-მას ნებას-გან დამოუკიდებლად გააკეთა სასწრაფო ოპერაცია და ა-ს ფეხის მოკეცთა (წინააღმდეგ შემთხვევაში ა. დაიღუპებოდა). გამოჯანმრთელების შემდეგ ა-მ უჩივლა ბ-ს ფეხის მოკეცთისათვის (განაცხადა, რომ უყვებოდა სიკვდილი ერჩივნა). თუ სასამართლო დაადგენს, რომ ბ-მ სწორი სამედიცინო მკურნალობა ჩატარა და მას არქონდა საშუალება ა-ს გან ნებართვა აეღო, ბ-ს ქმედება არ იქნება მართლწინააღმდეგო. (ავტ. კომენტარი)

- და მოვალეობათა კოლიზია.²¹⁸ აღნიშნულ გარემოებებთან დაკავშირებით კარგი მაგალითებიმოცემული აქვს მ.ტურავას თავის წიგნში“ სისხლის სამართალი ზოგადი ნაწილის მიმოხილვა (იხ. შესაბამისი სქოლიოები);
- **ბრალუვნარობა ანუშეურაცხაობა ასაკის გამო** (14 წელი სისხლის სამართალში²¹⁹, 16 წელი -ადმინისტრაციული გადაცდომის შემთხვევაში²²⁰);
 - **შეურაცხაობა ქრონიკული ან დროებითი ფსიქიკური მოშლილობის ან ჰუკუსუსტობის გამო;**
 - **ბრძანების ან განკარგულების შესრულება** - სისხლის სამართლებრივი პასუხისმგებლობა არ დაეკისრება იმას, ვინც სავალდებულო ბრძანების ან განკარგულების შესრულებისას დააზიანა სამართლებრივი სიკეთე. ასეთი ზიანისათვის პასუხისმგებლობა დაეკისრება იმას, ვინც მართლსაწინააღმდეგო ბრძანება ან განკარგულება გასცა. წინასწარი შეცნობით დანაშაულებრივი ბრძანების ან განკარგულების შესრულებისათვის პირს სისხლის სამართლებრივი პასუხისმგებლობა დაეკისრება საერთო წესით, თუ არ არსებობს ბრალის გამომრიცხველი სხვა გარემოება²²¹.
 - **ქმედითი მონაწილეობა** - როდესაც მაქსიმალური სასჯელი არ აღემატება სამი წლით თავისუფლების აღკვეთას და დანაშაულის ჩადენის შემდეგ პირი ნებაყოფლობით გამოცხადდა ბრალის აღიარებით, ხელი შეუწყო დანაშაულის გახსნას და აანაზღაურა ზიანი;
 - **ვითარების შეცვლა** - თუ დადგინდება, რომ ქმედებისათვის სისხლის სამართლებრივი პასუხისმგებლობის დაკისრება მიზანშეუწონელია ვითარების შეცვლის გამო;
 - **ბრალდებულის საგამომიებო ორგანოებთან თანამშრომლობა** - როდესაც ბრალდებულის მიერ საგამომიებო ორგანოებთან თანამშრომლობის შედეგად გამოვლინდა თანამდებობის პირის ან/და განსაკუთრებით მძიმე დანაშაულის ჩამდენი პირის (პირების) ვინაობა და მისი უშუალო ხელშეწყობით მოხერხდა ამ დანაშაულის გახსნისთვის არსებითი პირობების შექმნა, სასამართლო უფლებამოსილია სრულად გაათავისუფლოს ბრალდებული სისხლის სამართლებრივი პასუხისმგებლობისგან;
 - **ხანდაზმულობის ვადის გასვლა** - თუ გასულია ორი, ექვსი, ათი, თხუთმეტი და ოცდახუთი წელი დანაშაულის ჩადენის დღიდან, თუ ადგილი არ ჰქონდა წამებას, დამამცირებელ და არაადამიანურ მოპყრობას ან საერთაშორისო სამართლით გათვალისწინებული დანაშაულს კაცობრიობის წინააღმდეგ, ომის წესების დარღვევასთან დაკავშირებული დანაშაული, გენოციდი და სხვა, რომლებთან მიმართებაში არ მოქმედებს ხანდაზმულობის ვადა.
 - **სამართლებრივი შეცდომა**, მაგალითად შეცდომა აკრძალვაში ანუ პირმა არ

²¹⁸ მოვალეობათა კოლიზია, როდესაც მაგალითად აღსანიშნავია, ამორტის გაკეთება ვადების გასვლისშემდეგ დაცვის სიციხისთვის ან ჯანმრთელობის გადარჩენის მიზნით, ბრალის გამომრიცხველი, საპატიველი გარემოება. (იხ.ტ.კომენტარი)

²¹⁹ იხ. საქართველოს სისხლის სამართლის კოდექსის 33-ე მუხლი

²²⁰ იხ. საქართველოს ადმინისტრაციული სამართალდარღვევათა კოდექსის 20-ე და 232-ე მუხლები.

²²¹ იხ. საქართველოს სისხლის სამართლის კოდექსის 37-ე მუხლი

- იცის და არ შეიძლება ცოდნოდა რომ მისი ქმედება მარლთსაწინააღმდეგოა;
- **კაზუსის არსებობა** - როდესაც არ იკვეთება ბრალი, არამედ სახეზეა სამართლებრივი კაზუსი²²². მაგალითად, ზღვის ნაპირზე ისვენებდა და ერთობოდა ახალგაზდების ჯგუფი. მათ გაიცნეს უცნობიახალგაზრდა მ., რომელიც ასევე ჩაერთო სართო დროსტარებაში. ახალგაზრდებმა გართობის მიზნით ერთმანეთს დაუწყეს კენჭებისსროლა. ერთი ასეთი კენჭი შემთხვევით მოხვდა თავში ახლადგაცნობილ მ.-ს. რომელმაც ამის შედეგად მიიღო ტვინის დაზიანება და გარდაიცვალა. გამოძიებით დადგინდა, რომ მ.-სადრე გაკეთებული ჰქონდა თავის ტრეპანაცია და თავის ქალის მარჯვენა მხარეს კანის ქვეშ ჩადგმული ჰქონდა სპეციალური პროთეზი-ფირფიტა. ახალგაზრდების ჯგუფმა აღნიშნულ პროთეზის შესახებ არაფერი არ იცოდა და არც ახლად გაცნობილ მ.-ს არ უთქვამს მათთვის ამის შესახებ არაფერი. გართობისას ერთმანეთის მიმართ ნასროლ კეპებს არ შეიძლება მიეყენებინა არავითარი ზიანი ჯამრთელი ადამიანის თავის ქალისთვის, მაგრამ არა პროთეზისათვის. სახეზეა კაზუსი, რომელიც გამორიცხავს ბრალის არსებობას იმ პირის ქმედებაში რომელმაც ისროლა კენჭი. ბრალის საკითხი დადგებოდა იმ შემთხვევაში თუ მ.-ი გააფრთხილებდა ახალგაზდებს არსებული დეფექტის შესახებ;
 - **ამნისტიის აქტის მიღება** - ამნისტიას აცხადებს საქართველოს პარლამენტი. ადმინისტრაციული სამართლის სფეროში გარდა მარლთწინაარმდეგობის და ბრალის გამომრიცხველი გარემოებებისა, ადმინისტრაციული პასუხისმგებლობისაგან განთავისუფლების შესაძლებელი საფუძველია;
 - **სამართალდარღვევის ფაქტის არარსებობა** - როდესაც არ იკვეთება სამართალდარღვევის ნიშნები ან შემადგენლობის ელემენტები. მაგ., სასკის 232-ე მუხლი პირდაპირ მიუთითებს, რომ ადმინისტრაციული სამართალდარღვევის შემთხვევის არარსებობის გამო ადმინისტრაციული სამართალდარღვევის საქმის წარმოება არ შეიძლება დაიწყოს, ხოლო დაწყებული საქმე უნდა შეწყდეს;
 - **ხანდაზმულობის ვადის გასვლის გამო** - ორი თვე სამართალდარღვევის ჩადენის დღიდან, ხოლო თუ სამართალდარღვევა დენადია - არა უგვიანეს ორი თვისა მისი გამოვლენის დღიდან; რაიონული (საქალაქო) სასამართლოს განსჯად საქმეზე - ოთხიდა ექვსი თვე; ერთი თვეი სისხლის სამართლებრივი დევნის ან გამოძიების შეწყვეტის შესახებ გადაწყვეტილების მიღების დღიდან;²²³
 - **ამნისტიის აქტის მიღების გამო** - თუ იგი აუქმებს ადმინისტრაციული სახდელის გამოყენებას;
 - **ადმინისტრაციული პასუხისმგებლობის დამდგენი აქტის გაუქმების გამო;**
 - **თუ არსებობს იმავე ფაქტზე ადმინისტრაციულ პასუხისგებაში მიცემული**

²²¹ ჩვენ არ გვაქვს მხედველობაში შედომა, გათვალისწინებული საქართველოს სისხლის სამართლის კოდექსის 36-ე მუხლით. (ავტ. კომენტარი)

²²² იხ. საქართველოს ადმინისტრაციულ სამართალდარღვევათა კოდექსის 38-ე მუხლი.

- პირის მიმართ კომპეტენტური ორგანოს (თანამდებობის პირის) დადგენილება ადმინისტრაციული სახდელის დადების თაობაზე;
- იმ პირის გარდაცვალების გამო, რომლის მიმართ დაწყებული იყო საქმის წარმოება.
 - სამოქალაქო პასუხისმგებლობის სფეროში გარდა მარლთწინააღმდეგობის და ბრალის გამომრიცხავი გარემოებებისა, დამრღვევი შეიძლება გათავისუფლდეს პასუხისმგებლობისაგან;
 - ხელშეკრულების მხარის ნების საფუძველზე, რომელსაც მიადგა მატერიალური ან სხვა სახის ზიანი სახელშეკრულებო ვალდებულებების არ შესრულების ან არასათანადო შესრულების შედეგად;
 - მოსამართლის გადაწყვეტილების საფუძველზე;
 - ფორს მაჟორული გარემოებების არსებობის შემთხვევაში, რომელიც დაკავშირებულია ისეთი გარემოებების დადგომის შესაძლებლობასთან, რომლებიც სრულიად დამოუკიდებელია ხელშეკრულების მხარის ნებასგან, მაგ., სტიქიური უბედურება, სამოქალაქო ომი, საერთაშორისო კონფლიქტი და სხვა, რამაც შეიძლება ხელი შეუშალოს სახელშეკრულებო ვალდებულებების შესრულებაში კონტრაქტის რომელიმე მხარეს;
 - დისციპლინური პასუხისმგებლობის სფეროში გარდა მარლთწინააღმდეგობის და ბრალის გამომრიცხავი გარემოებებისა, გათავისუფლების საფუძველი შეიძლება გახდეს:
 - საჯარო და კერძო სამართლის სფეროში უფლებამოსილი პირის (დამსაქმებელი, დირექტორი, მმართველი, მეთაური) ნებელობა, განსაკუთრებით თუ დისციპლინური გადაცდომა ჩადენილია პირველად და მას არ მოჰყოლია მძიმე შედეგები;

§4. იურიდიული პასუხისმგებლობის დამამძიმებელი და შემამსუბუქებელი გარემოებები

იურიდიული პასუხისმგებლობის შემსუბუქება ნიშნავს, რომ პირი არ გათავისუფლდება პასუხისმგებლობისაგან, მაგრამ პასუხისმგებლობა შეიძლება შემსუბუქდეს სხვადასხვა გარემოებების არსებობის საფუძველზე. სამართალდარღვევის გაუფრთხილებლობით ჩადენა თავისთავად ამსუბუქებს სასჯელის ზომას. გარდა ამისა, სისხლის სამართალში ამგვარ გარემოებებს წარმოადგენს **შეზღუდული შერაცხადობა** - როდესაც ფსიქიკური დაავადების გამო პირს არ შეეძლო სრულად გაეცნობიერებინა თავისი ქმედების ფაქტობრივი ხასიათი ან მართლწინააღმდეგობა ანდა ეხელმძღვანელა მისთვის რასაც სასამართლო ითვალისწინებს სასჯელის დანიშვნის დროს. გარდა ამისა, საქართველოს სისხლის სამართლის კოდექსის 54-ე მუხლში მითითებულია, რომ თუ დანაშაულის ჩადენის შემდეგ დამნაშავე გამოცხადდა ბრალის აღიარებით, აქტიურად შეუწყო ხელი დანაშაულის გახსნას და არ არსებობს

დამამძიმებელი გარემოებანი, სასჯელის ვადა ან ზომა არ უნდა აღემატებოდეს კოდექსის შესაბამისი მუხლით გათვალისწინებული ყველაზე მკაცრი სახის სასჯელის მაქსიმალური ვადის ან ზომის სამ მეოთხედს.

ადმინისტრაციულ სამართალდარღვევათა კოდექსის 34-ე მუხლი შეიცავს ადმინისტრაციული პასუხისმგებლობის შემამსუბუქებელი გარემოებებს:

- 1) ბრალეულის გულწრფელი მონანიება;
- 2) ბრალეულის მიერ სამართალდარღვევის მავნე შედეგების აცილება, ზარალის ნებაყოფლობით ანაზღაურება ან მიყენებული ზიანის გამოსწორება;
- 3) სამართალდარღვევის ჩადენა ძლიერი სულიერი აღელვების გავლენით, ან მძიმე პირად თუ ოჯახურ გარემოებათა დამთხვევის გამო;
- 4) სამართალდარღვევის ჩადენა არასრულწლოვნის მიერ;
- 5) სამართალდარღვევის ჩადენა ორსული ქალის ან იმ ქალის მიერ, რომელსაც ერთ წლამდე ასაკის ბავშვი ჰყავს.

სამოქალაქო პასუხისმგებლობის სფეროში დამრღვევს შეიძლება შეუმსუბუქდეს პასუხისმგებლობა:

ა) ხელშეკრულების მხარის ნების საფუძველზე, რომელსაც მიადგა მატერიალური ან სხვა სახის ზიანი სახელშეკრულებო ვალდებულებების არშესრულების ან არასათანადო შესრულების შედეგად;

ბ) მოსამართლის გადაწყვეტილების საფუძველზე.

დისციპლინური პასუხისმგებლობის სფეროში, რომელიც ადმინისტრაციული პასუხისმგებლობის სახეს წარმოადგენს დამრღვევს შეიძლება შეუმსუბუქდეს პასუხისმგებლობა:

ა) საჯარო და კერძო სამართლის სფეროში უფლებამოსილი პირის (დამსაქმებელი, დირექტორი, მმართველი, მეთაური) ნებით, განსაკუთრებით თუ დისციპლინური გადაცდომა ჩადენილია პირველად და მას არ მოჰყოლია მძიმე შედეგები;

ბ) დისციპლინური კოდექსების დებულებების მიხედვით.

რა თქმა უნდა იურიდიული პასუხისმგებლობა შეიძლება დამძიმდეს, ვინაიდან სოციალურად უფრო საშის ქმედებას წარმოადგენს. იგივე საქართველოს ადმინისტრაციულ სამართალდარღვევათა კოდექსის 35-ე მუხლი განსაზღვრავს, რომ ადმინისტრაციული პასუხისმგებლობა შეიძლება დამძიმდეს შემდეგი გერომოებების არსებობის შემთხვევაში:

- 1) მართლსაწინააღმდეგო ქცევის განგრძობა მისი შეწყვეტის შესახებ საამისოდ უფლებამოსილ პირთა მოთხოვნის მიუხედავად;
- 2) წლის განმავლობაში ერთგვაროვანი სამართალდარღვევის განმეორებით ჩადენა, რომლის გამოც პირს უკვე დაედო ადმინისტრაციული სახდელი, სამართალდარღვევის ჩადენა წინათ დანაშაულის ჩამდენი პირის მიერ;
- 3) არასრულწლოვნის ჩაბმა სამართალდარღვევაში;
- 4) სამართალდარღვევის ჩადენა პირთა ჯგუფის მიერ;
- 5) სამართალდარღვევის ჩადენა სტიქიური უბედურების პირობებში სხვა საგანგებო გარემოებათა დროს;

6) სამართალდარღვევის ჩადენა ნასვამ მდგომარეობაში თუმცა ადმინისტრაციული სახდელის დამდებ ორგანოს (თანამდებობის პირს) ადმინისტრაციული სამართალდარღვევის ხასიათის კვალობაზე შეუძლია არ ცნოს ეს გარემოება დამამძიმებლად.

საქართველოს სისხლის სამართლის კოდექსი არ შეიცავს სპეციალურ ნორმას, სადაც განსაზღვრული იქნება სისხლის სამართლებრივი პასუხისმგებლობის დამამძიმებელი გარემოებები. სამაგიეროდ მის კერძო ნაწილში კონკრეტული დანაშაულის მუხლები შეიცავენ ამგვარ გარემოებების. მაგალითად, 109-ე მუხლი: „მკვლელობა დამამძიმებელ გარემოებებში“ შეიცავს ისეთ დამამძიმებელ გარემოებებს, როგორიცაა: მძევლად ხელში ჩაგდება, მკვლელობის ჩადენა ისეთი საშუალებით, რომელიც განზრახ უქმნის საფრთხეს სხვათა სიცოცხლეს ან ჯანმრთელობას ან სხვა დანაშაულის დაფარვის ან მისი ჩადენის გაადვილების მიზნით ან დამნაშავისათვის წინასწარი შეცნობით ორსული ქალის, არასრულწლოვნისა ან უმწეო მდგომარეობაში მყოფი პირის წინააღმდეგ, ხულიგნური ქვენა გრძნობით, რასობრივი, რელიგიური, ეროვნული ან ეთნიკური შეუწყნარებლობის გამო; ჯგუფურად, ორი ან მეტი პირის, განსაკუთრებული სისასტიკით, ანგარებით ან შეკვეთით, მსხვერპლის სხეულის ორგანოს, ორგანოს ნაწილის ან ქსოვილის გადანერგვის ანდა სხვაგვარად გამოყენების მიზნით, არაერთგზის, მსხვერპლის ან მისი ახლო ნათესავის სამსახურებრივ საქმიანობასთან ან საზოგადოებრივი მოვალეობის შესრულებასთან დაკავშირებით.

IV განყოფილება

თავი XVI

სამართლის და სახელმწიფოს ტიპოლოგია

შესავალი

როდესაც ვსაუბრობთ სამართლსა და სახელმწიფოს შესახებ, ძალიან მნიშვნელოვანია მათი ტიპოლოგიის საკითხებთან დაკავშირებით არსებული შეხედულებები და მოსაზრებები. ერთ-ერთ ყველაზე გავრცელებულ მიდგომას სახელმწიფოთა კლასიფიკაციაში **ფორმატიული** მიდგომა წარმოადგენს, განსაკუთრებით აღმოსავლეთ ევროპაში. აღნიშნული ტიპოლოგიური გამიჯვნის საფუძველია წარმოების ძირითად საშუალებებზე საკუთრების ფორმა და ამა-თუ იმ კლასის დომინირება, რაც თავის გამოხატულებას ჰპოულობს პირველყოფილ, მონათმფლობელურ, ფეოდალურ, ბურჟუაზიულ (კაპიტალისტურ), სოციალისტურ, პოსტ-სოციალისტურ სოციალურ-ეკონომიკურ ფორმაციებში.

ცივილიზაციური მიდგომა ყურადღებას ამახვილებს ცალკე აღებული სახელმწიფოს განვითარებაში რელიგიური, გეოგრაფიული, კლიმატური, კულტურული, ფილოსოფიური, ისტორიული, ეთნიკური და რასობრივი თავისებურებების მნიშვნელობაზე, რაც აისახება ცივილიზაციათა სამ ტიპში: ადგილობრივი ცივილიზაცია (ეგვიპტე, შუმერები), სპეციფიკური ცივილიზაციები (ინდოეთი, ჩინეთი, დასავლეთი ევროპა, აღმასავლეთი ევროპა, ისლამური და ა.შ.) და თანამედროვე ცივილიზაციები. გარდა ამისა, ზოგიერთი ავტორი გამოყოფს ადრინდელ სახელმწიფოს, განვითარებულ სახელმწიფოს და თანამედროვე სახელმწიფოს, ისევე როგორც ანტიკურ ბერძნულ სახელმწიფოს, ანტიკურ რომს ან შუა საუკუნეების სახელმწიფოებს.

როდესაც ვსაუბრობთ სახელმწიფოს ისტორიულ ტიპებზე აუცილებლად უნდა გავითვალისწინოთ, რომ ხშირად მათი ოფიციალური თუ ისტორიული სახელწოდებები არ ასახავენ ობიექტურ რელობას. მაგალითად:

- წმინდა რომის იმპერია არ გახლდათ არც იმპერია, არც რომაული და მით უმეტეს, არც წმინდა;
- აშშ და სსრკ რესპუბლიკებს წარმოადგენენ, მაგრამ არჩევნები საბჭოთა კავშირში, როგორც მართვა გამგეობის რესპუბლიკური ფორმის ძირითადი ნიშანი, არასოდეს არ ყოფილა არც სამართლიანი და არც თავისუფალი;
- მონარქია შეიძლება იყოს დემოკრატიული, მაგალითად დიდი ბრიტანეთი, მაგრამ სახალხო დემოკრატიული რესპუბლიკა შეიძლება არ იყოს არც დემოკრატიული და არც რესპუბლიკა რეალურად. მაგალითად, ჩრდილოთ კორეა, რომელიც დღე ფაქტოდ წარმოადგენს დიქტატურის კლასიკურ მაგალითს კომუნისტური მონარქიის ელემენტებით.

§1. მონათმფლობელური სამართალი და სახელმწიფო

მონათმფლობელური სამართალი იყო არათანასწორუფლებიანობის სამართალი და შესაბამისად ემსახურებოდა მმართველი მონათმფლობელი და მიწათმფლობელი ელიტის ინტერესებს. აღნიშნული ტიპის სამართლისათვის დამახასიათებელია გარკვეული ჩვეულებების სავალდებულო ქცევის წესად აღიარება სახელმწიფოს მიერ, მაგალითად, ტალიონის და კომპოზიციის პრინციპების სახით, როდესაც დამნაშავეს შეიძლება მიყენებოდა მისი დანაშაულებრივი ქმედების შედეგად დამდგარი ზიანის თანაზომიერი ზიანი ან ოჯახისთვის მიყენებული ზიანი, მაგალითად, მკვლელობის შედეგად, კომპენსირებული ყოფილიყო მატერიალურად. მონათმფლობელური სამართლის მთავარ თავისებურებას მაინც მონების სამართლებრივი სტატუსი ანუ ფაქტიურად, ასეთის სტატუსის არ არსებობა წარმოადგენდა. მონები მხოლოდ სამართლის ობიექტებად გვევლინებიან. ამავე დროს იმდროინდელი საზოგადოების თავისუფალ წევრებს შორისაც შეიმჩნევა განსხვავებული უფლებრივი მდგომარეობა, მაგ. ბაბილონის სახელმწიფოში მუშეკნები, მეტეკები საბერძნეთში ან პლებეები ძველ რომში სარგებლობდნენ შეზღუდული პოლიტიკური და სამოქალაქო უფლებებით. მონათმფლობელური სამართლის სხვა თავისებურებებს შორის აუცილებლად უნდა დავასახელოთ მამაკაცის განსაკუთრებული მდგომარეობა ოჯახში, მისი შეუზღუდავი უფლებები მეუღლის და შვილების მიმართ, ისევე როგორც კრედიტორების განსაკუთრებულისუპრემაცია მოვალეებთან მიმართებაში.

განვითარების საწყის ეტაპზე მონათმფლობელური სამართალი ძირითადად ეფუძნებოდა პრიმიტიულ წეს-ჩვეულებებს, რომლებიც სანქციონირებული იყო მოსამართლეების მიერ, თუმცა თანდათან განხორციელდა სამართლის ნორმების კოდიფიცირება, რომლის შესანიშნავ მაგალითებს ჰამურაბის, მანუს კანონები, რომაული თორმეტი ტაბულა წარმოადგენენ. ისინი აწესრიგებდნენ სისხლის სამართლებრივ, სამოქალაქო, სამემკვიდრეო, საოჯახო, საქორწინო, ვალდებულებით, სანივთო ურთიერთობებს და სასამართლო პროცედურებს²⁴.

მონათმფლობელური სახელმწიფო არსებობდა მრავალი ათასი წლის განმავლობაში და კაცობრიობის განვითარების მნიშვნელოვან პერიოდს წარმოადგენს, რომლის დროსაც მოხდა სოფლის მეურნეობის, მეცნიერების, ხელოვნების განვითარება, თუმცა ჩვენი წელთაღრიცხვის პირველი ათასწლეულის შუაწელში გადაიქცა საზოგადოებრივი განვითარების შემაფერხებელ ფაქტორად, ვინაიდან მონა, როგორც საზოგადოებრივი პროდუქტის ძირითადი მწარმოებელი არ იყო დაინტერესებული საკუთარი შრომის შედეგში. ამავე დროს მათი, უუფლებო სამარლებრივი მდგომარეობა წარმოადგენდა სახელმწიფოში პოლიტიკური არასტაბილურობის ძირითად წინაპი-

²⁴ იხ. В. Карельский, В. Пресалова. Теория Государства и права, М., 1998, p. 2986 М. 2000 стр. 172-174

რობას, რამაც საბოლოოდ ხელი შეუწყო მის ჩანაცვლებას ფეოდალური სახელმწიფოთი და სამართლით. მონათმფლობელური სახელმწიფო უპირობოდ იცავდა მონათმფლობელების საკუთრებას და ცდილობდა ახალი ტერიტორიების დაპყრობას ქონების და მონების ხელში ჩაგდების მიზნით, ხოლო მონათმფლობელური სამართლის იცავდა და ემსახურებოდა მონათმფლობელთა ინტერესებს.

მონათმფლობელური სახელმწიფოს უძველეს სახეს ე.წ. აღმოსავლური უძველესი აღმოსავლური სახელმწიფოები (ეგვიპტე, ბაბილონი, ხეთების, ასირიელთა და შუმერთა საელმწიფოები, ინდოეთი, ჩინეთი და სხვა) წარმოიშვა ჩვენ წელთ აღრიცხვამდე მეოთხე - მეორე ათასწლეულებში ძირითადად ირიგაციული მოწათმოქმედების არეალში. მათი გეოგრაფიული ადგილმდებარეობის, კლიმატის და ნიადაგის თავისებურებების გამო აღნიშნული ქვეყნები იძულებული იყვნენ შეექმნათ საირიგაციო სისტემები. მიწათმოქმედების აზიური მეთოდი, რომელიც ხელს უწყობდა ერთის მხრივ თემური ურთიერთობებისა და მიწაზე საკუთრების უფლების შენარჩუნებას თავისუფალი ადამიანებისთვის და მეორეს მხრივ, საჯარო ხელისუფლების ჩამოყალიბებას, რომელიც უზრუნველყოფდა საირიგაციო სამუშაოების ორგანიზებას. აღმოსავლური სახელმწიფოების ეკონომიკურ ბაზის მიწაზე კერძო საკუთრება წარმოადგენდა, ხოლო სოციალური ვერტიკალის თავში გვევლინებოდა ბელადი (შემდგომში მონარქი), ხოლო გვარის (შემდგომში ტომისა და სახელმწიფოს) თავისუფალი წევრები და მონები აღნიშნული საზოგადოებრივი ვერტიკალის საფუძველს წარმოადგენდნენ. საზოგადოებრივი განვითარებისათვის ჯერ კიდევ არ იყო დამახასიათებელი ხელშესახები სოციალური დიფერენციაცია, რაც დამახასიათებელია მონათმფლობელური სახელმწიფოებისათვის. ჩინეთში მაგალითად მონობა გარკვეულწილად შინაურ, ოჯახურ ინსტიტუტს წარმოადგენდა, ეგვიპტეში განასხვავებდნენ სახელმწიფოსა და ქურუმთა მონებს, თუმცა შემდგომში თვით თავისუფალ მოქალაქეებს შორისაც გაჩნდა სოციალური დიფერენციაცია არა მარტო ქონებრივი მდომარეობის, არამედ სოციალური წარმომავლობის საფუძველზეც, როგორც ამას ადგილი ჰქონდა ძველ ინდოეთში, სადაც ჩამოყალიბდა ოთხი სოციალური კასტა: ბრაჰმანების (რელიგიის მსახურები) - კშატრიების (მეომრების და მმართველების) - ვიშნუ (თავისუფალი მოქალაქეები) და მონების.

მოსახლეობის დიდ ნაწილს მონათმფლობელურ სახელმწიფოში იყვნენ მონები, შესაბამისად აღნიშნული ტიპის სახელმწიფოს ერთ-ერთ უმნიშვნელოვანეს ფუნქციას მონების მორჩილებაში ყოლა წარმოადგენდა. არდა ამისა, ჩვენ შეგვიძლია დავასახელოთ მონათმფლობელური სახელმწიფოს ისეთი საშინაო ფუნქციებიც, როგორიცაა:

- ეკონომიკური ფუნქცია - საზოგადოებრივი სამუშაოების ორგანიზება (მაგ. საირიგაციო სისტემების მშენებლობა ად ექსპლოატაცია);
- ფისკალური ფუნქცია - გადასახადების აკუმულირება;

- სახელმწიფო წესრიგის დაცვის ფუნქცია - მონების ან თავისუფალი მოქალაქეების მხრიდან აჯანყების ან დამოურჩილებლობის შემთხვევაში წინააღმდეგობის ჩახშობა.

მონათმფლობელური სახელმწიფო იცავდა კერძო საკუთრებას წარმოების ძირითად საშუალებებზე და მონებზე და სასტიკად ახშობდა მონების მხრიდან ყოველგვარი კოლექტიური დაუმორჩილებლობის ნებისმიერ გამოვლინებას.

მონათმფლობელური სახელმწიფოს ძირითად საგარეო ფუნქციას საკუთარი ტერიტორიის დაცვა გარე აგრესიის შემთხვევაში და სხვა ქვეყნების ტერიტორიების დაპყრობა წარმოადგენდა.

საშინაო და საგარეო ფუნქციების განხორციელებას უზრუნველყოფდა მონათმფლობელური სახელმწიფოს მექანიზმი, რომელიც ძირითადად მოიაზრებოდა ჯარის და სხვა სამხედრო ფორმირებების სახით, რაც უზრუნველყოფდა მონები მორჩილებაში ყოლას, ქვეყნის თავდაცვასა და სხვა ქვეყნების დაპყრობას. სახელმწიფო მექანიზმის სხვა შედგენელი ერთეულები ჯერ კიდევ სუსტი და ჩაასახის მდგომარეობაში მყოფ სტრუქტურულ ერთეულებს წარმოადგენდნენ. როგორ წესი სახელმწიფო ორგანოებს შორის რაიმე ფუნქციების გადანაწილება ფრაგმენტულ ხასიათს ატარებდა და მონათმფლობელები საკუთარი ძალებით ახორციელებდნენ სამხედრო მეთაურის ან მოსამართლის ფუნქციებს²²⁵.

საკმაოდ მრავალფეროვანი იყო მმართველობის ფორმები მონარქიის, არისტოკრატიული და დემოკრატიული რესპუბლიკის სახით.

რა თქმა უნდა, ყველაზე გავრცელებულ და უძველეს ფორმას მონარქია წარმოადგენდა. ძველ ეგვიპტეში, ბაბილონში, ინდოეთში, ჩინეთში მონარქია ძირითადად ადმოსავლური დესპოტიის სახით არსებობდა. სახელმწიფო ხელისუფლება თავმოყრილი იყო მონარქის, როგორც „დედამიწაზე ღმერთის შვილის“ ხელში. ეგვიპტესა და ჩინეთში მონარქი უმაღლეს რელიგიურ თანამდებობის პირს და იყო ერთადერთ მიწათმფლობელს წარმოადგენდა, თუმცა იმის გამო, რომ უზარმაზარ ტერიტორიაზე მიწათმოქმედების და საირიგაციო სამუშაოების განხორციელებას ჭირდებოდა ათასობის მონების და წვრილ მიწათმოქმედთა შრომა, საკმაოდ დიდი ხნის განმავლობაში შენარჩუნებული იყო მიწაზე კოლექტიური საკუთრების ფორმა.

მონათმფლობელური მონარქიის სპეციფიკურ სახეს სახით „პრინციპატის“ წარმოადგენდა რომი ძვ.წლ.-ის I და ჩვ.წლ.-ის III საუკუნეებში.

„პრინციპატი“ გარკვეულწილად რესპუბლიკასა და მონარქიას შორის გარდამავალ ფორმად გვევლინება. ამ პერიოდში პრინციპსი, როგორც ქვეყნის მეთაური, ჯერ კიდევ ახორციელებდა საქმიანობას მმართველობის რესპუბლიკური ფორმისათვის დამახასიათებელი ნიშნების არსებობის პირობებში, როგორიცაა სენატი, მაგისტრატები და ა.შ., თუმცა მესამე საუკუნის შემდეგ რომი კლასიკურ იმპერიად ჩამოყალიბდა თავისი იმპერატორებით.

²²⁵ იმეოთი განმარტების რიგის იმპერია წარმოადგენდა, სადაც სახელმწიფოს ფუნქციები კარგად იყო გადარჩეული სახელმწიფო მექანიზმის სტრუქტურულ ერთეულებს შორის (ავტ. შენიშვნა)

არისტოკრატიულ რესპუბლიკაში მმართველობა მონათმფლობელთა არისტოკრატიული კლასის ხელში გადავიდა, მაგალითად, რომის იმპერია ძვ.წლ.-ის VI-I საუკუნეებში²²⁶ და სპარტა ძველ საბერძნეთში, ხოლო დემოკრატიულ რესპუბლიკაში, როგორსაც ვ/წლ.-ის V-IV საუკუნის საბერძნეთი წარმოადგენდა, სახელმწიფო იმართებოდა ყველა დონის მონათმფლობელების და თავისუფალი მოქალაქეების შერეუბის მიერ.

§2. ფეოდალური სამართალი და სახელმწიფო

ფეოდალური სამართალი მმართველი წოდებრივი ელიტის ინტერესებს ემსახურებოდა და შესაბამისად მათი პრივილეგიების დაცვას იყო მისი ძირითადი ფუნქცია. რა თქმა უნდა, პრივილეგიებით სარგებლობდნენ მმართველი საერო და სასულიერო ელიტა, რაც თავის გამოხატულებას ჰპოულობდა სასჯელთა სისტემაში, როდესაც მაღალი საზოგადოების წარმომადგენლის მიმართ ჩადენილი დანაშაული უფრო სასტიკად იდევნებოდა, ვიდრე დანაშაული, ჩადენილი დაბალი სოციალური წარმომავლობის მოქალაქეების და ყმების მიმართ. სესაბამისად ფეოდალურ სამართალს ხშირად „პრივილეგიების სამართალს“ უწოდებენ. აღნიშნული გარემოების კლასიკურ მაგალითს სალიკური სამართალი წარმოადგენს. მაგალითად, თუ მკვლელობის მსხვერპლს გრაფი წარმოადგენდა საკომპენსაციო გადასხადელი 600 სოლიდი იყო, თუ თავისუფალი ფრანკი - თანხა 200 სოლიდი, ხოლო ყმის შემთხვევაში - 63 სოლიდით შემოიფარგლებოდა.

ფეოდალური სამართლის ძირითად ამოცანას მიწათმფლობელების მიწაზე საკუთრების უფლებისა და ფეოდალთა პრივილეგიების დაცვა გახლდათ. თუმცა ამ ტიპის სამართლის ყველაზე საინტერესო თავისებურებას პარტიკულარიზმი წარმოადგენდა, რომელიც გამოიხატებოდა იმასი, რომ ყოველ ფეოდალს შეეძლო თავის მიწაზე საკუთარი სამართლის ნორმების დადგენა. ამის გამო, ფეოდალურ სახელმწიფოში აბსოლუტიზმის გამოსაკლისებით არ ახასიათებდა ერთიანი ცენტრალიზებული სამართალი მთელი ქვეყნის მასშტაბით. მაგალითად, ფეოდალურ ინგლისში ერთდროულად მოქმედებდა 300-ზე მეტი სამართლებრივი სისტემა, რომლებიც ძირითადად წეს-ჩვეულებებს ეფუძნებოდნენ. გარდა ჩვეულებების და მიწათმფლობელთა სამართლებრივი აქტებისა, აღნიშნული პერიოდის სამართლის წყაროებს აგრეთვე ფეოდალებს შორის დადებული შეთანხმებები, მონარქის მიერ გაცემული პატენტები ანუ მიწაზე საკუთრების უფლების დამადასტურებელი დოკუმენტი, სასამართლო პრაქტიკა და მაღალი სასამართლობის გადაწყვეტილებები წარმოადგენდა.²²⁷

²²⁶ რომელსაც მართავდა რომის სენატი შემდგარი მსხვილი მონათმფლობელებისაგან (ავტ. შენიშვნა)

²²⁷ განსაკუთრებით ინგლისში, სადაც საერთო სამართლის წარმოშობა და გავრცელება სწორედ სასამართლო პრაქტიკის წარმოადგენდნენ (ავტ. კომენტარი)

ფეოდალური ქვეყნების სამართლის კოდიფიცირება დაკავშირებული იყო ცენტრალური ხელისუფლების გაძლიერების კვალობაზე ჩვეულებითი სამართლის გავრცელების არეალის მნიშვნელოვან შეზღუდვასთან მონარქების ორდონანსების, ედიქტების, დეკლარაციების ხარჯზე. 1532 წელს გერმანიაში იმპერატორ კარლოს მეხუთის დროს გამოიცა პირველი სისხლის სამართლის კოდექსი „კროლინა“, ხოლო 1946 წელს რუსეთში გამოცემულ იქნა კოდექსი *Соборное Уложение царя Алексея Михайловича*.

ფეოდალური სამართლის განვითარებაში გადამწყვეტი როლი ეკუთვნის რომის სამართლის რეცეპციას ევროპულ უნივერსიტეტებში და შემდეგ ევროპის ქვეყნების კანონმდებლობებში. რომის სამართალი, რომელიც აწესრიგებდა საკუთრების უფლების პრობლემებს მისაღები და იყო არა მარტო წარჩინებულთათვის არამედ ჩანასახის მდგომარეობაში მყოფი ბურჟუაზიისათვისაც.

რომის სამართლის გარდა ფეოდალურ სამართალში ძალიან დიდი იყო კანონიკური (საეკლესიო) სამართლის როლი. შესაბამის სასამართლოები განიხილავდნენ საოჯახო და საქორწინო დავებს, აგრეთვე იმ პირების საქმეებს, რომლებიც არღვევდნენ კანონიკურ ნორმებს. განსაკუთრებით გაძლიერდა ამგვარი მართლმსაჯულება შუა საუკუნეების ინკვიზიციის პირობებში. როდესაც ათასობით უდანაშაულო ადამიანი იყო სიკვდილმისჯილი რელიგიური დოგმების დარღვევის, ჯადოქრობის, ერეტიკოსობის ბრალდებით.

როგორც ცნობილია ფეოდალურ სახელმწიფოში საზოგადოების ძირითად შემადგენელ ნაწილებს ფეოდალები და გლეხები წარმოადგენდნენ. ფეოდალები ფლობდნენ მიწას, როგორც ძირითად წყაროს კეთილდღეობისა, რომელზედაც მუშაობდნენ ექსპლუატირებული უმრავლესობა - გლეხები. მუშაობდნენრა ფეოდალებისაგანმფლობელობაშიმიღებულმიწისნაკვეთებზე, გლეხები იძულებული იყვნენ მოწეული მოსავლის მნიშვნელოვანი ნაწილი გადაეცათ ფეოდალებისთვის. ექვს არ იწვევს რომ ასეთი საზოგადოება მონათმფლობელურ საზოგადოებასთან შედარებით მნიშვნელოვან წინ გადადგმულ ნაბიჯს წარმოადგენდა, ვინაიდან ფეოდალური ურიერთობები დაინტერესებულს ხდიდა გლეხებს მათი შრომის შედეგებში. გარდა ამისა, ფეოდალიზმის პირობებში მნიშვნელოვანი განვითარება ჰპოვა ხელოსნობამ და წარმოებამ, რამაცთავის მხრივ განაპირობა ქალაქის ტიპის დასახლებების ზრდას. მონისაგან განსხვავებით ფეოდალს არ შეეძლო თავის ყმის მოკვლა, თუმცა შეეძლო ჩარეულიყო მის პირად და ოჯახურ ცხოვრებაში, მათ შორის გაესხვისებინა ყმები.

ფეოდალური სახელმწიფოს *საშინაო* ფუნქციებიდან მთავარ ფუნქციას ყმების მორჩილებაში ყოლა წარმოადგენდა, შესაბამისად სახელმწიფო მექანიზმი უფრო რთული და მრავალფუნქციური გახდა, ვიდრე ეს იყო მონათმფლობელური სახელმწიფოს შემთხვევაში. სახელმწიფო მოხელეთა რაოდენობის, საპატიმრო ადგილებისა დაცხებების, პოლიციის პირადი შემადგენლობისა და მოსამართლეთა რაოდენობის მნიშვნელოვანი ზრდა

დამახასიათებელია ფეოდალური სახელმწიფოსათვის. სასულიერო პირები და ზოგადად ეკლესია ერთ-ერთ ყველაზე დიდ მიწათმფლობელთა რიცხვს განეკუთვნებოდა. მათ საკუთრებაში იყო მოქცეული უზარმაზარი მამულები და ყმები. მეტიც, ეკლესიას ეკავა დომინანტური ადგილი ყველა ქრისტიანული ქვეყნის სამინაო და საგარეო პოლიტიკაში, მათ შორის ევროპული სახელმწიფოების მონარქების პირად ცხოვრებასა და სახელმწიფო საქმიანობაში, თუმცა თავის მხრივ იგივე ეკლესია ქადაგებდა ყმების უპირობო მორჩილებას ფეოდალების, ხელმწიფის და ზოგადად წოდებრივად და ქონებრივად დაწინაურებული კლასის მიმართ.

საგარეო ფუნქციებიდან ფეოდალური სახელმწიფოს მთავარ მიზანს საკუთარი ქვეყნის ტერიტორიის დაცვა და პირიქით, სხვა ქვეყნის ან ახლად აღმოჩენილი ტერიტორიების ხარჯზე საკუთარი ქვეყნის საზღვრების გაფართოება წარმოადგენდა. ამ მიზნით, შა საუკუნეების ესპანეთის, პორტუგალიის, ჰოლანდიის, ინგლისის, საფრანგეთის და რუსეთის მონარქები არ იშურებდნენ თანხებს სხვადასხვა ექსპედიციებისთვის, თუმცა არც სხვა ქვეყნებთან ომებს თავილოდნენ, რომლებიც ხშირად ათწლეულების განმავლობაში გრძელდებოდა, მაგალითისთვის საკმარისია დავასახელოთ ასწლიანი ომი ინგლისსა და საფრანგეთ შორის XIV-XV საუკუნეებში.

ფეოდალიზმის პერიოდისთვის დამახასიათებელია სხვადასხვა დეცენტრალიზებული, შეზღუდული წარმომადგენლობითი და აბსოლუტური მონარქიების არსებობა.

ადრეფეოდალური ეპოქისათვის ანუ ჩვ.-წლ.-ის პირველი ათასწლეულის შუაწელიდან *დეცენტრალიზებული მონარქია* ერთ-ერთ ყველაზე გავრცელებულ მართვა-გამგეობის ფორმას წარმოადგენდა, სადაც ყოველი ფეოდალი თავის „სამფლობელოში“ ფაქტიურად დამოუკიდებელ სუვერენს წარმოადგენდა, თუმცა ყოველი მათგანი ავად-თუ კარგად უზბიდა ხელმწიფეს ფადასახადებს და ეხმარებოდა სამხედრო ძალით ომიანობის დროს. დეცენტრალიზებული მონარქია ყველაზე მეტად გავრცელებული იყო XII-XV საუკუნის რუსეთის იმპერიაში, X-XIII საუკუნეების საფრანგეთში და სხვა ევროპულ მონარქიებში. შემდგომში, ევროპაში სავაჭრო და ფულადი ურთიერთობების განვითარების კვალობაზე მონარქის ხელისუფლება გარკვეულწილად შეიზღუდა წოდებრივი და ტვირთის მატარებელი წარმომადგენლობითი ორგანოების მიერ, როგორც საფრანგეთში გენერალური შტატები, ინგლისში პარლამენტი წარმოადგენდა²²⁸. შესაბამისად დადგა *შეზღუდული მონარქიის* ეპოქა, რომელიც თავის მხრივ აბსოლუტიზმის წინაპირობად გადაიქცა. ფეოდალიზმის დასაღიერს ევროპაში ყველაზე გავრცელებული იყო *აბსოლუტური მონარქიები* რამაც შექმნა საფუძველი ახალგაზრდა ბურჟუაზიის პოლიტიკურ ასპარეზზე გამოსვლისათვის და მონარქის შეზღუდვა ძალაუფლების შესუსტებისათვის.²²⁹

²²⁸ ინგლისში - XII-XIV სს., საფრანგეთში - XIV-XVI სს., რუსეთში - XVI-XVII სს (ავტ. კომენტარი)

²²⁹ XVI საუკუნის საფრანგეთი, XVII-XVIII სს გერმანია და რუსეთი (ავტ. კომენტარი)

ფეოდალიზმისთვის დამახასიათებელ მმართველობის თავისებურ ფორმას ფეოდალური *კლას-სახელმწიფოები* წარმოადგენდნენ, მაგალითად, ნოვგოროდი რუსეთში, ვენეცია და ფლორენცი იტალიაში, რომლებიც არჩეული წარმოადგენლობითი ორგანოების მეშვეობით იმართებოდა²³⁰.

წ3. ბურჟუაზიული (კაპიტალისტური) სამართალი და სახელმწიფო

მონათმფლობელური და ფეოდალური სამართლისაგან განსხვავებით, რომელიც დაუფარავად აღიარებდა სხვადასხვა სოციალური ფენების განსხვავებულ სამართლებრივ სტატუსს და უთანასწორობას, კაპიტალისტური სამართალი კერძო საკუთრებისა და საბაზრო ეკონომიკის პირობებში უზრუნველყოფს კანონის უზენაესობას, პოლიტიკურ პლურალიზმს და ადამიანის ძირითადი კონსტიტუციური უფლებებისა და თავისუფლებების დაცვას. იგი უარყოფს ყოველგვარ სოციალურ პრივილეგიებს და უთანასწორობას. სამართლის წყაროები ასეთ ქვეყნებში იდენტური და მოიცავს კონსტიტუციებს და მოქმედ კანონმდებლობას, კანონქვემდებარე აქტებს და სასამართლო პრეცედენტებს საერთო სამართლის ქვეყნების შემთხვევაში.

XVI-XVII საუკუნეებში ინგლისში და ჰოლანდიაში განხორციელდა ბურჟუაზიული რევოლუციები, თუმცა საფრანგეთის XVIII საუკუნის რევოლუციამ საბოლოოდ წერტილი დაუსვა ფეოდალიზმის ეპოქას ევროპაში.

ბურჟუაზიული (კაპიტალისტური) სახელმწიფო და სამართალი უფრო პროგრესულ მოვლენას წარმოადგენდა ვიდრე ფეოდალიზმი. მან მნიშვნელოვნად შეუწყო ხელი მეცნიერების, ტექნოლოგიების განვითარებას და შრომის ნაყოფიერების ზრდას. ამავ დროს, ეკონომიკისა და საზოგადოებრივი ცხოვრების კაპიტალისტური წესი მნიშვნელოვანი შინაგანი წინააღმდეგობით ხასიათდება, რაც წარმოშობდა დაპირისპირებას სახელმწიფოსა და საზოგადოების სხვადასხვა ფენებს შორის და ზოგადად სოციალურ დაძაბულობას. შესაბამისად, კაპიტალისტური სამართლისა და სახელმწიფოს განვითარების პირველი ეტაპი ე.წ. „ველური კაპიტალიზმი“ ხასიათდებოდა კლასობრივი დაპირისპირებებით, თუმცა მეოცე საუკუნეში, განსაკუთრებით მეორე მსოფლიო ომის შემდეგ, მსოფლიო კოლონიური სისტემის რღვევისა და საზოგადოების დემოკრატიული განვითარების კვალობაზე მდომარეობა მკვეთრად შეიცვალა უკეთესობისაკენ.

ბურჟუაზიული (კაპიტალისტური) სახელმწიფოს ფუნქციები განაპირობებენ მისი საქმიანობის ძირითად მიმართულებებს. საშინაო ფუნქციების სტრატეგიულ მიზანს მმართველი ბურჟუაზიული ფენების ინტერესების შესაბამისად ქვეყნის განვითარება, შესაბამისი პოლიტიკური სისტემის ჩამოყალიბება და საზოგადოებრივი წესრიგის დაცვა წარმოადგენს. საგარეო

²³⁰ იხ. ნოვგოროდის უცხო (ავტოკრატორი)

ფუნქციებიდან აღსანიშნავია ქვეყნის დაცვა, ტერიტორიის გაზრდის მიზნით აგრესიული ომის წარმოება (უკანასკნელი რამოდენიმე საუკუნის განმავლობაში და ბრძოლა სოციალისტურ ქვეყნებთან (მეოცე საუკუნის 90-იან წლებამდე).

ქვეყნის საშინაო და საგარეო ფუნქციების განხორციელება უზრუნველყოფილია რთული სახელმწიფო მექანიზმის მეშვეობით, რომლის შემადგენელ კომპონენტებად საკანონმდებლო, ქვეყნის საშინაო და საგარეო ფუნქციების განხორციელება უზრუნველყოფილია რთული სახელმწიფო მექანიზმის მეშვეობით, რომლის შემადგენელ კომპონენტებად საკანონმდებლო, აღმასრულებელი და სასამართლო ხელისუფლების შტოები, ადმინისტრაციული აპარატი, არმია და პოლიცია. ფორმალურად სახელმწიფო მექანიზმის ლიდერად საკანონმდებლო ორგანო და ზოგადად, წარმომადგენლობითი ორგანოები წარმოადგენენ, თუმცა რეალური ძალაუფლება გარკვეული ობიექტური მიზეზების გამო აღმასრულებელი ხელისუფლების ხელში რჩებოდა. შეიარაღებული ძალები, პოლიცია, სპეც.სამსახურები სახელმწიფოს საშინაო და საგარეო ფუნქციების განხორციელების მნიშვნელოვან ინსტრუმენტებს წარმოადგენენ.

§ 4. სოციალისტური სამართალი და სახელმწიფო

სოციალისტური სამართალი მნიშვნელოვნად განსხვავდება სხვა ტიპის სამართლისაგან., რის მაგალითს საბჭოთა სამართალი წარმოადგენს.

უპირველეს ყოვლისა სოციალისტური სამართალი იდეოლოგიურ სამართალს წარმოადგენდა მარქსიზმ-ლენინიზმის საფუძველზე, რაც მას აახლოებდა რელიგიურ სამართლებრივ სისტემებთან, რომლებიც ასევე ეფუძნებიან იდეოლოგიას (რელიგიურ იდეოლოგიას) და მთლიანად დამოკიდებულია ამ იდეოლოგიის ოფიციალურ მქადაგებელთა განმარტებებზე. იდეოლოგია თავის გამოხატულებას კპოულობდა სამართლის სუბიექტისადმი კლასობრივ და არა სამართლებრივ მიდგომაში, სხვადასხვა პოლიტიკური კომპანიების, თეატრალური სასამართლო პროცესების გამართვაში „ხალხის მტრების“ წინააღმდეგ, პარტიული და კლასობრივი სულისკვეთების პრიმატი, რევოლუციურ თვითშეგნებაში, კომუნისტური პარტიის პირაპირ ჩარევაში სამართალშემოქმედებაში, სამართალდამცავი და სასამართლო სისტემია მაღალი თანამდებობის პირების პარტიულ კუთვნილებაში.

ზოგადად, სამართალთან მიმართებაში კომუნისტურ იდეოლოგიას აშკარად მტრული დამოკიდებულება ახასიათებდა და თვლიდა რომ სამართალი არის აუცილებელი ბოროტება, რომელიც თანდათან უნდა გაქრეს, მაგრამ სანამ იგი არსებობდა, სოციალისტური სამართალი წარმოადგენდა სახელმწიფოს პიროვნებაზე აბსოლუტური პრიმატის უზრუნველყოფის საშუალებას უმკაცრესი სასჯელების მეშვეობით. სასამართლო სისტემა

მოლიანად იყო დამოკიდებული სსრკ-ს პარტიულ-სახელმწიფო ხელმძღვანელობაზე, სასა-მართლო პროცესი ატარებდა ინკვიზიციურ ხასიათს, გავრცელებული იყო უკიდურესად რეპრესიული სასჯელები, მაგალითად სიკვდილით დასჯა სოციალისტური საკუთრების მითვისება ან გაფლანგვისათვის, ოჯახის წევრთა დასჯა ფაქტობრივი უდანაშაულობის გარეშე.

სახელმწიფოსა სოციალისტური მოდელი, რომელიც ეფუძნება კ.მარქსის, ფ.ენგელსისა და ვ.ლენინის კლასობრივ მოძღვრებას, მნიშვნელოვანი თავისებურებებით ხასიათდება. ეკონომიკა და კლასებს შორის ეკონომიკური წინააღმდეგობები აღიარებულია როგორც ამა თუ იმ საზოგადოებრივ-ეკონომიკური ფორმაციის და ზოგადად საზოგადოების განვითარების და მათი ტრანსფორმაციის ძირითად მიზეზად და მამოძრავებელ ძალად. აღნიშნული თეორიის წარმოშობა და განვითარება წარმოადგენს ლოგიკურ შედეგს „ველური კაპიტალიზმის“ აყვავების პირობებში, როდესაც მილიონობით მშრომელების, მათ შორის, მცირეწლოვანი ბავშვების ექსპლואატაციის ხარჯზე საზოგადოების გარკვეული ნაწილის გამდიდრებამ წარმოშვა იდეა და ოცნება სოციალურ თანასწორობაზე დაფუძნებული საზოგადოების და სახელმწიფოს შექმნის თაობაზე. რუსეთში 1917 წელს მომხდარი რევოლუციის შემდეგ გარკვეულწილად დაიწყო ამ იდეის ხორცშესხმა, განსაკუთრებით 1922 წელს საბჭოთა კავშირის შექმნის შემდეგ. სამართლიანი სოციალური სისტემის შესაძლებლობა იმ ქვეყნის მოსახლეობისთვის, რომლის უმრავლესობა ცხოვრობდა უკიდურეს სიღარიბეში იმდენად მიმზიდველი გახდა, რომ ბოლშევიკურმა ხელისუფლებამ შეძლო სამოქალაქო ომში გამარჯვება და დაიწყო ეკონომიკური განვითარება, რამაც შესაძლებლობა მისცა ფაშისტური გერმანიის დამართება მეორე მსოფლიო ომში, თუმცა ეს ყველაფერი მიღწეული იყო უმკაცრესი იდეოლოგიური რესპრესიების პირობებში, რის შედეგად ფიზიკურად განადგურებული იყო უზარმაზარი ქვეყნის მოსახლეობის მნიშვნელოვანი ნაწილი. გასული საუკუნის 80-იან წლებში საბჭოთა კავშირმა ვეღარ გაუძლო ცივი ომის პირობებში გაძლიერებულ ეკონომიკურ წნეხს და 1991 წელს დაიშალა 15 დამოუკიდებელ სახელმწიფოდ, თუმცა სოციალისტური სახელმწიფო და სამართალი ჯერ კიდევ ფუნქციონირებს მსოფლიოს სხვადასხვა ქვეყნებში, როგორცაა ჩინეთი, ჩრდილოეთი კორეა, კუბა და ა.შ. მოკლედ განვიხილოთ სოციალისტური სახელმწიფოსა და სამართლის თავისებურებები:

მართვა - გამგეობის ფორმა. სოციალისტურ ქვეყნებში მმართველობა ძირითადად ხორციელდება რესპუბლიკის ფორმით. ერთი შეხედვით ამგვარი ასეთ რესპუბლიკაში ხელისუფლება ფორმალურად გადანაწილებულია ხელისუფლების შტოებს შორის, თუმცა რეალურად ქვეყანა იმართება ხელისუფლების ერთიანობის და არა დანაწილების პრინციპით, ვინაიდან რეალურად ნებისმიერი სტრატეგიული პოლიტიკური, ეკონომიკური თუ სოციალური საკითხის შესახებ გადაწყვეტილების მიღება ხდება შესაბამისი

პარტიის უმაღლეს ორგანოში ან უმაღლესი პარტიული თანამდებობის პირის მიერ. მონათმფლობელები, ფეოდალები და გამდიდრებული კაპიტალისტები როგორც მმართველი ძალა სოციალისტურ სახელმწიფოში ჩანაცვლებულია მუშათა და გლეხთა კლასით, ხოლო კომუნისტური იდეოლოგია წარმოადგენს ერთადერთ „კანონიერ“ და აღიარებულ იდეოლოგიას, რომლის ოპოზიციონერობა სისხლის სამართლის დანაშაულიად ითვლება. ქვეყნის ეკონომიკა გეგმიურ ხასიათს ატარებს, თუმცა ჩინეთის ეკონომიკა, სადაც დაშვებულია საბაზრო ეკონომიკა წარმოადგენს მსოფლიოს ერთ-ერთ ყველაზე მზარდ ბაზარს და ამის შედეგად დღეს ჩინეთში უფრო მეტი მილიარდელია, ვიდრე აშშ-ში. მმართველობის რესპუბლიკური ფორმა გულისხმობს საჯარო ორგანოების გადანაწილებას ხელისუფლების შტოებად თუმცა რეალობა მიუთითებს ხელისუფლების ერთიანობის პრინციპზე, როდესაც ძალაუფლება თავმოყრილია ერთი პოლიტიკური პარტიის, მისი ლიდერის ან ცენტრალური მმართველო ორგანოს ხელში ან ერთი ტიპის ორგანოების ხელში, როგორსაც საბჭოთა კავშირში სხვადასხვა დონის საბჭოები წარმოადგენდნენ. ჩრდილოეთ კორეა ფორმალურად სახალხო რესპუბლიკას წარმოადგენს, მაგრამ რეალურად სოციალისტური მონაქიის ნიშნების მატარებელია, როდესაც ხელისუფლების უმაღლესი მმართველის თანამდებობა ფორმალური საყოველთაო არჩევნების მეშვეობით გადადის მემკვიდრეობით, როგორც ეს იყო კინ ირ სენის, შემდეგ მისი შვილის, კიმ ჩენ ირის და ამჟამად კიმ ირ სენის შვილიშვილის შემთხვევაში. ტერიტორიული მოწყობის ფორმა. საბჭოთა კავშირის, ჩეხოსლოვაკიისა და იუგოსლავიის გარდა ყველა სოციალისტური ქვეყანა უნიტარულ სახელმწიფოს წარმოადგენდა და წარმოადგენს, მათ შორის ჩინეთიც. პოლიტიკური რეჟიმი. სოციალისტური სახელმწიფოების პოლიტიკურ რეჟიმის სახეებს ჩვენ უკვე შევხებით წინამდებარე სახელმძღვანელოს მეორე თავსი და ვარირებს ავტორიტარულსა და ტოტალიტარულ რეჟიმებს შორის.

გამოყენებული ლიტერატურა:

- საქართველოს კონსტიტუცია;
საქართველოს საკონსტიტუციო კანონი „აჭარის ავტონომიური რესპუბლიკის სტატუსის შესახებ“
გაეროს 1980 წლის კონვენცია „საერთაშორისო ნასყიდობის ხელშეკრულების შესახებ“
საქართველოს სამოქალაქო კოდექსი;
საქართველოს სისხლის სამართლის კოდექსი;
საქართველოს ადმინისტრაციულ სამართალდარღვევათა კოდექსი;
საქართველოს 1993 წლის ორგანული კანონი „მოქალაქეობის შესახებ“; საქართველოს 1997 წლის ორგანული კანონი „საჯარო სამსახურის შესახებ“
საქართველოს 1997 წლის ორგანული კანონი „მოქალაქეთა პოლიტიკური გაერთიანებების შესახებ“
საქართველოს 1994 წლის ორგანული კანონი „მეწარმეთა შესახებ“
საქართველოს 2012 წლის ორგანული კანონი „ადგილობრივი თვითმმართველობის კოდექსი“
საქართველოს 2004 წლის კანონი „საქართველოს მოქალაქეთა და საქართველოში მცხოვრებ უცხოელთა რეგისტრაციის, პირადობის (ბინადრობის), საქართველოს მოქალაქის პასპორტის გაცემის წესის შესახებ“
საქართველოს მთავრობის 2013 წლის 13 დეკემბრის დაგეგნილება №337 „საქართველოს შინაგან საქმეთა სამინისტროს დებულების დამტკიცების შესახებ“
გ.ლომჯანიძე. სახელმწიფოსა და სამართლის ზოგადი თეორია. 2003წ.
ჯ.ხეცურიანი. სამოქალაქო სამართლის ფუნქციები. 1995წ.
ნ.სურგულაძე, რომის სამართლის ძეგლები. „კორპუს იურის ცივილის“ იუსტინიანეს დიგესტები“, 2001 წ.
დავით კერესელიძე, კერძო სამართლის უზოგადესი სისტემური ცნებები, თბილისი, 2009წ., გვ.161
მ.ჩახნაშვილი „საქართველოს ადმინისტრაციული სამართალი“, 2018წ.
პროფ. ს.დანელია. სოკრატეს ფილოსოფია, სახელგამი, 1936წ.,
ფ.ენგელსი. ოჯახის, კერძო საკუთრების დ სახელმწიფოს წარმოშობა. გ ქიქოძის თარგმანი. ტფილისი. სახელმწიფო გამომცემლობა, 1932 წ.
სამოქალაქო განათლება ყველასათვის. თავი2, გაკვეთილი 18 . სახელმწიფო, მისი წარმოშობა და ხელისუფლება.
Аристотель. Сочинения т.4, Полититка М.1983
Аквинский Ф. Сумма Теологии М.1969
Демененко И.И. Конфуций М.1995,
Г. Спенсер. Синтетическая Теория (в 3-х частях). Изд Вика-Центр, М.1997г.
Г.Еллинек Общее учение о праве

В.Карельский, В.Превалова. Теория Государства и права , 1998

Х.Кох, У.Магнус, П.Винклер фон Моренфельс. Международное частное право и сравнительное правоведение М 2000г.

Zweiger-Kots. Introduction to Comparative Law, 1995

Savigny. Band 1, 1840

Oda, Japanese Law, 1992